

A MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉSEK
VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSAI

A REFORMATIOTÓL KEZDVE.

IRTA

ZSILINSZKY MIHÁLY.

ELSŐ KÖTET:

A REFORMATIOTÓL A BÉCSI BÉKÉIG.

(1523—1608.)

BUDAPEST, 1880.

KIADJA A MAGYARORSZÁGI PROTESTANSEGYLET.

A MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉSEK
VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSAI
A REFORMATIOTÓL KEZDVE.

ELSŐ KÖTET.

A MAGYARORSZÁGI PROTESTANSEGYLET KIADVÁNYAI.

XVIII-IK KÖTET.

PROTESTANS THEOLOGIAI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTI

KOVÁCS ALBERT.

XIV. KÖTET.

A MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉSEK VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSAI

A REFORMATIOTÓL KEZDVE.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST, 1880.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

BEVEZETÉS	Lap 1—10
-----------	-------------

ELSŐ FEJEZET.

A reformatio kezdetétől a mohácsi vészig (1523—1526).

1. Az 1523-ki budai országgyűlés. — A politikai pártok hangulata. — A királyi udvarban levő idegenek iránti gyűlölet a «lutheranusok» ellen hozott törvénycikkben nyert kifejezést. — A papság buzgalma	11
2. Az 1524-ki pesti vagy rákosi országgyűlésen valószínűen újra előfordult a vallás ügye. — Törvény csak 1525-ben hozatik a lutheránusok megégetéséről. — Szalkay érsek és Báthori nádor ellenében Verbőci újra követeli az «idegenek» eltávolítását. — A rákosi gyűlés vallásügyi törvénye Hatvanban kibővítették	16

MÁSODIK FEJEZET.

A mohácsi vésztől a két országrészt egyesítéséig. (1526—1550.)

1. Ferdinand és János királyok álláspontja a reformációval szemközt. — Mindketten kemény rendeleteket bocsátanak ki; de törvényhozási intézkedések csak a nagyváradi béke után történnek. — A maros-vásárhelyi országgyűlés 1543-ban május hóban. Frater György megidéztteti Hontert; ez nem jelenik meg, hanem írásban védi magát	23
2. A besztercebányai országgyűlés 1543. nov. hóban. — A klerus Ferdinánd királyhoz fordul segélyért az «eretnokség» ellen; — ez előbb rendeleteket, utóbb a rendek felhívására királyi leiratot küld az országgyűlésre	28
3. A tordai országgyűlés 1545. ápril hóban már csak gyengén tiltja az újításokat. — A hozott törvény hallgatagul elismeri a reformáció létjogát Erdélyben. — Az erdődi és medgyesi zsinatok szervezik az új egyházat. — A debreceni részleges országgyűlés 1545. június hóban kemény határozatot hoz	30

4. A viszonyok szelidebbé teszik a kath. egyház fejeit; az 1548. május hóban tartott tordai országgyűlésen Frater György megelégszik a status quo fentartásával	32
5. Az 1548-ki pozsonyi országgyűlés októb. és nov. hónapokban. — A király, ki személyesen jelent meg, felhívja a rendek figyelmét Zwingli és Kalvin követőire. — A rendek nagy sulyt fektetnek a tanításra és annak anyagi eszközeiről gondoskodnak	34
6. Az 1550-ki pozsonyi országgyűlés január havában. — A királyi előterjesztés a vallásra nézve egységet követel. — A rendek három különböző osztályra oszolva tanácskoznak; s a rossz papok ellen különbség nélkül kikelnek. — A főrendek magatartása az elfogott lelkészekre nézve. — A király a rendek megállapodását az 1548-ki t.-c. szerint kívánja módosítani. — A rendek ezt elfogadják	41

HARMADIK FEJEZET.

A két országrész egyesítésének kora. (1550—1556.)

1. Az 1552-ki pozsonyi országgyűlés. — Itt megjelennek már az erdélyi rendek is, kik előzetesen még külön gyűlést is tartottak Székely-Vásárhelyen. — A pozsonyi gyűlés végzései	51
2. Az 1552-ki tordai országgyűlés. — Az udvarhelyi templom-kérdés megoldására teljhatalmu bizottság küldetik ki	54
3. Az 1553-ki soproni országgyűlés. — A király előterjesztésében egyenesen a rendeket támadja meg; ezek visszautasítják a szemrehányást. — A főpapság censuráját a rendek szintén elutasítják; végre egy kitérő válasszal létrejön a törvény	56
4. 1553-ki tordai országgyűlés, júliusban. — Ferdinánd jó indulatot tanúsít Erdély iránt. — Az általa kinevezett erdélyi püspök körlevelei rossz hatást idéznek elő a papságnál	62
5. Az 1554-ki pozsonyi országgyűlés március és ápril hónapban. — Oláh Miklós fellépése. — A felsővidéki öt királyi város benyújtja hitvallását. — A főrendek és főpapok javaslatai visszavetettek. — A törvénycikk csak általánosak. — Nádasdy Tamás nádorrá lesz	65
6. Az 1554-ki medgyesi részleges gyűlés, júniusban. — Ferdinánd urahna veszélyben lévén, csak általánosságban mondatik ki, hogy a különböző vallás felekezetei egymást ne háborgassák. — János Zsigmond a második erdődi zsinaton kárhoztatja az erőszakosságot. — 1555-ki vásárhelyi országgyűlés is ajánlja a kölcsönös türelmet	69
7. Az 1555-ki pozsonyi országgyűlés júliusban. — A rendek nehezen gyülekeznek. — A vallás ügye itt mellőztetik, mivel Erdély elszakadása forgott szóban. — De az 1556-ki pozsonyi gyűlésen a király maga hozza elő. — A rendek azonban csak az anabaptisták ellen nyilatkoznak. — A rebellesek elleni törvény	72

NEGYEDIK FEJEZET.

Erdély különválásától Ferdinánd haláláig. (1556—1564.)

1. Az 1557-ki pozsonyi országgyűlés előzményei. — Oláh Miklós ellenreformatori törekvései, — a gyűlésen kívül és a törvényhozásban. — Törvényjavaslata az egyházlátogatásokra, az egyházi javakra és tizedekre nézve elfogadtatik. — Ezen törvény értelmezése a király és az érsek által ... 76
2. Az 1559-ki pozsonyi országgyűlés jan. és feb. hóban. — Ferdinánd nem jelenik meg, hanem Miksát küldi le teljhatalommal. — A rendek öt válasziratot váltanak vele. — Miksa a vallástügyben közbenjáró szerepet visz. — Oláh Miklós követelése az egyházlátogatásra nézve szoliditittetik. — A király törvénytelen pótléka, s annak alkalmazása ... 82
3. Az 1560-ki bécsi vallástügyi rendelet. — Annak törvénytelen eredete és fontos tartalma ... 89
4. Az 1563-ki pozsonyi királyválasztó országgyűlés; — annak előzményei: a jezsuiták behozatala, a tridenti zsinat befejezése, protestans felekezetek szervezkedése. — Miksa megkoronáztatása; — prot. valláshoz való hajlása; — koronázási esküje. — Vallástügyi törvény ... 94

ÖTÖDIK FEJEZET.

Erdélyi országgyűlések a két protestans felekezet különválásáig. (1556—1565.)

1. Az 1556-ki kolozsvári országgyűlés. — János Zsigmond fogadtatása; — erdélyi vallási viszonyok. — A hitviták kezdete a lutheránusok és kálvinisták között. — Novicampianus eredménytelen felszólalása a katholicismus mellett. — Az egyházi javak secularisatiója elhalasztatik ... 106
2. Az 1557-ki fehérvári országgyűlés két iskola felállításáról intézkedik. — Ugyanezen évben tartott tordai gyűlés biztosítja a két felekezet szabad vallás gyakorlatát. — A tordai és kolozsvári zsinatok eredménye ... 110
3. Az 1558-ki kolozsvári gyűlésen kimondatik az egyházi javak secularisatiója. — Ugyanezen évi tordai gyűlés újra dogmatizál. — Melanchton véleménye alapján a sacramentariusok felekezete eltiltatik. — Tordai zsinat máj. 1. — Stancaro levele. — Még egy országgyűlés Gyulafehérváron június hóban ... 113
4. A kálvinisták tömörülnek. — Heltai és Dávid elpártolása a lutheránusoktól éles vitákra ad okot. — Az 1559-ki medgyesi zsinat. — Az 1560-ki kolozsvári országgyűlésen a fejedelem új tudományos vitára utasítja a kérdést. — Az 1561-ki medgyesi vita. — A külföldi egyetemi theol. fakultások véleménye ... 117
5. Az 1563-ki tordai részleges országgyűlés. A fejedelem jó indulata a szászok iránt. — A törvény a templomok közös használatát rendeli el. — Fejedelmi rendelet nov. 22-kéről ... 122

6. Az 1564-ki segesvári országgyűlésen ismételten kimondatik a mult évi kolozsvári végzés. — Az urvacsora kérdése az enyedi zsinatra utasítottik. — Blandrata a fejedelem megbízottja és a vita pontozatai. — A vita lefolyása és a két felekezetnek végleges különválása ... 123

HATODIK FEJEZET.

A szentháromsági viták János Zsigmond haláláig. (1565—1571.)

1. Az 1565-ki kolozsvári országgyűlés nem kedvez a szászoknak, sem a »pápásoknak«. — A marosvásárhelyi és gyulafehérvári iskolákról gondoskodik a törvény. — Az 1566-ki tordai országgyűlés kiutasítja a kath. egyházi személyeket; de az ugyanazon évi szebeni gyűlés megtűri őket 131
2. Az unitarismus kezdete Erdélyben és Magyarországon. — Dávid F. működése és zsinatok tartása; általános ingerültség. — Az 1568-ki tordai országgyűlés szellemi fegyvert ajánl. — A gyulafehérvári zsinat márc. 8-kán a fejedelem elnöklote alatt tartatik meg ... 135
3. A hitviták folytatása a zsinatokon: — az 1568. aug. 22-ki váradi zsinat. — Az 1569-ki medgyesi és tordai országgyűlések végzései. — A nagyváradi disputatio okt. 20-kán az unitarismust megerősíti ... 144
4. Az 1570-ki medgyesi részleges országgyűlés még nem foglalja törvénybe az unitarismus biztosítását; de az 1571-ki székelyvásárhelyi gyűlés igen. — E gyűlésről való feljegyzések. — A fejedelem halála és rövid jellemzése 149

HETEDIK FEJEZET.

Miksa uralkodása. (1564—1576.)

1. Miksának türelmes gondolkozásmódja. — Országgyűléseket ritkán hív össze; a klerus tulbuzalmát nem helyesli. — Az 1567-ki országgyűlésen kitér a vallási kérdés elől; a kálvinisták és unitáriusok mozgalmát kárhoztatja. — 1570-ki rendelete a könyvvizsgálat ügyében ... 153
2. Az 1572-ki pozsonyi országgyűlés az »ariánusok és sacramentariusok« ellen nyilatkozik. — Rudolf főherceg királylyá választatik és ugyanazon évben az őszi országgyűlésen megkoronáztatik. — Miksa hiában kívánta tőle, hogy ne kath. esküt tegyen ... 156
3. Az 1576-ki országgyűlés. — Telegdi Miklós erőszakoskodásai a protestánsok ellen; — ezeknek panasza a király előtt. — A főpapok válasza. — A király kitérő intézkedése és a főpapság óvása következtében törvény nem hozatik ... 159

NYOLCADIK FEJEZET.

Báthory István és Kristóf; a hitviták Dávid haláláig. (1571—1586.)

1. Báthory István fejedelemmé lesz; sem a török szultánnal sem a magyar királlyal nem akar rossz viszonyban lenni. — Az 1572-ki tordai

országgyűlés nem kedvez az unitáriusoknak. — A fejedelem szept. 17-én elrendeli a vallási könyveknek előleges censuráját	165
2. Az 1573-ki kolozsvári országgyűlés előleges vizsgára utasítja az ujitókat: — büntetést szab rájuk. — Az ugyanezen évi tordai részleges gyűlésen megerősítetik az előbbi törvény	168
3. Az 1576-ki medgyesi országgyűlés előzményei. — Békési a székelyekkel fellázadván leveretik; sok unitárius kivégeztetik. — Báthory a lengyel koronát keresvén, szelid vallási törvényt hoz. — A következő 1576-ki kolozsvári, s az 1577-ki két tordai gyűlés is csak az unitarismus korlátozására szorítkozik	170
4. Az 1578-ki kolozsvári országgyűlés már határozottabban lép fel Dávid ellen. — Blandrata és Socinus Faustus hiába akarják őt az ujitásoktól visszatartani. — Dávid az 1579-ki tordai országgyűlés elé idéztetik; de ügyének eldöntése betegeskedése miatt más gyűlésre halasztatik	174
5. Az 1579-ki gyulafehérvári juniusi országgyűlésen Dávid újra megjelent. — Kendi Sándor vezeti a gyűlést; ő teszi a kérdéseket. — A beteg Dávid helyett veje Trauzner felel. — Dávidot saját hitfelei cserben hagyják; a fejedelem elítéli s fogolyként Dévára viteti, hol meg is hal	178
6. Báthory Kristóf az 1579-ki tordai őszi országgyűlésen hosszasan indokolja a jezsuiták betelepítését. — A rendek csak az ifjuság tanítását engedik meg. — Az 1580-ki gyulafehérvári országgyűlés a százsz papi javak egy részét a fejedelemnek adja	184
7. Az 1581-ki kolozsvári országgyűlés máj. 1. — Báthory Kristóf fiát, a kiskorú Zsigmondot, fejedelemmé választatja. — A rendek kikötik, hogy a jezsuiták csak az eddigi helyeken maradjanak; — s a prot. vallás szabadsága biztosíttassék	188

KILENCEDIK FEJEZET.

Rudolf országlása alatt megújul az ellenreformáció. (1576—1592.)

1. Rudolf jelleme. — Az 1578-ki pozsonyi országgyűlés. — A protestánsok vallásszabadságát Rudolf nem biztosítja	193
2. Az 1587—88-ki pozsonyi országgyűlés. — Ennek előzményei: a Formula concordiae és a Gergely-féle naptár miatti viták. — A rendek nagy nehezen elfogadják az új naptárt. — A jezsuiták újra behozatnak. — A turóci prépostság kérdése. — A király az erre vonatkozó törvénycikkeket meg nem erősíti; ebből baj lesz	195
3. Az 1588-ki enyedi országgyűlés követeli a jezsuiták kiutasítását. — A fejedelem ezt ellenzi. — Ugyanezen évi medgyesi országgyűlés a jezsuiták önvédelmi irata után sem akar engedni. — Az előleges tanácskozás zajos és eredménytelen maradt. — Rendes ülésből emlékiratot küldenek a fejedelemhez. — A katolikusok ellennyilatkozatot adnak be. — A fejedelem a jezsuiták mellett nyilatkozik; a rendek újra protestálnak ellenök. — Végre a fejedelem kényszerűségből enged és a jezsuiták végképen kiutasítatnak Erdélyből	201

4. Az 1591-ki fehérvári országgyűlés megengedi a kath. szertartásokat; de nem mindenütt. — Az illető helyek kijelöltenek. — Azokon kívül a szerzetesek elűzetnek ... 218

TIZEDIK FEJEZET.

A protestantismus veszedelme Erdélyben. (1592—1603.)

1. Az 1595-ki fehérvári országgyűlés előzményei, — Zsigmond szakít a törökkel és szövetkezik Rudolfal. — Az ellenmondók kivégeztetésével megrémíti a rendeket; ezek a jezsuitákat bizonyos helyekre visszahozák és az ujitók ellen intézkednek. — Zsigmond átadja Erdélyt Rudolfnak; de csakhamar visszaveszi. — A tordai gyűlésen választási felteteleket ír alá ... 222
- Az 1599-ki medgyesi országgyűlés megengedi, hogy a jezsuiták Fehérvárra bevittessenek. — Zsigmond újra lemond Báthory Endre bibornok javára. — Ujabb országos bajok. — A lécfalvi congregatio 1600-ban a vallás ügyét a régi állapotba helyezi vissza ... 225
3. Zsigmond fejedelem újra visszatérván, vallásszabadságot ígér. — A rendek felkarolják; de leveretvén, Rudolfot ismerik el. — Az 1602-ki medgyesi országgyűlés minden bevett vallás szabadságát biztosítja. — Básta és Naprágy javaslatai Erdély szervezésére nézve; ezekben a vallás ügye. — Az 1603. januári országgyűlésen már a császár biztosai korlátlanul intézkednek ... 228
4. Az 1603. február 28-ki kolozsvári országgyűlés csak névleg az. — Egy felirat kéri a vallásszabadságot; nem adatik meg. — Székely Mózes fejedelem fegyvere még nagyobbá teszi a bajt. — A győztes Básta Déván országgyűlést tart. — Elkobozza Erdély alkotmányát; betiltja a prot. vallást ... 234

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A válság évei Magyarországon. (1601—1605.)

1. Az 1604-ki országgyűlés előtti állapotok. — A prágai udvar politikája. — Forgách Ferenc térítési buzgalma. — A kath. és prot. párt elkeseredése. — A kassai főtemplom elvétele és a felvidék erőszakos térítése. — Általános ingerültség ... 238
2. Az 1604-ki pozsonyi országgyűlés. — Mátyás főherceg kényes helyzete. — A kassai templom ügye miatti heves vita. — A rendek «többségének» folyamodása Mátyás főherceghez; ennek válasza és az arra adott viszonzás a rendeknek. — A prágai udvar eljárása a kérvényezőkkal szemben. — Forgách tanácsa. — A protestans rendek óvástétele. — A XXII. törvénycikk becsusztatása. Ennek következményei ... 244
3. A XXII. törvénycikk elleni felszólalások. — A gúlszécsei országgyűlés határozott nyilatkozata. — Belgiojoso felelete. — Bocskai István föllépése; annak okai és eredményei ... 256

4. Az 1605-ki pozsonyi országgyűlés jan. 6-án a rendek részvétlensége miatt nem tartatik meg. — Náprághy és Forgách Zs. Bocskayhoz küldetnek. — Bocskay mint már erdélyi fejedelem Szerencsre hívja a magyar rendeket. — A szerencsi gyűlés végzései és átíratja az erdélyiekhez ... 261

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A bécsi béke és annak törvénybe iktatása. (1605—1608.)

1. Mátyás főherceg újra sürgeti a békét. — Illésházyt a béke közvetítőjéül hívja fel. — A kassai tanácskozmány julius elején; — a kir. követek jelentése. — Medgyesi országgyűlés. — A török szultán koronát ad Bocskainak. — A korponai országgyűlés november közepén; — annak végzései ... 267
2. A bécsi tárgyalások megindulnak. — Rudolf küldötteinek magaviselete megnehezíti azok menetét. — Thurzó György véleménye. — Az 1606. febr. 9-ki megállapodások ... 278
3. A kassai országgyűlés apr. 24-kén. — Bocskay az erdélyi rendek nézetét is kikéri. — Lippay küldetése. — Az ország hangulata. — A gyűlés lefolyása és végzései. — Május 12-én a gyűlés bezáratik ... 286
4. Ujabb bécsi alkudozások. — Illésházynek kellemetlen helyzete. — A politikai szükség siettetti az ügy befejezését. — A békepontok újabb megállapítása jun. 23-kán. — Bocskay és Rudolf elégedetlenek velök. — Illésházy törekvése és Mátyás magatartása Rudolf záradékával szemben. — Mátyás külön biztosító levele után a béke elfogadtatott szept. 25-kén. — A német theologusok véleménye ... 295
5. A kassai országgyűlés 1606. dec. 13. — A fejedelem előterjesztései. — A rendek végzései. — Bocskay halála, végrendelete, rövid jellemzése ... 309
6. A bécsi békekötés nem adta vissza a békét. — A főpapság nem kívánt országgyűlést. — Erdélyben az új fejedelem Rákóczy Zsigmond 1607. jun. 10-kén Kolosvárott országgyűlést tart. — Rudolf és Mátyás ajánlják a jezsuitákat; de a rendek újra kizárják őket az országból. — A kath. kisebbség tiltakozása. — A törvény szövege. — Rudolf 1607. jul. 25-re Pozsonyba hívja a magyar rendeket; ezek eredménytelen eloszlása, tiltakozása. — A kassai gyűlés végzései okt. 10-kén. — A hajduk ináncsi gyűlése dec. 28-kán; ezeknek panaszai és kívánalmai ... 317
7. Mátyás főherceg a magyar nemzeti párt élére áll. — Pozsonyba hívja össze a rendeket 1608. jan. 11-re; — Rudolf ez ellen tiltakozik. — De a magyarok szövetkezve az örökös tartományokkal, kimondják, hogy a király a bécsi békekötés megtartására hivassék fel. — A vallásügyi sérelmek orvoslása. — Mátyás örökös kormányzónak választatik. — Rudolf újra tiltakozik a gyűlés ellen; a klerus pedig a vallást illető békepontok ellen. — De a rendek ezt figyelembe nem veszik. — Forgách elleni gyűlölet és határozat ... 327
8. A magyar protestánsügy a regensburgi birodalmi gyűlésen. — Mátyás öngazoló nyilatkozata. — Ennek ellenében a birodalmi tanács előter-

- jesztése. — A kath. és protestans fejedelmek szavazatai. — A többség Rudolf mellett van. — Mátyás fegyveres erővel Csehországba nyomul, s Rudolf kénytelen átadni neki a magyar koronát 337
9. Erdélyben Báthory Gábor fejedelemmé lesz. — Az 1608. márc. 3-ki kolosvári gyűlésen választási hitlevélben biztosítja a prot. vallás szabadságát. — Kassán augusztus hóban szerződést köt Mátyással a bécsi béke megtartására. — Szept. 21-én a kolosvári országgyűlésen törvényt hoznak a vallásszabadságról; s követek küldetnek ki a pozsonyi országgyűlésre 342
10. Az 1608-ki koronázási országgyűlés. — A klerus előleges tiltakozása. — Az austriai rendek kérvénye. — Mátyás törekvései és a rendek kívánatai. — Az austriai rendek újra folyamodnak; a magyarok követeket küldenek hozzájuk. — Vallásügyi első pont feletti vita. — A klerus általános tiltakozása. — Pázmány védi a jezsuitákat; a klerus újabb tiltakozása sem használ. — Mátyás elfogadja a koronázás előtti cikkelyeket. — A gyűlés eredménye 345

ÉRTELEMZAVARÓ SAJTÓHIBÁK:

69-ik lapon	felülről 3-ik	sorban	<i>elekezetek</i> helyett olvasd <i>felekezetek</i>
91-ik	alulról 6-ik	„	<i>javadalmazások</i> után teendő <i>nem</i>
94-ik	felülről 4-ik	„	<i>u törvény</i> helyett olvasd <i>új törvény</i>
169-ik	alulról 14-ik	„	<i>confrimálta</i> helyett olvasd <i>confirmálta</i>
181-ik	felülről 10-ik	„	<i>jan. 2-ikén</i> helyett olvasd <i>jún. 2-ikén</i>
198-ik	alulról 13-ik	„	<i>Pette Márton</i> h. olvasd <i>Pethe Márton</i>
204-ik	alulról 8-ik	„	<i>sztéküldötték</i> helyett olvasd <i>átküldötték</i>
229-ik	alulról 11-ik	„	<i>itleti</i> helyett olvasd <i>illeti</i>
260-ik	alulról 14-ik	„	<i>Caperoło</i> helyett olvasd <i>Capreolo</i>
270-ik	felülről 7-ik	„	<i>Jelenték továbbá</i> után teendő <i>hogyan</i>
272-ik	felülről 11-ik	„	<i>Solla</i> helyett olvasd <i>Lolla</i>
304-ik	alulról 2-ik	„	<i>szandeka</i> helyett olvasd <i>záradeka</i> .

BEVEZETÉS.

Célom a magyarhoni és erdélyi országgyűléseken lefolyt vallásügyi tárgyalásokat előadni a reformáció kezdetétől fogva napjainkig.

Őszinte igazságszeretettel kívánom feltüntetni a jelenkor fiai előtt azon harcokat, melyeket apáink századokon keresztül vívtak a vallás és egyház érdekeiért, hitfeleik és családok nyugalmaért, s önlelkek meggyőződésének szabadságáért. Jellemezni fogom a pártokat, melyeket az ujkor kezdetén felmerült tudományos és vallási mozgalmak létre hoztak, s melyek hazánkban a török és német politikai befolyás következtében elkeseredett ellenfelekként harcoltak egymással a törvényhozás termében úgy, mint azon kívül. Kiváló figyelemmel leszek az egyes országgyűlések tárgyalásaira döntő hatással bíró férfiakra, fejedelmekre, főpapokra és államférfiakra, mint a kiknek tevékenysége és jelleme adott irányt koronként párthíveik gondolkozásmódjának és magatartásának; adott alakot a törvényekben nyilatkozó országos közakaratnak. Mert nem lehet tagadni, hogy ezen kiváló egyéniségek vallási jelleme nyomódik ki az egyes országgyűlési vallási határozatokban és törvényekben, melyeknek keletkezési és végrehajtási története képezi voltaképen magának az egyháznak külső történelmét is.

Az egyes egyéniségek és események megbírálásánál, a küzdelem rugóit nem fogom keresni csupán az emberi rossz hajlamokban, melyek viharos időkben gyakran féktelen vadságban szoktak nyilatkozni; hanem inkább az illető tanok erejében, az e tanokat elfogadó emberek gondolkozásmódjában, valamint a hatalmi viszonyok alakulásában is, mint a melyek rendesen döntő hatással vannak az események fejlődésére.

Semmiféle nézet, semmiféle viszony nem szokott egyszerre, egy pillanat alatt születni. A meggyőződés megszilárdulása sok körülménytől függ; és az, a ki a vallásos meggyőzések változásait híven akarja feltüntetni, kénytelen e körülményeket mind figyelembe venni. Az emberiség történelmének talán egy korszaka sem figyelmeztet bennünket e kötelességre oly hatalmasan, mint a vallási reformáció korszaka.

Mi volt a reformáció? Mi volt annak szülő oka? Mi tartotta fenn annyi üldözések közt egész a mai napig?

Oly kérdések, melyekre a különböző felekezetekhez tartozó írók különféle választ adtak. Ma már alig van komoly író, a ki azt csak néhány engedetlen pap lázadásának vagy csupán egypár sajnálatraméltó ember tévelygésének «eretnekségének» tartaná. A reformáció okát ma már senki se fogja Tetzl bűnbocsánati visszaéléseiben keresni. Ily felületes felfogással nem lehetne megfejteti azon mozgalom nagyszerűségét, melyet az európaszerte, így hazánkban is előidézett; nem lehetne megérteni azon óriási küzdelmeket, melyeket őseink, a magyar rendek, századokon át annyi szívóssággal és erélylyel folytattak régibb országgyűléseinken.

A reformáció okait mélyebben kell keresni.

Nemünk történelmének egyik legmagasztosabb tanúsága az, hogy mikép a természetben, úgy az erkölcsi és szellemi világban is forradalom támad, mihelyt a természetes fejlődés megakasztatik. A reformáció az elnyomott, a lealázott emberi szellem forradalma volt, melynek nagyszerű jelentősége nemcsak abban áll, hogy a keresztyén vallást visszavezette őseredeti forrásához, a bibliához, és hogy ezt a középkori hagyományok salakjaitól megtisztította; hanem kiválóan abban, hogy a keresztyénséget a tudománynyal és az élettel kibékítvén, az emberiség legnemesebb törekvéseinek, a haladásnak, a felvilágosodásnak alapelvévé lön.

Az emberi szellem fejlődésének történelméből azt tanuljuk, hogy a középkori egyházi intézmények és erkölcsi állapotok már a XV-dik század vége felé tarthatatlanokká lettek, s általánossá lett a vágy az elnyomott szellem felujítása és fölszabadítása után. Az egyháznak azon dicsfénye, melyet a középkori erkölcsök szelidítése s

általában a közmíveltség előmozdítása által gyakorolt, foszlani kezdett. A vallási szertartások üres formákká aljasultak; a tudomány és erkölcs elevenségét értelmi homály és erkölcsi romlás váltotta fel. És hogy a társadalmi bomlás következtében teljes vadság nem lett uralkodóvá, azt főképen azon kettős szellemi mozgalomnak lehet köszönni, melyet a tudomány és művészetbeli *megújulás* — a renaissance — és ezzel kapcsolatban az *egyházjavítás*, a reformáció, neve alatt ismerünk.

Mind a kettő egy közös forrásból származott; mind a kettő az emberi szellem diadalát, felszabadítását jelenti; mind a kettőben az apostol azon szavának teljesülését látjuk: „*megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz benneteket*“.

A görög-latin szellem megújításával a kritikai buvárlat behatolt a vallás birodalmába is, — és a biblia eredeti szövegének keresése, javítása, kiegészítése, fordítása és magyarázása fölébresztette az alvó lelkiismeretet, mely fölszólt a hagyományszerű régi nézetek vak követését követelő egyházi tekintély ellen, mely ellene szegült az egyház szent cselekvényeivel üzőtt lélekvásárnak, s hangosan kezdé hirdetni, hogy nem a traditio, hanem az írás; nem a külső cselekedetek, hanem az élő hit, nem a pénz, hanem a lélek tisztasága szerzi meg az ember üdvösségét.

Hazánkban is ez volt a reformáció alapja. Itt is ugyanazon vallási viszonyok voltak, melyek Európa más államaiban. A fennálló egyházi és politikai viszonyok, kivált Mátyás fényes uralkodása után itt is általános sülyedésről tettek tanubizonyságot. Az egyház mi nálunk sem volt képes többé kifejteni azt az üdvös hatást, mely által egykor e nemzet tanítójává, vezetőjévé és jótevőjévé lön.

Régi hatalmának varázsa letűnt. Az isteni tan és hatalom kezelői együtt usztak a közromlás áramlatával; sem erejük, sem akaratuk nem volt elég az ellenszegülésre. A hit tárgya ugyszólván elenyészett; a bűntudat kiirtatott. Külső cselekedetek és önámítás lett uralkodóvá, míg a valódi kegyesség és alázatosság erényei kihalni látszottak a keblekből.

A püspökök nagy része, mondja egy kiváló kath. történetíró,¹⁾

¹⁾ Horváth Mih. kisebb tört. munkái. Pest. 1868. III. 11. 1.

a világi urakkal fényben, pazarlásban, világi kedvtöltésekben vetélkedve kéjelgett, s hogy azokat költséggel győzze, kincsszerzésben fáradozott. Voltak, kik kereskedést, mások, kik zsidókkal összesövetkezve, uzsorát űzték: amavval egyebek között Zsigmond pécsi, — emevvel Várday Pál egri püspököt, sőt magát Szalkay érseket is vádolják emlékeink. Mások az alrendű papságot annyira zsarolták, hogy azt az ország rendeinek kellett védelmök alá fogniok. Az erdélyi püspököt iszákosnak és nyereszkesedőnek, a n.-váradit hóbortosnak, a veszprémit pazarnak és hazugnak festik az egykorú írók. ¹⁾

Hogy minő lehetett ezek mellett az alsóbbrendű papság, könnyű elgondolni. Gosztonyi János, győri püspök (1510—1525.) keserű hangon panaszolja egy francia tudós barátjának, hogy a papok között alig találhatnák már olyanok, a kik teljesen értenék azt, a mit olvasnak és énekelnek. Innét van — ugymond — hogy közöttük leg többnek szíve száraz, lelke rideg, mint a jég, s a lelkészi szent cselekményekben oly közönyös, hogy míg az ajkakon a szent éneket mormolják, szivök, melyben többé nem ég az isteni lélek heve, nem érti ajkaik szózatát. ²⁾

Ily lelki vezetők mellett, szinte szükségtelen kérdeni, hogy a nép erkölce és értelmi műveltsége minő fokon állott? Ennek jellemzésére elég csak annyit mondani, hogy az imádás tárgyát többnyire képek és ereklyék képezték; az isten igaz tiszteletét üres szertartások, processiók, bucsújárások pótolták, míg a közéletben a tudatlanság és babonaság sötét éjjele borult a lelkekre.

Kell-e még több ténynek felelegetése arra nézve, hogy világos legyen, miszerint nálunk a reformatió nem a német mozgalomnak pusztá utánzata, hanem a vallás-erkölcsi életviszonyok romlása folytán támadt közérzületnek természetes szülötte volt? Tény, hogy hazánk kereskedelmi összeköttetésben állott Németországgal, s hogy kereskedőink legelőször hoztak hírt Luther fellépéséről; de ez csak alkalmul és nem okul szolgált a magyar reformatióra.

¹⁾ *Masser venencei követségi titkár* Successi della guerra tra gl'Ungheria, e l. Turchi 3. k. 170—178. lapokon jellemzi az akkori magyar főpapokat. Lásd Nyári Alb. Turini levéltár. Századok 1869-diki évf. 239. l.

²⁾ *Balogh Fer.* A magyar prot. egyháztörténelem részletei. Debrecen. 1872. 20. l.

A reformatiónak tulajdonképeni oka nálunk is az avignoni pápák idejétől fogva oly gyakran hangoztatott egyházjavítás szükséges voltában, egészségesebb erkölcs-vallási viszonyok utáni vágyban és az általános megújulás szellemében keresendő, — vagyis azon bámulatos erejében az emberi természetnek, mely bármennyire sülyed is olykor, de sohasem tagadja meg végképen isteni eredetét.

Fájdalom, hogy az emberi szenvedély által feldúlt társadalmi és politikai zilált viszonyok századokon át megnehezítették ezen magában véve üdvös szellemi mozgalomnak diadalát.

A hatalmas klerus, mely joggal büszkén nézhetett vissza azon szolgálatokra, melyeket hajdan a keresztyénség a róm. kathol. egyház formájában tett az emberiségnek, most képtelen volt a helyzetet fölsímerni. A régi egyház fényét, tekintélyét és egységét féltette épen attól a szellemtől, mely a keresztyénségnek életelemét képezte. A szentírás magyarázatának különféleségét csak azért tiltotta, hogy az egyház külső egységét fentarthassa. Hatalmát és tekintélyét nem tudomány és tiszta erkölcs tanainak érvényesítése, hanem erőszak által kívánta fentartani. Nem gondolta meg, hogy a sz. írás főtekin-télyének és igaz magyarázásának visszaállítására való törekvés oly természetes joga minden keresztyénnek, melyet eltiltani semmiféle hatalomnak nem lehet. A helyett, hogy tanítás és felvilágosítás által segítette volna elő a reformatió csendes és természetes diadalát: oda-vetette magát akadálykő gyanánt az új szellem áramlata elé, s elő-idézte a szellemek forrongását, a szenvedély kitörését, és a pártokká szakadt felekezetek harcát, mely századokon át folyt hazánk ország-gyűlési termeiben és azokon kívül.

A keresztyén tan egységét és változhatlanságát oly erősen hitte, hogy az ő felfogásától eltérő nézetet meg nem tűrt.

Semmi sem jellemzi a XVI. század elején élt papság gondolko-zásmódját oly világosan, mint azon körülmény, hogy a reformáció mozgalmában nem látott egyebet, mint a keresztyén vallás ellen való szentségtelen lázadást, mint papság és egyház tekintélye elleni me-rényletet. Ehez képest úgy tüntette azt fel, mint az emberi faj meg-rontására kigondolt «eretnekséget», mint valami «dögvészes nyava-lyát», melytől óvakodnia kell minden igazhívó keresztyén embernek.

A világi hatalom kezelőit, a királyt és főbb tisztviselőit pedig arra intette, hogy mind azokat, kik e veszélyes ragályban sinlődnek, üldözzék, illetőleg erővel is kényszerítsék visszatérni az egyedül üdvözítő kath. egyház kebelébe.

A klerus ezen magatartását azonban hiba volna gonoszságnak avagy csupán önérdeknek tulajdonítani.

A ki a vallásbeli üldözések történelmét elfogulatlan szemmel, szenvedélytelenül vizsgálja, kénytelen beismerni, hogy ama sok borzalmat keltő megégetések, kínoztatások, bebörtönöztetések és vagyonelkobzások, melyek egyházunk történelmében, fájdalom, oly gyakran fordulnak elő, nem csupán a papság önzéséből és gonoszságából származtak, hanem inkább oly tantételekhez való erős ragaszkodásból, minő például a kizárólagos üdvösségről szóló tan volt. Ki lehet mutatni, hogy mihelyest az ily tantételek iránti erős hit ingadozni kezdett, azonnal csökkent az üldözési buzgalom is. És igen nevezetes körülmény az, hogy az üldözők — a katolikusoknál úgy mint a protestansoknál — többnyire koruk műveltségi színvonalán álló jeles férfiak voltak; de a kor eszméi, melyeknek uralma alatt állottak, s a túlbuzgóság, mellyel azokat felkarolták, üldözővé tették őket. Mert tagadhatatlan, hogy minden ember többé-kevésbé kora uralkodó eszméinek hatalma alatt áll.

Ezen történelmi igazság fogja megmagyarázni nemcsak oly katolikus férfiaknak tetteit, mint volt Oláh Miklós és Pázmány Péter, hanem némi mentségül fog szolgálni Stöckel Lénártnak, ki a kálvinistákat, és Melius Péternek is, a ki unitarius ellenfeleit halállal kívánta büntettetni.

A mily helytelen volna a catholicismust úgy tüntetni fel, mint minden reformok engesztelhetetlen ellenségét; épen oly igaztalan lenne az állítás, hogy a protestantismus mindig és egyedüli előmozdítója volt a haladásnak és józan felvilágosodásnak. Elbeszélésünk folyamán látni fogjuk, hogy a nagy reformátorok által kimondott magasztos elveket gyenge és dicsvágyó emberek túlhajtásai gyakran elhomályosították, s hogy a reformatió legfőbb elvének, — t. i. a hitbeli meggyőződés és tudományos kutatás szabadságának, — korlátlan alkalmazása következtében magok a protestansok is egymással

szeretetlenül küzdő felekezetekké szakadtak oly időben, midőn legtöbb ok és legnagyobb szükség lett volna az összetartásra és egyetértésre.

Látni fogjuk, hogy a XVI. század folyamán a nemzetnek politikai meghasonlása mellett a végtelen újítások oly forrongást idéztek elő, mely a protestansok erejét szétforgácsolván, alkalmat adott az ellenreformatióra. A felkorbácsolt szenvedélyek hullámai túlsaptak az egyház határain, s mozgó erejük érezhetővé lett az állami élet terén mindenütt; érezhetővé lett az országgyűlési tárgyalásoknál is, melyek — kivált Erdélyben — gyakran dogmatikai vitákká alakultak át.

Mi lehet természetesebb annál, hogy ily körülmények között a római egyház egyetemességét és egyedül idévezítő voltát hívó és hirdető papság bő anyagot talált a kárhóztatásra, s minden zajosabb jelenetből fegyvert kovácsolt a reformatió jogosultsága ellen?

Az ellentét ily módon mindig élesebbé, és a harc elkeseredettebbé lőn. Századok szenvedése és küzdelme kellett ahoz, míg a valódi keresztyéni szeretet és türelem meghonosodott hazánkban; míg az országgyűlések tárgyalásaiban a mérséklet és méltányosság szelme diadalra juthatott.

Nyomrul nyomra ki lehet mutatni, hogy e szellem, bár lassan, de mindig az általános felvilágosodás szellemével karöltve terjedett tovább.

Amíg a klerus a keresztyén tan változhatlanságát és a kizárólagos üdvösség tanát erősen hitte és hirdette, addig a protestantismus létjogát következetesen tagadta, és a világi hatalom segélyével azt a törvényhozás termeiben is hevesen ostromolta. Amíg a földesúr korlátlan ura volt jobbágyának s a paraszt szabad költözködése törvényileg tiltatott; addig a jobbágyok vallási térítése a földesurak természetes jogának tekintetett. Iskola és templom, harang és temető foglalkások napi renden vannak. Amíg a gyermeknevelés jogát az egyház a maga kizárólagos jogának tekintette, és a házasság szentségére nagy súlyt fektetett; addig a vegyes házasságok tilalma, és a gyermekeknek szüleiktől való erőszakos elvétele mindig felujultak; és az országgyűlési szenvedélyes vitáknak kifogyhatatlan tárgyát képezték.

De mihelyest elismertetett, hogy a Krisztusban való üdv a

hivőknek közös kincse, mely nincs kötve a római pápa placetumához; mihelyest a földesúr és jobbágy közötti viszony humanusabb alapra fektettetett; mihelyest a tanítás és nevelés joga általánossá lett; mihelyest a más nézetűekkel való érintkezés nem tekintetett többé bűnnek, s a vegyes házasságok érvényessége elismertetett: azonnal szelidebbek lettek a vallásügyi tárgyalások és lassankint megszűnt azon kegyetlen gondolkozásmód, mely a XVI. és a XVII. századbeli katolikus pártot jellemzi.

A kizárólagos üdvösség tana rokon a politikai abszolút hatalom tanával. Egyik sem tűri meg a vélemények és nézetek szabadságát; egyik sem hajlandó mással osztani meg hatalmát. Mind a kettő erővel akar boldogítani.

És nem véletlenség a magyarhoni és erdélyi vallásügyi tárgyalásoknál azon tünemény, hogy a katholicismus védői mindig szoros szövetségben állottak a politikai absolutismus hőseivel; míg a protestantismus úgy tűnik föl, mint az alkotmányos szabadság természetes képviselője és védelmezője. A lelkiismereti szabadság bajnokai egyuttal a nemzeti alkotmányos szabadság hősei is valának. Ez fejtí meg a protestantismus küzdelmeinek szívésságát, ez magyarázza meg azon eljárását is, hogy midőn a katholicismus a német és spanyol zsoldosok és jezsuiták segítségéhez folyamodott, ez kétségbeesésében az ozmán karjaiba vetette magát, ki minden pusztítása mellett türelmesebb volt a hit és vallás dolgában.

Ily viszonyok mellett nem könnyű dolog megkülönböztetni a vallásos meggyőződést a politikai pártérdektől, a magasztos lelkessé-
dést az aljas indulattól. A történelmi igazság követeli, hogy a szereplő egyének indító okainak megítélésében óvakodva járjunk el, hogy a török foglalatásokból, országos villongásokból eredő zavarteljes állapotokban a pártjelszavak félre ne vezessenek. Mert valamint a «nemzeti» párt zászlaja alatt küzdő férfiak sem voltak mindnyájan mentek az önzéstől és hiúságtól, úgy a «német» párt élén állók sem voltak mindnyájan ellenségei a protestantismusnak és a nemzeti önállóságnak. És a szabadság védőinek sokszor époly nehéz volt megőrizni a mérséklet szellemét, mint a kényuralom embereinek, kik a tekintély és fegyver hatalmára támaszkodtak.

Ezen szempontnak kellő figyelembe vétele mellett a protestantismusnak és katholicismusnak elvi ellentéteiből származó harcot, úgy amint az az országgyűlési zajos tárgyalásokban nyilvánult, kellő tárgyilagossággal, józan szabadelvűséggel és történelmi hűséggel előadni, képezi e műnek egyedüli feladatát. Nem a katolikus párt ócsárlására, se nem a protestánsok magasztalására, hanem történetírásra vállalkoztam, — elismerve az érdemet annál, s megróva a tevedést ennél, — ha a viták folyamában előfordult.

Sikerült-e kutatásommal, felfogásommal és kidolgozásommal a kitűzött célt elérnem: annak megítélését az elfogulatlan olvasóra bízom.

En helyzetemhez képest igyekeztem a rendelkezésemre álló forrásokat híven felhasználni. Azon nagybecsű gyűjteményeken kívül, melyeket *Kovachich*, *Fraknoi* és *Szilágyi* munkásságának és buzgóságának köszönünk, igyekeztem az országos levéltárak kéziratait is kizsákmányolni. Amit az országos *kamarai*, az *egyetemi*, a tud. *akadémiai* és nemzeti *muzeumi* levéltárak nyújtottak, azt igyekeztem kibővíteni a *besztercebányai*, *körmöci* és *lőcsei* levéltárakban őrzött követi jelentések adataival, melyeket az illető levéltárnok urak hálára kötelező szivességgel bocsátottak rendelkezésemre.

Mindazáltal érzem, hogy kutatásaim eredménye — kivált a XVI-dik századbéli országgyűlésekre nézve — korántsem kielégítő; fájdalommal kell beismernem, hogy részint terhes napi teendőim sokasága, részint erőm gyengesége miatt sok oly hiány lesz munkámban, melynek pótlását más szerencsésebb kéz munkájának kell felhagynom.

De bármily nagyok legyenek is munkám hiányai, bármily kevéssé voltam képes a tudomány mai állása által követelt jogos igényeknek megfelelni: azt az egyet talán szabad lesz remélnem, hogy e fogyatkozások nem fogják kérdésessé tenni őszinte jóakaratomat, és nem fogják csökkenteni a vallásügyi tárgyalások azon fontosságát, mellyel azok hazánk újabb történelmében birtak. Kétséget nem szenved, hogy a vallás kérdése kiváló szerepet játszott nemzetünk szellemi fejlődésében. Azokban a vallási harcokban sok tanúság rejlik a mi számunkra. Az apák tévedéseiből és szenvedélyeiből származott

szerencsétlenségek okosabbakká, türelmesebbekké és méltányosabbakká tették a fiakat. A parlamenti tárgyalások hangja és szelleme kedvezően változott. Teljes okunk van remélni, hogy a felvilágosodás szellemének haladtával nemsokára a vallási szabadság és egyenlőség, a viszonyosság és testvériség szelleme teljes diadalát fogja megülni hazánkban.

ELSŐ FEJEZET.

A reformáció kezdetétől a mohácsi vészig.

(1523—1526.)

I.

Az 1523-ki budai országgyűlés. — A politikai pártok hangulata. — A királyi udvarban levő idegének iránti gyűlölet a „lutheránusok” ellen hozott törvénycikkben nyert kifejezést. — A papság buzgalma.

A XVI-dik század első évtizedeiben tartott országgyűlési tárgyalások szomorú képét mutatják fel az akkori viszonyok ziláltságának. A pártok legélesebb lelketlen civakodásai, rövid érvényű határozatai és gyakori változásai töltik be az egymás után sűrűn tartott gyűlések idejét. A felmaradt törvények sokszor fejedelmi szentesítés nélkül maradtak; se azoknak előszava, se utószava nem képes sokszor eligazítani az időre nézve, melyben valamely törvény létre jött. Innét van az, hogy a vallásügyben hozott némely törvénycikkre sem mondhatjuk teljes biztossággal, melyik évben és minő körülmények között keletkezett; a gyűjtők csak gondolomra iktatták be egyik vagy másik év törvényei közé. Így például a lutheránusok megégetését rendelő törvény keletkezésének éve most sincs eldöntve.

Azt tudjuk, hogy a legelső magyar országgyűlés, melyen a reformáció ügye szőnyegre került, s melyen ama kor szelleméhez képest kegyetlen törvény hozatott az ugynevezett «lutheránusok» ellen, 1523-ban Szentgyörgy napjára volt összehíva Budára. Voltaképpen előbb lett volna tartandó, de a király, ki még a múlt évi január 13-kán kelt össze Máriával, ennek megkoronáztatása és némely zavarok lecsendesítése miatt megkésétt csehországi útjában, s eként az országgyűlés megnyitása is elhalasztatott.

A vallás ügye, jóllehet a pápa már 1521-ben átokkal sujtotta Luther követőit, s Magyarország primása is prédikáltatott ellenök,

még akkor nem emelkedett oly nagy fontosságra, hogy ez képezhette volna a tárgyalások központját. Az ország politikai helyzete sokkal ziláltabb, az egymással küzdő pártok hangulata sokkal mérgesebb volt, semhogy a «lutheránusság» mint ilyen, a halomra gyült politikai bajok mellett valami égető nagy bajnak tűnhetett volna fel.

A trónon egy romlott, könnyelmű és élvsovár ifju ült, ki mellett a lelkiismeretlen tanácsadók és udvaroncok elszaporodtak. S míg ezek egymás ellen titokban ármánykodtak, addig a fő és köznemesség közötti gyűlölet nyíltan folytatta üdvtelen munkáját.

Az előbbeni zajos országgyűléseken Zápolya János és pártja roppant hatalmat nyert. Ez az ország hanyatlásának okát főleg a nádorban kereste, ki ellen tömérdek vád emeltetett. A közpénzek elsikkasztása is ott szerepelt a vádak között; ezzel kapcsolatban egész serege a bűnöknek, melyek a közromlás tanubizonyságai voltak. Zápolya híu katholikusnak volt ismerve; de azért alig gyűlölte jobban a lutheránusokat, mint a nádort és mellette az udvar idegeneit.

Pártjának legkitűnőbb embere kétségen kívül Verbőcy István, a híres törvénytudó, a ki hasonlóképen erős híve volt Rómának, 1521-ben pater Ambrosiusnak egy Luther ellen irt munkáját Bécsben utánnyomatta s Lajos királynak ajánlotta.¹⁾ Ez által kívánta őt figyelmeztetni arra, «hogy a magyar földet Luther tanának ragálya kárba és romlásba ne ejtse». Még inkább megkeményedett az «uj tanok» követői ellen az 1522/3-ki nürnbergi német birodalmi gyűlésen, hol ő mint magyar követ barátságot kötött Chierigatti F. pápai bibornok-követtel, a ki az övéhez hasonló ékesszólással kelt ki Luther ellen. A gyűlésnek beterjesztett szónoklat, melyben az egyház romlottsága beismerve, a reformok ígérve, de Luther követői mégis háttározottan kárhoztatva voltak, kinyomatván, szintén II. Lajos magyar királynak van ajánlva. Kétséget alig szenved, hogy ez is Verbőcy tanácsára történt, s hogy az ezzel is erkölcsi nyomást kívánt gyakorolni a királynak meglehetősen kopár vallási érzületére.

A főpapság indulatáról eléggé tanuskodnak azon rendeletek, melyeket egyes püspökök országszerte küldözgettek a «lutheránusok» ellen. Első sorban említendő az esztergomi érsek Szatmáry György, a ki a wittenbergi mozgalmat veszedelmesnek nyilvánította; azután

¹⁾ *Apologia pro veritate catholicae et apostolicae fidei adversus pestifera Lutheri dogmata*, auctore fr. Ambrosio catholico. Viennae, 1521.

Gosztonyi János győri, Macedoniai László szerémi püspökök, kik jelen voltak Verbőcyyvel, Drágfi Jánossal és Korlátkövi Péterrel a nürnbergi birodalmi gyűlésen, — s mindenek felett Szalkay László egri püspök, a ki legkészségesebb eszköze volt a pápai legatusnak.

A király maga meglehetősen közönyös szemmel nézte a dolgot; mint másban, úgy e tárgyban is csak akkor tett valamit, ha a pápa és annak magyarországi követe kényszerítették. Így történt, hogy még az országgyűlés megnyitása előtt, 1523 elején kemény szavakkal kárhóztatta a morva-iglóiakat, s lelkészüket Spretter Pált, ki Szatmár érsek által üldöztetvén közéjük menekült, fogságra vetette.

Sokkal határozottabb jellemű volt neje, Mária királynő; ez határozottan kárhóztatta az egyházi visszaéléseket és helyeselte a reformációt, a nélkül azonban, hogy a kath. egyháztól nyíltan elszakadt volna. S ez igen természetes. Még akkor senkisé *szakadt el* voltaképen az ősi egyháztól. Emlékeink mutatják, hogy azok, akik Luther ismeretes reformtételeit helyeselték, valóságos igazhítű kath. keresztyéneknek tartották magokat, csak ellenségeik csufolták «lutheránusoknak» s oktalan rágalmakkal és üldözésekkel kényszerítették őket a későbbi nyílt elszakadásra.

Számtalan példát lehetne felhozni arra, mily alaptalan vádakkal léptek fel ekkor a féltékeny papok olyanok ellen is, akik távol voltak a reformáció szellemétől, mely a lelkek mélyében vert gyökeret, s láthatlanul terjeszté ki hatalmát. Valóságos egyházszakadás tényéről Magyarországon még ekkor nem lehetett szó; de voltak egyesek és pedig sokan, kik a pápa által kiátkozott és gyűlöletessé tett Luthernek tanait pártolták — még a királyi udvar közelében is.

Ilyen volt Brandenburi György örgróf, a király ledér gyámja és ennek öccse Vilmos örgróf; ilyenek voltak: Pempflinger Márk n.-szebeni királybíró, és ennek nővére Katalin, a királynénak legkedvesebb palotahölgye; ilyenek voltak némely budai tanárok; ilyen volt Henckel János, a királyné udvari papja, a kinek ily értelmű tanítását örömmel hallgatta az élénk természetű és mély vallásos kedélyű királynő. Sőt maga a király is a lutherismus gyanujába volt keverve.¹⁾

Innét van, hogy az 1523-ki országgyűlésen sem beszéltek egy

¹⁾ *Nunciatura Baronis Burgii 1524. Theiner, Vetera monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia II. 719. 1.*

külön egyházi *felekezetről*, hanem csak egyes gyanus és veszélyes egyénekről, akik nem annyira Luther pártolása, mint inkább azon veszedelmes befolyás által tették magukat gyűlöletesekké, melyet a király udvarára és a nemzet sorsára gyakoroltak.

A magyar nemzet akkori rendei jobban gyűlölték a németeket, mint a lutheránusokat.

Az ellenzék, s ennek élén Zápolya János vajda és Verböcsey nem szenvedhették a király oldala mellett lévő, többnyire idegen tanácsosokat. Ezeket tartották a közromlás okaiul; és hogy megmentsek a hazát, mindenek előtt azok eltávolítását követelték. Felkérték a királyt, hogy minden hivatalokra csak magyarokat alkalmazzon. Ezzel kiváloán Brandenburgi Györgyöt és az ő német barátait akarták eltávolítani. És minthogy ezek általában úgy voltak ismeretesek, mint lutheránusok, a kik a pápa által kárhoztatott eretnekséget az országban terjesztik, tehát felkérték a királyt arra is, hogy *ő felsége, mint katolikus fejedelem, valamennyi lutheránust, azok pártfogóit és párthíveit, mint nyilvános eretnekeket és a szentséges szűz Mária ellenségeit fejevételrel és jószágvesztéssel büntesse.*

A király engedett a rendek felhívásának; megerősítette a vallásügyi pontot, mely a törvénykönyv 54-dik cikkelyét képezi.¹⁾

Ez volt az első törvény, mely hazánkban a reformáció elfojtása céljából hozatott. De ezen törvénynek éle, mint láttuk, és a mint a következmények is bizonyítani fogják, még a németek ellen volt irányozva, és épen nem azon magyar reformátorok ellen, kiket Párizs-Pápai és utána Lampe a magyar egyháztörténelmi munkájában elősorol;²⁾ s kik ekkor még voltaképen nem is működtek.

¹⁾ Omnes Lutheranos, et illorum Fautores, ac factioni ipsi adherentes, tanquam publicos haereticos hostesque Sacratissimae Virginis Mariae poena capitis et ablatione omnium bonorum suorum Majestas Regia, veluti Catholicus Princeps, punire dignetur. *Corpus Juris. Kovachich, Suppl. ad Vest. II. 525-dik lapján az 53-dik cikkely gyanánt közli.*

²⁾ Lampe, Historia Eccl. Reformatae etc. című munkájának 58. lapján ezeket mondja: «Contra quos querelosa et crudelis haec instantia Regi posita sit, explicat Author *Ruderis Redivivi* in Translatione hungarica sui operis . . . nempe contra Stephanum *Kopácsi* et Michaellem *Sicklösi*, Ministros Ecclesiarum Saros-patakiensis et Újhelyiensis et eorum Fautorem Petrum *Perényi*, contra Gallum *Huszár* et Basilium *Radán*, Ministros Ecclesiae Debrecinensis et eorum Patronum Stephanum *Török*, Emericum *Ozorai*, Ministrum Bekesiensem et eorum Fautores *Ladanyium* et *Massatium*, contra Martinum *Kalmantscheli*, Ministrum in Munkacs, et eius Fautorem Petrum *Petrovits* etc.» — Szabó Károly világosan kimutatta, hogy ezen itt említett

Ezen törvény hozatalánál nagy szerepe volt a külpolitikának. Egyfelől állott a német császár és a Luther ellen szövetkezett többi német fejedelmek, kikhez Dóczy Ferenc barsi főispán a végett küldetett ki, hogy Magyarország számára segílyt eszközöljön. Más felől állott Adorján pápa, kinek követe jelen volt az országgyűlésen, s kitől segílyt a török ellen szintén csak azon feltétel alatt lehetett remélni, ha a király és a nemzet hű marad a róm. katolikus egyházhoz. A fent érintett határozat által tehát egyszerre vélték lekötelezni mind a római szent széket, mind pedig a német császárt.

Az egymással összeveszett rendek, a legnagyobb ingerültség dacára is belátták, hogy ha a magyar király oldala mellett levő németeket mint ilyeneket fogják megbélyegezni; ha György brandenburgi örgrófot és testvérét, továbbá a nem kevésbé gyűlölt Dal Borgó császári követet mint németeket fogják száműzni: akkor a német fejedelmek jóakarátát okvetlenül el fogják játszani. Ezért fordultak ellenök, mint lutheránusok ellen, mely elnevezés alatt mindenféle istentelenséget lehetett reájuk kenni.

A pápai legatus és a magyar főpapság azonban hatalmas eszököt nyert e törvényben arra, hogy ne csak a németeket, hanem a magyarokat is, ha gyanusak lettek előtte vallás tekintetében, kimélet nélkül üldözhesse.

Szathmári György esztergomi érsek a maga székvárosában még ez évben tartott zsinatot, melynek főtárgyát kétségen kívül a lutheránusok kiirtása körül követendő eljárás képezte. Jul. 12-kéről szóló parancscsal Kaplon László biztost Szebenbe küldötte a lutheránusok üldözésére. A budai tanárok közül Grinaeus Simon börtönre vettetett, majd az országból kiutasított; windheimi Ortelius Vid száműzetett.

Midőn pedig még ez év végén VI. Adorján pápa halála után VII. Kelemen új követet küldött Budára báró Burgio Antal személyében, — ez és a Németországban működött Campeggio bibornok új tevékenységre ösztönözték a királyt, ki ennek következtében 1523. dec. 27-én Budán tanácsot tartott a vallás ügyében. A pápai követ, a király azon kérdésére, hogy mi lenne teendő Luther tanainak terjedése ellenében, azt felelte, hogy ha a király a szükséges karhatalmat

férfiak egyikére sem vonatkozhatott azon törvény, mivel ezeknek föllépése és működése a reformáció terén 1523 után több évvel történt. *Századok* I. évf. 155. l.

rendelkezésére bocsátja, ő fog tudni segíteni a bajon. Lajos két nap alatt oly rendelkezést ígért, melyből mind a pápai követ, mind az egész világ is megláthatja, hogy a magyar király egész országostul a leghűbb keresztyén, s a legnagyobb engedelmességgel viseltetik az apostoli szent szék iránt.¹⁾

Mint ez ígélet teljesítése tekinthető már a következő 1524-dik évi január hóban kiadott azon parancsa, melyet Szebenbe küldött a lutheránusok ellen. Ezentúl minden hónapban vagy királyi vagy érseki parancsok folytán történnek üldözések az ország különböző vidékein. Márc. 9-kén oly királyi rendelet ment Szebenbe, és későbbben kevés változtatással Magyarország valamennyi törvényhatóságaihoz, melynek értelmében Luther iratai mindenütt kikutatandók és nyilvánosan elégetendők, azok olvasói és terjesztői pedig jószágvesztéssel büntetendők.²⁾

Az üldözés erőlesen folyt; az 1523-ki törvény hatása mindenütt tapasztalható volt, hová a hatalom keze elérhetett.

II.

Az 1524-ki pesti vagy rákosi országgyűlésen valószínűen újra előfordult a vallás ügye. — Törvény csak 1525-ben hozatik a lutheránusok megégetéséről. — Szalkay érsek és Báthori nádor ellenében Verbőci újra követeli az „idegenek” eltávolítását. — A rákosi gyűlés valósággyi törvénye Hatvanban kibővítették.

Az 1524. ápril 7-kén meghalálozott Szathmári György helyett Szalkay László egri püspök lett esztergomi érsekké és királyi kancellárrá. Ezentúl majdnem kizárólag ő birta a király bizodalját s ő tartotta kezében a kormányhatalmat is.

A mit II. Lajos király ezentúl a reformáció elfojtására tett vagy rendelt, azt mind Szalkay tanácsára és a pápai követ Burgio ösztönzése következtében tette. Egymásután mentek ismét a rendeletek Szebenbe, Sopronba és más gyanús városokba. A pápa meg volt elégedve az intézkedésekkel. A király erélyét és buzgóságát (március 23-káról és okt. 6-ról kelt) dicsérő levéllel jutalmazta.³⁾ Szalkayt bibornoki süveggel kecsgettette.

¹⁾ *Guidotto Vince* velencei követ tudósítása 1523. dec. 28-káról. V. ö. Jászai P. A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 496. l.

²⁾ *Fabricius* K. Pempfinger Márk Élete, 48. l. V. ö. Jászay P. i. m. 498. l.

³⁾ *Theiner*, *Vetera Mon.* II. 636. és *Fabricius*, *Pemflinger M. élete.* 58. l.

De az ország zilált helyzete fölött elkeseredett ellenzék, jelesül Zápolya János, Ártándi Pál, Verbőci István, Glessány Miklós, Nikolay Gergely, Korlátkövi Péter, Zápolya György és mások, midőn a király a cselszövő és gőgös Szalkay, ugyszintén a gondatlan és részeges Báthory ellenzése dacára is összehívta a rendeket Pestre szeptember 8-kára, a haza megmentését állította fel első kérdés gyanánt. Az elkeseredés oly fokra hágott, minőről ritkán emlékeznek történelmünk lapjai.

Burgio Antal, pápai követ, ki jelen volt e gyűlésen, csitította a rendeket és biztatta őket az ország védelmére; kijelentvén, hogy a pápától hozott pénzösszeg is arra lesz fordítandó. Nagyon valószínű, hogy ez alkalommal újra hangsúlyozta a római egyház egységét veszélyeztető lutheránusok ellen alkalmazandó újabb törvény szükségességét is. Ez volt mindig az óhajtott díj a nyújtott segedelemért; és hogy ezt a rendek hajlandók voltak megadni, azt következtetni lehet Verbőcynak magatartásából, a ki az egyház védelmében kifejtett buzgóságáért szintén dícsérő levelet kapott a pápától,¹⁾ és a ki az ország szomorú állapotát rajzoló beszédében újra a király udvarában levő *ilegenek* ellen lázítá fel a nemességet.

Tekintélyes történetírók, mint Jászay Pál²⁾ és Szalay László³⁾ utalva az ekkori országgyűlések zavaros és hézagos voltára, és a fenforgó körülményekre, határozottan állítják, hogy a lutheránusok megégetését rendelő törvény 1524-ben hozatott. Csak azt nem lehet tudni, hogy miután ez évben több gyűlés volt, melyiken lett az voltaképen és minő körülmények között kimondva. A rendelkezésünkre álló adatok alapján ezt még most meghatározni nem is lehet.

Jászaynak azon következtetése, mely szerint Rüm György megégettetése csak ezen 1524-ki országgyűlés s annak eretnekégetési ha-

¹⁾ Horvát István, Verbőcy emlékezete. II. k. 207. l.

²⁾ *A magyar nemzet napjai* a mohácsi vész után. 509—511. l. «Hogy — u. m. — 1524 ben kisasszonynapkor a Rákoson, és mikép mi sejtjük, épen úgy, mint a következő 1525-ben Hatvanban is valósággal országgyűlés tartott, s ezen borzasztó törvény a lutheránusok ellen ép itt hozatott, azokon fölül, miket Kovachich Vest. Com. 549—557. és Suppl. ad Vest. Com. II. 556—558. l. felhord, s Berzeviev Alb. a külföldi könyvtárakban található honi jelességeinkről Tud. Gyűjt. 1820. VI. 39. l. említ, azt hiszszük, világos azokból, miket a 277. és 320. lapokon előadtunk. Ezen lapokon pedig 1526. dec. 5-ki pozsonyi gyűlésre adott utasítás a vajdának *harmadévi* tetteiről szól.

³⁾ *Magyarország története* III. 544—546. ll.

tározata után történhetett,¹⁾ nem látszik szilárd alappal birni, mivel tudjuk, hogy a király már korábban hozott rendeletével is határozottan megégetéssel kívánja büntettetni Luther könyveinek terjesztőit. Aztán korábbi tényleges megégetésekről is vannak megbízható történelmi adataink,²⁾ melyek ama következtetés ellen szólnak.

A lutheránusok megégettetésére vonatkozó határozat, valamely ismeretlen akadály következtében csak 1525-ben vétethetett fel a törvénykönyvbe, midőn a rendek ismételve kitörték a hazát veszélyeztető idegenek és benszülöttek ellen.

Ugyanis tudjuk, hogy 1525. máj. 7-kére összehívott rákosi országgyűlés előtt mind a király, mind az esztergomi érsek erőlyesebb lépéseket tettek az «eretnekség» kiirtása ügyében. Amaz rendeleteket bocsátott ki a bártfaiakhoz, a soproniakhoz és a sárosiakhoz;³⁾ emez pedig zsinatot tartott Esztergomban saját elnöklete alatt. Mind a királyi rendeleteknek, mind az érseki zsinatnak főtárgyát az eretnekség kiirtása képezte.⁴⁾ Konrad és Zeisling budai lelkészek, mint kik a népet a reformációval megismertették, a besztercebányai lelkész panasza következtében elfogatni rendeltettek. Az országgyűlés megnyitása előtt már fogva is volt a két pap, és pedig Szalkay érsek szavai szerint «isten rendeléséből».

A rendek ez ellen nem is tettek panaszt. Ugy voltak meggyőződve, hogy a nemzet baját nem kell még szaporítani vallási bajokkal is; tehát nem hozták elő a két pap esetét. Midőn a nemesség a kormány akarata ellenére fegyveresen jelent meg a Rákosra, s előbb Pesten, majd Budán előleges gyűlést tartott, akkor is nem a vallási reformáció hívei ellen elkövetett erőszakosságok miatt emelkedtek hangok az esztergomi érsek és a nádor ellen, hanem egészen más

¹⁾ Hogy Rüm György a kisasszony napi országgyűlés után égettetett meg, nemcsak onnan világos, mert a megégetési törvény a lutheránusok ellen csak ezen országgyűlésen hozatott, de onnan is, mert azt Luther maga a Tamber Gáspár megégettetése utánra teszi. — *Magy. nemz.* napjai a moh. vész után 510. l., hol Luther szavait is idézi Seckendorf után. I. 295.

²⁾ *Szerémi Gy.* Magyarország romlásáról írott munkájában még 1520. körüli megégetésekről szól. — B. *Burgio* 1524-ki aug. 25-kéről azt írja, hogy Magyarországnak Németország felé eső részében két német könyvtárust, kik Luther iratait nyilvánosan árulták, elfogtak, és gyönyörű tüzet (bellissimo fuoco) rakatván, azon mind a kettőt nagy tisztelettel (molto honoramente) megégették. *Theiner* II. k. 719. l.

³⁾ *Jászay*, i. m. 514. és 518. l. *Fabricius*, Pempflinger 58. l. *Wagner*, Dipl. Com. Sáros. 31. l.

⁴⁾ *Katona*, Hist. Crit. XIX. 496. l. *Fabricius*, 58. l.

visszaélések ellen. Szalkay balsejtelmek között ír a máj. 11-kéről Burgiónak: «ezen országgyűlés rosszúl kezdődik, nem tudom mi lesz a vége.»

Május 12-kén megnyílt a tanácskozás Rákos mezején. A királyi előterjesztés rendkívüli adónak szükségét hangoztatja; mire kitört a vihar első sorban az érsek ellen, a ki az országot kifosztogatja és tönkre teszi, a ki mint aféle vargának a fia a nemességet nem is szeretheti, a ki főtanácsnokául zsidót tart, a ki érsek létére ringyókat vásárol, s gyávasága miatt lett pappá. A rendek követelték, hogy a király világi emberek kíséretében jelenjék meg; papokat nem akarnak magok között tűrni.¹⁾

A pápai követ ismét a török ellen hozott segélylyel csendesítette a felingerült nemességet, mely más nap hatvan tagból álló küldöttség által hívta meg a királyt a gyűlésbe. Kívánatait a következő négy pontba foglalta össze:

1. A király saját és neje udvarából távolítsa el a németeket; helyökbe pedig alkalmazzon magyarokat, *annál inkább, mert — így okadatolták a kívánságot — a német udvarnokok mind Luther követői, és ilyen emberekkel nem akarnak érintkezésben állani, minthogy nincs szándékuk fellázadni isten és a szent szék ellen, a mely mindenkor segítette hazájokat. Ha a németek öt nap alatt el nem távoznak, rosszúl járnak.*

2. Hagyják el az országot a császár és a velencei köztársaság követei.

3. Alakítson a király ismét kormánytanácsot; Szalkay tétessék le a kancellárságról.

4. Szerencsés Imre, a világcsaló zsidó, muljék ki a hitetlenek halálával.

Mig a királynak ez utóbbi pontokra adott feleletét az egykoruak feljegyezték, az első pontról, melyben a német udvarnokok vallása oly erősen kárhoztattatik, teljesen hallgatnak emlékeink. Ebből azt következtethetjük, hogy a kifejlődött zavarban e tárgy feledésbe ment, mert sem a pápai követ jelentésében nincs róla szó, sem pedig más fenmaradt emlékek nem említik. Egy német emlékiró, ki szem- és fültanuja volt e zajos jeleneteknek, leírván részletesen a nádor és érsek

¹⁾ Perche non volevano haver preti, mondja Burgio jelentése. *Theiner*, II. 720. l.

elleni durva kifakadásokat, többek között megjegyzi, hogy a *németek* ellen, ami körülbelől a lutheránusokat jelentette, semmit nem kiabáltak. ¹⁾

S ez hihető, mivel e gyűlésen oly gyalázatos jelenetek fordultak elő, melyek a valláskérdést ugyszólván elnyelték. A legrútabb váladások oly mérvű ingerültséget idéztek elő, hogy az ország primása a gyűlés eloszlása után a király jelenlétében verekedett össze Frangepán Kristóffal.

Ily körülmények között alig lehet szó rendes törvényhozásról; alig lehet hinni, hogy új és üdvös határozatok hozathattak volna. Ha a vallás ügyére vonatkozó törvényeket mégis ott találjuk az e gyűlésen hozott törvények között, az csak úgy magyarázható, hogy — a mint a múlt évi gyűlés körülményeiből is valószínűvé lesz — egyszerűen átvették a múlt évben megállapított szöveget és azt a törvénykönyv IV-dik cikkelyében a következő szavakkal iktatták be:

„*Valamennyi lutheránusok irtassanak ki az országból; e végből bárhol találhatnák, nemcsak egyháziak, hanem világiak által is szabadon megfogassanak és megégettessenek.*“ ²⁾

Itt azonban az a kérdés merül fel, hogy megerősítette-e a király a rákosi határozatokat, vagy nem? Mert tudni való, hogy II. Lajos e pártoskodó gyűlések alatt gyenge nádszálhoz hasonlított; jobbra balra hajlott a szerint, a mint a dulakodó pártok vihara kényszerítette. Az eleje terjesztett törvénycikkeket néha megerősítette, néha nem. A rákosi határozatokat sem erősítette meg azonnal, mert nem tudta, hogy melyik párt fog felülkerekedni.

Midőn a rendek arra kényszerítették, hogy a rendetlenül szétoszlott rákosi gyűlés után azonnal új gyűlést hívjon össze *Hatvanba*, és a hozott határozatokat haladéknélkül írja alá, — akkor ez utóbbi kívánságot teljesítette ugyan, de a hatvani gyűlés megtartását betiltotta. Későbbben, engedve a kényszer hatalmának, ezt is megengedte, sőt maga is megjelent a gyűlés megnyitására. •

A tizennégy czernyi nemesség tisztelettel fogadta királyát; de annak tanácsosai, jelesül az érsek, a nádor és az országbíró ellen oly

¹⁾ Ich Nicht gehört, das Man Etwas über die deutschen hett geschriren. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. III. 10. 1.

²⁾ Lutherani omnes de Regno exstirpentur et ubicunque reperti fuerint, non solum per Ecclesiasticos, verum etiam per seculares personas libere capiantur et comburantur. Corp. Jur. Hung. *Kovachich*, Vest. Com. 576. 1.

nagy volt az ellenszenv, hogy ha a királyt nem nézik, azokat darabokra vagdalják.

Verböcý azonban lecsilapítá a fölháborodott kedélyeket, s két óráig tartott lelkes beszédben kérve-kérte a királyt a sokszor sürgett kivánságok teljesítésére; és mivel az szokott határozatlanságában ezt nem tette, magok a rendek tetteleg hozzáfogtak határozataik végrehajtásához. A gyűlölt tanácsosokat letették, Verböcýt nádorrá, Várdait esztergomi érsekké, Drágfyt országbiróvá tették. A király, nem látván tanácsosnak az ingerültséget még magasabbra fokozni, a választásokat, a mult és a mostani országgyűlés némely végzéseit helybenhagyta.

E határozatok csekély változtatásokkal egyeztek a rákosi gyűlés határozataival, Kovachich szerint, a lutheránusokra vonatkozó törvény is elfogadtatott, azon különbséggel, hogy most még azon toldás tétetett hozzá, miszerint a kiirtandó és megégetendő lutheránusok *jóságai a királyi fiskusra vagy földesuraikra szálljanak.*¹⁾

Igy kényszerítette magát a törvényhozás, — mondja Jászay — hogy a földesurak és jobbágság között a nagy vérontással csendre erőltetett viszony ujjalag felzavarodjék, s a Németországban borzasztóan dühöngő parasztlázadás hazánkban is ismét felcsirázzék. Selmecen, Körmöcön és Besztercebányán, a vallási üldözés által felingerelt bányászok és erdészek napi díjaik csekélységét vetván okúl, főnökeiket, sőt a királyi bányakamarai tiszteket is fegyveres erővel megtámadták s fizetéseik felemeltetését követelték.²⁾

Ez azonban egyes elszigetelt esemény volt. A Zápolya-Verböcý párt csakhamar más irányt kezdett követni. A szakadatlan tusákban azon meggyőződésre kellett jutnia, hogy a lutheránusoknál sokkal nagyobb ellenségei a hazának azon belföldi olygarchák és főpapok, a kik magánérdekeik kielégítése miatt készek az országot sirba dönteni. Azért már az 1526-ki rákosi országgyűlésen nem kívánták többé a külföldiek eltávolítását; pedig már ekkor Brandenburgi György testvéreivel együtt nyilvánosan a reformációhoz csatlakozott és azt

¹⁾ Et bona eorum Fisco Regio, Dominisque terrestribus, ubi reperti fuerint, applicentur. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. III. 26. l. *Engel*, Gesch. v. Ung. III. 2, 267. V. ö. ugyancsak *Kovach*. Vest. Com. 581-dik lapján levő *Adnotatióval*.

²⁾ *Jászay*, A magy. nemz. n. 520. l. V. ö. *Katona* XIX. 582. *Ribini* Memorabilia I. 20. *Lányi-Knauz* II. 18.

nagykiterjedésű alföldi magyar birtokain hathatósan elő is mozdította.

A főpapság nézete azonban nem változott. Ez következetes maradt, és a gyenge királytól új meg új rendeleteket eszközölt ki az «eretnekség» kiirtására. Szalkay primás még 1526. júl. 19-kén, tehát a királynak Budán töltött legutolsó napján is levelet eszközölt ki tőle a szebeni lutheránusok ellen.

És ki tudja hova fejlődtek volna a dolgok, ha a keleti láthatáron régóta tornyosuló fergeteg közeledése és az országban véres kardnak széthordatása másfelé nem fordítja a közfigyelmet, ha a vallási és nemzeti pártoskodás esztelen és dicstelen rombolásait legalább egy kis időre meg nem szakítja az örökké emlekezetes mohácsi gyásznapi.

MÁSODIK FEJEZET.

A mohácsi vésztől a két országrész egyesítéséig.

(1526—1550.)

I.

Ferdinánd és János királyok álláspontja a reformációról szemközt. — Mindketten kemény rendeleteket bocsátanak ki; de törvényhozási intézkedések csak a naggyarádi béke után történnek. — A maros-résárhelyi országgyűlés 1543-ban május hóban. Fráter Györggy megidézeti Hontert; ez nem jelenik meg, hanem írásban védi magát.

A mohácsi gyásznapi egy időre elvonta a közfigyelmet a reformációtól, melynek ellenségei jobbra ott veszték el a véres csatában. Elestett többek között Lajos király, Szalkay érsek és még hat püspök.

A bekövetkezett újabb zilált állapotokról, a pártszenvédély által a romlás örvényébe jutott haza siralmas sorsáról, a külső és belső ellenségek garázdaságairól semmisem nyújt hitebb képet, mint azon részországgyűlések, melyek az ország különböző részein két ellenkirály párthívei által oly sűrűn tartattak.

Az ország egy része Zápolya Jánost, más része az özvegy királynő fivérét, I. Ferdinándot választá meg magyar királynak. Ez is, amaz is megkoronáztatta magát; ez is, amaz is külön pártgyűléseket tartott, — és a hazafiak megzavarodtak, nem tudták kivel kell szövetezniök, nem tudták kinek kell hűséget esküdniök, hogy a fenyegető veszély elháríttassék és a mindenki által sajnosan érzett viszály megszűntetessék.

Politikai tekintetben két nagy táborra oszlott a nemzet; de vallás tekintetében a két pártkirály nem volt ellensége egymásnak.

Mind a ketten a magok részére óhajtván nyerni a papságot, mely mindig hatalmas tényező volt a fejedelmek politikájában, kemény parancsokat adtak ki a lutheránusok ellen; de törvényhozási-

lag mindaddig, míg trónjuk biztosítottnak nem látszott, nem mertek intézkedni.

Ferdinánd, midőn 1527-ben a készületlen Zápolya Jánost visszanyomta és a magyar rendek hódolatának elfogadására készült, aug. 20-kán kiadott rendeletében megtiltotta a német reformátorok tanának követését; kemény büntetést szabott azokra, akik Luther, Carlstadt, Zwingli és Oecolampadius vagy más reformátorok után indulva, a róm. egyháztól elszakadni merészelnék. A mely pap vagy barát egyenruháját elvetné, pilises fején haját növesztene vagy épen megnősülne, fogsággal; azok, kik a szenteket nem tisztelik, szintén fogsággal és száműzetéssel, — a Máriát nem tisztelők halállal, — az urvacsorát két szín alatt kiszolgáltatók szintén halállal, — a hely, hol e szentségtelenség történnék, földig rombolással; az, aki felszentelve nem lévén szentségeket merészel kiszolgáltatni, fejevesztéssel, vízbefojtással vagy megégettetéssel volt fenyegetve. És hogy e parancs mindenkinek tudomására juthasson, elrendeltetett az is, hogy az évenként kétszer, jelesül husvétkor és karácsonkor a templombeli szószékről kihirdetessék.¹⁾

Néhány nappal később, a szept. 8-kára Budára összehívott országgyűlésen Ferdinánd nemcsak üdvözlő beszédében, hanem királyi esküjében is kijelentette, hogy a kath. egyház tanainak hű őre s érdekeinek buzgó pártfogója leszen.²⁾ De itt a reformáció megakadályozásáról, s az «uj tanok» hirdetőinek megbüntetéséről semmit sem mond, jóllehet a lutheránusok száma a külföldi egyetemekről haza került ifjak által nagyban szaporodott.

János király még korábban, jelesül 1527. jan. 21-kén adott ki a Ferdinándéhoz hasonló rendeletet;³⁾ de mivel királyságának ügye még akkor kétes volt, nem tartotta tanácsosnak e rendelet végrehajtásával, s még kevésbé országgyűlési ilyértelmű határozattal elkedvetleníteni párthiveit. Pedig ezek között is sokan voltak már a reformáció hívei, kivált mióta a Melanchton által szerkesztett s 1530-ban a német birodalmi gyűlésen benyújtott ugynevezett *ágostai hitvallás* határozott irányt adott a mozgalomnak, tanubizonyyságot téven arról,

¹⁾ Ribini, Memorabilia Aug. Conf. I. 21. — Raupach, Nützliche Beilagen zum I. Theil des erleuterten ev. Oesterreichs. 60—68. l.

²⁾ Fraknoi Vilmos, Magyar országgyűlési Eml. I. 138. l., hol Ursinus Velius után közölve van a király üdvözlő beszéde is. V. ö. 144. lap.

³⁾ Katona, Histor. Crit. XX. 31. l.

hogy a reformátorok nem valamely új dogmákat gondoltak ki, hanem a szentírásban foglalt krisztusi tudományt kívánják érvényesíteni.

Igy állván a dolog, a két ellenkirály egész a nagyváradi békéig hol t. i. Ferdinánd és János magyar királysága az általok birt részelt felett elismerve és megerősítve lőn, nem hozott törvényt a lutheránusok ellen. A török felől fenyegető veszély elhárítására vonatkozó intézkedések foglalták el az egyidőre kibékült pártok figyelmét.

Azonban János királynak 1540-ben történt kimulása után újra kitört a belső egyenetlenség, újra két nagy táborra oszlott a nemzet. Az egyik rész hű maradt Ferdinándhoz, a másik János özvegye Izabella és fia János Zsigmond körül csoportosult, dacára annak, hogy a nagyváradi béke értelmében csak Ferdinánd volt az ország egyeduralkodója.

Főlkavarodott ismét a szenvedélyek harca. Számtalan országgyűlés tartatott mind a két részen, hol a legszomorúbb jelenetek voltak napirenden.

A vallás dolga a hatalom felett dulakodó pártok között egy pillanatra háttérbe szorult; de mivel mind a két részen a főpapok politikai tekintetben is nagy szerepet játszottak, lehetetlen volt azt egészen mellőzni, és a pártharcok lényeges tényezői közül kizárni.

A kiskorú János Zsigmond gyámjai között találjuk Frate György n.-váradai püspököt, a ki kétségen kívül nagy tehetségű, de egyszersmind nagyravágyó és fondor lelkű férfiú volt. Engesztelhetlen gyűlölettel viseltetett a reformáció iránt; s ámbár két társáról Petrovich Péterről és Török Bálintról nem volt titok, hogy a reformáció felé hajlanak, ő mégis minden alkalommal, bár különféle ürügyek alatt, azon dolgozott, hogy az erdélyi szászok között épen úgy mint a magyarországi részekben elterjedett lutherizmust kiirtsa.

Különösen nehéz szívvel viselte azt, hogy N.-Szeben, Brassó, Meggyes és más szász városok egészen elszakadtak a római egyháztól, s hogy ezek egymásután új meg új felsőbb tanintézeteket állítanak fel, melyekben a reformációnak buzgó apostolai vezették a tanítás és nevelés nagyfontosságú ügyét. Ezen tanítók ellen lépett fel tehát hatalmának egész erélyével; ezeknek egyikét kívánta ő megsemmisíteni azon országgyűlésen, mely 1543. máj. 1-re Vásárhelyre volt összehívva, de mely a török beütés következtében június 3-kára lett elhalasztva Izabella királyné által.

Bármily nagy mérveket öltött is a protestáns hitelvek terjedése

Erdélyben: az egész mozgalomnak nem volt határozott iránya, nem volt összetartó kapcsa és kellő szervezete mindaddig, míg *Honter János* az ő *egyházi rendtartási* művével fel nem lépett 1542-ben.¹⁾

E mű, melyet Luther és Melancthon örömmel üdvözöltek, irányt adott az egész erdélyi reformációnak.

Frater György, valószínűleg a fehérvári káptalan panaszára, jónak látta Hontert az országgyűlés elé idézni, hogy ott nyilvánosan számot adjon tetteiről, hogy nyilatkozzék miért csatlakozott a reformáció tanaihoz, s miért adta ki a keresztyén vallás rendtartásáról szóló könyvecskét.

Honter azonban nem jelent meg az országgyűlésen; nem azért, mintha nem lett volna hajlandó felelni a teendő kérdésekre, hanem azért, mert a városi tanács, felvén Frater György bosszujától, nem engedte meg neki a városból való távozást. Hogy azonban a lehető kérdésekre adós ne maradjon, Honter megírta a *reformáció védelmét*,²⁾ melyben cáfolja az ellene tehető ellenvetéseket. A bevezetésben elmondja, hogy nehéz védekezni ott, hol nincs ellenvetés, miért is — ugymond — mintegy kitalálni kényszerítettünk, hogy min ütközhetek meg némelyek a «*Libellus Reformationis*»-ban. A dogmatikai tételek közül kevésre terjeszkedik ki, inkább politikai mentséget hoz fel. «Senkit sem akart — ugymond — sem bántani, sem gyalázni, sem sérteni, hanem művét csak a hazai papok számára adta ki zsinórmértékül addig, míg valamely zsinat összeírja azokat.»

Az első fejezetben azt mutogatja, hogy a «*Libellus Reformationis*»-ban semmivel sem szegte meg a királyné vagy Magyarország főurai s többi nagyságosai iránti engedelmességét, s hivatkozik az országgyűlésen jelenlevő urak közül azokra, kik ismerik, hogy minden isteni kötelességek annyi odaadással teljesítettnek, mint soha azelőtt. Mivel tudja, hogy a királyné, az ő főtisztelendő pártfogója, t. i. Frater György s a többi főurak is sohasem jöttek ellentétbe az

¹⁾ *Formula Reformationis Ecclesiae Coronensis et Barcensis* totius provinciae, Coronae 1542. — Ez «Entwurf einer Kirchenordnung für Kronstadt und das ganze Burzenland» cím alatt németre is lefordított, s az egész szász nemzet által elfogadtatott. Sokszor nyomtatott újra, legújabbán Trauschenfels «Beiträge und Actenstücke» című művében. V. ö. Schriftsteller-Lexicon II. 221. l.

²⁾ *Apologia Reformationis*. Megjelent Trauschenfels «Beiträge und Actenstücke» című művében. 43. s. k. II.

isten szavával, meg van győződve, hogy ő is, ha kimutatja ártatlanságát, fel fog mentetni.

Honter a többi fejezetekben részint oly vádak ellen védi magát, melyek egyenesen felhozattak ellene, részint pedig olyanok ellen, melyeket az országgyűlés által netán emelhetőknak vélt. Nem ismeri el, hogy ő rendbontó lenne; védi magát a lázítás vádja ellenében, s kijelenti, hogy ő csakis az isten ígését és Krisztus parancsát követte akkor, midőn a rendtartást írta. Ha kimutatják neki a sz. írásból, hogy valami illetlent vagy rosszat tett, akkor megadja magát s kész engedelmeskedni. Amit ő tett, arra istennek és felsőbbségének parancsa készte. A vértanuk példája és a szentírás szava mutatja, hogy azon embereknek, kik az isten ígéjével ellentétbe jönnek, nem kell engedelmeskedni. Hogy kitűnő városok példáját követte, azt azzal igazolja, hogy az apostolok is azt mondták: kövessetek engem, mint én követtem a Krisztust. A papság ellen való élesebb kifakadásait azzal enyhíti, hogy nem a fehérvári s esztergomi tisztelendő urakat értette, hanem azokat, kik az emberek megbotrántkoztatására hivatalukat meddőn viselték. A hetedik fejezettől fogva egész a tizenkettedikig dogmatikai kérdéseket fejteget.

Az utolsóban visszatér a politikára, s indokolja, hogy miért nyomatta ki könyvét. Ezt, ugymond, azért cselekedte, mert eddigelé a sajtó szabad volt mindenféle hatóság alatt, és senkinek sem jutott eszébe megtiltani a könyvnek kiadatását. Különben neki nem volt más célja, mint hogy a zaklatott és sanyaruságos időben előmozdítsa a közegyetértést, s elhárítsa a vallás megtartásában beállható zavart és rendetlenséget. Ő mindabban, amivel vádolják, ártatlan, és csak az isten parancsainak engedelmeskedett.

Az országgyűlés rendei nem bocsátkoztak ezen Apologia tárgyalásába, hanem kiadták azt egy protestans bizottságnak a végből, hogy az annak egyes tételeit védje a fehérvári káptalan ellenében. A bizottság tagjai voltak: Glasz Mátyás, ki mint buzgó és eszes reformátor a kiszdi (ma segesvári) káptalan által közhalmi papságából kiűzetett, s ez idő szerint Brassóban lakott; továbbá a brassói bíró Fuchs János, két tanácsos, s végre a brassói, róznói és höltevényi papok, kiknek neveit nem ismerjük. A katolikus részről a fehérvári káptalan háta megett ott állott maga Frater György, ki — ha a fenmaradt későbbi feljegyzéseknek hihetünk — meddő vita helyett szigorú rendszabályokat ajánlott a királynénak. Azonban a többi tanácsosok, mint

Batthyáni Orbán,¹⁾ Csáky Mihály²⁾ és Adrián nevű esperes a tudományos vita megtartása mellett nyilatkoztak. A királyné ezek javaslatát fogadta el, és a vita csakugyan meg is tartatott. Sajnos, hogy lefolyásának részleteiről semmi biztos adatunk nincs. Azon kevés feljegyzésekből, melyeket a szászok tartottak fenn, általánosságban csak annyit lehet kivenni, hogy a brassói protestáns bizottsági tagok sz. írásból vett idézetekkel cáfolták meg a káptalan tagjainak azon argumentumait, melyeket azok az egyházi atyák írásaiból, a conciliumok- és hagyományokból merítettek. Arról is értesülünk, hogy a protestáns vitatkozókat az udvarhoz hívták, s majd ígéretekkel, majd fenyegetésekkel próbálták megayerni. De ez sem sikerült.

Eként Frater György, bármennyire óhajtotta volna is elfojtani a reformáció terjedését, bármennyire kész lett volna nyúlni az erőszak durva fegyvereihez, ezúttal kénytelen volt lemondani azon tervéről, hogy Hontert kézre kerítse. Tisztában volt azzal, hogy egy ilyen erőszakos tett által maga ellen lázítaná az összes szász földet, mely különben is Ferdinánd felé hajlott, s Izabella és János Zsigmond ügyének nagyobb kárt tenne vele, mint hasznot.

Az erdélyi politikai viszonyok kényszerítő hatalmának lehet tulajdonítani azt, hogy ezen az országgyűlésen a vallási vita el nem mérgesedett, és hogy a vitában részt vett brassói küldöttség bántatlanul távozhatott haza, a különben türelmetlen barát hálójából megmenekülve.³⁾

II.

A beszercebányai országgyűlés 1543. nov. hóban. — A klerus Ferdinánd királyhoz fordul segítségért az „eretnekség” ellen; — ez előbb rendeleteket, utóbb a rendek felhívására királyi leiratot küld az országgyűlésre.

A magyarországi részeken Ferdinand szintén csak 1543-ban, és pedig november hóban *Beszercebányára* hívott országgyűlésen hozta először szóba a vallás ügyét.

¹⁾ Ugy volt ismeretes, mint a lutheránusok barátja, azért Martinuzzi kihányatta testét a fehérvári székesegyházból, ahol eltemetve feküdt.

²⁾ Gyulafehérvári kanonok, később mint János Zsigmond kancellárja is folyvást türelmes volt a protestánsok iránt, s baráti viszonyban élt velök.

³⁾ *Szilágyi Sándor*, Erdélyi országgyűlési emlékek. I. 112—116. ll. — *Haner*, *Historia Eccl. Trans.* 200. s k. lapokon. Megjegyzendő, hogy Haner hibásan teszi azon országgyűlést, melyen a vallásvita folyt, Kolosvárra. Szilágyi S. két egykoru feljegyzés alapján teszi e gyűlést helyesen *Fehérvárra*,

Ugyanis a reformáció hívei Magyarországon ez idő szerint már a legfelsőbb körökben is pártfogókra találván, igen megszaporodtak és nagy tevékenységet fejtettek ki.¹⁾ Nádasdy Ferenc, Révay Ferenc, Perényi Péter, Thurzó Elek, Drágfi Gáspár és más kitűnő férfiak mellett ott látjuk működni Dévay Biró Mátyást, Erdősy Jánost, Ozoray Imrét, Szegedi Kis Istvánt, Kopácsi Istvánt és számtalan más kitűnő papokat és tanítókat. Az egyik a szentírást magyarra fordítja, a másik magyarázza; az egyik iskolát, templomot vagy nyomdát állít, a másik tanít és szónokol. Mindenfelé óriási tevékenység, nagy irodalmi mozgalom volt tapasztalható.

Ezt a klerus nem nézhette megdöbbenés nélkül. A királyhoz fordult segítségért. Elpanaszolta, hogy a hamis tanítók miatt nem képes a népet az igaz hitben fentartani. Ferdinand, ki akkor Nürnbergben volt, azt válaszolta, hogy minden egyházi és világi hatalmat kész a klerus rendelkezésére bocsátani a végből, hogy a nép a régi kath. hitben megtartathassék. Egy másik levelében kedvetlenségét fejezi ki Révay Ferenc nádori helyettes iránt, mivel ez az «eretnek-ség» ellen nem jár el kellő szigorral.

Midőn tehát a Besztercebányára összejött rendek a felett tanácskoztak, hogy miként lehetne az országban az egyetértést és összetartást megszilárdítani, s a török ellen egyesült erővel fellépni, midőn az egyházi rend új panaszokkal lépett fel az országban elterjedt «új tanok» ellen, s ennek következtében a Martinuzzi követé Pázmány Péter²⁾ vezetése alatti köznemesség a főnemesség többségével feliratot intézett volna fel a Luther felekezetének kiirtása ügyében,³⁾ akkor a király ezt válaszolta nekik: «Miután a keresztyén hit

t. i. *Massa Simon* «Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum» I. 54. l. ezeket mondja: 1543 Comitia regni indicta et celebrata sunt Albae Juliae a Regina Isabella et Fratre Georgio maxime *religionis causa*, in quibus comparere jus-sus est m. I. Honterus . . . *Ostermayer* krónikájában pedig (Fundgruben I. 29.) ez áll: Auf dieses hat die Königin und der Schatzmeister zu Weissenburg mit den Papisten eine Versammlung gehalten, und Herrn Mag. Joh. Honterrum sampt Reformation-Büchlein und der Stadt Obrigkeit darin berufen . . .

¹⁾ Lásd *Hatvani*, Monumenta Hung. Hist. I. Dipl. Tom. II. 84—85. 91.. hol a császári követ Schepper Cornél, 1540-ben a kalocsai érseknél Frangepán Ferencnél elmondja mennyire terjedt el hazánkban a reformáció a felső kö-rökben is.

²⁾ A hasonló nevű híres primásnak nagyatyja.

³⁾ A felirat szövegét nem ismerjük; de egy kivonat lapján olvasható következő jegyzetek: «Secta Lutherana exstirpanda. Querelae contra sectam Lutheranam» fogalmat nyújthatnak annak szelleméről és tartalmáról. Lásd

csak egy lehet s a szakadást meg nem tűri: gondoskodni kell, hogy isten szavának hamis hirnökei az Ur nyájából, mely a hizelgő és kedves tanokat hirdető pásztort könnyen követi, távol tartassanak. E miatt ő felsége helyesnek és üdvösnek tartja, hogy hí alattvalóinak kérelmét meghallgatva, kapitányait utasítsa, hogy a királyi helytartó megkeresésére — melynek azonban méltó okból és kellő alappal kell történnie — a hamis tanok hirdetői ellen, kik az igaz egyház szentségeit és rendeleteit megvetik és isten egyházában szakadást idéznek elő, lépjenek fel.» ¹⁾

Ezen királyi válasz nem foglaltatott a törvények közé; legalább a törvénykönyvben nincs róla említés; de hogy a klerus üldözési eszközül használta azt fel, az bizonyos. Ekkor léptek fel keményebben Dévay Bíró Mátyás és Szegedi Kis István ellen is; ekkor folyt a viszázatérítés munkája a Szepességen is.

És hogy e szellem a következő évben is érvényesítette magát, bizonyítja azon töredék, mely az 1545-ki februáriusban *Nagyszombatban* Várdai Pál esztergomi érsek vezetése alatt tartott országgyűlésről fenmaradt, mely szerint a besztercebányai követek azt irták küldöiknek, hogy a prot. lelkészeket megkötözve hozták be Nagyszombatba. ²⁾

III.

A tordai országgyűlés 1545. ápril hóban már csak gyengén tiltja az újításokat. — A hozott törvény hallgatagul elismeri a reformáció létjogát Erdélyben. — Az erdéli és megyesi zsinatok szervezik az új egyházat. — A debreceni részleges országgyűlés 1545. június hóban kemény határozatot hoz.

Azonban a protestantismus szelleme sokkal erősebb volt, sem-hogy azt akár a király által kibocsátott rendeletekkel, akár pedig főpapi parancsokkal és börtönöztetésekkel megsemmisíteni lehetett volna. Sőt azt tapasztaljuk, hogy az erdélyi részeken már oly hatalmas lett az, miszerint magok a katolikusok sem igen merészeltek keményebb rendszabályokhoz nyulni. A békétlen háborus időkben nem lehetett tudni ki lesz a fárasztó küzdelem után a győztes; senki-

Fraknói Magy. Orszgy. Eml. II. 547. és 564. l. Extractus ex supplicationibus Dominorum Praelatorum, Baronum ac Nobilium in Conventu Novizoliensi A. 1543.

¹⁾ *Fraknói V.*, M. Orszgy. Eml. II. 145. és 549. l.

²⁾ Gestern hat man die Evangelischen Priester gebunden herein geführt, wissen nit was man mit Inen wirt.

sem volt biztos a felől, hogy a túlszigorú intézkedéseknek nem lesz-e épen az óhajtott eredménynyel ellenkező következése.

A bizonytalanság e hangulata volt észlelhető az 1545-ki *tordai országgyűlésen*, melyet Izabella királynő Martinuzzi Frater György tanácsára Erdély közjogi helyzetének megszilárdítása céljából Sz. György napjára hívott össze. E gyűlés, melyen a királyné fiával együtt megjelent, igen sok fontos kérdést tárgyalt le, melyek az erdélyi köz- és magánjogi zavarok megszüntetését célozták. Ezek közé tartozott a vallás kérdése is.

Ugyanis az a körülmény, hogy a fehérvári gyűlésen működött vallási bizottság Honter könyvét védelmezte, és sem a védők, sem a szerző nem lakoltak, nagyon megkönnyítette a reformáció ügyét Erdélyben. A szász városok legelőkelőbb polgárai, mint fentebb láttuk, Luther tanaihoz csatlakoztak; Szebenben, Brassóban elfogadták az új vallásos szertartást, sőt ez utóbbi helyen, a főoltárkép kivételével, minden más képeket eltávolítottak a templomból.

A Honterféle Libellus reformationis elfogadása által a szászok között ugyyszólván be volt fejezve a reformáció. Senki sem tartotta tanácsosnak azt háborgatni avagy épen üldözni. Frater György személyes tapasztalást szerzett magának arra nézve, hogy itt minden kényszerítő eszköz haszontalan maradna. Azért legalább azt kívánta a jelen országgyűlésen elérni, hogy a r. katolikus egyház megmaradjon, s annak papjai minden lehető bántalmazástól megóvassanak. Azt határozta tehát a gyűlés általánosságban, *hogy jövőre senki se merjen újítást tenni, magaviseletével s lelmi módjával a városokon kívül másokat senki meg ne botránkoztasson, és a barátokat vagy más egyházi férfiakat vallásos kötelességük gyakorlatában ne akadályozza és ne háborgassa.*

*Minthogy pedig akadtak olyanok, kik a katolikusok vallásos érzetét sértették, jelesen a három Barsay testvér, Farkas, György és Miklós a feszületet vízbe dobták, ezek intő példának láttá vártak, meghagyatván a helytartó főpapnak, hogy a törvény értelmében megbüntesse őket.*¹⁾

Hogy e vizsgálatnak mi eredménye lett, azt nem tudjuk. De az

¹⁾ Decreta Universorum Dominorum et Nobilium Regni Transsilvanensis in Comitibus Tordae ad festum B. Georgii Martyris in Anno 1545 celebratis. L. Szilágyi S. Erd. Orsz. Eml. I. 217. 218. ll.

egész eljárásból következtetni lehet, hogy a Barcsayaknak semmi büntetésük nem lett. A törvényhozás nem támadni és büntetni kívánta a protestansokat, mint inkább védeni és óvni a római kath. egyház tekintélyét. Nem tartotta tanácsosnak kárhozhatni az eddig tett ujításokat, csak a további terjeszkedést és szervezkedést kívánta megakadályozni. De ez már lehetetlen volt. Az erdödi és medgyesi zsinatok, melyek ezen országgyűlést nyomban követték, határozott lépést tettek a prot. egyház szervezkedésének munkájában. ¹⁾ Erdődön ugyanis Drágfi Gáspár oltalma alatt 29 predikátor jött össze, s 12 hitcikkelyt alkottak ily záradékkal: «többi hitágazatokban az igaz egyhazzal egyetértünk, úgy amint az V. Károlynak Ágostában benyújtott hitvallás tartja». Meggyesen az ágostai hitvallást a szászországi szertartásokkal együtt elfogadták; a fölösleges oltárokat eltörölték, a lelkészeknek tized általi fizetését, valamint a superintendensek választásának szükségességét kimondották.

Azonban Martinuzzi nem nyugodott. Hogy a két említett zsinat végzéseit legalább Magyarországon ellensúlyozhassa, június 7-kére a török barátság megszilárdítása végett *Debrecebe* hívott országgyűlést kimondatta, hogy „senki se tőrjön meg birtokain lutheránust; a kincstárnok és a főkapitány pedig felhatalmaztattak, hogy biztosokat rendeljenek, kik az ország törvényei értelmében a lutheránusokat nyomozzák ki és fogják el”. ²⁾

Alig hiszszük, hogy e határozatnak valami komolyabb következése lett volna; egyrészt azért, mert ily partialis határozat csak igen kis területre szorítkozhatott, másrészt azonban azért is, mert tudva volt, hogy e gyűlést maga Ferdinánd sem akarta megtartatni, s hogy azt Frater György a király akarata ellenére hívta volt össze.

IV.

A viszonyok szelidebbé teszik a kath. egyház fejét: az 1548. május hóban tartott tordai országgyűlésen Frater György megelégszik a status quo fentartásával.

Az eddig hozott országgyűlési határozatok csak azt mutatják, hogy a két részre szakított nemzet, olykor kecségetve Németország felől, olykor fenyegetve a török felől, és mindig biztatva a római pápa

¹⁾ Szilágyi S., Erdélyi országgyűl. eml. I. 196. 197. II. V. ö. Ostermayer Krónikáját a 30. l.

²⁾ Fraknoi, Orszgy. Eml. II. 600. l. V. ö. Lányi-Knauz, Magy. föld.

részeről, azt se tudta, hogy mikor lépjen fel erélyesebben a reformáció ellen. A klerus ugyan következetesen és erősen működött; de a zilált politikai viszonyok minduntalan megzavarták működésében. Aztán gondolkodóba ejtette a III. Pál pápa által összehívott *tridentini zsinat* is, melynek bevallott célja volt a szakadást némely behozendó *reformok* által megszüntetni, s az eddig elidegenedett protestansokat a róm. kath. egyház kebelébe visszavezetni. Ez pedig csak némi türelem mellett sikerülhetett. Nem kis mértékben foglalkoztatta a kedélyeket a Ferdinand által Tridentbe küldött magyar főpapok magatartása és a nekik adott utasítás is, mely kétségen kívül jó hatással lett volna, ha az egybegyűlt szent atyák eredménytelenül szét nem oszlottak volna.

Nagy baj volt a róm. kath. egyházra nézve az is, hogy némely egyházi javak a világiak kezére jutottak, a püspöki székek pedig nem töltettek be rendesen. Eként a jövedelmek elvonásával fogyott a kath. hit mellett küzdők száma, míg a protestans hitelvek mellett lelkesült férfiak, kik büszkéek voltak anyagi szegénységük mellett szellemi kincseikre, folyvást szaporodtak.

Mindez ellensúlyozta a katolikusok hatalmi rendszabályait, s hajlandóvá tette őket arra, hogy támadás helyett inkább saját egyházuk védelméről és erősítéséről gondoskodjanak; hogy a «tévelygőket» inkább szellemi fegyverekkel igyekezzenek meghódítani. Ez a törekvés lengi át a legközelebbi országgyűlések tárgyalásait.

Erdélyben az 1546. év folyamán Enyeden, Szász-Sebesen és Székely-Vásárhelyen tartott országgyűlések valamelyikén hozott ugyan vallástörvény, de annak szövegét nem ismerjük. Az 1548-ki tordai törvény azonban világosan a status quo fentartását kívánja.

Ennek okát a fennálló politikai zavarok magyarázzák meg. Ugyanis Frater György, kinek leginkább állott érdekében a reformáció elnyomása, mint királyi helytartó és kincstárnok erős gyanuban állott, hogy az ország és a királyfi kincseit számadás nélkül kezeli és elpazarolja. A rendek és a királyné számadást követeltek tőle (1547. évben); ő ferde viszonyba jött az országgal és a törökökkel s titkos alkudozást indított meg Ferdinánddal.

egyh. tört. II. 60. I. *Kovachich*, Supplem. ad Vestig Comit. III. 191. I. «Nul-lus in bonis suis Lutheranos retineat; at cui Reverendissimus Dominus The-saurarius, vel Dominus capitaneus concesserit, liberum sit, iuxta Regni Decretum tales Lutheranos ubique persequi et comprehendere.»

Ily körülmények között hogyan gondolhatott volna vallásbeli üldözésre? Sem a már meggyökerezett lutherismus, sem az a mellett még csak emelkedni kezdő kalvinismus nem bírhatták őt arra, hogy erőlesebb lépésre határozza el magát. Heltai nyomdájára pedig hatalmasan működött az új hittani könyvek terjesztése körül.

Ezekkel szemben tehát az 1548. május havában Thordán tartott országgyűlés csak annak kimondására szorítkozott, hogy *ujítás többé ne történjék, maradjon minden abban az állapotban, mint azt a rendek két év előtt elrendelék, s végre a hitszónokok székhelyeikről máshová ne mehessenek papolni.*¹⁾

V.

Az 1548-ki pozsonyi országgyűlés októb. és nov. hónapokban. — A király, ki személyesen jelent meg, felhívja a rendek figyelmét Zwingli és Kalcin követőire. — A rendek nagy súlyt fektetnek a tanításra és annak anyagi eszközeiről gondoskodniak.

Hasonló szellem volt tapasztalható a Ferdinánd uralkodása alatti Magyarországon is, azon különbséggel, hogy itt részletesebben fejtették ki azon eszközök alkalmazásának módját, melyek által a római egyház győzelme biztosíthatónak látszott a protestantismus felett. Továbbá feltűnik az is, hogy már itt különbséget tettek az egyházilag szervezett lutheránusok, és a még csak most szervezkedő kálvinisták között.

Mióta Luther és Zwingli között Marburgban folyt urvacsorai vita idegenkedésre adott alkalmat a két reformator között, azóta hazánkban is gyakran felmerültek oly nézetek, melyek Krisztus testének és vérének jelenlétét az urvacsorában tagadták, s annak a communio alkalmával csak szellemi vagy csupán jelképes élvezetét ismerték el. Ezek követői még inkább eltávolodtak a katolikusok átlényegülési tanától, mint a lutheránusok, kik a test és vér jelenlétét hirdették; ennél fogva igen természetes, hogy veszedelmesebb ujitóknak tartották őket, mint amazokat. A magyar Luthernek neve

¹⁾ *Szilágyi S.*, *Erkl. Orszgy. Eml.* I. 208. 209. II. és 238. «In causa Religionis, cum brevi deliberationes Principum Christianorum expectantur, decretum est; ut in iis quoque nihil innovetur sed quemadmodum ante bienium constitutum fuit, in eo statu nunc etiam causa Religionis consistat, nec Concionatoribus de loco eis constituto, ad alium concionandi gratia ire liberum sit. L. Decretum Dominorum Regnicolarum Trium Nationum Regni Transsilvaniae in Comitibus Tordae prima Dominica Festo S. Trinitatis celebratis An. 1548.

zett Dévay Debrecenben léte alatt 1543-ban Zwingli szerint tanított az urvaesoráról, ami felett maga Luther is megütközött; néhány évvel utóbb már határozottan a Kalvin értelmét fogadta el. Példáját követték mások is, mi által hosszú és elkeseredett hitviták sora vette kezdetét a magyar protestansok között.

Ezt a meg hasonlást némi kárörömmel nézte a klerus, mert hiszen az egymással küzdő felek argumentumait ügyesen felhasználhatta a kath. tan igazolására; de zokon vette azt, hogy az ugynevezett sacramentariusok még élesebben támadták a katholicismust, mint a régibb ujitók. Ezért ezek ellen szigorubb rendszabályok életbeléptetését sürgette. De a király és a világi rendek más dologgal voltak elfoglalva. Ezeknek első és főfeladatuk volt az ország egységének helyreállítása és a zsarnoki török uralomnak megszüntetése. Ez képezte az 1546-ki pozsonyi országgyűlés tanácskozásának is főtárgyát; ez foglalkoztatta az 1547-ig az ország különböző vidékein tartott részleges gyűléseket is.

Csak mikor Ferd. az év végén a *nagyszombati* rendes gyűlést azal lepte meg, hogy a törökkel 5 évi békét kötött, s ígerte, hogy ezen túl az ország belső ügyeinek rendezésére fordítandja figyelmét; mikor testvére V. Károly német császár győzedelmet vett ellenségein, s így bizton remélhette, hogy ez támogatni fogja őt a magyarországi ügyek rendezésében: akkor tolult előtérbe a vallás kérdése is; akkor lehetett remélni, hogy a törvényhozás e tekintetben is határozottabb lépést fog tenni. Az 1548-ki *pozsonyi országgyűlésen* a pénzügyek rendezése mellett kétségen kívül leginkább a vallás ügye érdekelt az ország rendeit, kik között ha számra nézve nem is, de elszántságra, szellemi műveltségre és hatalomra nézve túlsúlyban voltak a protestansok.¹⁾

Ferd. király, ki többnyire Németországban tartózkodott, személyesen jelent meg a pozsonyi országgyűlésre, s ott másfél hónapig maradt, jeléül annak, mily nagy súlyt helyezett e gyűlés határozmányaira. Megnyitó beszédében «atyailag és kegyesen» intette a rendeket, hogy tanácskozzanak arról, miként kelljen saját és gyermekeik életét és vagyonát megmenteni, hazájok megmaradását és békéjét biztosítani; hivatkozott az ő jó indulatára, törekvéseire, az eddig szenvedett fájdalomokra; azután felhívja a rendeket arra, hogy tanács-

¹⁾ Fessler, Geschichte v. Ung. VII. 512. 1.

kozzanak a felől is, miként lehessen a *vallás ügyét* és az isteni tiszteletet korábbi állapotába visszahelyezni, az eretnekséget kiirtani, különösen az anabaptistákat és sacramentáriusokat — kik alatt a Zwingli és Calvin követőit értette — az országból kiűzni. Ő a maga részéről igéri, hogy minden kitelhető módon segítségükre leend.

A rendek válasziratukban hálásan ismerik el ő felségének fáradozásait az ország javának előmozdítása körül, s remélik, hogy ezután sem fog elmulasztani semmit, mi népeinek boldogságát, békéjét előmozdítani fogja.

A tárgyalások során mindenek előtt a vallás kérdését kívánták tisztába hozni. Az egybegyűlt főpapok és nemesek túlnyomó többsége a r. kath. egyház híve volt; s így teljes és biztos eredmény reményével lehetett hozzáfogni a protestantismus terjedésének megakadályozásához. Maga a király is ezt óhajtotta; a papság pedig örömmel ragadta meg a jó alkalmat, mely kedvezőnek mutatkozott arra, hogy az egyház egységét megzavart tanok kiirtásával helyreállíthassa a római egyház régi fényét és dicsőségét.

Fájdalom e tárgyalások részleteit nem ismerjük; de a meghozott törvények világosan mutatják a szellemet, mely az országgyűlés tagjait áthatotta. Kitűnik ezekből, hogy a rendek élénken érezték az egyetemes egyház ama romlását, melynek következménye volt a reformáció. Meg voltak róla győződve, hogy a fenforgó egyházi viszályok megszüntetését nem lehet csupán rideg repressiv rendszabályokkal, eretnekitési és égetési törvényekkel megszüntetni, hanem szükséges a r. egyházban kétségtelenül élő zavarokat, a tudomány és erkölcs méltóságával meg nem férő tanokat is megváltoztatni, ha a békét állandóan létrehozni akarják. Ezt ők egy *egyetemes zsinattól* remélték,¹⁾ — s ezért hathatós szavakkal kérték a királyt, használja fel befolyását a pápánál, mind közvetlenül, mind császári bátyja útján is, hogy a zsinatot mielőbb hívja össze. A mennyiben pedig célt nem érne, hasson oda a császárnál, hogy «az egyetemes zsinat tovább el ne maradjon».

Figyelemre méltó jelenség az is, hogy az ország rendei az igaz tiszta hitet a protestantismust terjesztő tudós férfakkal szemközt

¹⁾ Tudni való, hogy a III. Pál pápa által 1545-ben Tridentbe összehívott egyetemes zsinat ragály és háboru miatt 1547-ben Bolognába tétetett át, 1548-ban pedig eloszlatott.

csak úgy vélték visszavarázsolni, ha az ő papjaik is feddhetetlen életű és tudományosan képezett egyének lesznek; ha a főpapok, kik nagy javadalmakkal rendelkeznek, oly iskolákat állítanak, melyekben az igaz hit s a tudományos ismeretek taníttassanak. Ez kétségtelenül józan belátásról tanuskodó intézkedés lett volna, mert csak tanítás által lehet az értelmet felvilágosítani és a hitet megerősíteni. Azonban, fájdalom, a mérséklet szelleme nem vehetett erőt az egybegyűlt rendeken. Némely hasznos és tapintatos intézkedések mellett oly rendszabályokhoz is nyultak, melyek lehetetlenné tették a vallási béke meghonosítását, a mennyiben a más gondolkodásaikra kimondták a száműzetést és birtokelkobzást.

De lássuk a törvények szövegét, mely az eddig mondottakat kellő világításba fogja helyezni.

V. Mindenekelőtt a vallásügyre nézve az ország karai és rendei egy szóval úgy éreznek, hogy az isteni tisztelet és vallás hajdani módjára visszavezetendő, és az eretnekek mindenünnen eltörlendőek, ő kir. felségének intése szerint.

VI. Ezt pedig úgy gondolják helyesen történhetni, hogy ha minden egyházak főpapjai, legyenek akár püspökök, akár prépostok és apátok, mielőbb egyházi s tudományval ékeskedő férfiakból állíttassanak; kik mind magok is a rájuk bízott nyájat szóval és példával tanítsák, mind helyetteseiket s alájok rendelt papokat hivatalokban gyakoroltassák; haladéknélkül minden részekbe küldjenek ki espereseket s al-espereseket s másokat, kiknek kötelességök a *népet tanítani*.

Kikhez, ha talán magok elegendők nem volnának, jó szónokok adassanak, *hogy a régi vallás és korábbi isteni tisztelet mindenütt helyre állíttassék.*

Minden városokban és helységeken papokat is olyanokat tegyenek, kik az *igaz tudományt* vallják, és azt tanítsák, a szentségeket kiszolgáltassák a *kath. egyház szertartása szerint*.

Ugyanazon főpapok tehetségökhöz képest *iskolákat* állíttassanak, melyekben a jó tudományok és az igaz vallás taníttassék, hogy ekép a rossz hittanok napról napra inkább eltörlőssenek és a régi vallás felnevekedjék; és a jó szónoklók az országban elterjesztessenek.

Papokká pedig ne tétessenek, hanemha próbás életű és

tudományú férfiak; az egyházi papságok s javadalmak ezeknek adományoztassanak.

Magok pedig a főpapok szakadatlanul azoknak egyházánál lakjanak; és bárki, akár főpap, akár más egyházi férfiú, csak egy javadalmat birjon, nem többet.

Ha valamely főpap, közhivatalban elfoglaltatván, az egyház mellett nem lakhatnék, maga helyébe az egyháznál helyettest, egyházi s illendő férfit folyvást tartson.

VII. Hogy pediglen a jámbor és tudós férfiak könnyebben és hamarabb elterjedjenek, méltóztassék ő felségének azokat, kik a gymnasiumokban jól tanulnak, bőkezűen ellátni, hogy tanulmányaikat folytathassák és tökéletesíthessék.

VIII. Továbbá, hogy minden főpapok az eként körvonalozott hivatásukat minden tekintetben betölthessék, szükségesnek látszik, hogy az összes egyházi birtokok, jövedelmek és javadalmak, úgy szinte apátságok, melyek világiak által biratnak, és melyek ő felsége által, tetszéséig vagy már elmúlt időre átruháztattak, világiak által tetteleg és cím nélkül elfoglaltattak, azok kezéről azonnal kiszabadítandók, s azoknak adandók, akiket illetnek. *) Ha pedig ilyen javadalmak üreseedésben volnának, azokat ő kir. felsége alkalmas személyeknek adományozza.

A győri püspökség birtokai és jövedelmei felől, valamint más hasonlóan átruházott birtokok felől is ő kir. felsége, amint kegyelmesen felajánlotta, méltóztassék egyezkedésről gondoskodni, mely által azon birtokok s jövedelmek, lehető legkönnyebben azok kezeiből, akiknél vannak, kiszabadíttassanak.

IX. És minthogy majdnem valamennyi püspökségek, melyek ő kir. felsége birtokain léteznek, ezen zavarok alatt nagy részben birtokaiktól s jövedelmeiktől megfosztattak, annyira, hogy a püspököknek alig jut ki a mindennapijok, nemhogy még a végvárakat is fentarthassák: a karok és rendek kérik ő kir. felségét, hogy ő szentségénél kérje és eszközölje, mit a karok és rendek «publico nomine» szintén

*) Vonatkozás arra, hogy Eger ostrommal vétetett el Perényi Pétertől, s Dobó Istvánra és Zay Ferencere bízott; püspökök pedig Oláh Miklós tétetett.

megtesznek, hogy ő felsége a még fel nem szentelt püspökök megerősítését ingyen tegye; — azonfelül ingyen adjon hatalmat az országban kíséretők (suffraganeus) némelyikének felszentelésére, hogy legyenek olyanok, kik a szentegyházi rendet osztják. Mert az országban kíséretők hiányában eddig is sok helyen papjelöltekben és papokban nagy hiány volt.

X. Továbbá, mivel eddig sok helyen, több urak s nemesek engedélyével, rajongó emberek, többnyire kézművesek és mások, nem áttalottak predikátori hivatalban működni: az ország karai és rendei úgy találják, hogy a predikátorok, esperesek, alesperesek s mások, kik a fentebbi módon a főpapok által a vallás reformálására kiküldetnek, gondoskodjanak arról, hogy az ilyenek eltiltassanak, és a korábbi igaz vallásra visszatéríttessenek. Kik, ha kijózanodni (resipiscere) nem akarnának, akkor birtokaikból kidobassanak és érdem szerint büntetessenek. A földesurak pedig ezt necsak ne akadályozzák, hanem a főpapok által kiküldött predikátorokat s más isteni igehirdetőket minden módon elősegítsék hivatalaikban. Ha valakiről megtudatnék, hogy másként cselekedett, az ő felségének, vagy távollétében helyettesének első megkeresésére tartozzék személyesen vagy ügyvéd által megjelenni, és törvényesen elmarasztaltatván, érdeme szerint büntetessék.

XI. Az ország karai és rendei elhatározták, hogy az anabaptisták és sacramentariusok, kik még az országban vannak, a kir. Felség intése szerint, mindenkinek birtokairól távol üzessenek, s azokat vagy közölők bárkit az ország határain belől többé felvenni nem szabad.

XII. Továbbá az elpusztult zárdáknak, klastromoknak és káptalanoknak birtokai s jövedelmei, kivéven Bélavárt és tartozékait, melyeket a kir. Felség, *tetszése szerint*, annak fentartása végett ideiglenesen Tahy Ferencnek engedett, tudós papok s az isteni ige igaz hirdetőinek táplálására, hogy a népet a régi igaz értelmű, valódi katolikus hitben és vallásban megtartani, és azokat, kik attól ez országban eltértek, arra visszavezetni igyekezzenek, valamint a vidékbeli iskolák felállítására s felszerelésére, és azok tudós és jámbor mestereinek tartására és végre a jó reményű ifjúságnak s fiatalok-

nak, hogy tanulhassanak, előmozdítására és segítségére forditassanak s alkalmaztassanak; ezen módon jámbor és tudós férfiak neveltessenek és tápláltassanak.

Hogy mind ezen fentirtak helyes rendben végeztesse-nek, s az említett jövedelmek hiven a mondott használatra forditassanak, tartozzék minden főpap megyéjében arra gondot viselni, és ha szükséges leendő, a kir. felségnek, azon eljárásról számot adni.¹⁾

Ezek voltak azon nevezetes 1548-ki törvények, melyekre a katholicismus hívei későbbben is oly szívesen hivatkoztak, mint olyanokra, melyekben a római egyház újjászületésének alapjai megvetve vannak, s a fegyelemnek megszilárdítása, az anyagi és szellemi fegyverek megjavítása által új erőt nyerve ismét a győzelem reményével folytathatta a harcot a protestantismus ellenében, melynek a tudomány és irodalom fegyverén kívül alig volt más támasza, alig volt egyéb segéde.

Ugyanezen törvényeknél feltűnő, hogy az ágostai hitvallást követő protestansokat sehol nem említi, és csak a sacramentariusok és anabaptisták ellen fordul, ami azt mutatja, az ágostai hitvallás már ekkor, ha nem is világos törvény által, de tetteleg „bevett” vallásnak tekintetett Magyarországon. Igaz, hogy azért a klerus részéről e felekezet ellen is történtek egyes kifakadások, sőt némely papjai el is fogattak azon ürügy alatt, hogy a sacramentariusok tanát követik; de midőn szigorú vizsgálat folytán kitűnt, hogy azok az „igaz hitet” predikálják, midőn az öt szabad királyi bányaváros, mely leginkább volt gyanusítva és zaklatva, egy Stöckel Lénárd által írt s 20 hitcikk-ből álló *hitvallásban* (Confessio Pentapolitana) 1549-ben bebizonyította, hogy az ágostai hitvalláshoz ragaszkodik, azonnal szelidült az üldözés.

Ezen körülmény ismét felbátorította a protestansokat; s midőn egyfelől azt tapasztaljuk, hogy az ágostai hitvallás alapján mindenfelé szervezkedni kezdenek, hogy például már 1550-ben Tornán zsinatot tartanak és superintendensek hatásköréről tanácskoznak, — ugyanakkor minden előfordult erőszakosság miatt erélyesen felszólalnak. Erre nézve érdekes például szolgált néhány evangyéliumi papnak 1550-ben való elfogatása, s Léva és Eger várába való záratása,

¹⁾ Kovachich, *Fraknói*, M. Orszgy. Eml. III. 217—230. II.

mely eset az azon évi pozsonyi országgyűlésen is nagy zajt támasztott, mivel azoknak tanítását *helyes és igaz* keresztyén tannak állították a rendek.

Azonban lássuk, hogyan és minő körülmények között folyt le az 1550-ki országgyűlés.

VI.

Az 1550-ki pozsonyi országgyűlés január havában. — A királyi előterjesztés a vallásra nézve egységet követel. — A rendek három különböző osztályra osztozva tanácskoznak; s a rossz papok ellen különbség nélkül kiketnek. — A főrendiek magatartása az elfogott lelkészekre nézve. — A király a rendek megállapodását az 1548-ki t. c. szerint kívánja módosítani. — A rendek ezt elfogadják.

Az ország pénzügyi helyzete, a belzavarok, valamint Várdai Pál eszt. érsek és királyi helytartó közbejött halála következtében Ferd. 1550. jan. 6-kára hívta össze a Rendekeket *Pozsonyba*. S hogy bebizonyítsa mennyire szíven hordja Magyarország belnyugalmát, személyesen jelent meg ismét a gyűlés megnyitására.

A megyék követein kívül, kik lassan gyülekeztek, megjelentek a felsővidéki városok követei is, kik többnyire protestansok voltak, jelesen *Bártfáról* Cibrner Servatius és Moller János; *Lőcséről* Türk Dániel és Gulden Jakab,¹⁾ a *hét bányavárosból* Guglinger Farkas, Saly Jeromos és Pryvicer Sebestyén. A főrendiek közül jelen volt Batthyányi Ferenc, Révay Ferenc, Serédi Gáspár, Báthory András és Losonczy Antal s mások. A főpapok közül *Oláh* Miklós zágrábi püspök és kir. kancellár említették névszerint.

Ferdinánd király, ki egyik fia kíséretében jött, jan. 15-kén nyitotta meg a gyűlést a Sz. Ferencrend kolostorának nagy termében.

Királyi előterjesztésében²⁾ atyai kegyességének kifejezése mellett menti magát, hogy eddig a keresztyén világ fontos érdekei távol tartották magyarországi hiveitől; de miután Németországban a béke megszilárdult, most már nem fog oly messzire távozni, s mind ő maga, mind gyermekei gondosan fognak az ország ügyeivel foglalkozni. Ő a hű rendek szabadságait és jogait tiszteletben fogja tar-

¹⁾ Hogy ezek protestansok voltak, kiténik követi jelentésükből, melyben a prot. papokról, mint «unsere prediger»-ekről beszélnek . . . erfahren was die unsere prediger hinne, denn wier gedanken, das die di rechte worheit uns anzeigen stb. l. Lőcsé város köv. jel.

²⁾ Propositio Sacrae Romanorum, Hungariae etc. Regia Majestatis in Conventu Posoniensi. — *Fraknoi*, Orszgy. Eml. III. 279—288. l.

tani; de kiemeli abeli meggyőződését, hogy a törvényhozástól csak úgy vár sikert és credményt, *ha a vallás ügyében az egyesség ismét helyre áll és az eretnenségek kiirtatnak*. E végből, ugymond a király, szükséges, hogy a főpapok hivatásuknak megfeleljenek, egyházmegegyéikben buzgón hirdessék az igaz tant és hiveiket igyekezzenek a tévelygéstől elvonni; egyuttal oly helynököket, főespereseket, lelkészeket és hitszónokokat nevezzenek, kik ugyanezen irányban működni képesek. A világi rendeket is inti Ferdinánd, hogy az egyházakat támogassák; a tizedeket és más egyházi jövedelmeket a jogos birtokosoktól el ne vonják; csak oly lelkészeket fogadjanak el, kiket a püspökök küldenek; az eretnekek kiirtásában pedig ők is működjenek közre. Azok ellen, kik e tekintetben nem engedelmeskednek, kényszerítve látandja magát másnemű eszközökhöz nyulni.

Ez elég világosan volt mondva arra nézve, hogy a rendek katolikus része vérszemet kapjon, a protestansok pedig elhallgassanak, vagy legalább is tartózkodjanak meggyőződésük bátor nyilvánításában. A király és a főpapok szavaiból világos volt azon törekvés, hogy vallás dolgában ne csak a lelkészek, hanem világiak is feltétlenül a főpapság hatósága alá helyeztessenek; előre lehetett tehát tartani attól, hogy a viták hevesek és hosszasok lesznek.

A kényes kérdés fel volt vetve; kikerülni és elodázni többé nem lehetett.

Mihelyest másnap az alsó tábla megkezdte a királyi proposíciók feletti vitát, azonnal kitűnt a nézetek nagy különbsége a vallás kérdésében. Hogy tehát könnyebben érjenek cél, három különböző osztályra oszlova, elébb külön-külön tanácskoztak a megyei, a városi és a káptalani követek. Január 17-kén egy közös tanácskozásban adták elő külön megállapodásaikat, melyek igen eltérők voltak egymástól a szerint, amint az illető követek többsége a kath. vagy a protestans felekezethez tartozott. Némelyek előszóval, mások írásban adták elő nézeteiket.

A dunántúli megyék követei azt javasolták, hogy a (németországi 1548-ki?) „*interim*“ Magyarországra is kiterjesztessék, és a főpapok jó lelkészeket (etliche guette prediger) küldjenek a reformáció terjedésének megakadályozására. ¹⁾

¹⁾ Die über die Tona wonen, und haben eins theils pegeret das Interim, etliche guette prediger zu schicken hineinen . . . L. Löese város köv. jel.

A többi huszonegy megye és a királyi városok követei ¹⁾ az új felekezet önállósága érdekében többi között azt indítványozták, hogy az országgyűlés kérje fel a királyt, miszerint az elfogott predikátorok szabadon bocsáttassanak, s az 1548-ki törvényekkel értelmében küldjön hozzájuk tudós férfiakat, kik az isten ígését és a Jézus Krisztus hitét becsületesen hirdessék, és tudomást szerezzenek magoknak a predikátorok (was die *unsern* prediger dinnen) tanítása felől, mert az ő meggyőződésük szerint azok a valódi igazságot tanítják.

A rendek ezen javaslatukban kijelentik azt is, hogy meggyőződésük szerint a vallás ügyében semmi mulasztást nem követtek el, s kifejezést adnak azon óhajításuknak, hogy ő felsége a király hívja fel komolyan a püspököket, miszerint hivatásuk és a törvények követeléseinek megfelelően, szerezzenek tudós férfiakat és papokat. Ha a rendek tapasztalni fogják, hogy ezek «az igaz hitet» hirdetik, fel fogják őket karolni; ellenkező esetben kívánják magokat felhatalmaztatni azok elbocsátására. Mindkét résznek egyenlő mértékkel akarván mérni, azt is kívánják, hogy a király az olyan főpapokat, kik kötelességeiket nem teljesítik, büntesse meg. ²⁾ Ezt az összes nemesség elfogadta.

Íme, ilyen tartalmu volt az alsó tábla többségének válaszfelirati javaslata.

A káptalani követek javaslatát nem ismerjük; de talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az a királyi proposíciókban foglalt kemény rendszabályok helyeslését foglalta magában.

Mind a mellett a többség nem tekintette oly veszedelmesnek az «új tan» hirdetőit, mint a kir. proposicio és a főpapság; és az alsó tábla egy ily értelmű felirati javaslatot küldött át tíz megyei követ által a főrendekhez. ³⁾

A főrendek többsége, élükön a praelatusokkal, más véleményben volt. A protestantismust a kath. egyházra nézve sérelmesnek s az egész országra nézve veszedelmesnek tekintették. Az egyház egységét úgy tekintették, mint az ország egységének alapfeltételét. Ennél-

¹⁾ Ezután következik: von Siebenbuergen *schir bisher pischer* (?) die bei dem wort gotes pleibend, gepeth hoben, das man suplicir bei der Königlich Majestät etc.

²⁾ Lőcse város köv. jelent. jan. 18. 1550. Közli *Fraknoi*, Orsz. Eml. III. 288—290.

³⁾ Der herschaft solches mit 10 ehrlichen Edelleuten erweleth starck anzeigen lassen, jedoch freuntlichweis, und nit aus hass oder neyd . . . l. Lőcse város köv. jelent.

fogva az alsó ház javaslatát, rövid tanácskozás után elvetették, s ebbeli eljárásukat a pécsi püspök és Losoney Antal küldöttek által üzenték meg, kik, mint Türk Dániel megjegyzi, «elég gyermekesen mentegették magokat». ¹⁾

A főrendek más kérdésekben is eltérő nézetben voltak az alsó tábla nézeteitől; de úgy látszik legnagyobb ellentét mégis a vallás kérdésében volt közöttük.

A főrendek egy külön javaslatot készítettek, mely január 21-kén közöltetett az alsó táblával. Ennek egyes pontjai azonban csak a követeknek tárgyalásaiból és válaszából ismeretesek.

A megyei és városi protestans követek több sérelmet hoztak fel, melyek a személyes szabadság megtámadásából eredtek, jelesen, hogy három pap oly ürügy alatt, mintha eretnek tanokat hirdetett volna, elfogatván, Eger várába záratott. Az alsó tábla ezekre nézve azt határozta, hogy a király kéressék fel, miszerint az elfogottak Pozsonyba hozassanak, és ott törvényszerűen nyilvános vizsgálat indíttassék ellenök. Ha a vizsgálatból kitűnik, hogy helyes tant hirdettek, akkor bántatlanul szabadon bocsáttassanak, ellenkező esetben pedig a tévtanok hirdetésétől eltiltassanak. ²⁾

A válaszfelirat elkészülvén, jan. 25-kén, délelőtti 10 órakor, mind a követek, mind a főrendek testületileg nyújtották azt át a királynak; de úgy látszik, hogy a vallásügyre vonatkozó felelet meg akkor nem volt véglegesen megállapítva, mert csak egyes kevésbé kényes kérdésekről tétetett említés, t. i. a tizedek és egyéb illetmények pontos fizetéséről, az egyházi javaknak a világiak kezéből való visszavételéről, az egyházi javaknak érdemes magyar egyháziak között leendő osztásáról, s a monostorok birtokainak iskolai célokra való fordításáról. Az eretnekek üldözéséről szóló pont itt nem említetik emlékeinkben.

A király, négy nappal utóbb közölt észrevételeiben, több kifogást tett a rendek felterjesztése ellen. A vallásügyi pontokra vonatkozólag ígérte, hogy az illető egyházi javakat, amennyire lehetséges, eredeti rendeltetésökre fogja fordíttatni.

¹⁾ Praelati deinde miserunt episcopum Quinqueecl. et Dominum Loschontzei, qui se excusarent, sed satis pueriliter. Türk D. Naplója jan. 17-kén.

²⁾ Item, das man die 3 Priester, die zu Erle gefangen sein herfire gen Pressburg, zu examiniren öffentlich; wo si erkant werden, das sie warhafftig ding predigen, soll man sie nicht hindern, wo sie aber was falsches predigen, das man nit gestate . . . l. Löcse város köv. jel. Jan. 24. 1550.

A rendek február első napjaiban újra fogalmazták kívánataikat, s különösen a vallásügyi kérdés adott sok szóra alkalmat. A protestans követek követelték a törvény megtartását s az elfogott papok szabadon bocsátását. Erre nézve gr. Salm Miklós főparancsnok, megjelenvén a rendek körében, kijelentette, hogy kész némely foglyokat, kiket Léván őrizet alatt tart, szabadon bocsátani.

A király elégtelenül, sőt némi haraggal fogadta a vallás ügyében történt megállapodásokat, s igyekezett a rendeket más véleményre bírni. Szavainak volt is annyi hatása, hogy végzéseiket az 1548-ki törvényekkel összhangzólag módosították, s így a neheztelő királyt kiengesztelték.

Hogy e nagy fordulat mily okok és jelenetek következtében történt, azt adatok hiányában nem vagyunk képesek megmondani. Anyagi bizonyos, hogy a rendek, kik az országgyűlés elején oly szépen védték a hamis tanok terjesztésével vádolt protestansokat, csak igen nagy pressiónak, vagy valami külön értelmezésnek engedtek akkor, midőn az 1548-ki vallástörvény kemény határozatait is a király akaratához képest elfogadták, illetőleg új határozattal megerősítették.

E szerint az 1550 ben hozott vallásügyi törvénycikkék így hangzanak :

XII. A mennyiben továbbá ő Felsége hiveit világosan és kegyesen méltóztatott inteni a hit és vallás egységére, e tekintetben elismerik az ország karai és rendei a királyi Felségnek kegyességét a mindenható isten iránt és kegyelmét alattvalói iránt; és úgy vélik, hogy ő Felségének kegyelmes és atyai intéséhez képest törekvéseiket minden módon oda kell irányozni, miszerint az összes keresztyén világ által rég időtől fogva bevett és helybenhagyott sz. és katolikus hit és vallás az országban mindenütt helyreállításék, kiirtatván mindenütt az eretnekek és istentelen tudományok, az egy és örökké való, s csalhatatlan római sz. és katolikus egyházhoz az összes ország karai és rendei közül mindenek örökké ragaszkodjanak, és mint tagok egy testbe olvadjanak, hogy a lelkeknek igaz és önálló összeköttetése, az országban való egység és az által a mindenható isten irgalmassága napról-napra jobban növekedjék.¹⁾

¹⁾ V. ö. az 1548 : 5. t. c.

XIII. Hogy pedig ez gyorsabban és könnyebben történjék, a kir. Felségnek kegyes intéséhez képest szükségesnek látszik, hogy a püspökök és főpapok, habár csak címük szerint bírják is — mint mostani időben — azon méltóságot, elsőben erkölcs és példa által, azután pedig tudomány és szónoklat által, mennyire lehet, hivatalukban foglalkozni és felvigyázni tartozzanak; különösen pedig arról gondoskodni, hogy a vallást és isteni tiszteletet megyéikben mindenütt terjeszszék a katolikus egyház korábbi szertartása szerint, — és a rájuk bizott népet a tévelygésektől és üdvtelen tudományoktól elvonják és mintegy sötétségből világosságra vezessék és ösztönözzék kegyes szónoklataik és a sz. atyák-tól vett tudományok által.

Ugyanők gondoskodjanak, hogy helyetteseket, espereseket, papokat és szónoklókat mindenütt felállítsanak, és teljes igyekezettel mindenünnen összeszerezzenek, kik ezen pásztori hivatalokat, ha a püspökök vagy távol lennének, vagy más törvényes akadályokkal gátoltatnának, kellőleg elvégezzék, és semmit meg ne engedjenek, miből az isteni tiszteletnek és a régi igaz vallásnak hátránya s ebből a lelkek kára következnek.¹⁾

XIV. Főleg az is szükségesnek látszik, hogy a püspökök, mind magok, mind pedig arra választott helyetteseik és más papok, hivatalaikat rendesen elvégezthessék, mivel a királyi Felségtől az előtt és újabb időkben e hivatalokra megválasztott némely püspökök még eddig sincsenek megerősítve az apostoli sz. szék által, s annál fogva hivataluk teljes végzésére képtelenek, méltóztassék ő Felsége legelsőbb is, valamely kiváló szószóló mellett a leendő pápát szorgosan kérni, és kieszközölni, hogy az ő Felsége által Magyarországon választott püspököknek ingyen való megerősítését kegyelmesen kiszolgáltatni, és az ily módon kiadott Bullákat ő Felsége kezeihez ajándékkép elküldeni méltóztassék, hogy ő Felsége azokat, azon püspököknek, kiket illetnek, kegyelmesen eloszthassa, és azok ily módon megerősítve, pásztori tisztókat azután szabadabban gyakorolhassák.

¹⁾ V. ö. az 1715: 60. és az 1723: 71. t. c.

Tudva van ugyanis, hogy ezen nyomoruságos időkben, melyekben az ország ellenséges fegyverektől sokáig háborítatott, a püspökségek jövedelmei és birtokai vagy nagy részben megkevesítették, vagy a még megmaradt, a végvárak fentartásának használatára alig elegendő, nemhogy a püspököknek mindennapi szükségökre, méltóságokhoz képest elég lehetne; annyira, hogy az ily megerősítésekért Rómában hajdan fizetni szokott díjak (annata) ez időben semmikép, vagy kevés részben láttatnak beszédhetőknek; ehez képest időközben sok mulasztás történik azokban, melyek a kegyesség és vallás eltaposása ellen szükségesek, miként eddig e tárgyban sok helyeken a tapasztalás megmutatta.

Amennyiben rendeket osztogató felszentelt püspököknek hiánya, s a tanítóknak és más egyházi szolgáltnak csudálatos csekélyisége s árvasága az ország sok részeiben bekövetkezett, ez okból a hibás hittanok könnyebben elterjedtek.

XV. Szükségesnek látszik az is, hogy az ország karai és rendei nevében, a leendő pápához valamely szószóló küldessék, ki ő szentségénél nemcsak ezen megerősítés ügyét sürgesse, hanem az ország állását szorgosan előadván, hogy Magyarország az egész keresztyén köztársaság bástyája, mily nagy veszélyekkel küzd, igyekezzék ő szentségétől és más olaszországi fejedelmektől a határok védelmére s megerősítésére valamely segélyt -- a kir. Felség szószólójával együtt előterjesztvén alázattal az egész ország nevében könyörgéseket -- kieszközölni.

XVI. Azonfelül, mivel a püspökök hivatalaikban más-kép híven el nem járhatnak, hacsak azoktól türelmesen meg nem hallgattatnak, a kiknek tanítására küldettek, mind magok, mind azoknak arra választott papjai, hacsak az alájok adott nép tanításaiknak s intéseiknek nem engedelmeskedik, annál fogva azok, kik másoknál többet tehetnek, szünjenek meg ezek kegyes törekvésök ellen bármit kezdeni, és a tanítás végett küldött szónoklókat necsak szabadon hagyják, hanem tartozzanak erejükhöz képest oltalmazni is.

Miért is olyan mód látszik alkalmazandónak, hogy minden világiak azokban, melyek istent és annak tiszteletét illetik, minden ellenmondás, szóváltás és vetélkedés nélkül.

püspökeiknek és az e végett választott papoknak — mint illik — engedelmesek legyenek, és azok tudománya ellen semmikép és semmi módon ne merjenek ellenkezni; hanem a mi kétségesnek vagy vitásnak látszanék nekik vagy másoknak, azt teljesen a közzsínat elintézésére hagyják; mely zsínat, ha azt a hit és vallás ujítására valónak fogja látni, isteni sugallat szerint javítandónak fogja tartani. Addig azonban a katolikus szentegyház régi intézményeihez kell ragaszkodni, és senki semmi ürügy alatt azoktól bármi módon el ne térjen.

XVII. Hogy pedig a püspökök magok és azoknak segédei, az esperesek és plebánusok s más efélék hivatalukat helyesen, minden panaszra és tétovázásra szolgáló alkalom elkerülésével gyakorolhassák, — jogosnak és igazságosnak látszik, hogy a kir. Felségnek kegyelmes intése szerint a tizedek s egyéb egyházi birtokok s jövedelmek azoknak, a kiket illetnek, mindenkitől teljesen visszaadassanak, s azokba urok akarata nélkül senki ne avatkozzék.

Könyörögnek az ország karai és rendei ö kir. Felségének, méltóztassék az egyházaknak azon birtokait és jövedelmeit, melyek még némely világiaknál, úgy magyaroknál, mint bármely külföldieknél átruházás mellett vannak, kegyelmesen kiszabadítani; és az illető főpapoknak s egyházaknak visszaadni; azoknak pedig, kiknél az ily birtokok vagy jövedelmek átruházás alatt vannak, máshonnan leendő kielégítésökről gondoskodni, — valamint ö Felsége maga, azoknak kiszabadítását a körülményekhez képest eszközlendőnek ajánlotta.¹⁾

XVIII. Az iránt is felettébb könyörögnek, hogy az országszerte üresedésben lévő és ö Felsége által eddig senkinek nem adományozott, mind nagyobb mind kisebb főpapságokat és egyházi javadalmakat, különösen pedig az esztergomi érsekséget, mely már a ker. vallásnak Magyarhonban való kezdetétől fogva, az országban — a kir. Felség után — minden egyházak feje volt, kitől függ mindig különösen az egész országban a vallás és isteni tisztelet védelmének vagy

¹⁾ V. ö. az 1543: 28. és az 1548: 60., 61. tvcikket.

emelésének eszközzése, — ő Felsége előtt kedves, jó érdemű, s nem külföldi személyeknek adományozni méltóztassék, a mint azt ő Felsége, hogy mielőbb megtörténhessék, valóban megtenni kegyelmesen ajánlotta, hogy eképen az isteni tisztelet mindenütt könnyebben megújíttathassék, és a lelkekről való gondoskodás s a szentségek kiszolgáltatása az ország részeiben sehol se hiányozzék, a mennyiben ezen zavaros idők megengedik.

XIX. Méltóztassék ő Felségének — mikép korábbi évben végeztetett — az elpusztult egyházak, káptalanok és konventek birtokait és jövedelmeit iskolák felállítására és tudós férfiaknak ellátására mindenütt haladék nélkül fordítani, és a tétovázókat királyi hatalmával kényszeríteni, hogy eként az országba fogadott tudós férfiak és iskolák felállítása által az elébbi vallás és isteni tisztelet itt-ott gyorsabban felnövekedjék, miként ő Felsége annak teljesítését kegyelmesen ajánlotta.

XX. A püspökök, velök más főpapok is, azon zavaros időben egyházaiktól elvett vagyonaikat s birtokaikat, azoktól, kiknél azok találtatnának, minden módokon visszaszerezni iparkodjanak; s azoknak ő Felsége királyi hatalmával segítségül lenni méltóztassék.¹⁾

Hogy e kemény cikkeket a jelen volt protestans követek elfogadták, azt csak úgy lehet értenünk, ha elfogadjuk a löcsei követek nyilatkozatainak azon értelmezését, hogy ők magokat nem tekintették eretnekeknek, s hogy az «eretnekség és istentelen tanok» alatt az ország rendei is nem a Luther, hanem az újabban felmerült Kálvin és Zwingli felekezetét értették. Ez tűnik ki febr. 11-ki jelentésökből, melyben a vallásügyekről szólva ezt mondják: «Unsere Confession ist nicht gedacht.»²⁾

A követek, a törvénycikkek megerősítése után február közepe táján, a király pedig febr. 23-kán távozott el Pozsonyból.

¹⁾ *Fraknoi*, Országgy. Emlékek. III. 298—302. l.

²⁾ *Fraknoi*, Országgy. Eml. III. 259. l. jegyzet.

Ugyanezen év június havában tartatott egy országgyűlés Tordán is, hol szintén hozatott vallásügyet szabályozó törvény; de ennek szövegét nem ismerjük.⁴⁾

⁴⁾ Erre utal az 1555. febr. 24-kén tartott országgyűlésen hozott törvény, mely úgy hangzik, hogy «azon törvényeikk, mely még Főtisztelendő Frater György n.-váradai püspök idejében a rendek tordai gyűlésen hozatott, sértetlenül megtartassék.» *Szülögyi* S. Erd. Országgy. Eml. I. 259. és 540. l.

HARMADIK FEJEZET.

A két országrész egyesítésének kora.

(1550—1556.)

I.

Az 1552-ki pozsonyi országgyűlés. — Itt megjelennek már az erdélyi rendek is, kik előzetesen még külön gyűlést is tartottak Székely-Vásárhelyen. — A pozsonyi gyűlés végzése.

A legközelebb tartott magyar országgyűlés óta nagy politikai esemény történt, t. i. az ország ismét egy fejedelem jogara alatt egyesítettett. Frater György és Ferdinand között folyt alkudozásoknak az lett a vége, hogy Erdély és a tiszai részek átadattak Ferdinándnak, míg azoknak eddigi birtokosa János Zsigmond, anyjával együtt, eltávozott az országból.

Az e miatt fegyverre kelt Szulejman török császár elleni hadjáratra, valamint több rendbeli polgári és egyházi ügyek rendezésére vonatkozó intézkedések megtétele végett tehát Ferdinánd összehívta a rendeket *Pozsonyba, és pedig 1552. febr. 22-kére.*

Ezen gyűlés kiváló fontosságot nyer az által, hogy az erdélyi és a tiszántuli megyék is képviseltették magokat; miután előbb, tudniillik január elején még egy külön országgyűlést tartottak volna Székely-Vásárhelyen. Ez utóbbi gyűlés tulajdonképeni összehívója, Frater György, már ekkor nem élt; időközben t. i. 1551. dec. 17-kén orgyilkos keze által végeztetett ki, minek következtében Castaldo tartotta azt meg leginkább azért, hogy Erdély, mint Magyarországgal egyesített rész, a Ferdinánd által hirdetett országgyűlésre orátorokat küldjön ki, és pedig mind a három nemzethől. Megválasztattak pedig a következők: Kendy Ferenc, Kemény János, Birkner János, Szűcs Simon, Benknek János, Szász Mátyás és Pomasius Keresztély.

Mielőtt azonban ezen orátorok elindultak volna, a rendek vég-

zést hoztak a vallásügyben, melynek az volt a célja, hogy az itt-ott felmerült egyenetlenség megszüntetessék. Kimondották ugyanis egész általánosságban, hogy *mindenki tartozik a maga vallásában megmaradni. A kolozsváriak pedig a ferencrendieket és domokosrendieket bocsássák be régi lakhelyeikre.*¹⁾

Ezen és más ügyekben hozott országgyűlési határozatokat egy fényes küldöttség vitte Segesvárra Castaldóhoz megerősítés végett. Ez külön válasz alakjában erősítette meg azokat, kijelentvén a válásra nézve is, miszerint helyesli az egységre való törekvést; ügyelni fog arra, hogy a vallástörvény megtartassék, s erre nézve kikéri ő felségének Ferdinándnak megerősítését is.²⁾

Ferdinánd válaszában azonban erre vonatkozólag semmit nem találunk, talán épen azért, mert a vallásügyi kérdést a pozsonyi gyűlésen a magyarhoni és erdélyi rendekkel együtt kívánta megoldani, s egy esetleg kedvezőtlen vagy semmit mondó határozattal nem akarta előre is elkedvetleníteni új alattvalóit, a kiknek bizodalma számitott.

Ez mindenesetre eszélyes és tapintatos eljárás volt Ferdinánd részéről; mert az ország egyesítése csak úgy lehetett állandó, ha a polgárok kölcsönös méltányosság és igazság alapján szövetkeznek egymással; ha a kedélyek nem izgattatnak fel haszontalanul a lelki ismeret szabadságának durva elnyomása által.

Az alsó tábla, mely a Ferencrendiek kolostorában tartotta üléseit, márc. 7-kén vette elő a vallás kérdését, mely nagy zajjal tárgyalatott.³⁾ A tanácskozás még márc. 9-kén is folyt, minek következtében a király jónak látta sietésre hívni fel a rendeket. Ugy látszik, hogy az erdélyi részekből megjelent protestansok nem akartak hajolni oly határozatok hozatalára, melyek eddig élvezett jogaikat, illetőleg szabadságaikat veszélyeztethették volna. Más részről ismét a katholikusok sem voltak hajlandók a múlt országgyűlésen hozott

¹⁾ *Articuli Dominorum regnicolarum, in generali eorum congregatione in Zekel-Wasarhel pro festo circumcisionis domini anno eiusdem 1552 constituti.* Szilágyi S., Erd. Orsz. Eml. I. 382. I. és II. törvc.

²⁾ *Responsum domini bellici locumtenentis super articulis conclusis in proximo conventu Vassarhelienzi ad dominos regnicolas.* U. o. 398. l.

³⁾ Az erdélyi száz városok követei márc. 12-kén többek között azt is jelentik küldöiknek általában: *Hactenus Comitiorum negotia, more Hungarorum solito, ex multis clamoribus tardius tractata, ut etiam Rex super tarditate plurimum sit admiratus.* L. *Fraknoi*, III. 349. l.

határozatoktól eltérőleg engedményeket tenni oly felekezeteknek, melyek nézetök szerint a kath. anyaszentegyház egységét veszélyeztették.

Ennél fogva a hosszas tanácskozásnak csak az lett a vége, hogy miután a vallás dolgában a mult országgyűlésen is «eleget tanácskoztak és végeztek» most csak azon végzésekhez ragaszkodnak, ujonnan is kifejezván azon óhajtasukat, hogy a király azon törvényeket hajtsa végre és az engedetleneket büntesse meg.

Különben a jó egyetértés fentartása tekintetéből a két párt között eddig felmerült viszályok is megszüntetendőeknek mondattak ki.

A király márc. 18-kán küldé le válaszát, mely a rendek javaslatait elfogadja, s jó indulatúnak zálogául megígérte, hogy az egyházi és világi javadalmakra vonatkozó határozatokat is hiven fogja megtartani, és hogy vagy ő maga, vagy távollétében első szülött fia Miksa cseh király az év nagyobb részét Magyarországon fogja tölteni.

A vallásra vonatkozólag abban történt a megállapodás (l. VII. t. c.), *hogy a királyi Felség kegyelmes intése szerint a közelebbi országgyűlésen e tárgyban elégintézkedés és határozat hozatott mind a főpapok s egyéb egyházi férfiak hivatalának helyes gyakorlására nézve, mind pedig azon engedelmességre nézve, melylyel a világiak az egyháziaknak tartoznak. Mely eképi határozatról szerkesztett törvénycikkek létezőn, ezek mellett az ország karai és rendei, minden hozzáadás és elvétel nélkül, most is megmaradnak.*¹⁾

*Egyedül az van hátra, hogy ő Felsége azon törvénycikkeket minden rendek, úgy az egyháziak, mint világiak részéről megtartassa; és ha valamely rész nem engedelmeskednék, vagy valaki ezen törvénycikkeket meg nem tartaná, az ellen ő Felsége az érintett cikkek szerint járjon el.*²⁾

E törvénycikken a józan mérséklet szelleme félreismerhetlen. Az erdélyi rendek jelenléte nem volt minden hatás nélküli; a magyar klerus maga is megelégedett a régi törvények megerősítésével. Ösztönyszerűleg érezte mindenki, hogy szemben az Erdélyben lappangó és már-már feltűnedező bonyodalmakkal, a hazafiak összetartására van szükség.

Különben Erdélynek az egyesítés után is megmaradt külön

¹⁾ V. ö. az 1548: 5. és az 1550: 12. t. c.

²⁾ *Fraknoi*, i. m. II.

törvényhozási joga a király által kinevezett vajdának vezérlete alatt. Ennek alapján még ez évi május végén össze is jöttek az erdélyi rendek Tordára, hogy Ferdinánd kívánságai felett külön tanácskozzanak.

II.

Az 1552-ki tordai országgyűlés. — Az udvarhelyi templom-kérdés megoldására teljhatalmu bizottság küldetik ki.

A pozsonyi országgyűlésen részt vett erdélyi orátorok, kik a király kiváló figyelmében és kegyében részesültek, elégedetten tértek haza. A vajdává kinevezett Báthory Endre május 22-kére Tordára új országgyűlést hívott össze, hogy a király óhajtasait előterjeszthesse, meghagyván hiveinek, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg.

Báthory betegségtől akadályoztatván nem jelent meg, de a helytartó Castaldó személyes jelenlétével kívánt nyomást gyakorolni a rendekre, hogy a királynak a hadfölkelésre és az adóra vonatkozó előterjesztését elfogadják. Célját el is érte, de e mellett a vallás ügyében is kellett határozni.

Ugyanis Udvarhelyt vallásügyi összeütközés történt a templomhely és a predikálás felett. Ezen viszály az országgyűlés elé hozatott, mely aképen intézkedett, hogy Andrásy Márton és Dacó Pál küldetett ki az ítélelhozatalra, s egyuttal kimondatott, hogy ezek ítéletében a felek tartoznak megnyugodni.

Különben a lelkiismeret szabadságát senki sem merészelte meg támadni; kimondatott a 15-dik cikkben, hogy a katolikusok és evangélikusok kölcsönös türelemmel viseltessenek egymás iránt, egyik felekezeti se bántsa a másikat. Mindenki oda temetkezhetik, a hova akar. Akarata ellen a kolostor szolgálatára senki ne kényszeríttessék.

Castaldó felterjeszté Ferdinándnak az országgyűlés határozatait; de a vallásról szóló részt nem tartotta vagy tanácsosnak vagy szükségesnek Ferdinánd ítélete alá bocsátani, mert a pozsonyi februáriusi országgyűlésen e tekintetben zajos jelenetek fordultak elő, s mert tudta, hogy Ferdinánd erős katolicismusa csak rossz vért csinálhatna Erdélyben, hol a töröknek és Mirese moldvai vajdának beütése, s Castaldó katonáinak zsarolása általános elégedetlenséget és zavart okozott.

Mindazáltal mégis meg kellett a kérdést oldani, s Ferdinánd

megerősítette a vallási határozatokat is, melyek a 15—18. törvénycikkekben következőképen hangzanak:

XV. Továbbá a karok és rendek a vallásra nézve egyhangulag határozták, hogy amint az előbbeni egyetemes gyűlésen rendszabályok hozattak arra, hogy az evangélikus rész pártfogói a katolikus rész ellenében semmit tenni ne igyekezzenek, valamint ezek se törekedjenek arra, hogy a másik résznek valamiben prejudikáljanak vagy azt méltatlanul bántalmazzák; sőt inkább egyik a másikat tisztelettel és szelídséggel illesse.

XVI. Ami a székely-vásárhelyi lakosokat illeti, azokra nézve az ország karai és rendei azt határozták, hogy mindazoknak, kik az evangyelmi hitet hallani és tanulni akarják, szabadjon a Sz. Erzsébet-féle kápolnában, amint az a legközelebbi törvénycikkekben is kimondatott, oly predikátort alkalmazni, ki a sz. evangyeliomot hirdetni, s minden szertartást Krisztus igéje szerint gyakorolni és a szentségeket kiszolgáltatni képes.

Nem hallgattatik el az sem, hogy a lelkész a szokásos jövedelmeket a maga részére elfogadhatja.

Azon házat, melyben egykor azon kápolna oltárigazgatója lakott, s ahoz tartozónak állittatik, a város bírása és közönsége, ha valamiképen eladták volna, váltsák vissza és a kápolnának visszaadják, azon esetben pedig, ha valamely lakostárs az eladásnál törvényes tulajdonosnak tünnék ki, azok, kik az evangyelmi predikátort hozták, váltsák meg, s helyezték be azon épületbe.

Ezen ügy végrehajtására kiküldettek Andrásy Márton és Dacó Pál, kik teljhatalommal ruháztattak fel a felek panaszainak megvizsgálására és megszüntetésére.

XVII. Ezenkívül az is határoztatott, hogy azon város összes közönsége tartozik ezek ítéletében megnyugodni, s minden tisztességes és illő ügyben, mely a közjóra irányul, engedelmeskedniök kell.

XVIII. Végre, hogy mindazoknak, kik e világból elköltöznek, szabadjon bármely egyházban vagy klastromban kívánnak, magoknak sirt választani, minden ellenmondás nélkül.¹⁾

E törvények szavai elhangzottak az általános hadi zaj köze-

¹⁾ *Articuli dominorum omnium statuum et ordinum regni Transsilvaniae, in congregatione eorum generali dominica die ante festum Ascensionis domini, Thordae celebrata constituti, Anno 1552. L. Szilágyi S., Erd. Orsz. Eml. I. 411—412. II.*

pette. Csüggedés vett erőt a lelkeken, és a mi legroszabb volt, a szerencsétlenséget némelyek, — s ezek között a király is, — a reformációnak kezdték tulajdonítani.

III.

Az 1553-ki soproni országgyűlés. — A király előterjesztésében egyenesen a rendeket támadja meg; ezek visszatartják a szemrehányást. — A főpapság censuráját a rendek szintén elutasítják; végre egy kitérő válaszzal létrejön a törvény.

Az 1552-ki szerencsétlen hadjárat, mely alatt sok kitűnő férfiú esett el, általános csüggedést idézett elő az országban.

Ferdinánd ily körülmények között april 9-kére országgyűlést hívott össze, és pedig — mivel Pozsonyban pestis uralkodott, — *Sopronyba.*

Nemcsak a király, hanem annak fiai: Miksa király és Károly főherceg is megjelentek a gyűlés megnyitására apr. 22-kén.

Királyi előterjesztésében újra hangsúlyozza az ország egységének és békéjének helyreállítására célzó törekvéseit, valamint azt is, hogy ebben némileg meggátolta a Németországban bátyja ellen ujonnan kitört háború. Most főfeladat az országnak és a keresztyénségnek védelme a török ellenében.

Mint hogy azonban — ugymond — minden vállalat sikerének feltétele az isteni félelem és az «igaz, apostoli, katolikus vallás tanai-val öszhangzó isteni tisztelet»; mivel továbbá a király azt hiszi, hogy a súlyos csapások, háború, pestis és éhség azért sujtják e nemzetet, mivel az ősrégi isteni tisztelet és az igaz hit helyébe új tanok sarjadtak, melyek által lassanként ugyszólván az összes magyarok fegyelemkénykává váltak minden gonoszra, és így mind rosszabb fordulatot vettek az ország ügyei. Mindezekre, mondja folytatólag, ő már a korábbi országgyűléseken figyelmeztette a rendeket; azonban ennek nem volt sikere. Tapasztalja ugyanis, hogy a fektelenség mind inkább fokozódik; a kath. főpapokat és lelkészeket számos helyeken gyalázzattal elutasítják, a lelkészi teendőket világiakra bizzák, a templomokat megszentiségtelenítik és lerontják, az egyházi jövedelmeket pedig lefoglalják. Nincs kétsége, hogy ez által az isten haragját és boszúját mind inkább felidézik az országra. A király tehát buzgón inti a rendeket, hogy elhagyván az új tanokat és tevelgéseket, térjenek vissza őseik vallásához; engedelmességedjenek főpapjaiknak és lelkészeiknek; hagyjanak fel a papok zaklatásával és az egyházi jövedelmek bitorlá-

sával, hogy ilymódon kiengesztelhessék az istent. Minthogy továbbá, ugymond a király, a vallás emelése érdekében és az ország javára az üresedésben levő püspökségeket és egyéb javadalmakat érdemcs férfiaknak adományozta, tehát a rendek is, kik netalán ily javadalmakat bitorolnak, vagy kegyuri jogokkal bírnak, kövessék e példát. Rendelkezzenek az iránt is, hogy azok, kik a tizedeket lefoglalják, ne folytathassanak a rendes és hosszadalmas perfolyamhoz, hanem rövid uton kényszeríttessenek azok visszabocsátására. Végre mivel a főpapok, a tizedek bérbeadása körül régi időkben élvezett szabadságuk visszaállítása céljából ismételve folyamodtak a királyhoz, a rendek vonják vissza azon törvényeket, melyek ama szabadságot a világi földesurak javára korlátozzák, hogy eként a főpapok, megszapordott jövedelmeikből minél tökéletesebben teljesíthessék főpapi és honvédelmi köteleességeiket.¹⁾

Igy hangzott a királynak vallásbeli előterjesztése.

Először történik, hogy Ferdinánd, ki az ősi ker. hit megóvására általánosságban eddig is oly melegen felszólalt, most egyenesen a rendeket támadja meg mint olyanokat «kik az új tanokat és tévelygéseket elfogadták». Először történik, hogy a vád, melyet egyes kath. írók a protestantismus ellen felhozogattak, hogy t. i. az ország szerencsétlensége az új tanokból ered, a király által országgyűlésen is ismételtetik. S ez igen komolylyá teszi a helyzetet.

Az alsó tábla, melynek ismét Mérey Mihály volt az elnöke, apr. 26-án kezdte meg tanácskozásait a kir. propositiók felett.

Frélyesen visszautasították a rendek azt a vádat, mintha a bekövetkezett szerencsétlenségnek ők volnának okai. A főrendek hasonlóképen nyilatkoztak. Ez nem volt nagyon biztató jelenség a vallásügyi tárgyalásokhoz, melyek 27-én vettek kezdetüket.

A rendek ugyanis azon nézetőknek adtak kifejezést, hogy a vallásra nézve a korábbi országgyűlések már megtették a szükséges intézkedéseket; újabb és erősebb intézkedéseket már csak azért sem lehet tenniök, mert a megyei követek erre nincsenek felhatalmazva utasításaikban. A király nem volt elkészülve ily visszautasító, illetőleg kitérő feleletre, egyedüli reményét már csak a főrendiház erélyes magatartásában helyezte. A főpapság el is követett mindent, hogy az alsó tábla határozata módosíttassék. Heves kifakadások történtek a «tév-

¹⁾ Lásd *Praknói* III. 416. és 417. l. V. ö. 435—437. l.

tanok» hirdetői és pártfogói ellen. Némelyek követelték, hogy azok, akik nem akarnak visszatérni az egyedül üdvözítő egyház kebelébe, fej és jószágvesztéssel büntetessenek.¹⁾

Azonban a higgadtabbak nem tartották alkalmasnak az időt arra, hogy ily kemény határozatok felidézésével az ország lakosságának tekintélyes része ismét odakényszerítessék, hogy a királytól elszakadjon és a töröknél és János Zsigmondnál keressen oltalmat. A főpapság tehát kénytelen volt felhagyni a protestansok kiirtására célzó rendszabályok sürgetésével; s ezuttal megelégedett avval, hogy az egyházi jövedelmek biztosítására újra kimondassék, miszerint e részben a törvény követelményeinek mind a világiak, mind az egyháziak eleget tegyenek; akik ezt nem tennék, azokat a király kimélet nélkül büntesse meg. Továbbá óhajtották, hogy a világiak bocsássák vissza a kezeikben levő egyházi javadalmakat; amennyiben pedig kegyuri jogokra tartanak igényt, mutassák ki e joguk alaposságát, és teljesítsék lelkiismeretesen kegyúri kötelelességeiket.

A tizedek bérlésére vonatkozó királyi kijelentés a főpapságnál nagy viszhangra talált; minthogy azonban az alsó tábla minden bérleti újítást veszélyesnek tartott, határozottan ellenezte azt, hogy a tizedek bérbeadása körül a főpapság korlátlan szabadsággal rendelkezessék. Ezért a világi főrendek javaslatára ez ügy a jövő országgyűlésig függőben maradt. A főpapok azonban óvásképen kijelentették, hogy nagyobb bajok elhárítása tekintetéből csakis most ideiglenesen s egyedül a magok, és nem egyszersmind utódaik nevében is, elhalasztják jogaik érvényesítését. Mostani engedékenységeköt oly áldozatnak jelenték ki, melyet csak a nemesség kedvéért és az egység fenntartása érdekében hoznak.

Igy a többi kérdésekre is egyetértés jöven létre a két tábla között, ápril 10-én benyújtották végzéseiket a királynak, ki aztán máj. 13-iki válaszában a vallásügyi cikkhez még egy záradékot kívánt csatolni; jelesül azt, hogy ezentúl a nyomdászok és könyvárusok csak oly könyveket adhassanak ki és árusíthassanak el, melyeket a püspökök megengednek.

¹⁾ *Fraknoi* a bártfai követ jelentéséből idézi ezen érdekes sorokat: «Mit der Religion hoben sy vylezu thuen, weil vyl Byschoffe, fyl Tum-pfaffen und Mynych do sein, welche Königlich Majestät anhalten. Es ist auch gehert worden zwischen der Herrschaft, das ym Roth Königlich Majestät beschlossen ist worden: dasz man dy, dy nit abstehen werden von der Lutherischen ler, ströffen will am leyb und guth.»

Természetes, hogy a rendek a könyv-censura e nemét nem voltak hajlandók elfogadni; s a végzést változatlanul küldötték át a főrendekhez.¹⁾

Ez a főpapokat ismét zavarba hozta; és hogy a teendőkre nézve oly megállapodásra juthassanak, mely az alsó tábla határozatát némileg módosítva, a főrendek világi tagjai által is elfogadtathassék, máj. 16-kán Oláh Miklós esztergomi primás lakásán vegyes gyűlést tartottak. A vélemények többsége ismét az idők zavaros voltát tartotta szemel előtt, és nem látta tanácsosnak, hogy e kérdésben új harc idéztessék fel a két tábla között. Azért oda törekedtek, hogy maga az alsó tábla válasza kissé szelidebben fogalmaztassék; és pedig úgy, hogy amidőn a censura behozatala mellőztetik, a királynak erre való felhívása mégse utasíttassék egyenesen vissza. Ennek következtében a kitérő válasz akép lett fogalmazva: «Amit ő Felsége a téves könyvek nyomtatása és kiadása felől említ, arra nézve a karok és rendek mitsem határozhatnak, minthogy nincs tudomásuk arról, hogy birtokaikon ily könyveket nyomtatnának.»

A király maga, bizonyára nem jó kedvéből, de a helyzet kényszerűségének nyomása alatt elfogadta e választ, és megnyugodott abban, hogy az a törvénykönyvbe ígattassék.

Eként a törvénycikkek máj. 19-kén a királyi megerősítést megnyervén, az országgyűlés szétoszlott.

A vallásra vonatkozó törvénycikkek így hangzanak:

VII. Ami illeti a vallást és az egyházi tizedeknek a főpap urak akarata szerint való haszonbérletét, az ország karai és rendei röviden válaszolnak:

Hogy ők azokra nézve, melyek a vallást tárgyazzák, semmit sem térnek el azoktól, melyek ez ügyben a közelebbi gyűlésekben intéztettek és végeztek, s a királyi Felség által helybenhagyottak s megerősítettek; minthogy azokra nézve azon gyűlések cikkei intézkedtek. Mert ha ezekre nézve valamit újítani akarnának is, a megyei követek ez ügyben az őket küldő atyjok fiaiól semmi felhatalmazással nem bir-

¹⁾ *Türk Dániel* naplójában erre nézve azt olvassuk: «Conveniebant Regnicolae ad articulos revidendos et includendos. In iis, quae Rex emendabat: de dica florenorum trium, et de religione, ut prohibeantur Typographi et Bibliopolae ne vendant libros, nisi quos Episcopi locorum illorum voluerint, Regnicolae consentire noluerint, et remiserunt Articulos ad Status et Ordines majores . . . Máj. 13-kán.

nak. Illő pedig megemlíteni, hogy a főpapok, valamint a világiak is, az illető országgyűlések, kiválóan pedig az ezer-öttszáz negyvennyolcadik évi törvénycikknek tartalmának, minden hivataloskodásukban eleget tegyenek. Ha azonban azon főpapok vagy azok által küldött szónoklók ellen vakmerően nyilván felkelne, és azokat gyalázással, rágalommal, veréssel avagy halállal illetni, vagy istennek egyházait az isteni Felség megvetésével lerontani, szétrombolni, megcsufolni és megfosztani, az egyházi képeket összetörni avagy megégetni merné, — az olyanok a tényállás kitudása mellett, tettök érdeme szerint törvény útján, ő Felsége által büntetessenek azon mód és rend szerint, mely ezek felől, az említett ezer-öttszáz negyvennyolcadik évi gyűlés cikkeiben foglaltatik.

VIII. Jóllehet az ezen országgyűlésen jelenlevő főpapurak, s nagyobb részben az országnagy urak is, a tizedek haszonbérlésének rendje és módja, úgy azokat erőszakkal elvivők büntetése felől e részben is a kir. Felség előterjesztését legszentebbnek tartják, hogy tudniillik szabad legyen az egyháziaknak tizedeiket bárkinek és bármi áron lehető haszonbérbe adni, miként a világiaknak meg van engedve saját vagyonukat úgy eladni, amint lehet; annál fogva azon előterjesztéshez, miként abban kifejtetett, állhatatosan ragaszkodnak. E részben, habár korábbi években valami ellenkező rendeltetett, a jelen idő sokban különbözik, és a főpapok és más egyháziak az ország védelmére, várakban és azonkon kívül, sokkal nagyobb számú csapatokat kénytelenek folyvást tartani.

Azonban, hogy azon zavarokra, viszályokra és különféle roszakra okot szolgáltatni ne láttassanak, melyek ezen törvény után, jelen zavart viszonyok közt következnének, a nemes urak által akép ítéltetett, hogy kárukkal segíteni akarván a közhasznót és nyugalmat — amennyire személyüket illeti — ezuttal abban egyeznek meg, hogy a legközelebb jövő országgyűlésig a tizedek haszonbérlése előbbi állapotában maradjon. Óvást tesznek azonban a kir. Felség előtt ünnepélyesen, miszerint ők azon roszak elhárítása végett, melyekre magok az országlakók emlékeznek, azt csupán a fentírt időre, és csupán személyökre nézve, saját jogaiknál

fogva engedik meg. Mert ugyanazon főpapok nyilván állítják, hogy az egyházi birtokok s jövedelmek el nem tékozlása iránt tett esküjök ellenére, és az akkori időkben mindenkor megtartott sz. kánoni rendeletek ellen, ők, azon törvénybe semmikép meg nem egyezhetnek. És most bármit tesznek, a nemesség iránti kedvezés és közegyetértés miatt, csak ezen egy esetben cselekszik.

IX. Helyben hagyják a karok és rendek, hogy miként a királyi szent Felség hiveit kegyelmesen inti, hogy kik valami egyházi javadalmakat ő Felsége elhatározása folytán birnak, azokat méltó és az egyházi hivatalokra alkalmas s már arra megválasztott és kinevezett férfiaknak szabadon hagyják. Vagy ha azokra nézve magok kegyuri jogot igényelnek, azt mutassák meg ő Felsége előtt; és azokat saját kezökből mindenestre egyházi férfiaknak adják és ne engedjék, hogy egyházaik soká törvényes papok nélkül legyenek.

XXIV. Mivel pedig ő Felsége által a tévelygő könyvek kiadása és nyomtatása említettett; a karok és rendek e tárgyra nézve magok részéről semmit nem intézkedhettek, minthogy állítják, miként azt, hogy birtokaikban történt volna, nem tudják.

Látni való e törvényekből, hogy azon mérséklet szelleme, mely az előbbeni gyűléseket átlengette, tűnőfélben van; hogy a klerus a királylyal egyetemben csak azért nem foganatosít keményebb rendszabályokat a protestansok ellen, mivel a politikai viszonyok erre nem alkalmasok. Talán nem tévedünk, ha állítjuk, hogy e hangulatváltozásban nagy része volt az e gyűlés alatt esztergomi érsekké lett Oláh Miklósnak, a ki még II. Lajos király titkára, majd zágrábi püspök és kancellár volt, és a ki erős kézzel fogott a katholicismus régi dicsőségének visszaszerzéséhez.

Azonban Erdélyből fenyegető hangok hangzottak át, melyek Ferdinánd uralmának megúnsát és János Zsigmond visszahozatását jelezték.

Hiában való volt minden; hiában való volt az új vajdák kinevezése, s azok jogainak bővítése: az elégületlenek a törökkel szövetkezve, csak János Zsigmond visszahelyezésétől vártak javulást.

IV.

Az 1553-ki tordai országgyűlés, júliusban. — Ferdinánd jó indulatot tanúsít Erdély iránt. — Az általa kinevezett erdélyi püspök körlevelei rossz hatást idéznek elő a papságnál.

Ferdinánd király, midőn a kétségbeesett erdélyi rendek a Castaldó és zsoldosai által okozott bajok orvoslását kérték tőle, jó indulattal fogott a helyzet javításához. A beteges Báthory Endre mellé Kendy Ferencet és Dobó Antalt nevezte ki vajdákká, s elrendelte a zsoldos katonák kitakarítását. A vajdáknak utasításul volt adva a honvédelem és belközigazgatás némely fontos teendőin kívül az is, hogy a hű szászokat és szebenieket, továbbá a régi vallásnak védelmét különös gondjuk alá vegyék.¹⁾

Azonban világos volt, hogy Ferdinánd jóindulata a János Zsigmond visszahelyezését óhajtó párt iránti felelemnek nyilatkozata volt. Az elégületlenek nagy zajjal követelték a sérelmek orvoslását s János Zsigmond visszahelyezését. A pártgyűlések napi renden voltak. Báthory vajda megrettenve a mozgalom miatt, *júl. 13-ára* Tordára közönséges gyűlést hirdetett. Az elégületlenek elhatározták, hogy kívánságaikat e gyűlésen fogják érvényesíteni. Az előleges szamosújvári értekezleten megígérték, hogy a király és haza veszélyben forgó érdekeit nem fogják veszélyeztetni.

A tordai gyűlésen mindenekelőtt meghallgatták a királyhoz küldött követek jelentéseit, tudomásul vették az új vajdák kinevezését. Mikor ennek alapján Báthory felesketé őket, Kendy feltartá ujját; de nem esküdött a szentekre, s arra sem, hogy a lutheránusokat üldözni fogja, hanem csak általánosságban az igaz apostoli hit védelmére.²⁾

Tárgyalások folyamán a vallás ügye nem fordult elő; de kétségen kívül nagy hatást gyakorolt Ferdinándnak azon rendelete, mely szerint a gyulafehérvári püspökséget, tíz évi szünetelése után ismét visszaállította, s új püspökké Bornemisza Pált nevezte ki.

Az új püspök tájékozni óhajtván magát kerületének vallásos gondolkozására nézve, 1554-ben egyetemes zsinatot akart tartani Gyulafehérvárott. E végből két körlevelet bocsátott ki. Az egyikben felhívja a papokat — úgy látszik felekezeti különbség nélkül — a

¹⁾ Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. 448. l.

²⁾ Szilágyi, i. m. I. 450. l.

pœnitentia tartására, bűneik megbánására s téves utaikról való visszatérésére. A másodikban a zsinattartás célját fejtegeti, hogy t. i. tanácskozni kell, hogy a keresztyén vallásban támadt egyenetlenségek megszűnjenek, hogy az isten igéje hirdetésében és a szentségek kiszolgáltatásában a vallás egysége s ez által a régi béke és atyafias szeretet egész Erdélyben és a hozzátartozó részekben ismét helyreállítsassék.

Erre a besztecerai káptalani papság férfiasan és határozottan válaszolt, hasonlóképen két felterjesztésben. Az elsőben az ellenök felhozott vádakát és intéseket visszautasítják. Tagadják, mintha ők tévelyegnének; sőt ellenkezőleg most tértek a sz. írás tudós magyarázó által a lelkek egyedüli igaz főpásztorához a Jézus Krisztushoz, evangéliomát örömmel hallgatják, egész lélekkel elfogadják s teljes erejük szerint halálig követni el vannak határozva. Kérik a püspököt, hogy szűnjék meg őket ártatlanul «eretnek» és «szakadár» címmel illetni, mert ez őket, kik nem bűnösök, bántja; különben ajánlják magokat az ő főpásztori oltalmába. Ők az egyház külső igazgatására tartozó semmi dologban ellent nem tartnak, csak a ker. vallás némely hittanaiban térnek el nézeteik. Csodálkoznak, hogy a püspök őket oly szigorúan megdorgálta, de nem dorgálta meg egyszersmind az udvarában levőket is, kik velők egyforma eretnekségben vannak, ha ugyan a sz. írás igazságának tisztán hívése eretnekség. Ők hiven tanítják a népet, livebben és pontosabban, mint atyáik a megelőző századokban. A külső dolgokban ők engedelmesek lesznek a püspöknek, de nem a lelkiismeret dolgában; azért kérik, legyen nyugodt, mert ha különben bánik velők, ezennel kijelentik, hogy nem fognak engedelmeskedni, mert tudják, hogy isteni dolgokban inkább kell engedelmeskedniök az istennek, mint az embereknek.

A második felterjesztésben, mely a zsinatra vonatkozott, hasonló nyíltsággal és határozottsággal nyilatkoznak. Hitök és tanaik felőli vallástételöket *írott könyv* alakjában terjeszték elő, hogy bárki igaz ítéletet mondhasson felőle. Ők nem félnek a nyilvánosság szabad levegőjétől; kijelentik, hogy ők magokat jogosultaknak tartják arra, hogy hazájokban Krisztus sz. evangéliomát a nekik istentől adott kegyelem szerint eredeti tisztaságában visszaállítani s az igaz isteni tisztelet gyakorlását lehetővé tenni segítsenek, a mint az Németországban is Krisztus segítsége által végbevitetett. Jogosultaknak tartják magokat felszólalni az oly hamis tanok hirdetői ellen, kik tiltják

a házasságot, nem engedik meg az ételt, melyet isten azért adott, hogy azt a hívők hálaadással vegyék... Ha üldözik, kik a katolikus és orthodox nevet egyedül magoknak követelik, őket kárhoztatják, ők megemlékeznek Kain és Ezsau régi esetére s nekik engedik, hogy kinevetve, számüzve és megölve isten választott örököseit, az Atya dicsőségét csak magok bitorolják.... Ők az Atyaisten és fia Jézus Krisztus az ő urok és a Szentlélek előtt nyilván vallják és bizonyítják, hogy a mostani hitkételyek között megismerik és elfogadják a próféta és apostolok azon írásait, melyeket kanonikus könyveknek neveznek, — az ő és új szövetség könyvét, azon alapot, a melyen Pál apostol szerint építve van istennek szent temploma, melynek főszegletköve Jézus Krisztus és a mely tudomány az istennek hatalma minden hívők üdvére....

A megigazulásról, a szentek imádásáról, a jó cselekedetekről, az urvacsoráról és a miséről kifejtett nézeteik után ezt mondják: «De minek hoznánk fel többet, midőn összes hitcikkeink benne vannak a Brassóban megjelent „*Liber Reformationis*“ című könyvben,¹⁾ mely a vallás üdvös egysége tekintetéből az ország főrendei s a három nemzet törvényhozása által az erdélyi országgyűlésen kihirdettetett azon „*Agendá*“-val együtt, mely a szentségek kiszolgáltatását szabja meg, hogy t. i. az egész év hétköznapijain mikor és mily szertartásokat kell végbevinni és miképen? hogy azok ugyanazon egy országban ne legyenek különbözők s egymástól eltérők, de legyen bennök egység, egyezzenek a szentirással s álljanak összhangzásban a ker. hittel, melynek minden pontjait az ekklesiákban férfiakhöz illően megtartassák, mások kárhoztatása nélkül, isten dicsőségére, Jézus Krisztus hívei buzgóságának növekedésére, a szerint, amint azt nekik Izabella királynő, mikor még az országban volt, megengedte, sőt amely tudomány és ceremóniák megtartásában őket György barát, kir. helytartó, váradi püspök s országbiró sem akadályozta.... Kijelentvén végre, hogy az ágostai hitvallást és annak Apológiáját helyesnek tartják, kéri a püspököt, hogy ezen nyilatkozatokat vegye fontolóra, magyarázza jóra, s nyugodtan és igazságosan bírálja meg: vajjon a sz. írás egyszerűségével megegyezik-e? Ezen az alapon kívánják ők Erdélyben a vallás egységét, s kívánják, hogy ez értelemben kormányozza őket a

¹⁾ L. *Urkundenbuch der Evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. 1862. I. Th. 6—36.

püspök az Ur Jézus Krisztus dicsőségére s a katolikus egyház hasznára. ¹⁾

Világos e nyilatkozatból, hogy a besztercei káptalan valóban a reformáció híve volt, de azért magát igaz katolikusnak hitte és vallotta. Világos, hogy 1554-ben már csak névleg létezett r. kath. egyház Erdélyben. Bornemisza püspök ily körülmények között alig használt kényszereszközöket papsága ellenében, annyiival is inkább, mert Izabella visszatérése valószínűnek látszott előtte.

V.

Az 1554-ki pozsonyi országgyűlés március és ápril hónapban. — Oláh Miklós fellépése. — A felsővidéki őt királyi város benyújtja hitvallását. — A főrendek és főpapok javaslatai visszavetettek. — A törvények csak általánosak. — Nádasdy Tamás nádorrá lesz.

A mit az erdélyi püspök nem birt megtenni, azt megkísérlette az új esztergami érsek Oláh Miklós.

Ez egyike volt azon főpapoknak, akik legtöbbet tettek a katolicismus felvirágoztatására, s következőleg az azt veszélyeztető protestantismus elnyomására is. Hitfelei méltán nevezik a kath. egyház megtartójának, mert kitünő lelki tehetsége és bő tudománya mellett oly gyakorlati érzékkel és mély belátással rendelkezett, mely eltekintve vallott elveinek helytelenségétől, alkalmassá tette őt arra, hogy tervszerű és eredményes működést fejthessen ki egyháza érdekében. A magas állás, melyet mint esztergami érsek elfoglalt, számtalan eszközök nyújtott neki arra, hogy a protestantismus elnyomására hozott törvényeknek érvényt szerezhesen. Ismerte a politika minden fogásait; ismerte annak leghatalmasabb tényezőit és kezelőit, s mindent ügyesen fel is használta a protestánsok ellen.

Mindenek előtt az egyház anyagi helyzetének javítására vonatkozó törvények életbeléptetését sürgette, hogy a jól fizetett papok seregét jobban fegyelmezhesse és a térítés munkájára képesíthesse. Akarta tudni, kik az ő emberei, s mi alapon viselnek lelkeszi hivatalt s élveznek javadalmakat.

Ennél fogva királyi beleegyezéssel, királyi biztosok által járatta be a felső vidéket, hogy a népet «az új vallás» «veszedelmes tanainak» megvetésére, s a sacramentumok, szüz Mária és minden szentek

¹ Ezen fontos nyilatkozat megjelent egész terjedelemben *Archiv des Vereines für Siebenbürg. Landeskunde*, Neue Folge I. 375—383. II. 1853-ban.

tiszteletére vezessék. Kötelességük volt a biztosoknak megvizsgálni a klastromokat, és visszatéríteni azon papokat, akik a népet roszra vezetik. A kassai lelkész és más protestans polgárok ellen elfogatási parancs adatott ki, mivel «hamis tudományt» hirdetnek; ennek következtében Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben városok küldöttséget menesztettek Bécsbe ö felségéhez és a kancellárhoz annak kijelentésére, hogy ők az igaz evangyeliomi keresztyén vallást vallják, és semmi eretnokségben nem bűnösök. ¹⁾

A térítés eképen javában folyt, midőn Ferdinánd, nem bírván levérni a János Zsigmond és Izabella visszahelyezésére megindult mozgalmat, 1554. március elejére Pozsonyba hívta a rendeket, hogy a teendőkről intézkedjék. A vallás kérdésén kívül új adóajánlás, népfelkeles, várerődítés és nádorválasztás képezték a főtárgyakat.

Feltűnik, hogy a király ezuttal nem volt oly követelő, mint a mult országgyűlésen. Az ország egységét fenyegető veszély illő mérsékletre figyelmeztette őt és egyházi tanácsadóit.

Mint mindig, ha trónját komoly veszély fenyegette, úgy most is magával hozta két fiát: *Miksa* királyt és *Károly* főherceget, kik érdeklődni látszottak a közügyek iránt. A királyi propositiókban, melyek márc. 13-án terjesztettek elő, hangsúlyozza, az ország egységét s szabadságainak biztosítását; de a mellett a kath. vallás érdekeit és a tizedek bérlési ügyét is a rendek figyelmébe ajánlja.

A tanácskozások, úgy látszik, lassan haladtak. Azon kevés tudósításokból, melyeket e gyűlés lefolyásáról birunk, az tűnik ki, hogy a két tábla között komoly nehézségek merültek fel némely pontok iránt. És ezek között a vallást illető pont bizonyára nem volt a legkönnyebben elvégezhető.

A felsővidéki öt királyi város protestans követei benyújtották *hitvallásukat*, hogy a világnak megmutassák miszerint ők nem követnek új veszedelmes tanokat, mint ellenfeleik állítják, hanem hogy ők a keresztyénségnek ősi tiszta alap elveit követik. A megyék mind kivétel nélkül mellettök nyilatkoztak, még az erdélyiek is. ²⁾ Megbot-

¹⁾ I. ásd Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben városok utasítását a küllöttségnek 1554. jan. a lőcsei levéltárban.

²⁾ *Alle Stuel* ... sayn mit uns eus, und stehen bey uns, keynen ausgenommen, und auch dy Sybenburger; die Bergstette, in elliche die nahendt gelegen seyn, missen tucken ... írják Lőcse város követei márc. 18-káról. I. Fraknoi, III. 466. l. jegyzet.

ránkoztak azon, hogy éppen az országgyűlés folyama alatt királyi biztosok jártak Lőcsén és más felvidéki városokban, kik a király nevében intették és fenyegették a népet, hogy kerülje a lázító protestans papok veszedelmes tanainak hallgatását, és válasszon magának oly papokat, akik becsületes életü egyházi férfiak; akik nem istenkáromlók, hanem akik tisztelik a sacramentumokat, tisztelik a szűz Máriát és minden szenteit, és nem akadályozzák a szerzeteseket szent kötelességeik teljesítésében, t. i. a protestantismus elnyomásában.¹⁾ A felvidéki városok követei nem ismerték el, mintha az ő papjaik lázítók volnának, s mintha a nép nem viseltetnék törhetlen hűséggel a király iránt. Hivatkoztak arra, hogy a királyi biztosok sérelmes kiküldetése is csak arról tett tanubizonyságot, hogy az ő papjaik *kegyesek és katolikusok*, akik az evangéliumot hirdetik, és a népet szelidségre és a felség iránti hűségre intik és tanítják. Ők magok sem tűrhetnék meg azokat, akik újítók vagy lázítók lennének, vagy akik a lélek üdvösségére rendelt szentségeket megvetnék és a szűz Máriát és szenteit rágalmaznák. Ő közöttük nem kell eretnokséget vagy szakadást keresni. Náluk a kolostorok megtüretnek, de husz év óta nincs bennök szerzetes a nagy szegénység és nyomor miatt, mely a lakosságot egyaránt nyomja.²⁾ De legfőbb bizonyáguil hozták fel az ő igazhítőségöknek azon hitvallást, melyet az őt királyi város még 1549-ben nyújtott volt be a királynak, s melynek elismerését most újra erélyes hangon követelik.

A felhozott okok nem hangzottak el hatástalanul. A főrendek minden kísérlete, melylyel azokat ellensúlyozni kívánták, hajótörést szenvedett; és a sok szenvedélyes kifakadásnak és lármának az lett az eredménye, hogy a rendek a korábbi orrszággyűlések törvényeihez ragaszkodva, erélyesen visszautasították a főrendek, illetőleg a főpapok újítási kísérleteit.

Midőn márc. 23-án a főrendek által ajánlott cikkeket olvasták, s a régi vallásos nézetek érintettek, a megyei követek iszonyu zajjal követelték, hogy azokat a cikkeket el kell törölni.³⁾

¹⁾ Lásd Dessewffy János és Tarnóci András királyi biztosok utasításait, 1544. márc. 16. a lőcsei levéltárban.

²⁾ V. ö. Lőcse város tanácsának feliratát, mely vigilia Palmarum napján kelt 1544-ben. Eredetije a lőcsei levéltárban.

³⁾ A *bárfai követ* márc. 23-káról írja: «seyn wir yn orzag gangen, hat man die Articel gelesen, die der Herrschafft fürgeben hat. Da die Religion

Hogy mik voltak e cikkek, fájdalom, nem tudjuk; de a lefolyt vita szelleméből, valamint azon körülményből is, hogy az *igazhitűség* és *katholikusság* ismervét a protestánsok is magoknak követelték, azt lehet következtetni, hogy a «régi vallásos nézetek» alatt a róm. egyház által védett azon tételeket értették, melyek voltaképen nem képezték a keresztyénség lényegét, hanem idők folytával a papság által lettek behozva.

S minthogy ezek értéke felett nagyon eltérő nézetek harcoltak egymással, és az egyetértés létrehozható nem volt, a rendek kénytelenek voltak azokat a király elé terjesztett javaslatokból kihagyni. Eként minden vallási ujitás nélkül csak a következő kéttörvénycikk hozatott:

VII. Mi a vallást illeti, megállapittatott, hogy mind a főpap urak s más egyházi személyek, mind egyéb világi rendek a korábbi országgyűléseknek ez ügyben hozott törvényei szerint viseljék magokat, és mindkét részről kötelességöknek eleget tegyenek.¹⁾

XII. Megállapittatott, hogy a tizedek haszonbérlésének mindenütt az egész országban a közelebbi országgyűlések törvényei szerint kell történnie. A jobbágyok ne tartozzanak az ország rendeletében kiszabott időn túl vetéseiket a tizedelők kénye szerint a szántóföldeken hagyni, mi eddig gyakran sokaknak nagy kárával történt.

Megjegyzendő, hogy Nádasdy Tamás országbíró, mint igen népszerű ember, ezen országgyűlésen lett nádorrá választva a rendek által 24 szavazattal Báthori Endre 13 szavazata ellenében.

Ezen nevezetes tény amig egyfelől zálogul szolgált a nemzetnek arra nézve, hogy az eddig elkövetett törvénysértéseknek gát vettetik; ugy másfelől derültebb kilátást nyitott a protestánsoknak is arra, hogy ezentul biztos támaszt és hatalmas védőt fognak nyerni a király előtt, mivel az új nádor, ki tudvalevőleg levelezésben állott Melanchtonnal, nem üldözője, de hű támogatója volt a reformációnak.

uns antzeiget was garaus die alté Meinung (?) da ist allenthalben ein solch Geschrei wurden von den Stuellen allen, man sol den Articel gar mit tynten ausleschen.» *Frañói*, III. 466. jegyz.

¹⁾ V. ö. az 1548: 5. t. c.

VI.

Az 1554-ki medgyesi részleges gyűlés, júniusban. — Ferdinánd uralma veszélyben lévén, csak általánosságban mondatik ki, hogy a különböző vallás felekezetek egymást ne háborgassák. — János Zsigmond a második erdéli zsinaton kárhoztatja az erőszakosságot. — Az 1555-ki rásárhelyi országgyűlés is ajánlja a kölcsönös türelmet.

Erdélyben ez alatt igen rosszul mentek az ügyek. A vajdák mindent elkövettek, hogy Erdélyt Ferdinánd kezében megtarthassák; de nem szüntek meg őt sürgetni, hogy minél nagyobb segédcsapatokat küldjön megmentésükre, mert a török fenyegeti Erdélyt.

A jun. 10-én Medgyesen összejött rendek szívesen fogadták Ferdinánd leiratát, melyben segélyről biztosítja őket; hadfelkelést rendeltek, s mind a három nemzet részleges felkelésének módját körülírták.

E mellett a vallásra nézve is kijelentették, hogy a táborban levő különböző hitfelekezetűek birjanak saját papjaikkal, de a különböző felekezetűek éljenek békében s egymást ne gyalázzák, ne szidalmazzák, különben a kiszabott büntetés alá esnek. Erre annyival is inkább szükség volt, mert a Bornemisza püspök által kibocsátott körlevelek nagy elégtelenséget okoztak a lakosság között; pedig soha sem volt nagyobb szükség az összetartásra, mint most. A veszélyes helyzetnek tökéletesen megfelelő volt a vallás ügyében hozott végzés, mely eképen szól:

Ámbár a keresztyén hit csak egy, mégis, minthogy az ország lakosai úgy a szertartásokra, valamint a szentségek kiszolgáltatására nézve is eltérnek egymástól, rendeltetett: hogy míg a várakban lesznek alkalmazva, minden résznek saját papjai és predikátorai legyenek. Különösen kijelentetvén az, hogy se a papok és predikátorok, se a lakosok közül senki se merészelje illetlen szavakkal sérteni a másikat, vagy más méltatlansággal illetni, különben más előbbi cikkeken foglalt büntetéssel fognak sújtatni.¹⁾

A medgyesi részleges gyűlés határozatában már hangsúlyozva

¹⁾ *Articuli Dominorum Regnicolarum Trium Nationum Regni Transsilvaniae in partiali eorum Congregatione in Civitate Medgyes Dominica proxima ante festum Beati Barnabae Apostoli in Anno 1554 editi. Szilágyi S., Erd. Orsz. Eml. I. 527. l.*

van az, hogy «az ország lakosai úgy a szertartásokra, valamint a szentségek kiszolgáltatására nézve is eltérnek egymástól». Ez a kalvinizmus terjedését, s az urvacsora felett folyt hitviták és zsinatok határozatainak felszínre hozatalát jelzi.

És csakugyan a kalvinizmus Magyarországon és Erdélyben ez időtűjt kezdett nagyobb szerű hódításokat tenni, midőn oly férfiak, mint Dévay Mátyás, Szegedi Kis István és Kálmáncsehi Sánta Márton léptek fel annak védelmezésére. A hittételek megállapításán kívül a külső isteni tiszteletre nézve új szabályok hozattak. Kálmáncsehi Debreceben a lutheránusok által meghagyott képeket és oltárokat kihányatta; ugyanezt cselekedte, úgy látszik Huszár Gál is az óvári templomban. Ez nagy felháborodást szült, és János Zsigmond, a Báthori György által összehívott második erdői zsinaton, mely 1555. febr. 24-én tartatott, rosztalását fejezte ki az ilyen erőszakosságok felett.

Ugyanis a papok kötelességeiről, a szertartásokról, egyházi rendtartásról és tanításról szóló artikulusok után a XVII-ik artikulus ezt mondja:

«Második János fejedelemünk azt parancsolja, hogy az ő birodalmában ezentul senki ne merjen szokatlan törvénytelen szertartásokat behozni, vagy újítani, változtatni s megállapítani valamit a főemberek tudta és a zsinat megkérdezése nélkül. A mi változtatás a minap Óváron, az urvacsorájá kiszolgált atására, oltárok lerontására, asztalok állítására nézve a fejedelem megkérdezése nélkül történt, azt a mi gyűlekezetünk keményen rosztalja s nagy hibául róvja fel az újítás szerzőjének. A fejedelem, noha most megtartóztatta magát a boszuállástól, ezentul sehol a maga birodalmában eféle merész újításokat meg nem enged. A seniorok véleménye is az, hogy a szertartások ügye a főhatóság által rendeztessék, s hogy a főbb egyházi dolgokban eltérések ne legyenek.

A külső szertartások felett nem kell annyira vetekeidni; ezek lehetnek eltérők néhol; de miután a mi egyházunk már régen rendezve van, nem engedjük könnyen meg, hogy ez a rend megzavarassék.¹⁾

¹⁾ *Articuli in Congregatione partiali erdöliensi a Magnifico Domino Georgio Bathori anno 1555. coacto, die 25. febr. conclusi.* Közli *Révész Imre* a Sárospataki Füzetek 1864. évf. 23—31. ll.

Néhány héttel későbben t. i. ápril 24-én tartatott meg a *vásárhelyi országgyűlés*, hol a vajdák még Ferdinánd uralmának fentartásán fáradoztak, s minden sérelmek orvoslását, minden jogok és kiváltságok épségben tartását ígérték.

Vallásügyi tekintetben az 1550-ben jun. 23-án hozott s a felekezetek kölcsönös türelmét elrendelő törvényi megújíták: bármelyik felekezet sértse a másikat, az vigye ügyét a vajdai szék elé. A fehérvári székesegyház jövedelmei adassanak vissza, s a lutheranus papok a fehérvári vicarius rendeletére s bárkinek megkeresésére tartoznak a végrehajtásokon megjelenni, kivéve a vallásügyieket. Dézmaügyekben a fehérvári vicarius, s nem a vajdák ítélnék.

A közerkölcsiség, közbátorság és szabadság visszaállítására szigorú törvények hoztattak e gyűlésen; minden oda irányult, hogy az elégtelenség lecsillapodjék, és a bizalom a törvény és Ferdinánd iránt megszilárduljon. Talán egy országgyűlésen sem volt oly nagy készség a sérelmek orvoslására, mint ezen; de viszont alig volt valahol oly kevés bizalom a király intézkedései iránt, mint itt. Mindenki tudta, hogy Ferdinánd nem képes ellentállani a János Zsigmond visszahozatalára vállalkozott Szolimannak; és hogy a rendek a legelső szerencsétlen csata után el fognak tőle pártolni.

Azért csakis formalitásból vették elő a vallási civódásokból eredt kérdéseket, s hoztak oly törvényt, mely a katolikus vallásnak is látszott kedvezni; de a mellett a protestans felekezet függetlenségét is megtartja.

A törvény illető cikkei így hangzanak:

III. Minthogy a vallás ügyében gyakran fordulnak elő viszályok, hogy ezentul e baj megszüntettség, a rendek határozták, hogy azon törvénycikk, mely még Főtisztelendő Frater György n.-váradai püspök idejében a rendek tordai egyetemes gyűlésén keresztelő sz. János születése ünnepén 1551-ben hozatott, sértetlenül megtartassék, és ha valamely felekezet netán előbb vagy utóbb sérelmet vagy jogtalanságot követett volna el a másikon, a sértett felekezet a vajdai szék elé vigye törvényes panaszát, melynek következtében a vajda urak a panaszos félnek ítéletet és igazságot tartoznak kiszolgáltatni.

IV. A fehérvári székesegyház jövedelmei a mondott tordai gyűlés törvénycikke értelmében adassanak vissza.

V. A lutheránus plebanusok, ha a fehérvári vicarius levelével valamely végrehajtásra, bárkitől megkerestetnek, tartoznak megjelenni, s minden ügyben — kivéve a vallásügyet — tartoznak a végrehajtáshoz járulni.

VI. A tizedek ügyében senkisémet idézhetők a vajdák elébe, hanem ebben régi szokás szerint a fehérvári vicarius ítéljen.¹⁾

Még kisebb súlyt fektettek a vallás kérdésére a juliusban Pozsonyba hitt magyarországi rendek.

VII.

Az 1555-ki pozsonyi országgyűlés juliusban. — A rendek nehezen gyűlekeznek. — A vallás ügye itt mellőztetik, mivel Erdély elszakadása forgott szóban. — De az 1556-ki pozsonyi gyűlésen a király maga hozza elő. — A rendek azonban csak az anabaptisták ellen nyilatkoznak. — A rebéllések elleni törvény.

Ferdinánd, midőn látta, hogy Erdélyben János Zsigmond pártja ijesztő módon növekedik, a török pedig pusztít; egyrészt az augsburgi birod. gyűléstől, másrészt pedig a magyar országgyűléstől várt hathatós segílyt. A birodalmi gyűlésen Ferdinánd maga volt jelen; a magyar országgyűlésre pedig fiát Miksa cseh királyt küldötte Pozsonyba.

A rendek, kik tulajdonképen jun. 24-kére voltak meghíva, igen lassan gyűlekeztek. Maga a kir. helyettes Miksa is késett, mivel a kellő utasítások után várt. A kellő időre csak néhány város követe jelent meg; a főrendek közül senki. Julius első napjaiban is csak Oláh Miklós primás, Thurzó Ferenc nyitrai püspök, a Bánffy család egy tagja és Batthyáni Ferenc voltak együtt. Azután jöttek még a megyei és városi követek gyér számban.

Ez nem volt kedvező jel. A nádor zavarban volt, mert nem tudta, ha valjon a király személyesen fog-e jönni vagy sem. Végre tudakozó sürgetések után jul. 9-kén megjött Miksa, aki aztán német nyelven nyitá meg a gyűlést.

A királyi propositió helyett küldött *utasításban* az ország védelmének és békéjének biztosítása emeltetik ki főtárgyul; de a mellett

¹⁾ *Articuli dominorum Trium Nationum Regni Transsilvaniae in Comitijs Wasarhelienibus ad festum Beati Georgii Martiris indictis ex commissione Sacrae Regiae Majestatis celebratis Anno Domini 1555. I. Szilágyi S., Er¹, Orsz. Eml. I. 539. 540. II.*

megengedettik, hogy a rendek egyuttal az egyesség és a keresztyén vallás megszilárdítására alkalmas módokról is tanácskozhassanak és végezhessenek.

De úgy látszik, hogy erre a rendeknek sem kedvök, sem idejük nem volt. A politikai kérdések magok is zajos jelenetekre adtak alkalmat, úgy hogy az alsó tábla nem is tudott megegyezni a királynak adandó válaszra nézve, s a főrendeket hívta fel egy elfogadható javaslattételre.

Ez megtörtént; de a vallás ügye tökéletesen mellőztetett, mint oly tárgy, mely a bomlást még inkább előmozdította volna.

A kapocs, mely Erdélyt még ekkor Magyarországhoz csatolta, oly gyenge volt, hogy minden pillanatban elszakadhatott. Csekély erőfeszítés kellett már ahoz.

A török szultán, kitől Ferdinánd ajándéktárgyai a mult évben egy fél esztendőre szóló fegyverszünetet eszközöltek ki, most azt követelte, hogy Ferdinánd engedje át János Zsigmondnak Erdélyt és a hozzá tartozó magyar megyéket.

Minthogy pedig Ferdinánd császári bátyja, részint a francia király, részint pedig a német protestansok által annyira el volt foglaltva, hogy segélyt legjobb akarat mellett sem küldhetett, a király kénytelen volt csupán magyarországi hiveitől kérni segélyt és tanácsot.

Ezért hívta össze a rendeket Pozsonyba 1556. jan. első napjaira. A János Zsigmondhoz pártolt urak természetesen nem jelentek meg, azt adván okul az elmaradásra, hogy Ferdinánd nem képes megmeníteni az országot. A hivek is lassan gyülekeztek, úgy hogy jan. 2-kán még csak az esztergomi érsek, a nádor és a kir. tanácsosok voltak Pozsonyban.

A király fia, Károly főherceg kíséretében jan. 10-kén jelent meg, s még az nap átnyújtá a kir. proposíciókat a köréje gyűlt rendeknek. Főtárgyat képezett Erdély elszakítása feletti panasz, és a baj elhárítására szükségelt segély. E mellett azonban nem állhatja meg a király, hogy a vallás ügyét, jelesül a protestantismust, ismét úgy ne tüntesse fel, mint az ország romlásának egyik főokát. Az ország fenmaradása, ugymond, a belső egyességtől feltételeztetvén, mivel még most is találkoznak az országban a békének és az egyetértésnek ellenségei, kik pártoskodás és lázongás által nem haboznak isten haragját felidézni, --- tehát inti a rendeket, hogy mindenek előtt az isteni

segélyt biztosítandók, az igaz és ősi katolikus hithez ragaszkodjanak, a tévtanoktól óvakodjanak, a jobbágyoknak szabad költözési jogát állítsák vissza, és gondoskodjanak arról, hogy a belső béke és összetartás zavartalanul megővassék.

A rendek sietve tárgyalták a proposíciókat; szükségesnek tartják a török elleni intézkedéseket, s a király személyes jelenlétét a védelemnél. A pártoskodások megszüntetésére vonatkozólag pedig azt ajánlják, hogy a békezavarók a törvény értelmében késedelem nélkül megbüntettessenek; de a vallásra vonatkozó pontra ezuttal is kitérő választ adtak. Elismerik ugyanis a rendek, hogy az istennek igaz, őszinte tiszteletét, és a keresztyén vallásosságot mindenek felett szem előtt kell tartani; de elégségesnek tartják e tekintetben az utóbbi országgyűléseken alkotott törvényeket.¹⁾

A király azonban nem volt megelégedve a rendek ezen kitérő válaszával; s jöllehet kényszerűségből belenyugodott abba, hogy a korábbi vallásügyi törvények megújittassanak; mégis arra szólította fel újra a rendeket, hogy az urak és nemesek birtokain található keresztségismételőket (anabaptistákat) négy hét alatt elűzzék.

Ugy látszik, hogy ekkor már a lutheránusokat és a kálvinistákat nem tartotta veszélyes felekezetnek, vagy legalább nem tartotta tanácsosnak új törvény által, mely különben is alig lett volna végrehajtható, üldözni oly alattvalókat, kik tekintélyes számuknál fogva nagy segítségére lehettek a háborus időben. Az egész nyilatkozat úgy hangzik, mintha Ferdinánd, okulva császári bátyjának példáján, ki az 1555-ki békében kénytelen volt a protestans vallás szabad gyakorlatának jogát egész Németországban elismerni, hallgatagul szintén elismerte volna a protestansok létjogát Magyarországon, — és csakis az anabaptistákat kívánta kiirtani, kiket a reformátorok magok is kárhoztattak.

A rendek ennél fogva el is fogadták a király ezen értelmű kivánatát, s a törvényt eként fogalmazták:

XXV. Egyébiránt a vallás ügyében megállapítottat,

¹⁾ *Quemadmodum autem, iuxta maiestatis suae benignam admonitionem, mutua paci et concordiae, studeri debere visum est, ita quod ad religionem attinet, dei optimi maximi verum ac syncerum cultum Christiananique pietatem, prae ceteris rebus omnibus, ante oculos haberi oportere semper agnoscunt; et cum in hoc religionis negotio satis in proximis conventibus fuerit tractatum, status et ordines regni ea quoque in re ad superiorum conventum articulos sese referunt, . . . Frahnói, III. 556. l.*

hogy a közelebbi országgyűlések törvényei szerint, mind az egyházi, mind a világi urak, mindkét részről kötelességeknek eleget tenni igyekezzenek, egyik fél is magát a másiknak tisztébe ne avassa, mint azt a mindenható isten iránti tisztelet megkívánja.¹⁾

XXVI. Megállapították az is, hogy minden anabaptisták, az uraknak, nemeseeknek, s egyéb birtokosoknak összes birtokairól négy hét alatt a királyi Felség legsúlyosabb haragjának büntetése alatt az országból végkép kihajtassanak.¹⁾

Ezen törvénycikkely fogalmazásában kifejezést nyer a királynak szorult helyzete, a ki Erdély elvesztésétől való félelmében nem meri érvényesíteni akarátát a protestansok ellen. De ha figyelemmel nézzük a többi cikkeket is, azt tapasztaljuk, hogy a hűtlenségről és pártütésről szóló cikkben oly kétértelmű és a vallásra is vonatkozható szavak fordulnak elő, melyek tárt kaput nyitnak az üldözésnek. Ugyanis a XXIII-dik cikknek szavai ezek: «Mint hogy az ország rendei nagyon szükségesnek tartották az ország egységét s az országban egyetértés fentartását: tehát elhatározták, hogy a rebellisek, békezevarók, engedetlenek, a királyi levelek és rendeletek megszegői, minden személyválogatás és késedelem nélkül büntetessenek meg ő felsége által a régibb országgyűlések határozatai értelmében.»

A király rendeletei iránti feltétlen engedelmesség oly határozottan és általánosán van kimondva, hogy az alól a vallási ügyben kiadott rendeleteket csakis a protestansok barátainak lehetett kivenni, mint a kik őket sohasem tartották rebelliseknek.

¹⁾ V. ö. az 1548 : 5., az 1550 : 12. és az 1552 : 7. t. c.

²⁾ V. ö. az 1548 : 11. t. c.

NEGYESEDIK FEJEZET.

Erdély különválásától Ferdinánd haláláig.

(1556—1564.)

I.

Az 1557-ki pozsonyi országgyűlés előzményei. — Oláh Miklós ellenreformatori törekvései, — a gyűlésen királ és a törvényhozásban. — Törvényjavaslata az egyházlátogatásokra, az egyházi javakra és tizedekre nézve elfogadtatik. — Ezen törvény értelmezése a király és az érsek által.

A politikai viszonyok oly súlyosak voltak, hogy a mult országgyűlésen az anabaptistákra vonatkozó törvényt sem lehetett teljes szigorral végrehajtani. Erdélyben folyt a háboru, s Ferdinánd hívei a legborzasztóbb helyzetbe jutván kérték őt, hogy vagy küldjön elegendő haderőt megvédésökre, vagy mentse fel őket a hűségi eskü alól.

Ferdinánd egyiket sem tette; minek következtében Erdélyt végképen elvesztette.

Ily körülmények között a további teendők, jelesen pedig az ország védelmére vonatkozó ügyek tárgyalása végett országgyűlést hívott össze *Pozsonyba június első napjára*. A rendek, meggyőződven arról, hogy a Németország részéről ígért segély sohasem fog valósággal megadatni; továbbá látván azt, hogy a király az eddig hozott törvényeket sem képes végrehajtani, míg másfelől megengedi, hogy Oláh Miklós esztergami érsek erőszakosan térítgeti a protestans lelkészeket — a fásultság bizonyos nemével fogadták a királyi proposíciókat, melyekben különben a vallás kérdése ezuttal mellőzve volt.

De a rendek nem mellőzhették el e kérdést. Ugyanis az esztergami érsek, ki a mult országgyűlésen nem érvényesíthette akarátát, most azon ürügy alatt, hogy az egyházi javakat számba akarja venni, kieszközölte a király beleegyezését arra nézve, hogy az érseki hatóságához tartozó apátokat, prépostokat s más egyháztestületi igazgatókat

kérdőre vonhassa, s egyuttal megválasztatási vagy kineveztetési okmányait elkövetelhesse. Ezen cím alatt megidézte azokat is, akik már a római egyháztól elszakadván a protestantismus védőivé lettek. Némelyek megjelentek, mások nem. Akik megjelentek, azok elzáratlak, s fenyegetések és javadalmi kecsegtetések által kényszerítették hitők megtagadására; azok pedig, akik akár félelemből, akár mert hűveik attól eltiltották őket, nem jelentek meg, más uton voltak fenyegetve. Az első tömeges megidézés sikertelen maradván, Oláh ismét a királyhoz fordult azon kéréssel, hogy az illető lelkészek ügyeinek megvizsgálására kiküldendő helyetteseit törvényes karhatalommal támogassa. A király megígérte, hogy az országgyűlésen oly propositiót fog tenni, mely az egyházi látogatás foganatosisát lehetővé fogja tenni.

Azonban a rendek elkeseredett hangulata nem látszott alkalmasnak ily propositiók előterjesztésére. Annyi sérelem jött össze, hogy a rendek nem is akartak a királyi propositiók tárgyalásába bocsátkozni mindaddig, míg a sérelmek orvoslására, jelesül pedig a katonaság által okozott károk megtérítésére nézve biztosítékot nem nyernek. Követelték a királytól, hogy e hallatlan elnyomást és pusztítást, melyhez hasonló a pogányok között sem fordul elő, valósággal szüntesse meg.

A király ingerült volt, vádakat emelt a rendek ellen; a mellett ígérte a sérelmek orvoslását; de ez ki nem elégítette őket, s egy második válaszfeliratban méltóságteljesen és önérzetesen háritják el magoktól a nekik tett szemrehányásokat.

Csak midőn a király enyhítőleg válaszolt, akkor fogtak a propositiók tárgyalásához.

A felirati vita leginkább az adóügy, a jobbágyok sorsa és a végvárok védelme körül forgott; de mivel a vallás miatti üldözések esetei igen gyakran fordultak elő, mivel Oláh Miklós primás épen ezen országgyűlés tartama alatt idézte meg a javadalmas papokat Pozsonyba, s a templomokra kifüggesztett levelekben sürgette a lutheranus eretnekek kiirtását, lehetetlen volt a vallás ügyét elmellőzni.¹⁾

¹⁾ *A löcsei követ* jun. 14-ki jelentésében többek között írja: «Der Religion halben ist starck gehalten worden, man sollt die lutherische Ketzer alle vertreiben, und sind Brief hie angeschlagen an alle Kirchthüren auff den 1. Tag August, do solle jedermann ire Pfarrer. Prediger gestellen und mitbringen ire gezeugnus, wie und wo sie ordiniret sint worden, und ein disputation und examination halbenn.»

A rendeknek, kik közt voltak a felvidéki városok protestans követei is, feltűnt a primásnak tüntető eljárása, mely a kedélyeket méltán felháborította.

De Oláh Miklós erősen el volt tökélve arra, hogy a reformációt kiirtja, s hogy erre a király és a törvény hathatós segélyét is ki fogja eszközölni. E végből egy új törvénycikket fogalmazott, mely ellen azonban a protestans rendek erélyesen felszólaltak. Semmiféle új választási törvénycikket alkotásába bocsátkozni nem akartak; de abba készek voltak belenyugodni, hogy az 1553-iki sopronyi országgyűlés végzéseit megújittassanak.¹⁾ Azonban Oláh Miklósnak sikerült oly határozatot keresztül vinnie, mely a protestans papok üldözését lehetővé tette.

Az egyházi kiváltságok — mondja a felirat illető pontja — sértetlenül fentartandók, hogy eként a főpapok és a többi egyháziak hivatásuknak megfelelhessenek; névszerint a fő- és alesperesek az egyházi látogatások alkalmával akadálytalanul járhassanak el hivataluk teljesítésében; senki se gátolja őket abban, hogy alárendeltjeik közül a vétkeket és azokat, kik bár az egyházi rendeket fel nem vették, mégis lelkészi teendőket végeznek, kinyomozhassák és megbüntethessék; a keresztségismétlők felekezete pedig kiirtandó.

Ezzel kapcsolatban az egyházi javadalmak birtokosai felhatalmaztatnak, hogy az idegen kezekre jutott egyházi birtokaikat törvény útján visszakövetelhessék. És kimondatott, hogy a tizedek behajtása és bérlése körül a régibb törvények és az eddigi gyakorlat fentartandók.

A király, kinek udvarában rendkívül sok pap tartózkodott,²⁾ nem késett válaszával. De midőn a politikai és hadi kérdésekre bőven kiterjeszkedik, a vallás kérdésében feltűnő módon hallgatott. Ismételve leküldött válasza sem tartalmaz erre vonatkozó nyilatkozatot; ami azt bizonyítja, hogy a számtalan nehézséget, melylyel az országgyűlésen küzdenie kellett, nem akarta még ezen kérdés feszegetésével is szaporítani.

¹⁾ *A löcsei követ* jelentésében ez áll: «Ist auch in die artikl eingesetzt zuerst. Die landschafft hat aber scharff wieder diesen artikl geredt, sie wollen in nicht andersz leidenn, allein wie es zu Edinburgh beschlossen ist worden der religion halben, so wollen sie es haldenn.»

²⁾ Der ganze Hoff ist mitt pffaffen besetzt, ich hab noch nie mer pffaffen bey Hoff gesehen als jetzt — mondja Hylt Balás löcsei követ.

A törvénykönyvbe azonban befoglaltattak a következő határozatok: ¹⁾

X. Az egyháziak szabadalmainak megtartásáról.

Az egyházi és lelki ügyekre nézve különösen szükségesnek és igazságosnak látszik, hogy valamint az országlakók szabadalmi s összes szabadságai megtartandók és sértetlennek tartoznak lenni: úgy az egyházi szabadságok, mentességek és szabadalmak mindenektől sértetlenül megtartassanak, hogy a főpap urak, s egyéb egyházi személyek hivatalukban könnyebben és szabadabban eljárhassanak. Jelesül a vizsgálók, főesperesek s ezek helyettesei, az egyházak s kerületek megvizsgálói mindenütt szabadon mehessenek, hivatalukat minden hatalommal s egyházi törvényhatósággal gyakorolhassák a korábbi országgyűlések törvényei szerint, a helybeli kegyurak vagy bármely mások által teendő akadály nélkül; és ne gátoltassanak a papok vétkeinek, roszaságának vagy bűnének megbüntetésében. Egyéb eféle egyházi ügyek és dolgok iránt is a korábbi, különösen az ezerötszáz negyvennyolcadik évi törvények mindenek által megtartassanak.

Egyszersmind az anabaptisták leggonoszabb társaságának kiküszöböltetni kell a fentebbi törvények szerint. A plebánosoknak s bármely más rendű egyházi személyeknek szabadsága mindenekben megtartassék; többi közt azok halála után a kegyurak azok vagyonát el ne foglalják s el ne vegyék, akár végrendelet mellett; akár a nélkül haljanak el: de a főpapok is, az elhaltak testvéreinek életbenlétével, az ily birtokokat magok részére el ne foglalják.

XI. Az egyházi javak elvonásáról s törvénytelen birtoklásáról.

Ha az egyházaktól bármely birtokok, egyházi javak és jövedelmek, melyekkel együtt voltak kirovás alatt, melyek birtokához kapcsolva voltak, netán némelyek hatalmaskodásból, mintegy jogtalanul elszakittatva idegen kezekre kerültek volna, akár legyenek azok az egyházak kegyurai, akár nem, az ily hatalmaskodók és jogtalan elfoglalók ellen törvény útján eljárni kell, s az ily birtokokat törvényesen visz-

¹⁾ L. *Fraknoi*, IV. 133. 134.

szavenni a rendelet tartalma szerint. Ha pedig a plebánosok és a javadalmak igazgatói azt tenni nem akarnák, vagy nem birnák, avagy nem mernék, akkor főpapjaiknak s felebbvalóiknak is, ugyanaz mindenkor szabad legyen.

XII. A tizedek beszédéséről.

A főpap uraknak s más egyházi személyeknek a tizedek beszédése és haszonbérleése a korábbi, u. m. MDXLVIII. évi és soproni MDLIII. évi gyűlési törvények szerint szabad legyen és sértetlenül megtartassék, a különben kijelölt mód és rend szerint és büntetések alatt. De ha vagy magok a főpapok a tizedeket magok részére szednék, avagy valamely uraknak, nemeseknek vagy birtokos embereknek azon tizedeket bérbe adnák, tartozzanak a tizedek tizedeit, negyedeit és tizenhatodait a helybeli szokás szerint, azoknak, a kiket illetnek, csendes békével s teljesen átadni, és egyebeket is, melyek másokéi, részökre ne bitorolják, avagy erőszakosan vissza ne tartsák.

Látni való, hogy e törvények az esztergami érsek tervéhez képest legnagyobb súlyt fektetnek a kath. papság által végrehajtandó egyházlátogatások korlátlanságára; jelesül pedig szabad kinyomozhatására annak, kik és minő alapon végzik a lelkési teendőket? E törvények szerkezete igen tág tért nyitott különféle magyarázatokra. A protestansok úgy értelmezték, hogy ez az ő papjaikra nem vonatkozik. A főpapok azonban épen az ellenkezőről lévén meggyőződve, az egyes egyházmegyékben csakhamar sok protestans papot idéztek meg, s esküiratot kívántak tőlük, melyben engedelmességet fogadnak a primásnak.¹⁾

Tudjuk, hogy Oláh érsek a maga javain protestans papot vagy tanítót meg nem tűrt; hogy tisztviselőinek kemény utasítást adott azok ellen, akik nem kath. szertartást követnek az istenitiszteletnél;²⁾

¹⁾ L. a primási levéltárban levő 1557. és 1558-ról szóló esküiratokat, melyekre Lányi K. egyháztörténelme is hivatkozik. II. 101. és 104. l.

²⁾ *Lutheranos plebanos et scholares in officiolatu suo non patiatur, missas veteri modo latineque peragat. Et Archidiaconum ad visitandum admittat ac contra omnes defendat ut officium suum in spiritualibus exequi valeat.* Lásd Gyey Györgynek 1557-ben adott utasítást — a primási levéltárban. V. ö. *Knauz-Lányi*, II. 104.

sőt maga Ferdinánd is jónak látta az imént hozott törvényt egy 1558. jul. 24-én kibocsátott rendeletében úgy magyarázni, hogy annak célja a «számtalan hittévedő felekezetnek» «az igaz keresztyén hitre való visszahozatala» és hogy a törvényben emlegetett papok rosasága és vétke tulajdonképen a kath. vallástól való elpártolást jelenti. Tudva lévén — ugymond — mikép isten haragjának kiengesztelése végett több rendü országos törvények aként rendelkeztek, miszerint a számtalan hittévedő felekezetek az egy ősi igaz keresztyén kath. egyház hitére visszahozattassanak, mind önszántából, igazi kath. fejedelem letére, mind az országos rendek alázatos folyamodására majdnem minden egyházmegyének isten sziveszerinti főpapot ajándékozott, s noha ezek magok is arra törekednek, mégis magához híván őket, szent kötelmeik teljesítésére, különösen pedig a visszakeresztelők, sacramentariusok s más hittévedők megtérítésére inté. Hogy ez megtörténhessék, szükséges, hogy oly hitszónokok (concionatores) kiket nem (kath.) püspök küldje, s kik jobbára világi férfiak vagy kézművesek, földesurak által pártolásba ne vétessenek, hanem mint népámítók, a misézéstől ¹⁾ s egyéb szertartásoktól eltiltassanak. Visszakeresztelőt vagy sacramentariust az 1548. s 1550-iki végzések szerint javaikon ne tartsanak; sőt ezeket e rendelet vételétől számítandó husz nap alatt üzzék el. Más, oly vallásu hitszónokokat, kik (kath.) püspök által nem szentelvek vagy küldve, hivatalkodni ne hagyjanak, az ellenök eljáró püspöki helyettest vagy főesperest ne akadályozzák, különben a törvény által kiszabott büntetésnek teszik ki magokat; különben is az érsek urnak teljes hatalma van arra, hogy az engedetlenek ellen saját egyházi hatóságát alkalmazza és fogantosítsa. ²⁾

Oláh Miklós azonban, bármily nagy súlyt fektetett is a király ezen rendeletére, mégsem elégedett meg annak eredményével; ő a kath. hitvallás formaszerű elfogadását követelte a protestans papoktól.

Ily célból küldötte ugyancsak 1558-ban Derecky János eszter-

¹⁾ Tudvalevő dolog, hogy protestans lelkészek nem miséztek, és hogy azon kézművesek, kikről itt mint misézőkről tétetik említés, voltaképen a kath. szertartást gúnyoló miveletlen emberek voltak.

²⁾ *Libini Memorab.* I. 130. l. Ezen rendelet Forgách F. n.-várad püspök által volt szerkesztve, és Révay Mihály turóci főispánhoz, Nyáry Lajos és Lőrincshez, Loránt Miklóshoz, Sárkány Orsolyához, Bakith Péter özvegyéhez, s több más előkelő egyéniségekhez és városokhoz volt intézve.

gami kanonokot a Selmecen összegyűlt protestans papsághoz, hol azonban az ő 18 hiteikkelye elvettetett. A válasz, melyet Kammerknecht (Cubicularius) Ulrik selmeci lelkész fogalmazott, olyan volt, mely minden kétséget kizárt arra nézve, hogy az illetők az ágostai hitvalláshoz erősen ragaszkodnak, s egyáltalában nem hajlandók az érsek csábitásaira hallgatni. Hasonló hajótörést szenvedett Oláhnak ama más kísérlete is, melyet a *Zníóváráljár*a (1558. szept. 16.) összehívott bányavárosi papsággal tett; s melynek ellenében a Kőrmöc-bányára összegyűlekezett lelkészek erélyesen felszólaltak, kijelentvén abeli óhajukat, hogy biztos helyre, t. i. vagy Kőrmöcre, vagy Besztercebányára rendelje a lelkészeket, hol nem kellend rettegniök az elfogatástól, — amint az eddig is már nehányon megesett.

Az érsek ily körülmények között ismét a királyhoz folyamodott, ki a bányavárosokat újonnan figyelmezteté a törvényre, s szigoruan meginté, hogy a hittévelygésektől óvakodjanak.

De mind ennek semmi hatása nem lehetett, mert hiszen az ágostai hitvallás, melyet a bányavárosok követtek, törvények által nem is tiltatott annyira, mint inkább az ugynevezett sacramentariusok és anabaptisták felekezete. Aztán a protestansok tudták, hogyha országgyűlésre kerülne is a dolog, a rendek többsége, mely már politikai serelmek miatt is nagyon fel volt ingerelve Ferdinánd tanácsosai ellen, nem fogna engedni az esztergami primás követeléseinek. Megnyugtatólag hathatott azon körülmény is, hogy Ferdinánd ezen évben választatván meg német császárrá, kilátás volt arra, hogy a magyar kormány Miksa főhercegre lesz bízva, aki köztudomás szerint buzgó védője volt a reformációnak.

II.

Az 1559-ki pozsonyi országgyűlés jan. és febr. hóban. — Ferdinand nem jelenik meg, hanem Miksát küldi le teljhatalommal. — A rendek őt választásiratot váltanak vele. — Miksa a valóságban közbenjáró szerepet visz. — Oláh Miklós követelése az egyházlátogatásra nézre szelídítettik. — A király törengtelen pótléka, s annak alkalmazása.

A Miksa főherceg szabadelvűsége iránt táplált bizodalom nem volt egészen alaptalan; de esalatkoztak mind azok, akik hitték, hogy Ferdinánd távollétében könnyebb sorsa lesz a protestansoknak, és hogy az országgyűléseken hozandó törvények szelidebb hangon fognak szerkesztetni, mint eddig.

A király ugyan távol volt az országtól, de az ő vallási célzatainak végrehajtói, a főpapok, itt voltak az országban, s gondoskodtak arról, hogy az önmagával meghasonlott és ellenséges felekezetekre szakadt protestantismus újabb hódításokat ne tehessen. Sőt napról napra keményebben és határozottabban léptek fel ellene. El voltak határozva a végletekig menni, hogy a célt: a római egyház kizárólagos uralmának visszaállítását elérhessék.

Ferdinánd ebben, most mint római császár, még nagyobb támaszuk lett, mint volt az előtt. Szerette volna mellőzni az országgyűlést, mert unta a tárgyalások lassu menetét és restelte a sok szemrehányást, melyet a rendek nem ok nélkül tettek neki. De bármennyire került is az elégedetlenek tanácskozásainak zaját, az erdélyi hadi munkálatok mégis oda kényszerítették őt, hogy 1559. január közepére összehívja a magyar rendeket Pozsonyba.

Ez alkalommal azonban ő maga nem jelent meg, hanem fiát Miksát küldötte le teljes hatalommal felruházva. Mintha sejtette volna a bekövetkezendő szemrehányásokat; mintha érezte volna, hogy csordultig megtelt immár a magyar nemzet keserűségének pohara.

Miksa, ki nejének kíséretében jan. 17-én érkezett Pozsonyba, jan. 19-én olvastatta fel a királyi proposíciókat. Ezekben hangsúlyoztatott ugyan a király jóakarata és igyekezete az ország sorsának javítására, de a rendek ezt nem tartották többé egyébnek pusztá frázisnál. Az ország szomorú helyzete ellenkezőről tett tanubizonyságot, dacára a hozott áldozatoknak. Ugy látszik, mondák a rendek, hogy a király az adó behajtásán kívül egyébbel nem gondol. A sérelmek hosszú sorával állottak elő, s kívánták, hogy a király adja elő mi módon fogja őket a felhozott sérelmek megújulásától megóvni; mert különben nem tudják mi célból hozzanak új áldozatokat.

Ilyen tartalmu volt az első válaszfelirat.

Miksa felháborodással vette e vakmerő választ, s kijelentette, miként megvárta volna a rendektől, hogy hazájok sorsát és veszélyes helyzetét tekintve, nagyobb készséggel fogják teljesíteni a király kívánatait. A rendek azonban nem voltak hajlandók adót emelni. Majdnem minden fontosabb kérdésben eltérő nézetben voltak a királytól s *ötször* váltottak üzenetet az alkuvó Miksával — eredménytelenül.

Egy kérdés volt, melynek tisztába hozatalát sokan ezen országgyűléstől, illetőleg Miksától bizalommal várták.

Ez a vallás kérdése, mely eddig is már annyi keserű vitára adott alkalmat.

Köztudomásu dolog volt, hogy Miksa sokkal felvilágosodottabb szellemű férfiú, mint atyja, s hogy ennél fogva ő határozott rokon-szenyvvel viseltetik a reformáció iránt. Ezért a protestans rendek bizalommal tekintettek feléje, s nehezen várták az időt, hogy az ő uralkodása alatt felszabaduljanak a sokféle zaklatástól. Most a bányavárosok követei alkalmasnak találták az időt arra, hogy egy emlékiratot nyújtsanak át neki, melyben többek között panaszosan adták elő, mily üldözésnek vannak lelkészeik az esztergami érsek részéről kitéve. Az emlékiratot átnyújtó szónok arra is megkérte őt, hogy ez iratot tartsa titokban, nehogy Oláh Miklós primásnak vagy Liszti János kancellárnak kezeibe jusson. «Jól tudjuk, mondá nevetve a királyi felség, miként kell az ilyen ügyeket titokban végezni, majd azon leszünk, hogy a bajon segítsünk.» ¹⁾

Midőn néhány nappal utóbb a választ sürgették, Miksa így szólott hozzájuk: «Jól tudjátok, hogy ez oly tárgy, amely a császári feliséget könnyen felingerli, és a melyet nem lehet azokra bízni, kik ezen országgyűlés egyéb ügyeit intézik. Emiatt az iratot magamnál tartottam, és alkalmas módokról fogok gondolkozni, miként lehessek e tekintetben is szolgálatotokra.»

Ennek lehet tulajdonítani, hogy Oláh Miklós és püspöktársai által jan. 29-én benyújtott törvényjavaslat, mely a protestans városok ellen volt intézve, az alsó táblánál megbukott. Ezen javaslat szerint egy püspöki zsinat lett volna tartandó, melyen az összes hazai lelkészeknek meg kellett volna jelenniök, s ha valamely királyi város a maga plebánosát vagy predikátorát oda nem küldené, vagy onnan visszatartaná, azon esetben az ily város minden kiváltságaitól és szabadságától lett volna megfosztandó. ²⁾ Természetes, hogy ez ellen a

¹⁾ *Fraknoi*, i. m. 162. lapján idézi a selmeci követnek jan. 20-káról szóló feljegyzését, mely így hangzik: «Wölle solche schrifften dermassen in geheim halten, damit sie weder dem Bischoff noch dem Lischis zu handen kämen. Darauf ir Königlich Wirden mit lachenden worten zum freuntlichsten geantwurt: Wir wissen der sachen ad partem wol zu thun, und sehen damit der sachen Ratt geschafft werde.»

²⁾ *Gorski Péter* és *Gergell Simon* bátfai követek jan. 31-kéről írják: «Haben sie die Bischoff ein artikel zusammen geschribn, das der strigoniensis ein Synodum anrichten soll, dahin alle Pfaffen kommen sollen, und wo irgent eine Statt, insonderheit die liberae Civitates ihre pfarhern oder prediger nicht werden sollen dahin schicken, sollen sie umb alle ihre privilegia und freyheiten

felvidéki városok követei erősen protestáltak s mindent elkövettek, hogy az a propositiókba fel ne vétessék.¹⁾ Ugy látszik, hogy e küzdelemben maga Miksa király is támogatta őket, amennyiben a primást figyelmeztette, hogy ily kényes természetű tárgyak előhozása által ne ingerelje még inkább a kedélyeket. Ennek következtében a primás kénytelen volt javaslatát visszavonni.²⁾

Mindazonáltal nem birt nyugodni; minden áron határozatot kívánt hozni, melynek örve alatt a törvényesség színével lehetett volna a protestantismust kiítani. Ezért más nap egy enyhébb fogalmazású propositióval lépett fel, melynek tartalma ez volt:

«Mivel az ország rendei már gyakrabban panaszokat emeltek a főpapok és más egyháziak ellen, hogy az istenitiszteletet és a hivek lelki üdvét illető ügyekben kötelességeiket nem teljesítik, ők azonban kimentették magokat, és mindenre készeknek nyilatkoztak, ha csak a rendek és a nép az engedelmisséget meg nem tagadják; ennél fogva határozatot, hogy a főpapok főespereseiket küldjék ki az egyházak látogatására, tartsanak zsinatokat és egyéb kötelességeikben is járjanak el. A lelkészek és a többi egyházi férfiak tartoznak a főpapok által kihirdetendő zsinatokra és gyűlésekre, üdvös tanítás elnyerése végett, megjelenni. A főpapok fel vannak jogosítva az urak, nemesek és városok ellen, ha papjaikat visszatartják, egyházi büntetéseket alkalmazni; a papok ellen pedig, kik megjelenni vonakodnak, a szokott módon járjanak el. A főpapok ítéleteit a király hajtsa végre, és ne hagyja büntetlenül a lelkek üdvét illető ügyekben jelentkező nagy engedetlenséget és lázadást, aminthogy elődei sem hagyták büntetlenül.»

Ezen javaslat is még sok félreértésre és ellenzésre adott alkalmat, mivel a papokról általában szól, s mivel a főpapok felhatalmaztatnak benne nemcsak az engedetlen lelkészekre, hanem az urakra,

kommen . . . Hasonló értelemben szól a körmöci követ *Maschko Boldizsár* jelentése is.

¹⁾ «*Wir haben* — írja a körmöci követ jan. 29-kéről — *wol dawieder protestiret, und fur den gantzen landschafft vermeldet, das wir in solchen artikl nicht consentiren wollen* . . . És a bártfaiak hasonlóan így nyilatkoznak: «*Nach vorlesung dieses artikls, weil er zu starck gewesen, haben wir aus den Stetten sampt etlichen Edelleuten auch scharf und hart dawieder geschrien, und nicht zugegeben* . . . *Fraknoi*, IV. 163. l.

²⁾ «*Welchen artikl Kayserliche Maiestät nit hat lassen fürtragen, sondern alhie erlicht worden ist von den Bischöffen. Bártfai követek jelentése. Fraknoi*, IV. 163. l.

nemesekre és városokra is egyházi büntetést szabni. Mindazáltal a protestans rendek, habár kelleetlenül, belenyugodtak, s a fogalmazást a magok értelmezése szerint, t. i. hogy az az ő papjaikra nem vonatkozik, elfogadták.

Miksa király, ki a rendek egyéb éles határozataiban megbotránkozott, s majdnem minden pontra nézve indokolt választ adott, a válás kérdését szándékosan mellőzte, mert úgy volt meggyőződve, hogy a vallási hitelveket nem lehet országgyűlésileg szabályozni. Azon kívül nem zárhatta el magát a városi követek előterjesztésének igazsága elől sem, melyben ki volt fejtve, mily zaklatásoknak és sérelmeknek lesznek kitéve a protestansok, ha ez törvény erejére emeltetnék. Midőn a városi követek újra felkérték, hogy vallási szabadságaikat magas oltalmába vegye, ő nem titkolta el abeli meggyőződését, hogy a főpapok fogalmazványának csak rossz következményei lehetnek. De az adott körülmények között nem tehetett egyebet, mint hogy hallgatott és az aggó prot. rendeket megnyugtató igyekezett. «Legyenek nyugodtak, mondá, nem mindig «az oláhnak» (dem wolochen) kedve szerint fognak menni a dolgok, s az ő királyi atyja sem fog elfogadni mindent.» ¹⁾

Világos, hogy e szavakban bizonyos gúnyos célzás foglaltatik a primásra, és hogy a protestansokra nézve Miksa nyilatkozata igen megnyugtató hatással volt — bár kétségtelenül jobban szerették volna, ha e válasz valódi értelme a leiratban is befoglaltatott volna.

A rendek második, harmadik, negyedik és ötödik feliratukban sem említik a válás dolgát, mivel Miksa nem tett reája semmi megjegyzést. Ferdinand sem említi azon levelében, melyet Augsburgból febr. 12-én a rendek első feliratára vonatkozólag Miksához írt.

Ebből nemesak azt látni, hogy mennyire igénybe vette minden figyelmét az ország anyagi romlása és a rendeknek e miatti éles kifakadása, hanem az is, hogy több kérdésre nézve, s ezek között a válás kérdésére nézve is, fentartotta saját elhatározási jogát. Fentartotta pedig úgy, hogy azt, ha kell, az országgyűlés akarata ellenére, tehát abszolút hatalommal törvénytelen módon is, érvényesítse.

Ferdinánd, ki eddig — bár kelleetlenül — tiszteletben tartotta az ország alkotmányát és a törvényhozás jogait, egyszerre merészebb

¹⁾ L. *A birtfai követek* jelentésének szavait *Frauköi*, IV. 170. l. a jegyzetben.

lett, és túl kezdette magát tenni a törvényes formákon. Ugy látszik a német császári korona nevelte büszkeségét; s azt gondolta, hogy amit nem tehet meg törvényes uton, azt megteheti hatalomszóval. Mélyen sértette őt a magyar rendeknek azon határozottsága és makacsságig menő magatartása, melyet a politikai és vallási szabadság mellett tanusítottak. Azért, midőn Miksa fölterjesztette neki az országgyűlés által hozott törvényeket és azon pontokat, melyekre nézve megállapodás nem jöhetett létre, melyek közé tartozott az érsek által követelt megidézés kérdése is — kedvetlenségét fejezte ki a rendek eljárása felett. Együttal egy felette vakmerő lépésre határozta el magát, t. i. hogy a vallásra vonatkozólag egy szigorító pótlást fog beiktatni a törvénykönyvbe, és pedig a rendek beleegyezése nélkül.

Ugyanis a főpapság óhajához képest a rendek első feliratában foglalt vallásügyi ponthoz, mely kimondja, hogy a főpapok főespereseiket egyházi látogatásokra küldjék ki, és egyéb kötelességeiket is teljesítsék, hozzátette még azt is: *hogy az egyházi személyek a főpapok által megidézettre, tartozzanak előttük megjelenni, és hogy ő — a király — az egyház jogainak és szabadságainak fentartása körül, hivatásának meg fog felelni.*

Ez az első eset, hogy a király országgyűlésen kívül saját hatalmánál fogva merészelte a törvényt pótolni; és hogy ez ellen az ország fel nem lázadt, csak annak tulajdonítható, hogy a nemzet bizott a nádorban, ki a király törvénytelen rendeleteit eddig sem hajtotta végre,¹⁾ és bizott Miksában is, aki a főpapság erőszakos magaviseletét határozottan kárhoztatta.

Az önkényesen átalakított törvénykönyvnek vallást illető pontja a következőleg hangzik:

XLI. Megállapított, hogy az előbbi 1557-ki évi és más gyűlés törvényei szerint a főpap urak espereseiket vizsgálatételre kiküldjék, zsinatokat tartsanak, és más egyházi dolgokban hivatalukra tartozókat elvégezni el ne mulasztják.

És a zsinatnak akár általános, akár részletes egybehívásának idején tartozzanak minden plebánosok és tanítók, bárkik legyenek, mind az urak és nemesek, mind a szabad váro-

¹⁾ Ilyen volt például az *adonak* országgyűlésen kívüli beszédésére kiadott rendelet 1558-ban, melyet Nádasdy Tamás, hivatkozva az ország törvényeire és alkotmányos jogaira, nem hajtott végre.

sok birtokaiból, főpapjaiknak egybehívására, kiknek kerületi felügyelete alatt vannak, minden ellenkezés nélkül, üdvös tanítás meghallgatása végett összejönni.

Ha lennének olyanok, kik a főpap és püspök meghívására a plebánosokat nyilvános makacsságból visszatartanak, s azokat megkeresésre és megintésre a zsinatra elbocsátani nem akarnák, azokra nézve, akár urak és nemesek legyenek, akár pedig városok — a császári szent Felség, keresztyéni fejedelmi tiszténél s hivatalánál fogva, mely ő Felségét mint magyar királyt illeti, ellenök az egyházi jogok és szabadságok pártfogását, megtartását s védelmezését eszközölni s végbevinni, miként kegyelmesen megajánlotta, méltóztassék.¹⁾

Ezen törvény értelmében Oláh érseknek jogában volt a protestans lelkészeket kath. főpapok által összehívandó zsinatokra, és pedig «üdvös tanítás meghallgatása végett» kényszeríteni; volt joga arra is, hogy a vonakodók pártolása miatt a földesurakat és városokat megbüntethesse.

Nézzük, hogyan érvényesítette e jogát?

Mindjárt az országgyűlés szétoszlása után tanácskozássra hívta fel a püspöki kart az összes «eretnekség» kiirtása céljából. Eredetileg nemzeti zsinatot tervezett; a király is ezt óhajtott; de az ország zilált állapota ezt nem engedte. A török hatalmában levő országrészen lakó papságra egyáltalában nem lehetett számítani.

Ezért csak megyei zsinatokat lehetett tartani; de az sem vezetett sikerre, a mennyiben igen kevesen jelentek meg rajtok. A meghívottak keresve keresték az ürügyet, melylyel magokat a tulbuzgó érsek előtt kimenteni vélték. Az egyiket «nagy elfoglaltsága», a másikat «betegsége», a harmadikat «a török pusztítás» gátolta a megjelenésben. Mindebből világos, hogy voltaképen nem akartak részt venni oly zsinaton, mely feltétlen engedelmességet követelt mindenkitől, s melynek feladata volt a szabad meggyőződésnek tökéletes elfojtása és egy szellemi absolutismus megalapítása.

¹⁾ *Fraknoi* V. által szerkesztett Orszgy. Emlékek IV. k. 294. lapján közzölt, s megerősítés végett Miksának előterjesztett végzéseiben e törvényeknek csak első pontja közöltetik. Ellenben a 358. lapon már az utánavalókkal pótolva jön elő.

III.

Az 1560-ki bécsi vallásügyi rendelet. -- Annak törvénytelen eredete és fontos tartalma.

Már a mult 1559-ki országgyűlési tárgyalásokból világosan látható, hogy Ferdinánd király, mióta a német császári koronát a fejére tette, nem tűrte az alkotmányos szabadság formáit. Hogy mily nagy nyügnök tartotta ő az országgyűléseket, mutatja azon kívánsága, melynél fogva az adót *hat évre* kívánta előre megajánltatni; — kétségen kívül csak azért, hogy országgyűlést ne kelljen összehívnia, és hogy kikerülje a mind élesebbé váló szemrehányásokat.

Ezt a kívánságát az országos rendek ugyan nem teljesítették, de Ferdinánd mégis érvényesíteni kívánván királyi akarátát, a következő három év alatt csakugyan *nem tartott országgyűlést*, sőt azután sem tartott volna, ha fiának Miksának megkoronáztatását a nélkül kieszközölhette volna.

Ezen nyomorteljes három év alatt hatalmas lépéseket tett a katholicismus erejének megszilárdításában; míg ellenben a nemzet és a protestantismus ellen végtelen sok méltatlanság követtetett el az országban, dacára annak, hogy a nádor ellene küzdött az önkényes rendeleteknek. A klerus, és annak élén Oláh Miklós esztergomi érsek, ügyesen használta fel ez állapotot; és a míg egyrésztől erélyesen folytatta munkáját a protestantismus ellen, sorra idézvén maga elé a lelkészeket, — addig másfelől kieszközölt a királytól egy rendeletet, mely *Bécsben* april 10-kén Forgách Ferenc n.-várad püspök ellenjegyzése mellett adatott ki, mely a világi s jobbára prot. főurak kezén levő birtokok visszavételét célozta, és épen oly jogtalanul és törvénytelenül foglaltatott az *ország törvénykönyvébe*, mint a mult évi vallásügyi pótlás. Tudta jól, hogy semmisem próbálja meg jobban a jellemet, mint ha anyagi előny és hit kérdése állítatik egymással szembe.

Ezen rendelet szokásos dagályos iránylyal a róm. kath. egyháznak elzálogosított, adományozott eladott és elidegenített birtokairól szól a következőképen:

1. §. Hogy mivel az isten haragja úgy akarván, Magyarországunkat oly helyzetbe jutottnak látnánk, hogy nemcsak a leggyilkolóbb török, az egész világ és keresztyén név

ellenségének hatalma, kegyetlen és iszonyu kegyetlenkedése által már több évek óta sujtatva és erőltetve, régi fényét — fájdalom — elveszté s most is a hitetlen zsarnoknak legkegyetlenebb jármát nagy részben viselni kénytelen :

2. §. Hanem még — a mi több — némelyeknek gonoszságok és setét elmével a Krisztus aklába való szabad és megátalkodott kegyetlen garázdaságok mellett, minden régi és már korábban az egész keresztyén egyház ítélete szerint kiküszöbölt és kárhoztatott eretnekségeknek tévelygései e században visszahozatván, különféle társulatok és istentelen vélemények támogatásával, az igaz és orthodox vallásnak, a keresztyén világ más egyéb országai s tartományai közös kárára szolgáló nagyon veszélyes hajótörést okozott légyen :

3. §. És ebből következett, hogy több s különféle egyházi rendek és intézetek, melyekben ez országunk a keresztyén világ más nemzetei közt sem számra sem isteni tisztelet jelességére nézve utolsó nem volt, részint a törökök pusztítása, részint pedig az eretnekek istentelensége által s a népnek általok történt félrevezetése mellett, teljesen elhanyagolva maradnak, s azok nagyobb része végképen elpusztult :

4. §. A birtokok és birtokjogok pedig, melyek hajdan a boldog emlékü néhai dicső magyar királyoktól s más kegyes, isten és a keresztyén vallás iránt hálás emberektől adományoztattak, részint jó indulatból tett engedélyünknél fogva, részint pedig némelyeknek magán hatalmából jelenleg világi kezekben legyenek ; és az isteni tiszteletnek s az igaz vallás fentartásának legnagyobb hátrányára, különféle módokon itt-ott elvonatnak :

5. §. Mi tehát, hivatalunknál fogva, melyben isten kegyelméből a császári méltóság legmagasabb állására helyeztetvén, akarunk az igaz hit védelme és megvívása végett minden módokról, melyekkel tartozunk, gondoskodni, nehogy az egyszer istennek és annak tiszteletére szentelt egyházi birtokok világi használatokra fordítassanak ; és ekép az isteni szolgálatok és hivatalok a ker. feleknek nagy kárával elveszszenek s eltöröltessenek :

6. §. Magunk és a velünk most is együttlévő főpap és

országnagy urak és egyéb tanácsosaink érett tanácskozása s megfontolása mellett végeztük és elhatároztuk :

7. §. Hogy az összes egyházi javak — kivéven azokat, melyeket iskolák fentartására adtunk és alkalmaztunk — bármiként neveztesse nek, legyenek azok káptalané, vagy apátoké, vagy prépostoké, kanonokoké, perjeleké, remetéké, karthausiaké és más atyáké, szerzeteseké, kápolnásoké, vagy egyéb egyházi javadalmozottaké; akár királyi vagy főpapi adománynyal ellátottak, melyeket mi t. i. ezeknek kiadása előtt, bármi név alatt, akármely világi embernek adományoztunk és adtunk volna — mely adományt mi jelenleg visszaveszünk, eltörölünk, és ezen kiszabadításunk ereje mellett érvénytelennek hirdetünk — bármely és akármely rendű és állapotu világi embereknek kezeiről, azonnal és tetteleg elfoglaltassanak, és azoknak, kiket azon javadalnak illetnek, ha élnek, visszaadassanak.

8. §. Vagy, ha nem élnek, az esetben az érseknek és püspököknek és más rendes főpapoknak adassanak;

9. §. És annak utána az alább írt ideig, magok azon érsekek és püspökök birják és igazgassák, kiknek alatta vannak;

10. §. Ugy mindazonáltal, s oly feltétellel, hogy amely prépostok, apátok, perjelek, kanonokok, szerzetesek, atyák, apácák és más javadalmozottak még élnek, kik a fentírt birtokokat birták; t. i. kik a törökök, vagy vetélytársaink ellenséges pártoskodása miatt — mi által ezen ország egyéb nyomorai mellett most felettébb háborgattatik — lakásokban meg nem maradhattak és javadalmozott birtokaikat magok nem birhatják, jövedelmöket nem szedhetik: mindazon által uralmunk alatt tartózkodnak; azon érsek, rendes vagy megyés püspök, azon birtokoknak birhatására nézve, a javadalmozottaknak segítségére legyenek.

11. §. Vagy ha azon javadalmasok lennének képesek a birtokoknak birására, az esetben magok a főpapok kezökhöz vévén azon birtokokat, azoknak jövedelméből amazok tisztességes és szükséges fentartásáról gondoskodni, az azokat illető részt egészen visszaadni; a szerzetesek és apácák birtokaikat pedig, ha klastromaik lerontva és elpusztítva van-

nak, más még életben lévő, azon rendbeli szerzeteseknek s apácáknak adni tartozzanak.

12. §. Magok az ily életben lévő prépostok, apátok, kanonokok, szerzetesek, apácák és egyéb javadalmasok, még fenálló székes vagy társas egyházaikban, és más alapított javadalmakban; vagy ha fen nem állanak, más közelebb lévőben; szerzetesek és apácák pedig egyházuk s klostromuk felépítéseig, maig fenálló saját rendbeliek klostromai-ban lakni és az isteni tiszteletet és szolgálatot, az egyházi alapítványhoz képest, amennyire erejük és tehetségök engedi, véghezvinni tartozzanak.

13. §. Azon esetben pedig, ha ily javadalmas most egy sem élne, akkor az érsekek és püspökök — kik tőlünk javadalmak adományozására kegyuri jogot birnak — az ily üres javadalmakat, alkalmas és illő egyházi és szentségekre rendelt személyeknek, vagy ilyenek nem létében, a szent rendben felveendő pap választottaknak azonnal és késedelem nélkül adományozni tartozzanak.

14. §. Ha pedig az érsekek és püspökök tőlünk kegyuri jogot nem birnak, mi fogjuk azoknak adományozni, kik nálunk javadalmakért könyörögni fognak, hogy ekép a javadalmasok s egyháziak száma növekedjék és az isteni tisztelet kevesebb ne legyen.

15. §. Abba is kegyelmesen megegyezünk, hogy a főpap urak, ily üresedésben levő egyházi birtokokból valamely részt iskolák és tudományos tanodák felállítására s fentartására fordithassanak, melyekben az ifjuság nem gyanus vagy cretnék, hanem katholikus tanító alatt a ker. vallásban való előmenetelre tanittassék.

16. §. Egyébiránt valamely megyés püspöknek hatósága alól kivett és az esztergami székesegyházhoz tartozó javadalmak feletti kétség elhárítása végett úgy végeztünk: hogy a birtokok kezelése és időközi jövedelmeknek gondozása a kifejtett mód és rend szerint magát a megyés püspököt illesse; hanem a törvényhatóság és felsőbbség — azon esztergomi székesegyház jogai, kiváltságai és régi szokásaihoz képest — azon székes főpapnál mindig épen és sértetlenül maradjon.

17. §. Ha pedig valaki a főpap urak közül, az ily egy-

házi birtokokkal a fentebb megszabott módon s renden kívüli visszaélést követne el; vagy saját hasznára, avagy más nem kegyes célokra fordítaná; az ily fentirt egyházi birtokokról való gondoskodást és kezelést, úgy most, mint jövőre, úgy jövőre, mint most, magunknak akarjuk.

18. §. Ha pedig idővel, isten irgalmasságából, Magyarországnak békében lenni fog, és a mostani nyomoru és veszélyes helyzetből nyugalmasabb és csendesebb állásba jutand; akkor az ily egyházi javadalmas birtokokat és jövedelmeket, minden késedelem, halasztás és perpatvar nélkül, magok a főpapok, kiknek a fentirt egyházi birtokok kezöknél lesznek, azok részére, kiket alapítvány szerint illetnek, egyszerűen és azonnal visszaadni, és azokat a káptalanoknak is visszabocsátani tartozzanak, s tetteleg kötelesek legyenek.

19. §. Sőt végeztük és határoztuk, ezen levelünk erejénél és tanuságánál fogva, hiveinknek, az összes és egyes főpap és országnagy uraknak, ugymint a nádornak s többi kapitányoknak, várnagyoknak, megyei ispánoknak, alispánoknak és egyéb bármely rendü és állapotu, mostani vagy jöendőbeli, s ezzel vagy más meghagyó levelünkkel megkeresett hivatalnokainknak, hogy érintett érsek vagy püspök uraknak, kiket illetend, a fentirt határozat végrehajtásában, s a világiak és rajongók s bármely személyek kezeiből, az érintett egyházi bármely birtokoknak és jövedelmeknek visszafoglalásában, minden tanácscsal és segítséggel lenni tartozzanak; kegyelmünk megnyerése alatt, másként nem cselekedvén.

20. §. Azonban jelen függő titkos pecsétünkkel, melylyel mint Magyarország királya élünk, megerősíteni parancsolt levelünket, annak elolvasása után a felmutatónak mindenkor visszaadni parancsoltuk.

21. §. Kiadatott Bécsben apr. tizedikén az Urnak 1560-dik, római uralkodásunknak 30-dik, többinek pedig 34-dik, császárrá választatásunknak 3-dik évében. Ferdinand. Forgách Ferenc, váradi püspök. ¹⁾

¹⁾ *Geguss*, Magyarországgyűlési Törvénykönyv. Pest. 1866. 553. 554. 1 *Batthyányi*, *Leges Eccl.* I. 629. lapján szintén az országgyűlésen hozott törvények között közli, holott ezen évben országgyűlés nem is volt; de különben maga a datum is mutatja eredetét.

IV.

Az 1563-ki pozsonyi királygyűlésről országgyűlés: — annak előzményei: a jezsuiták behozatala, a tridenti zsinat befejezése, protestáns felekezetek szervezkedése. — Miksa megkoronáztatása: — prot. valláshoz való hajlása: — koronázási esküje. — Vallásügyi a törvény.

Bármily véleményben legyünk Oláh orseknek jelleméről és törekvési céljáról, annyi bizonyos, hogy ügyesen tudta felhasználni mindazon eszközöket, melyek a reformáció terjedésének legbiztosabban gátat vethettek.

Anyagi jólét és tudományos műveltség mindenkor hatalmas eszközei voltak a hódításnak. E két eszköztől várta Oláh Miklós is a kath. egyház hatalmának visszaszerzését. Azért sürgette az egyházi javaknak visszaadását, mert az biztos anyagi jólétet biztosított a papságnak; s azért hozta be a jezsuitákat, mert azokban tudományos harcosokat vélt szerezni a tudomány fegyverével harcoló protestáns papok ellen. A jezsuitáknak, mint tudjuk, az volt a főfeladatuk, hogy az «eretnekeket» legyőzzék és visszatérítsék a róm. kath. egyház kebelébe. Ők leginkább az ifjúság tanításával foglalkoztak, hogy egy új nemzedéket teremtsenek, mely lelkesedni tudjon a katolikus ügyért, mely képes legyen harcolni, tünni és ha kell meghalni egyházáért. Oláh 1560-ban telepítette be őket először Nagyszombatba, kieszközölván számukra Ferdinánd királytól a széplaki apátságot. De még ekkor nem találtak elég hálás talajra sem a királyi udvarban, hol Miksa nem hallgatott rájuk, sem az országban, hol nem kisebb bizalmatlansággal találkoztak. És így öt évi itt tartózkodás után eltávoztak az országból, de csak azért, hogy később annál nagyobb erőlylyel folytathassák művöket a protestantismus kiirtásában.

És amint a jezsuita rend behozatala nem volt képes megtörni a reformációt, épen úgy nem törhette azt meg a tridenti zsinat sem, mely ez időben újra összehívott.

Ferdinándnak e zsinattal szemben követett magatartása, és az ő általa kiküldött követek reformjavaslatai azt bizonyítják, hogy a magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai nem voltak egészen hatástalanok a kath. klerusra sem. Be kellett látnia, hogy eltekintve az itt-ott előforduló tulzásoktól, a ker. tan és erkölcsi élet megjavítására célzó törekvések az emberi természet isteni hivatásának érzet-

ből fakadnak, és hogy ennél fogva ezt nem elfojtani, hanem előmozdítani kellene.

Mindenesetre nagy jelentőségű szavak azok, midőn a király és a főpapságtól halljuk elismerését annak, hogy a római egyházban csakugyan sok reformálni való van. Az eddig «veszélyes dögvesznek» hirdetett reformáció létjoga ezzel ünnepélyesen elismertetett. Az a Ferdinánd, aki a mohácsi vész óta annyi országgyűlésen úgy tüntette fel a reformációt, mint az ország romlásának és az isten haragjának főokát: most azt parancsolja, hogy a tridenti zsinatra meghívandó protestánsokkal szeliden kell bánni, s a netán felhozandó indokaikat, ha jogosultak, figyelembe vegyék, ha pedig alaptalanok lennének, megcáfolják. Az a király, és az a főpapság, mely a római ősi szertartásoktól való minden eltérést istenkáromló eretnekségnek tekintvén, oly sokszor kemény büntetéssel illetett: most azt mondja, hogy a *lényegtelen* hitágazatokban engedményeket kell tenni; hogy a hagyományokból és szertartásokból mindazt el kell távolítani, vagy megjavítani, ami a *babona* színével bír s a népnek inkább megbotránkozására, mint épülésére szolgál.

Valóban, ha azon reformok, melyeket a magyar püspökök a tridenti zsinaton követeltek, tényleg is életbeléptek volna; ha a világiak és egyháziak erkölsei megjavittattak volna; ha a két szín alatti áldozás és a papok házassága megengedett lett volna, s az isten ígéjének helyes hirdetése mellett a bűjt szigora enyhített lett volna¹⁾: akkor valószínűleg a vallásbéke rövid idő alatt helyre állott volna hazánkban. De a tridenti zsinat atyái ezt nem fogadták el; sőt midőn egyfelől a régi tantételeket megerősítik, addig másfelől a más nézetűekre kimondják az átkot.

Ez lehetetlenné tette volna a keresztyén felekezetek egyesítését még akkor is, ha azok nem lettek volna oly nagyon összeeszve egymással, mint ahogy valósággal voltak. De egyfelől a lutheránusok és kalvinisták közötti szakadás, mely épen akkor nyilvánkozott a sok zsinatokon; másfelől a klerusnak ezekkel szemben való magatartása, az egervölgyi katonai és polgári üldözés, és a kormánynak beleavatkozása állandóvá tette a viszályt és ingerültté a kedélyeket.

A mult országgyűlés óta külsőleg kétségtelenül gyengült a pro-

¹⁾ Lásd Koller, *Hist. Episcopatus Quinqueeccel.* VI. 129—145. és *Traknói*, *A magyar főpapok a trienti zsinaton.* Esztergom. 1863.

testantismus, amennyiben meddő urvacsorai vitákra pazarolta erejét, míg a katholicismus ereje az Oláh érsek által életbeléptetett szigorú rendszabályok következtében gyarapodott. És ki tudja, mily állapotok következtek volna be, ha Ferdinánd, ki egészen a papság befolyása alatt állott, tovább is érvényesíthette volna hatalmát; vagy ha legidősebb fia, ki törvényes trónutódja volt, vallásos nézeteinek is örököse lett volna!

Azonban tudjuk, hogy Miksa nem szenvedhette a klerus hatalmaskodását, nem fogadta el a jezsuiták tanítását, sőt hogy az ágostai vallástételben foglalt keresztyén tudományt nyíltan helyesnek és igaznak vallotta. Ez nagy zavart idézett elő a királyi udvarban; még nagyobb a római pápa környezetében. Komoly aggodalmak támadtak az iránt, hogy mi lesz a római kath. egyházból, ha ily gondolkozású férfiú lép a magyar királyi és talán a német császári trónra, mint Miksa főherceg.

Ferdinánd kora nagyon előre haladott; a közte és a magyar nemzet közötti viszony nagyon elmérgesedett. A nyílt lázadást és az ebből következhető bajt a királyi családra nézve csak úgy lehetett elkerülni, ha Miksát megkoronáztatja, s ezzel a kedélyeket némileg megnyugtatja.

De erre kikerülhetetlen volt az országgyűlés összehívása.

Ferdinánd igen kényelmetlen helyzetbe jutott. Tanácsosaihoz fordult s közölte velök szándékát a koronáztatásra nézve. Ezzel kapcsolatban igen érdekes vita merült fel a *választási* jogra nézve, melynek eldöntése után a vallás kérdése okozott új nehézségeket. Majdnem két évig folytak az előleges tanácskozások felette.

Ugyanis Miksának már a múlt országgyűlés alkalmával tett azon nyilatkozataiból, melyeket a hozzá bizalommal fordult protestans rendek előtt tett, világos volt, hogy ő eltér a papságnak és királyi atyjának vallásos nézeteitől. Az lett tehát a kérdés, lehet-e ily nézetekkel elfoglalni a trónt, melynek birtokosa a kath. egyház védője tartozik lenni? S ha nem, mi tévők legyenek Miksával, ha nézeteihez erősen ragaszkodik? A koronázásnak megvannak bizonyos szertartásai, melyeket közmegebotránkozás nélkül mellőzni nem lehet. Mit mond e szertartásokhoz Miksa?

Minthogy nélküle haszontalan volt a tanácsosoknak és Ferdinándnak minden megállapodása, kénytelenek voltak vele közölni a dolgot. És Miksa, midőn a koronázási szertartások tanulmányozása

folytán meggyőződött arról, hogy neki ünnepélyesen és nyíltan oly dolgokat kellene elkövetnie, melyek ellenkeznak vallásos érzelmeivel, kénytelen volt kifejezést adni abeli nézetének, hogy *ő nem veti magát alá bizonyos egyházi szertartásoknak*. Jelesül nem volt hajlandó megtartani a koronázást megelőző napokon szokásos böjtöt, és nem akart beleegyezni abba, hogy neki az Ur vacsorája csak egy szín alatt szolgáltatassék ki, végre hogy Máriára és a szentekre esküdjék.

Ez nagyon lehangolta királyi atyját, ki minden tekintetben ragaszkodott a kath. egyház szertartásaihoz, és aki csendesen családi körében mindent elkövetett arra nézve, hogy Miksát más nézetre bírja.

Igen érdekes azon — az apa és fiu közt lefolyt — eszmeeseréről szóló tudósítás, melyet Fraknoi Vilmos, az ez ügybe egyedül beavatott spanyol követ jelentése alapján közzé tett.¹⁾ E szerint Ferdinánd kifejtette fia előtt, hogy ő minden jót, tisztességet és szolgálatot kész megtenni, a mire az atya fia iránt, kit annyira szeret, kötelezve van. Ezt minden alkalommal be fogja bizonyítani. Ha szükséges volna, nem haboznék érette vagyonát, vérét és életét kockáztatni. De viszont meg lehet győződve arról is, hogy sem az ő, sem összes gyermekei és unokái kedvéért nem hajlandó bármit elkövetni, a mi becsületével és lelkiismeretével ellenkezik. Visszautasítja tehát Miksának azon indítványát is, mely szerint a pápától engedély volna kieszközlendő arra, hogy a koronázás alatt két szín alatt áldozhasson.

Ekkor Miksa arra kérte Ferdinándot, tartsa meg az országgyűlést a szükséges ügyek elintézése végett, és halaszssa el a koronázást, melyet különben is csak az ő kedvéért akart végrehajtani. Időközben vagy a pápához fog folyamodni, vagy másként hárittatnak el az akadályok. Ez oly határozottan volt mondva, hogy Ferdinánd meggyőződött arról, miszerint fia makacsságát megtörni nem fogja, s ennél fogva kész volt a koronázást inkább elhalasztani, semhogy a kath. egyház ősi szertartásainak bármelyike is mellőztessék.

Julius 17-dikén tehát oly célból hívta össze a rendeket augusztus végére Pozsonyba, hogy velök «az ország védelmét és javát illető ügyekről tanácskozzék». A koronázásról szót sem tesz.

Azonban bántotta szívét a gondolat, hogy netán bekövetkező halála után kétszáz válhatik fiának örökösödése, s megváltoztatván szándékát, az országgyűlést «fontos akadályok» miatt elhalasztotta.

¹⁾ L. Magyar Országgyűlési Emlékek IV. k. 386—388. l.

E fontos akadály nem volt más, mint fiának vallási meggyőződése, melyet megváltoztatni még ugyan nem birt; de nem mondott le azon reményről, hogy az sikerülni fog neki. Főpapi tanácsosai, kik fájdalommal nézték Miksa makacsságát, azt javasolták az apának, hogy mivel fia gondolkozási időt kért, hagyja őt töprenkedni; majd a tridenti zsinat végzéseit le fogják őt győzni. Ferdinánd ennéfogva remélni kezdte, hogy rövid idő múlva mégis össze fogja hívhatni a koronázó országgyűlést. Ez 1561-ben történt.

A következő év tavaszáig az országgyűlés összehívásának ügye nem jött szőnyegre. Ekkor azonban úgy látszik Miksa is meglágyult s nem vonakodott többé a római pontificale igényeinek legalább látszólag eleget tenni, de hogy mennyire őszinte volt e készség, azt az ünnepélyes eskü elmondásánál mutatott magaviselete eléggé tanúsítja.

A pestis miatt ujonnan elhalasztott országgyűlés, közbejövén Nádasdy Tamás nádor halála és a tridenti zsinat tárgyalásai, melyek szintén nagy mértékben érdekelték Ferdinándot, csak 1563-iki aug. 20-kára hivatott össze Pozsonyba.

Az öröm a felett, hogy az apa és fiu közötti egyetértés vallás tekintetében is, legalább külsőleg, helyreállott, abban talált kifejezést, hogy a király a koronázást a lehető legnagyobb fényvel kívánta megünnepelni.

Külföldi és hazai urak oly nagy számban sereglettek össze, hogy Pozsony falai nem voltak képesek őket befogadni. Sokan a városon kívül sátrakban tanyáztak.

A főpapok közül jelen voltak: *Oláh Miklós* eszterg. primás, *Verancsics Antal* egri, *Bornemissza Pál* nyitrai, *Gregoriánc Pál* győri, *Forgách Ferenc* n.-várad, *Dulics András* esenádi, *Kewessi András* veszprémi, *Ujlaki János* váci püspökök; ezen kívül ott voltak az ország legelső főurai családjai, jelesül: Báthory, Zrínyi, Bánffy, Dobó, Batthány, Perényi, Tahy, Zay, Frangepan, Török, Dersfy, Balassa stb., végre a kir. és bányavárosok és megyék követei, valamint több prépost és apát.

Az alsó tábla már aug. 21-én megtartotta első értekezletét; következő napokon felhívta a főrendi táblát is, hogy együtt karöltve gondoskodjanak az ország szabadságainak megoltalmazásáról. Érdemleges tárgyalások azonban csak a kir. propositiók előterjesztése után indulhattak meg.

Most főkérdés volt a két király fogadtatása. A külsőségek sok üzenetváltásra adtak okot. Mikor az üdvözlő beszédek szövegének megállapításáról folyt a tanácskozás, az alsó tábla azt az álláspontot foglalta el, hogy míg egyfelől hangsúlyozni kívánta a nemzet jogait és szabadságait, másfelől kerülni kívánta mindazt, ami a rendek között szakadást idézhetne elő. Ehez képest az e végre választott bizottság a főrendek által készített üdvözlő beszédeken többen mü változtatást tett. Jelesen a Ferdinándhoz intézendő beszédből kitörülte azt a pontot, mely őt a *vallási tévelygések kiirtására* hívja fel; a Miksához intézendő beszédre vonatkozólag pedig azt kívánta, hogy *megválasztása előtt* ne cimeztessék választott királynak.

Ferdinánd azonban nem merte magát kitenni az ünnepélyes fogadtatás fáradalmainak, s maga helyett Miksát küldötte Pozsonyba aug. 30-án; ajánlva őt, mint jövődöbeli magyar királyt, a rendek jóakarátába. Vele jöttek fiai, testvérci, neje, számos német herceg, a salzburgi érsek és a boroszlói püspök. Emlékeink öszhangzó tanubizonyosságai szerint Hunyadi Mátyás óta nem látott ez ország oly fényes és oly számos vendégsereget, mint ez alkalommal.

Oláh Miklós primás volt az üdvözlő szónok, ki latin beszédét az országos bizottság által kívánt kihagyások tekintetbe vétele nélkül mondotta el, amennyiben a vallást is belekeverte.

Miksa nevében a boroszlói püspök válaszolt, röviden kijelentve beszéde végén, hogy a király kész Magyarország javát kitelhetőleg előmozdítani, azt szabadságaiban és kiváltságaiban megtartani.

Sem ez, sem pedig a primás beszéde nem elégitette ki azokat, kik a szónokokhoz közel állva hallhatták a nyilatkozatokat. A nemeséget különösen az bosszantotta, hogy a vallás ügyét felhozta a primás. Ez kétségtelenül tapintatlanság, sőt, a mennyiben a történt megállapodás ellenére szándékosan történt, az országos bizottságnak egyenes megsértése volt.

Szept. 3-án, miután Ferdinánd is megérkezett, bemutatta a királyi propositiókat, melyek azonban, mivel az ország szabadságainak biztosításáról és nádorválasztásról nem emlékeztek, s csakis a koronázásra fektették a fösulyt, nagy elégületlenséget okoztak. A király a sok csapásban «vétkeink» érdemlett büntetését látja. Kétséget nem szenved, hogy ez alatt a vallásbeli tévelyeket értette, melyeket már többször nyíltan ilyen vétkeknek jelentett ki.

A válaszfelirati vita tehát keserü kifakadásokra adott alkalmat

több üzenet váltatott az alsó és felső tábla között, míg végre Miksa közbenjárására Ferdinánd kijelentette, hogy a koronázás után kész a rendeknek a nádorválasztásra vonatkozó kívánságát teljesíteni. — S ezzel a kedélyek kissé lecsilapodván, a koronázás szept. 8-án nagy pompával végbe ment, a nélkül, hogy a szabadválasztási jog megóvására nézve valamely határozat hozatott volna.

De a koronázás alkalmával elmondott ünnepélyes eskü nagyon megzavarta a jelenlevőket, amennyiben kitűnt, hogy Miksa csakugyan nem katolikus gondolkozású férfiú.

Ugyanis midőn az esztergami érsek, ki előmondotta az eskü-mintát, azon helyhez jött, hol a szűz Máriáról és minden szentekről van a szó, Miksa ezt kikerülte, és helyette az „*evangelium*“ szót mondotta hangosan. Az érsek megütközéssel nézett reá, a király pedig, ki valószínűleg azt hitte, hogy az érsek egyetért vele, élesen rákiáltott „*pergite*“. A mire az érsek természetesen megijedt, és a hallgatóság egy része megbotránkozott.¹⁾

Hogy e jelenetnek valami komolyabb következményei lettek volna, sehol nem olvassuk. Annyi bizonyos, hogy a szept. 11-én felolvasott második királyi proposícióban már a vallás ügye, jelesen a reformáció kárhóztatása világos szavakban hozatik elő. A király, ugymond, biztosan értesült arról, hogy Magyarországon ez időtájt az igaz hittől idegen felekezetek és tévtanok terjedtek el, melyek nagyrészt «isten-telenek és esztelenek»; és mivel találkoznak, akik azokat és a hamis tanokat hirdető törvénytelen s nem a róm. szent kath. egyház által kiküldött papokat pártfogásuk alá veszik: atyailag inti a rendeket, hogy a «vallás dolgában egységet és egyetértést tartsanak; óvakodjanak a kath. egyháztól elszakadni, mert azon kívül nincs üdvösség; ne térjenek el a kath. hittől, melyet az apostolok, vértanúk és szent atyák szállítottak reánk, és századokon át a keresztyénség egyértel-

¹⁾ Als Ks. Mt. damals bey den Stellen und mit der Zierlichkeit, wie die Beschreibung Nro 3 ausweist, den contextum und die Formalia des juraments dem Erzbischofe von Gran, so dieselben von gelesen, nachsprechen sollen, und aber darunter an zwei orten, am Anfang und Beschluss — auch de Beata Virgine et omnibus Sanctis solche Meldung geschehen, das ermellt jurament zugleich auff yetzt bestimmbte heiligen darzu Im Beschluss off Ire hilff, Gleichwol von altershers gericht gewest, da haben Ir Ks. Mt. allweg und wolmerklichen verstantlich Wort «*Beatam Virginem Mariam et omnes Sanctos*» ganz und gar umbgangen und anstatt dess das Wort «*Evangelium*» mit lauter Stimme gesagt. Lásd Zasius Ulrik levelét 1563. szept. 17-kéről Ágost százsz választó fejedelemehez. Kivonat *Történelmi Tar* I. 472. l.

műleg megtartott; kerüljék a lelkek veszedelmére keletkezett szakadást, s kövessék inkább az egységet és szelidséget, mely istentől származik, mint a sokféle veszedelmes felekezeteket, melyek az ördögtől erednek; mert, ugymond tovább, az isten csak úgy fogja letenni haragját, mely most méltán nehezedik reánk a mi és a nép vétkeiért, főleg pedig az egyháza iránt tartozó engedelmisség és tisztelet megtagadásaért, a hamis tanok elterjedéseért.¹⁾

A püspökök között Veráncsics Antal egri püspök és várparancsnok fejtett ki nagy buzgalmat a protestantismus elnyomásában; és kívánt szigorú törvényhozási intézkedést. A kezére bízott várban az őrség Zoltai István és Kátai Ferenc kapitánysága alatt nyíltan a reformációhoz és pedig a Kálvin irányu reformációhoz csatlakozott; és midőn a püspök a várban levő protestans papot, Tábori Lőrincet és a prot. tanítót, királyi rendeletre való hivatkozás mellett, eltávolítani akarta, a katonaság a polgársággal *szövetkezve* ellentállott, s *esküvel* kötelezte magát, hogy hű maradand vallásos meggyőződéséhez. Ez több volt, mint amit Veráncsics püspök eltűrhetett volna. A király előtt mint árulókat, kik a várat török kézre akarják juttatni, vádolta őket be. De a Thurzó Ferenc és Dersfi István királyi biztosok által megejtett vizsgálatból kiderült, hogy e vád alaptalan volt. Ők a király és haza iránti tántorithatlan hűségüket bebizonyították, de hitökre nézve határozottan és bátran kijelentették, hogy azt sem az uralkodó fejedelemért, sem a földes ur kedvéért meg nem tagadják, és ha a püspök vagy a király nem akarná megtérni vallásukat és papjokat, akkor inkább készek holmijokkal és papjokkal együtt máshová költözni.²⁾

Ily stádiumban került ez ügy az országgyűlés elé. A főpapság törvényt sürgetett az egriek ellen, mint lázadók ellen. Ezek *hitvallásukra* hivatkoztak, melyet «Confessio Catholica» cím alatt Ferdinándnak és Miksának ajánlva felküldöttek, és istent hívják fel tanuul arra, hogy ők «nem a király ellen szövetkeztek, hanem hitök és üdvösségök ügyében, az igaz tan és jólétök érdekében.»³⁾

¹⁾ L. Ferd. kir. második kir. proposícióját. Szept. 10. 1563. *Fraknoi*, IV. 417., 418. és 537., 438.

²⁾ *Veráncsics Antal* összes munkái, Monum. Hung. Hist. Irók. VIII. köt. V. ö. Budap. Szemle 1869. évf. V. 102—124. ll.

³⁾ *Confoederationem* nostram non contra S. M. V. factam esse, sed in causa fidei et salutis pro vera religione doctrina et salute animarum nostra-

Az alsó tábla, bármily erősen volt meggyőződve a felől, hogy a vallás kérdése egyik főkérdését képezi a jelenlegi országgyűlés tanácskozásainak, és hogy az egri kérdés eldöntésre vár, — még sem ezt tolta előtérbe, hanem a politikai sérelmeket és a nádorválasztást. A rendek biztak Miksa igazságszeretetében és türelmes szabad gondolkozásmódjában; biztak abban, hogy az ő uralkodása alatt meg fognak szünni mind azon zaklatások, melyeknek a protestansok Ferdinánd alatt ki voltak téve.

Midőn tehát a második válaszfelirati vita megkezdődött, az adó-ügy, a kamarai nyereség, a védvárak élelmezése s az igazság kiszolgáltatása feletti üzenetváltások mellett, a vallásra nézve csak az mondatott ki, hogy az 1548., 1552., 1554-ki országgyűléseken alkotott törvények megújittassanak. De az egri események következtében hozzáadatott, hogy a kapitányok s egyéb katonai tisztviselők és közkatonák, kik az előzőt eretnek predikátorokat a királyi várakba és jóságokban befogadják, szigoruan fenyíttessenek meg.

Érdekes, hogy e feliratban a rendek a nép erkölcsi életére is kiterjesztették figyelmüket, s többek között indítványozták, hogy a tolvajok és gyilkosok szigoruan bűnhődjenek. És mivel az utóbbi években a *káromkodás* is nagy mértékben elterjedett, a rendek meg lévén győződve, hogy ez az isten haragját idézi fel az országra; abban állapodtak meg, hogy mindazok, akik «istent, a szentségeket és saját lelkeket» káromolják, illetékes bíráik előtt bevádoltatván, az első és, második izben megveretessenek, harmadik izben pedig mint a gyilkosok úgy bűnhődjenek; azokra pedig, kik a káromkodókat fel nem jelentik, három márka birságot róttak.

A király, miután a politikai és pénzügyi kérdésekre nézve a pozsonyi kamara és a bécsi hadi tanács javaslatait kikérte volna, csakhamar megadta a választ; de melylyel a rendek nem voltak megelégedve. Ismét éles viták keletkeztek, s több üzenetet váltottak egymással egyfelől a két tábla egymás között, másfelől a rendek a királlyal. A király kedvetlen és ingerült volt a hosszas viták miatt; feleletében kimért, sőt goromba is volt.

rum; — mondja az ajánló felirat, melynek címe: *«Confessio Catholica de praecipuis fidei articulis, exhibita sacratissimo et catholico Romanorum imperatori Ferdinando et Fili»* suae majestatis D. regi Maximiliano, ab universo exercitu aequitum et pe itum S. R. M. a nobilibus item et incolis totius vallis Agrinae in nomine sanctae Trinitatis ac Faedus Dei custodiendum juramento fidei copulatorum et decretantium pro vera fide et religione in Christo.

Felmaradt emlékeinkben nem leljük nyomát annak, hogy a vallási pontokra nézve nyilatkozott volna. De a nov. 11-én megerősített törvénykönyvben mégis a következő cikkek foglaltatnak:

XXXI. t. c. Mivel a császári és királyi Felség az ország nő karait és rendeit mind kegyelmesen, mind szorgalmasan inti, hogy időnkben különböző és istentelen, ugyszinte képtelen eretnokségek és társulatok támadván, kövessék a valóságban s isteni tiszteletben az egységet, az apostolok és sz. egyh. atyák által hagyott, és az egész világ megegyezésével helybenhagyott keresztyéni szeretetet és tudományt:

Az ország karai és rendei ő sz. Felségének ezen irántok való kegyelméért és kegyességéért — mely szerint nemcsak földi, hanem örökkévaló javokról is gondoskodik — örök hálát adnak.

És mivel másszor is hasonlóan ő sz. Felsége által megintettek s azon kegyelmes intéshez képest, e dologban határozni el nem mulasztották:

Megállapítottak, hogy egyenként mindazok, melyek a korábbi, különösen pedig 1548., 1552. és 1554-dik évi cikkeiben a vallás dolgában, közösen s egyező akarattal határoztattak, ezután is állandóan és sértetlenül megtartassanak, és azok ellen, az ott megállapított büntetés alatt, senki bármit elkövetni ne merészeljen.

XXXII. t. c. És mivel többnyire ő Felségének kapitányai, felügyelői s katonái, az eretnek szónoklókat, arra nem hívottakat, kik hitvány és istentelen tudományok miatt máshonnan elűzettek, magokhoz venni, és többnyire várakban és királyi birtokokban ápolni szokták (mit pedig a keresztyén lelkek nagy kárára és hátrányára cselekesznek) méltóztassék ő Felsége császári ugyszinte királyi tiszténél fogva, mely szerint az igaz és szent vallást oltalmazni és védelmezni tartozik, az ilyeneket azon büntetéssel fenytetni, mely fentebb a végvidékbeli élelmekkel kereskedést üző kapitányok és előljárók iránt határozottatott, az az hivataluktóli megfosztatással.

Feltűnő, hogy e törvényben nyoma sincs azon szellemnek, mely a tridenti zsinaton részt vett magyar főpapi követek beszédét áthattotta. A türelmetlenség szelleme újra erőt vett Ferdinánd szívéen, akinek ez volt az utolsó országgyűlése Magyarországon. A következő 1564. évi július havában Ferdinánd kidőlt a küzdők sorából; a róm. kath. egyház megszírathatta, mert ő valóban egyik leghatalmasabb és leghivebb támogatója volt uralkodásának egész ideje alatt. Harmincegy évig uralkodott Magyarországon a legsúlyosabb politikai viszonyok között, és ez idő alatt a katholicizmust folytonosan, bár nem egyenlő erővel, védelmezte. Az a sok országgyűlés, melyet ő tartott, ezt eléggé tanúsítja. Ő teljes készséggel elfogadta az augsburgi béke azon elvét, hogy «*cujus regio, illius religio*». Spanyol neveltetésénél fogva hajlott az absolutizmus felé; a magyarok alkotmányos szabadságát ép oly kevésbé szerette, mint a protestantizmust. Ha országgyűlésen nem boldogult, akkor kész volt önkényűleg pótolni a törvényeket.

De azért a reformeszmék iránt nem volt egészen érzéketlen. Ezt bizonyítják az ágostai hitvallásról szóló nyilatkozata és a tridenti zsinatra követeinek adott utasításai. Azonban Róma és a magyar főpapság befolyása nagy nyomást gyakorolt rá. Mivel ő maga nem tanulmányozta a dogmákat, s nem ismerte a két fél között felforgó vitakérdések lényegét, tehát önálló ítéletet nem is alkothatt magának fölé. Ezért ingadozó és határozatlan volt teljes életében. Neki volt elég belátása, de nem volt elég önállósága; volt jó szíve is, de nem volt elég erős akarata. Ebeli gyengeségeit felhasználta környezeté, mely veszélyesnek és kárhóznak hirdette előtte a reformációt, s mely egyfelől a török hatalmat, másfelől a protestáns vallást tüntette fel minden létező, s a nemzet által alig tűrhető bajok okául.

Ha Ferdinánd nyugalmasabb időben élt volna, s nem kellett volna minduntalan a külhatalmak kényszerítő befolyásának engednie; ha elég nyugalma lett volna arra, hogy az új-kor szellemét s az élet mozgató erejének érverését megérthette volna; ha megbarátkozhatott volna azon gondolattal, hogy a reformáció nem egyéb, mint egy általában érzett erkölcs-vallási élet javítása felé való törekvés, mely minden zavarok és felekezeti viszályok dacára magasztos törekvés volt: akkor bizonyára nem kárhóztatta volna királyi proposícióiban oly keményen az országban felmerült ily szellemű mozgalmat.

mat, s nem ellenezte volna fiánál Miksánál azt, hogy megkoronáztatása alkalmával ezen új mozgalom szellemében esküdjék.

Hogy Erdélyt nem bírta megtartani, annak egyik főokát éppen kath. vakbuzgalma és ingadozó jelleme képezte.

Nézzük a tényeket tovább az erdélyrészi országgyűlések története alapján.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Erdélyi országgyűlések a két protestans felekezet különválásáig.

(1556—1565.)

I.

Az 1556-ki kolozsvári országgyűlés. — János Zsigmond fogadtatása; — erdélyi vallási viszonyok. — A hitviták kezdete a lutheránusok és kálvinisták között. — Noricampianus eredménytelen felszólalása a katholicismus mellett. — Az egyházi jarak secularisációjának elhalasztatik.

Ferdinánd, amint láttuk, nem volt képes Erdélyt megtartani. Kormánylatának absolutistikus irányával és katolikus szellemével nem tudtak megbarátkozni az erdélyi szabadelvű rendek, akik csakhamar belátták, hogy még a töröktől is több szabadságot lehet várniok, mint Ferdinándtól. Hat évi nyomor és keserűség után visszahajtották Izabella királynőt és annak kiskorú fiát János Zsigmondot, mint akinek uralma alatt Erdély önállóságát és szabadságát, s e mellett a polgárok vallásos meggyőződésének jogait is biztosíthatni vélték.

Izabella, midőn fiával újra Erdély földére lépett, a hazafiak őszinte örömrivalgása között vonult Kolozsvárra, hogy mindenekelőtt országgyűlésen értekezhessék az ország karaival és rendjeivel.

A sokat szenvedett kis ország zilált állapota, a különböző pártokra szakadt emberek kibékítése s egy jobb jövő előkészítése elég tárgyat nyújtott a beszédre, elég okot a tanácskozáshoz. Az egyház és vallás ügye nem volt könnyen megoldható; mert igaz ugyan, hogy a kath. egyház hívei, Ferdinánd hatalmának megszűntével és Bornemisza gyulafehérvári püspök eltávozásával nagyon csekély számra olvadtak össze, ezekkel tehát nem volt baj; de ott voltak a szabad

kutatás alapelvén létesült különféle prot. felekezetek, melyeknek mindenike a mások hamis voltára alapítá külön létjogát, és nagy szenvedélyvel vitatta saját igazhitűségét. És nem utolsó dicsőséget képezi Erdélynek az, hogy midőn Európa más országaiban, s magában a tulajdonképeni Magyarországon is, vallásbeli üldözések folytak; — itt a lelkiismeret szabadsága tiszteletben tartatott, és a vallás feletti vitatkozások, nem egyszer a fejedelem elnöklete mellett is, minden megszorítás nélkül folyhattak. Egyes visszaélések és tulhajtások fordultak elő itt is; de országos intézkedések és törvények a vallásos meggyőződés miatti üldözést nem rendelték el még akkor sem, midőn a jezsuitákat inkább politikai mint vallási indokokból száműzték.

Petrovich Péter a visszatért királynénak hive, s Erdély visszafoglalója azzal adott elégtételt a nemzeti érületnek, hogy Kolozsvár azon főtemplomának oltárát, mely előtt a német tábornokok egykor elvették Izabella koronáját, átalakította, a képeket és katolikus jelvényeket eltávolította. Az általános lelkesedés közben még azok is megnyugodtak ez ujításban, a kik máskülönben szigoruan ragaszkodtak kath. hitelveikhez, mert felszólalásukkal könnyen a hazafiatlanság gyanujába keverték volna magokat.

Petrovich Péter, a királynénak ezen leghatalmasabb és legmeghittebb tanácsosa, ekkor még maga is lutheránus volt. A királynénak Lengyelországban való bujdosása alkalmával megismerkedett az ottani főreformatorok nézeteivel; s mint maga is barátja a szabadabb hitnézeteknek, nagy érdeklődéssel hallgatta Stancarónak a Krisztus közbenjárásáról, Blandratának a Krisztus imadásáról s Kálmáncsehi-nek az urvaesoráról szóló tételeit. Kolozsvárott alkalma volt közelebb-ről megismerni Dávid Ferencet és Heltai Gáspárt, kik mint jeles írók és papok erős védői voltak még ekkor Luther hitelveinek. Azt lehet mondani, hogy a Luther értelme szerinti reformáció ekkor volt a leghatalmasabb és legelterjedtebb Erdélyben. A szászok és a magyarok majdnem kivétel nélkül ezt tartották helyesnek, ehez ragaszkodtak, e szerint szervezkedtek; és minthogy a katolikusok nem voltak követelők, kilátás lehetett tartós békére.

Azonban e béke csakhamar megzavartatott Stancarónak és Kálmáncsehi-nek Erdélybe költözködése által. Amaz nyugtalan természeténél fogva Olaszországból elüzetvén, Helvetia, Német- és Len-

gyelország különböző helyein hányódván, Petrovichcsal jött be Erdélybe; emez pedig a magyarországi lutheránus zsinatok által kényszerített a távozásra. Mind a ketten eltértek a Luther tanától, s így Kolozsvárra való jövetelök után csakhamar erős vitába keveredtek Dávid Ferenczel és Heltai Gáspárral.

Ezzel kezdődött amaz elkeseredett hosszú hitvitázás, mely a kedélyeket majdnem négy esztendőn keresztül forrongásban tartotta, s mely miatt — mint a kolozsvári papság írá — a hívek lelkek bizonytalan hánykolódásában urvacsorával is csak igen ritkán vagy épen nem éltek, s az elméket lecsendesíteni már-már lehetetlen volt.¹⁾

Petrovich szitotta a vallási egyenetlenség tüzét. Kálmáncsehi kihívó, gőgös magaviselete, s apostoli hivatást és szegénységet negélyező modora, inkább a szívre, mint értelemre hatni akaró szónoklatai feltűzelték a kolozsvári papságot is, mely nem szívesen tűrte, hogy az ő aklában idegen pásztorok is betolakodnak. Bántotta őket, hogy a kálvinismust „*magyar vallás*“ név alatt terjeszti a nép között. Dávid Ferenc, Heltai Gáspár nyilvános vitára hívták fel Kálmáncsehit, amit ez, híveinek csekély számára való hivatkozással nem fogadott el. Ekkor írásban fejezték ki — jul. 25-kén — tiltakozásukat a Kalvin értelmű urvacsora ellen,²⁾ s készeknek nyilatkoztak Petrovich előtt is arra, hogy saját tanaik valóságát s Kalvinéinak valótlanóságát és szentháromságellenes voltát nyilvános vitatkozásban fogják bebizonyítani, csak nevezzen ki erre alkalmas bírakat. A kolozsvári papokon kívül a szebeni és más szász papok is kikeltek és irtak a Kálmáncsehi által hirdetett tanok ellen;³⁾ a katolikusok pedig eljöttek találták az időt arra, hogy az egymással veszekedő protestánsok tanának téves voltát most azoknak saját kárhoztató ítéleteiből bebizonyítsák.

Ily körülmények között hívta össze Izabella királynő a rendeket Katalin napra, vagyis nov. 25-kére *Kolozsvárra*. A gyűlést ő maga

¹⁾ *Archiv für Siebenb. Landeskunde. Neue Folge.* 1857. II. 249. I.

²⁾ *Responsum Ministrorum eccl. Colosvariensis ad scripta varia Martini a Calmancha in Causa Coenae Domini edita Colosvarini Anno MDLVI. die XXV. julii.*

³⁾ *Hebler M. Elleboron ad repurganda Phanaticorum quorundam Spirituum Capita qui primum in Transylvania Calvinismi semina spargere coeperunt, authore Martino Chalmanschei, sub patrocínio Petrovitz, Locumtenente Reginae Isabellae, An. 1556. Seivertnél: Nachrichten von Siebenb. Gelehrten. stb. 146. I.*

nyitotta meg, s előadá: mennyi gondjába s fáradságába került neki az, hogy Erdélyt megmenthesse, nehogy a török egészen hatalma alá hajtsa; ennek kedvéért — u. m. — elhagyta anyját, testvérét, barátait, szeretett hazáját — s mindennek fejében most hűséget és engedelmisséget vár. Más felől ő is megigéri az ország jogainak és kiváltságainak, régi királyoktól szentesített és ezután hozandó törvényeinek megtartását.

A tárgyalások folyama alatt sok olyan tárgy fordult elő, mely az új helyzet beálltával a köz- és magánjogi viszonyok megváltoztatását követelte. A róm. kath. püspök eltávoztával az egyházi állapotokban is új helyzet támadt. Ehez képest János Zsigmond királyfi nevelője, egy Novicampianus Albert nevű krakkói lengyel tudós, kit a lengyel király Petrovics Péter és Báthori Endre megegyezésével adott melléje, egy szónoklatot terjesztett elő az országgyűlésnek a *keresztyén hitben való tévelygésekről*. Ez azonban nem tett valami nagy hatást a rendekre. ¹⁾ A királyné a rendek kérésére belenyugodott abba, hogy mindenki azon felekezethez tartozzék, amelyet jónak tart. ²⁾

A dogmai kérdésnél nem kisebb fontosságu volt az *egyházi javak secularisációjá*, melyet a rendek e gyűlésen véglegesen el akartak dönteni.

Ugyanis e kérdés még 1542-ben merült volt fel, s részben el is döntetett még akkor, midőn Izabella először jött Erdélybe. Azonban Ferdinánd uralmának idején a papság keresztül vitte, hogy az egyházi javak ismét visszaadattak régi tulajdonosaiknak. Ez az állapot csak addig tartott, míg Ferdinándtól lehetett félni; mihelyest azonban meggyőződtek arról, hogy ő képtelen Erdély feletti uralmát megvédelmezni, Bornemisza püspök távozása után egyszerre megváltozott a viszony és a rendek lefoglalták az egyházi javakat; erre vonatkozó törvénycikkelyüket most előterjesztették Izabellának megerősítés végett.

De a királyné hallani sem akart róla. Csak annyit engedett meg, hogy ha a káptalanok ügye eldől, a kolozsvári és maros-vásárhelyi klastromokból iskolák állittassanak. A rendek azon előterjesztését,

¹⁾ Novicampianus Apológiájának előszava.

²⁾ *Szerédy levele* mondja: «cum de religione tractaretur, concessisset regina ad supplicationem regnicolarum, ut teneret quilibet sectam quam vellet... Pray Epist. III. k. 111. l. *Szilágyi S. Erd. Orszgy. Fml. II. 10. l.*

hogy a püspökök, káptalanok, conventek, prépostok s más egyházi személyek javai ne adassanak vissza, úgy intézte el, hogy megígérte, miszerint ez ügyet tárgyalni fogja tanácsosaival és csak azután fog határozni. A káptalanok ügyét a legközelebbi országgyűlésre halasztá. Ekép a secularisációt magának tartotta fenn a királyné.¹⁾

Az ipar és kereskedelem ügyeinek elintézése után a törvényeket dec. 7-kén megerősítvén a királyné fiával együtt Fehérvárra utazott.

II.

Az 1557-ki fehérvári országgyűlés két iskola felállításáról intézkedik. — Ugyanezen érben tartott tordai gyűlés biztosítja a két felekezet szabad vallás gyakorlását. — A tordai és kolozsvári zsinatok eredménye.

A kalvinizmusnak sok akadálylyal kellett megküzdenie, míg állami pártolásban részesült. A szász papság 1557. jan. 13-kán tartott *szebeni zsinaton*, hol Hebler Mátyást superintendenssé választották, kárhóztatta a sacramentariusokat, és ragaszkodását fejezte ki az ág. hitvallás iránt. A világi rendek még határozatlanul nézték a kalvinisták és lutheránusok vitáit, melyek dogmatikai elvont kérdések felett folyván inkább zsinaton, mint országgyűlésen voltak eldöntendők.

Ez időszerint még nem is hozattak fel az országgyűlésen, talán azért, mert a rendek még nem voltak kellőleg tájékozva, vagy mert ennél fontosabb kérdésnek tekintették az egyházi vagyonnak secularisációját, mely a mult évi kolozsvári gyűlésről elhalasztatott.

Az 1557-ki februáriusi fehérvári országgyűlés, mivel csak részleges volt, szintén nem érezte magát hivatva ily sok érdeket érintő fontos kérdés eldöntésére. Megelégedett a mult gyűlés azon határozatának körülírásával, mely két iskola felállításáról intézkedik. Az ifjuság elhanyagolása miatt — mondák — a műveltség naponkint süllyedvén, s ez ügyben a rendek segíteni akarván, kérték ő felségét,

¹⁾ *Decreta Articulorum per sacram Regialem Majestatem Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Filium item Illustrissimum ac Universitatem trium nationum Transsylvaniensium, Nobilium, Sienorum et Saxonum; ac Spectabiles Magnificos Dominos Barones, et alios Nobiles, praestantes viros doctos e Regno Hungariae ultra et cis Tibiscum, in Comitibus Generalibus ad diem Sanctae Catharinae in civitate Kolosvar celebratis editorum et promulgatorum Anno Domini 1556. — L. Szilagyi S., Erd. Orszgy. Emlékek. II. 64. 65. l.*

hogy a barátok kiüzése folytán megürült némely klastromokat tanodákká alakítsa, melyekben az ifjuság tudós és nyelvekben jártas férfiak által oktattatnék minden tudománysszakokban. A királyné meghallgatván e kérést, elhatározá, hogy két klastromot, t. i. a kolozsvárit és a vásárhelyit — e célra át fog alakittatni, mely intézkedést a rendek örömmel és nagy hálával fogadtak.¹⁾

Ugyanezen évnek június havában még egy országgyűlés tartott Tordán, hol a vallás ügye ismét előfordult. Jelesül a katolikus, lutheránus és kálvinista felekezeteknek egyenlő szabadság biztositatott.

A catholicismusnak ügyes és buzgó védője akadt Novicampianus Albertben, a királyfi nevelőjében, aki a mult évi országgyűlésen is szerepelt szónoklatával. Most egy terjedelmes Apológiát²⁾ nyújtott be az országgyűlésnek, melyben az új hitfelekezetek tantételeit pontonként cáfolta, nem ugyan azért, hogy a többnyire protestans gondolkozású rendeket visszatérítse, hanem főképen azért, hogy a királyfit és a királynét a r. kath. hitben megerősítse. Hogy ezen célját elérte-e, azt előadásunk későbbi folyamából fogjuk látni; hogy a rendekre nem nagy hatással volt, az kitetszett mindjárt azon hidegségből, melylyel a buzgó térítő szavait fogadták.

A szászok, mint tudjuk, lutheránusok voltak, kik ellen törvényt hozni már nem lehetett: de az ujonnan feltűnt s Petrovich által pártolt kalvinismust sem lehetett veszélyes eretnekségnek jelenteni ki. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint erre is kiterjeszteni a vallásszabadság elvét, melynek alapján kimondatott, hogy «mindenki azt a hitet követheti, a melyet akar, régi vagy új szertartásokkal, csak hogy az új hit követői (novae religionis sectatores) ne bántalmazzák a régi hit követőit.»

Ez volt a legkevesebb, amit a katolikus egyház érdekében kívánni lehetett; nem kiváltságot és hatalmat, csak kíméletet és méltányosságot kívántak.

¹⁾ *Articuli dominorum regnicolarum Hungarorum et trium nationum Transsylvaniae nobilium Siculorum et Saxonum in dicta partiali ex edicto suae regialis majestatis pro festo beatae Dorotheae Virginis celebrata Albae Juliae congregatorum ad propositiones Suae Majestatis respondendas anno domini 1557. communibus votis conclusi.*

²⁾ *Apologia pro Catholica Fide et doctrina de veritate corporis Christi Jesu in eucharistia de caeterisque Sacramentis in Transylvania Thordae in Comitibus a. 1557. oblata.* Megjelent Krakkóban 1559-ben.

Az egymással versengő felek kibékítésére is azt az egyedül helyes módot alkalmazták, hogy az egyházi férfiak és más kiváló férfiak, kik a hitelvek tisztasága iránt érdeklődnek, jöjjenek össze egy zsinaton, s *ott az ész és a biblia fegyvereivel győzzék le egymást, feltüntetvén az igazi keresztyénségnek alapelveit, s isten vezetése alatt szüntessék meg a vallásbéli különbségeket.*

A királynét felkérték a rendek, hogy a szász egyházakkal egyetértő lutheránus magyar egyházakat vegye pártfogása alá, s az egyházaknak és papoknak törvényes jövedelmeit: a dézmákat és más eféle jövedelmeket szolgáltatassa ki; mit a királyné, mint az összes egyházak ügyeinek védője, készséggel meg is tett. A kalotaszegi esp. dézma-árendák, ugyszintén más dézma-árendák ügyében is a régi szokások föntartását rendelék; s azok behajtási joga a királynénak tartott fenn.

Az iskolák ügyében e két utóbbi gyűlésen hozott törvényeket megújíták: csakhogy a kolozsvári és vásárhelyi klastromokból alakítandó iskolákhoz egy harmadikat is csatoltak — a váradit: mivel az iskolák állítását isten dicsőségére és az ország felvirágzására szükségesnek tartják. Azonban Váradon mégis meghagyatott két kolostor, melyeknek egyikében a fekete, másikában pedig a szürke barátok laktak. Kimondották, hogy a kolozsvári iskola fentartására évenként száz forintot adnak, a vásárhelyi iskolára is fognak a székely dézmákból megfelelő összeget adni. A bihari és püspöki polgárok ezután is szabadon választhatnak magoknak papot. A fehérvári káptalan maradjon meg jelen állapotában, de az ottani s a monostori levéltárhoz négynégy kiváló nemes választassék és eskettessék fel conservatorul. A vásárhelyi barátok maradjanak meg saját helyükön: annyiival inkább, mert többen közülök nemes családból származtak.

A váradi egyház és káptalan ügyét elhalasztották akkorára, ha majd a királyné Magyarországon fog egyetemes gyűlést tartani

Az országgyűlésileg elrendelt zsinat három nappal a gyűlés eloszlása után, vagyis jun. 13-án ült össze ugyancsak Tordán. Itt a kalvinizmusnak még nem volt szerencséje, amennyiben annak főterjesztője Kálmáncsehi betegség miatt nem jelenhetett meg. Szegedi Lajos, ki a vitában helyettese lett volna, látva az erős többséget, meghátrált, s nem is kísérlette meg a szellemi harcot.

Eként a zsinat, melyen három lutheránus superintendens (t. i. Bolti Sebestyén békési pap, Hebler Mátyás szebeni és Dávid Ferenc kolozsvári) s 20 közönséges pap, köztök Heltai Gáspár, Derecskey Mihály és Alesius Dénes vettek részt, a sakramentariusokat (t. i. a kalvinistákat) mint eretnekeket elkárhoztatta, s teljesen Luther értelmében készítette el hitvallását az urvacsora felett, ezt a hitvallást Kolozsvárott ki is nyomatta,¹⁾ s véleményezést vőgett az akkor már ősz Melanctonnak és a wittenbergi egyetemnek is megküldötte.²⁾

Ugyanez évi szept. 26-án, Kolozsvárott ismét *hitrita* folyt az evangélikus és sacramentarius papok között. Itt újból kimondatott, hogy a hivek az urvacsorában Krisztusnak valóságos testét és vérének veszik.³⁾

III.

Az 1558-ki kolozsvári gyűlésen kimondatik az egyházi javak secularisatiója. — Ugyanezen évi tordai gyűlés újra dogmatizál. — Melancton véleménye alapján a sacramentariusok felekezete eltávolítatik. Tordai zsinat máj. 1. — Stancaro levele. — Még egy országgyűlés Gyulafehérváron június hónapban.

A fentebbiekből láttuk, hogy az 1557-ik esztendő leginkább dogmatikai vitákkal telt el. Az ország rendei is inkább a szabad vallásgyakorlat biztosítására fordították figyelmüket. Most az anyagi súlyos helyzet oda kényszerítette őket, hogy a kincstár jövedelmének szaporítása céljából kimondják az egyházi javak secularisatióját. A királyné, ki minden nap érezte a pénzhiány kellemetlenségeit, nem volt idegen többé e gondolattól; de a szászok felszólaltak a javaslat ellen, és kiváltságaikra hivatkoztak.

A királyné, hogy legalább részben a szászok előterjesztésének is eleget tegyen, részben az ország jövedelmét is szaporítsa, úgy döntötte el a dolgot, hogy a harmincad legyen a fiscusé, a papok jövedelmei közül némely helyen $\frac{3}{4}$, másutt $\frac{1}{4}$ csatoltassék a fiscus jövedelméhez.

¹⁾ *Consensus Doctrinae de Sacramentis Christi Pastorum et Ministrorum Ecclesiarum in Inferiori Paannonia et Nationis utriusque in tota Transylvania etc. Anno MDLVIII. Claudiopoli, in officina Georgii Hofgrevii. V. ö. Haner Hist. p. 228.*

²⁾ L. Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. II. 21—23. 78. 79. 80. l.

³⁾ *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, 1839. I. 63. l. Ostermayer krónikájában.

E tárgy sok vitára adhatott alkalmat, mert a tárgyalás *hosszadalmas volt; sajnos, hogy e gyűlés végzéseit nem ismerjük.*

A következő tordai gyűlésen, mely ugyanezen év márc. és ápril hónapokban tartatott meg, újra a dogmatikai kérdések léptek előtérbe.

Ugyanis Petrovics Péter halála után az erdélyi kálvinisták nem igen találtak védőre a királyné előtt. A mult évi tordai országgyűlésen nem hozatott ellenök törvény; ügyök a zsinathoz utasított, hol azonban, amint láttuk, Kálmáncsehi elmaradása következtében a szász lutheránusok győzedelme könnyű volt.

A zsinat Melanchton elé terjeszté határozatát, ki aztán 1558. jan. 16-án kelt levelében azt válaszolta, hogy a vallás dolgában meg kell különböztetni a lényegest a lényegtelenről, s ez utóbbi tekintetben (képek, stb.) a gyengéknek egyben-másban engedni is lehet. Az urvacsorára nézve utalt az ág. hitvallásra, de végül kijelentette, hogy ez által nem akar még nagyobb civódást előidézni. A lutheránus rendek nagy többsége azonban nem engedett, s Melanchton levele alapján kijelenté: «minthogy ő felsége már megengedé, hogy szabad legyen akár a pápista, akár a lutheránus vallást követni, erre most is megadja az engedélyt. De a sacramentariusok felekezete eltiltatik, s a wittenbergi egyháznak, Melanchton sajátkezű iratában kifejtett ítélete szerint, eltörölnöndőnek véleményeztetik.»

De ez nem hajtatott végre.

Különben e gyűlésen a magyarországi egyházak és iskolák ügyének elintézése is kilátásba helyeztetett, mihelyt a királyné személyesen megjelenhetik Magyarországon; valamint a dézsmabérletek ügye is elintéztetett.¹⁾

Ezen országgyűlés szétoszlása után a Luthert követő magyar és székely papok zsinata május 1-re hivatott össze ugyancsak *Tordára*. A tanácskozás főtárgyát az urvacsorai és keresztségi cikkek, valamint Melanchton említett levelének kihirdetése képezte. Ekkor megjelent Kálmáncsehi is, de Dávid Ferenc a sz. írás és a logika fegyvereivel úgy a sarokba szorította, hogy a vita színhelyét zavarodottan hagyta

¹⁾ *Articuli dominorum Regnicolarum Hungariae et trium nationum Transsylvaniae in conventu eorum Generali per sacram Majestatem reginalem ad diem dominicam Judica Thordam indieto, anno domini 1558 celebrato, communibus votis conclusi. Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. II. 32.*

el. A hosszas és szenvedélyes viták eredményét az elnöklő Dávid Ferenc adta ki egy érdekes előszó kíséretében. ¹⁾ Ezen határozatok nemcsak azért nevezetesek, mert bennök a wittenbergi hitvallás megerősítettik, hanem különösen azért, mert sajátosságos világításba helyezi az akkori papság életét. A zsinat fájdalommal értesült például arról, hogy a papok fényt üznek és nem olvassák a bibliát: utasításul adja tehát az espereseknek, hogy tartsanak vizsgálatot, s az olyan papot, kinek bibliája nincs, mozdítsák el hivatalától... Esztelenségnek tartják, hogy akármely paraszt előállhasson a gyülekezet elé predikálni, mint azt a szakadárok teszik. A rendes papoktól megkivánják, hogy istenitisztelet tartásakor öltözzenek fehér lenruhába. Kárhoztatják a papok kapzsiságát, tivornyázását s hozzájuk nem illő foglalkozását, pl. a borárulást, s a mellett intik hivataluknak pontos teljesítésére...

Az országgyűlés fentebbi határozatainak még más következménye is volt. Ugyanis Stancaro, kit Hebler, Dávid és Heltai ugyászobeli, mint irodalmi vitáikban tökéletesen lejártak, elítélt tanainak érdekében 1558. febr. 5-én egy bösz levelet írt a királynéhez és a három nemzet karaihoz és rendeihez. Ebben az említett három jeles papot úgy állítja oda, mint a reformáció ellenségeit, akik a Jézus Krisztusnak, isten fiának az Atyával és Szentlélekkel együtt hadat izentek. Elnevezi őket az igaz tudomány megrontóinak, hamis prófétáknak, örült ábrándozóknak, s felkérte a királynét és a főrendeket, hogy a reformáció ügyét tovább boszultatlanul ne hagyják. A királyoknak, ugymond, és a fejedelmeknek tiszte, sőt az egész emberi nemnek parancsa van istentől, hogy a mennyei tiszta tudományt fogadják el, ama szentírási intő szóra figyelvén: *Halljad Izrael a te Uradat és istenedet!* és: *Keressétek isten országát és igazságát!* Ezekben tisztán ki van fejezve isten akarata, s ő kéri, kényszeríti a királynét és az ország rendeit, hogy amaz átkozottakat követőikkel együtt fegyver tekintélyével is kényszerítsék zsinati ítélet elé menni, hogy eretnységek bebizonyíttatván, jogszerű büntetésüket elvegyék, akár az isteni jog értelmében, mely az eretnekeket javaikkal együtt megégettetni

¹⁾ *Acta Synodi Pastorum Eccl. Nationis Hungaricae in Transsylvania. Die Apostolorum Philippi et Jacobi Anno MDLVIII. In Oppido Thorda celebratae. — Quibus adjunctum est indicium inclytae Academiae Wittenbergensis, de controversia Coenae Domini a Clarissimo et doctissimo Viro Philippo Melanchtone conscriptum, Ecclesiisque Transylvanicis transmissum. Die et Anno ut supra. Eredetiye N.-Szebenben az evang. püspöki levéltárban.*

parancsolja, akár az egyházjog alapján, mely azt rendeli, hogy azok személyei a tűznek, javaik pedig a fiskusnak adassanak, sőt ezt követeli a polgári jog is.¹⁾

Ezen káromló mérges iratnak semmi különös hatása nem volt sem a királynéra, sem a rendekre. De a kolozsvári lelkészek, kik ellen volt leginkább irányozva Stancaro dühössége, az összes erdélyi egyházak nevében egy *Apológiát* irtak, melyben a Stancaroval mult években folytatott vitákra való utalás mellett erős érvekkel bizonyították, hogy az ő egyházuk tana nem költött, nem eretnek, hanem igaz és helyes tan, mely megegyezik a sz. atyák és apostolok írásival. A rágalmakra röviden válaszolván, kimutatják, hogy az általa felhozott vádak inkább őt terhelik, ő az eretnek és tévelygő. Végre gyalázkodásait oly erőlesen verték vissza, hogy — mint Haner mondja — Erdélyben többé sehol be nem fogadtatván, kénytelen volt az országot elhagyni s menedéket Lengyelországban keresni.

Ezen májusi zsinat megerősíté ugyan az ág. hitvallást; de már június havában a *Gyulafehérvárra* összehívott országgyűlésen észrevehető a hangulat megváltozása.

A rendek indítatva érezték magokat arra, hogy a vallásszabadság dolgában hozott tordai határozatot legalább enyhítsék, nehogy az a színe legyen, hogy csak a lutheránusokat és katolikusokat hajlandók megtérni. A régi végzést tehát érintetlenül hagyták; szabadság adatván ugy a régi vallás és szertartás, valamint a lutheránus vallás és wittenbergi szabályok követésére, de a királyné hozzá tette, hogy új felekezetek és vallások kerülendők, különösen azon okból, hogy a viszály és zavar kutforrása bezáruljon.²⁾

«A vallás ügyéről — így szól a törvény — ő felségének tetszése az, a mi a közelebbi országgyűlésen határozott, t. i. kinek-kinek szabadság adatik a régi vallást régi szertartásaival és formáival vagy a Luther vallását követni, a wittenbergi ecclesia tanítása szerint, új felekezetnek behozása kerülését pedig szükségesnek tartják főleg a zendülések forrása és magva eltávolítása tekintetéből.»

¹⁾ *Sigler Michael* . . . Adparatus ad Histor. Hungariae. Decas I. Monum. II. 81. Haner, *Historia Eccl.* 245—46.

²⁾ *Articuli dominorum regnicolarum Hungarorum et Transylvanorum Albe Juliae in comiciis parcialibus ad festum sancte Trinitatis celebratis editi anno 1558. l. Szilágyi, Erd. Orszgy. Eml. II. 98. l.*

Ami ezután következett, az még enyhébb volt, mert az evangélikus papságnak legkitünőbb tagjai, kik eddig az ész és tudomány fegyvereivel sikerrel védték az ágostai hitvallás elveit, — mint pl. Dávid Ferenc, ki a magyar egyházak superintendense volt, Heltai Gáspár, ki irodalmi munkásságával szerzett magának érdemeket — lassanként a kalvinizmus felé kezdtek hajolni.

Ezzel az újításoknak egy új harcát idézték elő, mely őket az unitarizmus tanához vezette.

IV.

A kálvinisták tömörülnek. — Heltai és Dávid elpártolása a lutheránusoktól éles vitákra ad okot. — Az 1559-ki medgyesi zsinat. — Az 1560-ki kolozsvári országgyűlésen a fejedelmi új tudományos vitára utasítja a kérdést. — Az 1561-ki meggyesi vita. — A külföldi egyetemi theol. fakultások véleménye.

Azon körülmény, hogy a lutheránusok az ág. hitvallás és a wittenbergi szertartások megszilárdítása tekintetéből zsinatokat tartottak; hogy az ott hozott végzéseket a külföldi tudósokhoz is elküldötték mintegy megerősítés végett, és így szervezve a fejedelmet is rábirták, hogy a helvét hitvallásnak felekezetét a törvényhozáson mellőztesse: arra ösztönözte a kálvinistákat, hogy ők is tömörüljenek, és hasonló összetartás által hassanak a törvényhozó testületre.

Az eddig érintett urvacsorai vitáknak, különösen pedig Melius Péter debreceni lelkipásztor működésének nagy eredményei valának, nemcsak a lutheránus lelkészek között, hanem a fejedelmi udvarban is.

A két hatalmas kolozsvári lutheránus lelkész, Heltai Gáspár és Dávid Ferenc, nyíltan a kálvinistákhoz csatlakozott.

Ez még inkább elkeserítette az egymással küzdő feleket; mert az elpártolásnak nemtelen indokokat tulajdonítottak. Feltűnő volt, hogy éppen azok, akik az ágostai hitvallást csak nem régen is oly hatalmasan védelmezték, most annak legelkeseredettebb támadóivá lettek. Nem kutatjuk e nézetváltozásnak lélektani okait. Elfogadjuk azt az indokolást, melyet Jakab Elek Dávid Ferenc átpártolásának igazolására felhoz, hogy t. i. Dávidnak vezéreszméje a két nemzet és két hitvallás egységének fentartása s az urvacsora kérdésében észszerűbb felfogás érvényre juttatása volt. A németországi hitvallási szövegjavítások, Melius vitairatai, kételyeket támasztottak benne.

Ő azon kételyeket közölte hitsorsosaival. De azok nem méltányolták e kételyeket, sőt az egyesítésre vonatkozó javaslatait gyanúsították, mintha egyszerre két felekezet püspöke szeretne lenni, — s tőle mint veszélyes jellemű embertől elfordultak.

Dávidot ezen rideg eljárás hasonló rideg nyilatkozatra birta. Ha barátai — ugymond — megvetik, majd meglátják következményeit. Kijelentette, hogy ezentul egészen a Calvin nézeteit vallókkal tart, s Luther vallását eretneknek fogja tekinteni.

A Kalvint követő főurak természetesen még élesítették az ellengeskedést, s kieszközöltek a királynétól egy parancslevelet, mely szerint a szászok akarátuk ellenére kényszerítették Dáviddal nyílt vitába bocsátkozni. Ez természetesen nagy felháborodást idézett elő a szászoknál, kik annál gyűlöletesebbnek találták Dávidot, mennél inkább érezték, hogy képes lesz fényes dialektikájával a fehéret is feketének bizonyítani.¹⁾ De a bekövetkezendő nyílt összeütközést kikerülni többé nem lehetett. A királyné kiadta rendeletét a vallásügyi gyűlés összehívására; és a szászok püspöke 1559. aug. hóra Medgyesre hívta a vitázókat. Az egyik részen állottak: a lutheránus Hebler és Alesius, a másikon pedig a legújabb két kalvinista Dávid és Heltai. A vitatkozás e két utóbbinak legyőzésével végződött. A híres két vitázó még sem találta oly könnyűnek újabb szerepét, mint azt előre gondolta; és a szászok még határozottabban ragaszkodtak nézeteikhez, mint valaha.

Ez természetesen teljessé tette a szakadást. Dávidnak barátaihoz intézett sok levele hatástalan maradt, s így kénytelen volt püspöki méltóságáról lemondani és Alesius Dénesnek adni helyet. Ugy látszik, hogy egy pillanatra megbánta azon tettét hogy a Luther tanát *eretnekségnek* nevezte; most nyolc társával abban állapodott meg N.-Váradon, hogy az ágostai hitvallást megtartják ugyan, de csak az urvacsorai tan módosítása mellett. Egy *Védíratának*²⁾ bevezetésében elmondja, 1. hogy 1556. óta az urvacsora miatt oly nagy egyenletlenség támadt a magyar nemzet között, hogy e miatt Kolozs-

¹⁾ *Hermann Annalesseiben* ez mondatik róla: «rerum novarum mirifico studiosus, gloriae perquam cupidus, adeo theatricis disputationibus gaudens, ut nusquam quiescere nec quemquam sibi aequalem aut superiorem pati posset.

²⁾ *Defensio orthodoxae sententiae de Coena Domini* Ministrorum Ecclesiae Claudiopolitanae et reliquorum recte docentium in Ecclesiis Transylvanicis. 1559.

várott nem is élnek vele; 2. hogy ő és társai a szentségek igaz, örök és csonkítatlan tanát tartják és tanítják, s hogy tanaik nem sacramentarius tanok, akik szerint az urvacsora belső tartalom nélküli ünnepély, hogy a szentség a vele élés nélkül semmi, s hogy aval csak a hit által lehet élni; 3. hogy a Luther-követők urvacsorai tana nem igazi, azt hat érvel mutogatják, valamint azt is három érvel bizonyítják, hogy a Krisztus testét nem valósággal és szájjal, de szívvel és hittel kell venni; 4. hogy a bűnösök és hitetlenek nem veszik a Krisztus testét és véré; s végre 5. hogy ők nem okai az egyházban támadt egyenetlenségnek. Ezeket — ugymond — szükségesnek tartották közrebocsátani részint urvacsorai tanaik védelmére, részint annak tanusításául, hogy ők hiven megtartják a próféták és az apostolok tanításait... Nem akarnak viszályt támasztani, nem kívánják senkinek lelkiismeretét felháborítani, sőt lecsendesíteni akarják a felháborodottakat is.

De a lecsendesítés nem sikerült. A kő el volt dobva, és a hullámok gyűrűi mindig tovább és tovább terjedtek. Az egymás után tartott *kolozsvári* és *medgyesi* zsinatok, és az ott írásba foglalt hitvallások csak arra valók voltak, hogy a két testvér felekezet még inkább eltávolodjék egymástól, s hogy a két táborra oszlott felek meddő szóviták által feltüzesítettve, az országgyűléseken is folytassák a zsinati vitatkozásokat.

És csakugyan országgyűlési végzés kellett a vitáknak nem megszüntetésére, de legalább lecsendesítésére.

A fejedelem látta, hogy az egyházi dogmák felett támadt viszályok káros következményei az államügyek vezetésében is sajnosan érvényesülnek, azon volt, hogy a kibékülés minél hamarébb létrejöhessen; s e végből az *1560-iki kolozsvári* országgyűlési tárgyalások alkalmával tett kísérletet a leglényegesebb tantételek fölötti egyezség létrehozására.

Ő maga jó példával járt elől, hagyván magát meggyőzni az írás és az ész okaival.

Minthogy pedig a vallási viták központját az urvacsora helyes felfogásának kérdése képezte, ezt ő egy nyilvános tudományos vita által kívánta elébb eldöntetni, hogy aztán az országgyűlésen könnyebben lehessen intézkedni a különböző hitfelekezetek óhajai és nézetei felett. A hitvitát jövő 1561. évi febr. 6-án *Medgyesen* kívánta megtartatni, melyre egy országos bizottságot választatott, és pedig

a nemesek közül *Mikola* Ferencet, *Mecskey* László ítélőmestert, *Győrffy* Mihályt, *Kornis* Mihályt, *Lázár* Imrét és *Kálnoky* Bálintot; a szászok részéről, mindazokat megválasztották, akik az országgyűlésen jelen voltak.

A zsinat, illetőleg a hitvita, a kitűzött napon és helyen csakugyan megtartatott. Dávid Ferenc a kolozsvári zsinaton alkotott 15 pontból álló kálvinista hitvallást, a szászok pedig a megyesi 14 pontu hitvallásukat terjesztették elő.

A jelenvoltak azonban sokkal erősebben ragaszkodtak nézeteikhez, semhogy a békés kiegyenlítésből valami lehetett volna. Egyik fél sem tudta a másikat okokkal meggyőzni; mindenik a maga felfogásának helyességéről és igazságáról volt meggyőződve. A Kalvin nézetét követők azzal védtek magokat, hogy ők a hit által, lelkiileg és szívvvel, tehát szentségileg (sacramentaliter) veszik az urvacsorát. A lutheránusok pedig azt állították, hogy a kenyérben és borban Krisztusnak valóságos teste és vére foglaltatik. Ez nagy eltérés volt. De mivel Dávid arra is hivatkozott, hogy az ő tana az, a mit a német egyetemeken tanítanak, s mivel a fejedelem minden áron békét és egyetértést akart létrehozni; ezért s hogy az egymással meg egyezni nem tudó felekre külső tekintely által is némi nyomást gyakoroljon, elrendelé, hogy az egyes felekezetek hitvallásaikat küldjék ki a legjelesebb németországi egyetemekre, hogy az ottani híres tudósok, mint választott bírák döntsének a kérdés felett. A szászok örömmel fogadták a fejedelem ezen rendeletét, s Hebler Mátyás által összeállított hitvallásukat ¹⁾ a németországi akadémiák ítélete alá és a fejedelem elhatározása alá bocsátották. A kálvinisták azonban ezt nem cselekedték, mivel szerintök az ő illetékes bírái nem Németországban, hanem Helvetiában vannak. Mindazáltal a német egyetemi theologiai fakultások kénytelenek voltak az ő hitvallásukra is kiterjeszkedni, s ítéletök alapjául a múlt (1560.) évi hitvallásukat és *véd-iratukat* vették. ²⁾

Erre nézve a frankfurti fakultás véleménye az volt, hogy a használt kifejezések ugyan szelidebbek, mint a régi sacramentariusokéi, de a lényegben egyeznek azokkal. A wittenbergi egyetem theo-

¹⁾ *Brevis Confessio de Sacra Coena Domini Ecclesiarum Saxonicarum et conjuntarum in Transsylvania. An. 1561.* — *Die Abendmahlstreitigkeiten.* Archiv des Vereines für Siebenb. Landesk. n. f. II. 256.

²⁾ *Defensio Orthodoxae Sententiae de Coena Domini etc.*

logiai kara hasonlóképen nyilatkozott. «Kétségen felül áll, — ugymond — hogy a lutheránusok ellenfelei sacramentariusok; igaz, hogy e nevet igyekeznek magoktól elhárítani, de tanaik lényege rájuk vall, s minthogy a név a dologtól jön, a kié a dolog, nevét is viselnie kell, tehát ők sem utasíthatják el magoktól.¹⁾

Igen természetes, hogy amidőn a kálvinistákra oly nevet sütöttek, melyet eddig Erdélyben is kárhoztattak, ennek ellenében a szászok hitvallását helyesnek jelentették ki, s megdicsérték a papságot, mely ahoz ragaszkodik. Felhívták a szebeni királybíró, hogy az igaz ügy mellett kitartó legyen, intse a többieket is, hogy a sacramentariusok ábrándos tévelygéseitől óvakodjanak, s kövessék állhatatosan Luther és Melancthon tanait. Nem maradt tétlenül a szász válaszófejedelem sem, a ki felhívta a királyt a lutheránusok pártolására; míg Major György, a wittenbergi theol. fakultás seniora, Csáky Mihály kancellárt kérte azoknak a király előtti védelmezésére.

Látni való, hogy a Luther-követők erősített táborra nem volt hajlandó hátrálni; más felől az ellenfél sem tartotta magát legyőzve, — s eként a vallásos forrongás az egész országban tovább tartott.

A szászok 1562. márc. 8-kán Szebenben tartott zsinatjokon ünnepélyesen felolvastatták a hitvallásukra érkezett külföldi kedvező véleményeket. Büszkék voltak reá, hogy oly tekintélyes férfiak elismeréssel és dicsérrel emlékeztek meg róluk. Az ágostai hitvallást és a többi symbolikus könyveiket újra átvizsgálták s összevetették a sacramentariusok nézeteivel, s hozott határozataikat a háborus idők dacára 1563-ban kiadták a külföldi akadémiák ítéletével együtt.²⁾

A politikai viszonyok azonban más térre fordították a felhevült kedélyek figyelmét.

¹⁾ Archiv des Vereines für Sib. I. 483. l.

²⁾ *L. Brevis Confessio de S. Coena Dei Ecclesiarum Saxonicarum et conjunctarum (Hungar.) in Transylvania. Una cum judicio quatuor Academiae Germaniae, super eadem controversia. Cum gratia et privilegio Serenissimi Principis nostri, electi Regis Hungariae etc.* MDLXIII. Cronae. Később 1584-ben is megjelent Lipcsében. Haner, *Historia Eccl.* 267—269. ll.

V.

Az 1563-ki tordai részleges országgyűlés. A fejedelem jó indulata a szászok iránt. — A törvény a templomok közös használatát rendeli el. — Fejedelmi rendelet nov. 22-kéről.

János Zsigmond ügyei 1561 óta roszt fordultak Erdélyben. Az elégtelenség általában elterjedett. Ellenségei összeesküvéseket forraltak élete és trónja ellen. Ferdinánd is megtámadta birtokait. Balassa Menyhért és társai elpártoltak tőle; a székelyek is fellázadtak. Csak a szászok maradtak hívek hozzá.

A lázadás leveretett; a bűnösök a segesvári országgyűlésen bűnhődtek; s így a hívek jutalma sem maradhatott el.

A következő évben békealkudozások kezdődtek János Zsigmond és Ferdinánd között, oly alapon, hogy házasság által csatoltassanak egy rokonsággá.

Ezért 1563. jun. 6-kára részleges országgyűlés hívatott össze Tordára. Itt az említett főtárgy mellett a vallás kérdése is felmerült. A fejedelem, bár egyéni meggyőződése szerint a Kalvin tanaihoz hajlott, most politikai okokból a szászokat pártolta, kik hívek maradtak hozzá a veszély napjaiban. Az ő vallási szabadságai tehát érintetlenül hagyattak; a székely protestansok és katholikusok közötti viszály pedig aképen lett megszüntetve, hogy újra kimondatott, miszerint régibb törvények szerint mindenik felekezet szabadon gyakorolhatja a maga vallását és szabadon választhatja papját. Minthogy pedig a templom sok helyen csak egy volt, elvégezték, hogy midőn az egyik felekezet papja isteni tiszteletet tart, azt várja meg a másik, s csak ha ez elvégezte predikációját, akkor menjen bele a másik fél, s szabadon szónokolhasson és szolgáltatthassa ki a szentségeket. A vallásháborítók ő felsége elé idéztessenek a sértett fél által, s a törvény értelmében vegyék el érdemlett büntetésüket.¹⁾

Ezen gyűlés után Alesius szász superintendenst kir. adomány-nyal is kitüntette a fejedelem; azon kívül a szász universitás kíván-

¹⁾ *Articuli statutorum dominorum magnatum, nobilium et procerum regnorum Hungariae et Transsylvaniae, Siculorum et Saxonum, in conventu eorum parciali Thordae pro festo sanctissimae et individuae trinitatis, anno domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio, de mandato sacrae regiae Majestatis domini eorum clementissimi celebrato confecti.* L. Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. II. 214. 218. V. ö. 163. l.

ságához képest, nov. 22-kén egy rendeletet bocsatott ki, melyben — hivatkozással azon tapasztalásra, hogy a szász egyházak némelyei a wittenbergi egyház tanait és szertartásait ujjakkal cserélték fel, mi által a régi szokástól eltávozva, a vallás egységét s a szeretet kötelékét megszakítva, a hitbeli különbséggel az egyenlenség magvát mintegy ellintették s botrányra adtak okot: intette tehát őket, hogy ezeknek idején elejét vegyék, botrányoktól és zavaroktól óvakodjanak, arra igyekezvén, hogy a szász gyülekezetek békéje, isteni tiszteletökben és szertartásaikban a régi rend és szokás továbbra is fentartassék. Akik ezen parancsa ellen tesznek, azok a büntetést ki nem kerülnek. ¹⁾

Ezen rendelet, mely nov. 30-kán a *szebeni zsinaton* felolvastott, úgy látszik, utolsó szívessége volt a fejedelemnek, melyet hű szász népének tett.

Ezentul már a kálvinisták és unitáriusok nézeteit kezdi pártolni.

VI.

Az 1564-ki segesházi országgyűlésen ismétellen kimondatik a mult évi kolozsvári végzés. — Az ureacsora kérdése az enyedi zsinatra utasittatik. — Blandrata a fejedelem megbízottja és a rita pontozatai. — A rita lefolyása és a két felekezetnek végleges különválása.

Miután a Ferdinánddal folytatott alkudozások eredménytelenek maradtak, János Zsigmond gondoskodott a béke fentartásáról az által, hogy a török segedelem reménye mellett hadfelkelést rendelt el, s 1564. jan. 2-kára összehívta a rendeket Segesháziára.

Uj adók kivetésén és a hadfelkelés szervezésén kívül felhozott a *vallás ügye* is. Ujra kimondatott a kolozsvári végzés, hogy kiki szabadon vallhassa azt a hitet, melyet akar; de úgy, hogy a más felekezetűek utjában ne álljon, s mások irányában erőszakot s méltatlanságot el ne kövessen. ²⁾ Ezen általános határozat mellett egyes felmerült esetekre is kellett végzést hozni. — Ugyanis Karansebesen a katolikus és protestans felekezetek között a templom használata miatt egyenlenség tört ki. A rendek kérték ő felségét, hogy az ügy megvizsgálására néhány jeles embert küldjön ki. De minthogy ilye-

¹⁾ Schwartz, Die Abendmahlsstreitigkeiten in Siebenbürgen, Urkundliche Beilagen. Archiv, des Vereines für Sieb. Landeskunde II. 287. l.

²⁾ Erd. Ország. Eml. II. 223.

neket nem könnyű találni, ő felsége jónak látta az egyenetlenség ki-puhatolását egyes felekre nem bizni, hanem a bajt törvénycikk által kívánta megszüntetni. Mihez képest elrendeltetett, hogy egyik napon a katolikusok, másik napon a protestansok használják a templomot, s ez alatt tiltva legyen a másik félnek az isteni tisztelettel foglalkozókat a szónoklásban és a szentségek kiszolgáltatásában háborgatni.

Minthogy az urvacsora kérdésében a szász és magyar papok között kitört versengést az ő felsége által két év előtt elrendelt megyesi zsinat nem egyenlítő ki: elhatározták a rendek, hogy isten dicsősége a kegyes szívek előtt a szentírásból annál nyilvánvalóbbá legyen, az egyházak predikátorai és a tudományokban jártas más férfiak mind-azok részéről, kik az urvacsorában a Krisztus testének valóságos jelenlétét vallják, mind a kiket sacramentariusoknak mondanak, s akik szerint az urvacsora csak ábrázoló jel, a királynak azon gyűlésről haza menetele után 15 nappal *Enyedre* gyűljenek össze, hol más kegyes és kitűnő férfiak is szabadon megjelenhetnek, ő felsége is valamelyik tanácsosát királyi személye képviselőjére elküldi, hogy tekintélye által a feleket szidalmak, bántalom és káromlás ellen védje s jelenlétében az említett papok isten tiszta igéjéből keresztyén buzgósággal megvitatkozván s a dolog felett értekezvén, az igazságot napfényre hozzák, hogy a viszálykodás miatt a keresztyének kétségben és homályban ne legyenek, sőt inkább a hit tisztaságát s a megújított vallás szerzőjét isten egyetlen fia a közbenjáró és megengesztelő Jézus által egy szívvel és szájjal dicsőíthessék.¹⁾

A fejedelem, a január 26 kán szétoszlott országgyűlés után — mivel a tervezett hadfelkelésre szükség nem vala — a vallásügyek rendezésére fordította főfigyelmét. Dávid F. sürgetésére és kérelmére ápril 9 kén költ rendeletével egybehívta a magyar és szász gyülekezetek püspökeit, dékánjait, predikátorait és papjait az Enyeden tartandó zsinatra. Teljhatalmu biztosává Blandrata Györgyöt, ki házi orvosa volt, különben tudós és a sz. írásban jártas hívét nevezte ki. E férfiut multja, tudománya és jelleme kiválóan képesítették arra, hogy ily

¹⁾ Szilágyi S., Erd. Orszgy. Emlékek. II. 223—224. és 226—227. II. Articuli Statuum et ordinum trium nationum Transsylvaniensium in parciali eorum congregatione, Anno Domini 1564. ex edicto sacrae electae regiae Majestatis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. in civitate Segesvár celebrata editi ac Majestati suae Sacrae exhibiti.

tudományos hitvitának necsak szótalán tanuja, hanem irányzója is lehessen. János Zsigmond azért is bizott benne, mert már az előtt 1546—1551-ig szolgált anyjának Izabella királynőnek udvarában, s annak Ferdinánddal kötött egyességében, mint tanácsadója és követe szerepelt. Az egyesség megkötése után Olaszországba ment, onnét az inquisitiótól üldözötve Genfbe menekült, hol tanuja volt Servet Mihály megégettetésének. Kalvint gyakran hallgatta, tanát sokban helyeselte, de előadására sértő megjegyzéseket tett. 1558-ban kénytelen volt Lengyelországba menekülni, hol a lengyel reformátorok társaságában az épen akkor folyt hitviták alkalmával szabad nézeteivel kitűnván, a krakkói zsinat szeniorává lett. De Kalvin gyűlölte őt mint Servet magasztalóját, s amint megtudta tartózkodási helyét, irt a lengyeleknek, hogy ne hagyják magokat csalatni Blandrata által, mert az veszélyes «szörnyeteg» és «pestises» ember. Ez kényelmetlenné tette helyzetét Lengyelországban, hol sokan elhidegültek tőle, s valóban jókor érkezett hozzá János Zsigmond meghívó levele, melyben a fejedelem, anyja halála után, udvari orvosának és tanácsosának nevezi ki.

Blandrata ezen új helyzetében csakhamar feltalálta magát. Külföldön tett tapasztalatai, vitái, az olasz inquisitorok és a genfi reformátor általi üldöztetése; Stancaro és Servet sorsa, mindmegannyi körülmények, melyekből könnyen megérthető, hogy ő az erdélyi hitviták alkalmával Dávid Ferenc nézete felé hajlott. Gazdag tapasztalatai nagy tekintélyt kölesönöztek neki; tudománya és higgadtsága előtt a theologusok is tisztelettel hajoltak meg. Ezért küldötte őt ki a fejedelem teljhatalmu biztосként az enyedi zsinatra oly utasítással, hogy az illetlen lármát és veszekedést lehetőleg mérsékelni és csillapítani igyekezzék; hogy a gyűlölséget azok között, kik a régi szent atyák állításait és igaz ítéletét isten kijelentett szavainak tartván, az urvacsorában Krisztus testét jelenlenni erősítik, és azok közt, kik az urvacsora szavait különbözőleg értelmezik, lecsendesítse és megszüntesse. Együttal meghatározta, hogy a vitatkozás mindkét fél által írásban legyen, hogy így az igazság a gyöngék megbotránkozása s egymás káromlása nélkül kitűnjék, amit a király a gyülekezetek hasznára s a kegyes lelkek épülésére felettébb óhajtana. De ha ez elérhető nem leszen, a gyülekezetek jövődöbeli nyugalma érdekében oly intézkedések megtételét rendeli, hogy a szászoknak és mindazoknak, kik a Krisztus testének az urvacsorában jelenlétét állítják, legyen

saját püspökjük. Komoly, kegyes és tudós férfiú, az ur nyájára hiven ügyelő, aki a tanok, szertartások és fegyelem egységében igazgassa és kormányozza az ekklesiákat és az engedetleneket és bűnösöket megfenytse. Viszont azoknak is, kik a Krisztus testének az urvacsorában távollétét erősítik, legyen saját püspökjük, ki hasonlóképen igazgassa és kormányozza ezek gyülekezeteit, — mindkét fél külön hatás- és jogkörben viselvén gondját saját nyájának, hogy így a közöttök eddig létezett egyenetlenség és vetélkedés egészen megszűnjék. Végre a király meghagyta a zsinat tagjainak, hogy küldöttét tisztelettel fogadják, személye képviselőjének ismerjék el, és iránta engedelmisséggel viseltessenek. Egyszersmind intette őket, hogy egymást megérteni igyekezhvén, az urvacsora kérdésében az óhajtott egyességet elérni mindenképen igyekezzenek. ¹⁾

Blandrata magával hozta a vitatkozás tételeit is, melyek következőképen voltak szövegezve: «Vajon mindazok, kik az urvacsorát csak Krisztus halálára emlékeztető, ábrázoló jelnek tekintik, elutasítják-e a pápások, kapernaiták és sacramentáriusok hitnézetét? Vallják-e, hogy a Szentlélek nincs a küljelekbe zárva, s a szentségimadás elvetendő? Megengedik-e valamennyien, hogy a szentségek nemcsak isteni kegyelemnek és ígéretnek, de a kegyes önelhatározásnak bizonyítékai, s hogy ha a keresztyén hittet nem veszi, nem használnak? Vajon mindnyájan azt tartják-e, hogy az urvacsorai kenyér és bor ábrázoló jelében vagy jelével a Krisztus valóságos teste és vére adatik, és hogy akik azzal élnek, anyagilag a Krisztus testével és vérével táplálkoznak, mi által mintegy részekre szakadnak a most földbe rejtett szentségek, melyek által Krisztusnak ami urunknak testéből való testté, és csontjából való csonttá leszünk? Hogy lehet a kenyér Krisztus teste, a bor pedig vére? Vajon Krisztus jelenléte a szentségben test szerinti-e vagy más? és minő? Vajon a közbőkeért elfogadhatók-e ezen képes szólamok: 1. hogy a kenyérben vagy kenyérrel a szentség titokszerű egyesülésénél fogva Krisztus teste adatik? 2. hogy anyagilag Krisztus testével táplálkozunk, s ezzel valóban és igazán közösülünk; 3. hogy a kenyér szentségileg a Krisztusnak teste, mint volt halála előtt, de csak minősége megváltoztatása következtében; végre 4. vajon a gonoszok az igaz szentséggel élhetnek-e, ehetik-e

¹⁾ Schwarz, Die Abendmahlsstreitigkeiten in Siebenb. Archiv des V. f. S. L. II. 288. 1.

Krisztus valóságos testét, használ-e az nekik? Miért záratnak el ettől, holott ha élhetnének vele, javokra válnék, mint válik a hitetleneknek, akiket az azzal élés megtérít?»¹⁾

Ezen tételek a fejedelmi megbízó levéllel együtt ünnepélyesen felolvastattak a templomba gyülekezett vitázók előtt; azután Blaudrata a fejedelem nevében fölhevta a sacramentariusokat, hogy előbb ők foglalják írásba *egységgi módozataikat*, minthogy ők bontották fel az egységet. Ezek ápril 10-kén átadták az «Egység módozata» (Modus Concordiæ) című iratot, melyben kijelentik, hogy őket sacramentáriusoknak helytelenül gúnyolják, mert azok a szentségeket csak üres jeleknek s az egyházi társaság külső bizonyítékainak és jeleinek mondják. Ők ellenben istennek irántok való szeretete és kegyelme zálogául s ígérati pecséteül tartják, mi hitöket megerősíti. Az urvacsora kérdésében szerintök csak annak vétele *módjáról* van szó; ez az, a miben különböznek. Ők azt állítják, hogy az evés szellemileg történik, s a kenyér a lélek eledele. Krisztus ebben az igazság lelke által megfoghatóanul közli magát velök, táplálja őket életével úgy, miként a fát táplálja gyökere, s miként az erő és erély a főből terjed ki az emberi testre. Ez világos, ebben semmi kétértelmű nincs. Csak kevés értelmi erővel bíró emberről sem tehető fel, hogy kételkedjék a felett, miszerint Krisztus teste csakugyan testi szájjal vétetik-e? *Ez az én testem* — csak szentségileg vehető. A megtört kenyér és kitöltött bor nem lehet Krisztus teste és vére, mert isten magához mindig hasonló. A *test* neve képletesen van értve Krisztusra, ki az égben van, s csak lelke erejével és kegyelmével tölti be az eget és földet, nem pedig teste megmérhetlenségével. Az, hogy Krisztus teste mindenütt van — ubiquitas — égben, földön, rejtve a kenyérben és borban; hogy testileg, anyagilag — substantialiter — legyen a földön s úgy menjen át testünkbe, emberi találmány, oly képtelenség, miről szólni sem érdemes. Nem testileg, de hit által történik, hitben lehetséges mindez, úgy eleveníti meg ő lelkünket erejével és hatalmasságával, mint a kenyér és bor megeleveníti a testet. Krisztus teste csak a jóknak adatik, mert azok veszik, de a gonoszok szíve elzárkózik előle; azonban azért az urvacsorai szentség és Krisztus nem változik meg...

¹⁾ Schwarz, Die Abendmahlsstreitigkeiten in Siebenbürgen. II. Archiv. II. 289—290. l.

Erre a másik fél is higgadtan kijelentette, hogy: «ők is megegyeznek abban, hogy az urvacsorát hit nélkül venni nem lehet, de a kérdés súlyát Krisztus ezen szavaira fektetik: *vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek megtöretik; igyátok, ez az én vérem*. Ők ezt betű szerint értik; nincs ennek elvont értelme, nem névfeleserélő, ábrázoló, jelölő és képletes szólás ez. Szerintök az ellenkezés oka nem az evés módjában van, hanem abban, hogy szerintök Krisztus teste anyagilag, állandóul és mindig jelen van az urvacsorában. A kérdés az: benne van-e? Feleletök az: hogy benne, de nem Euclides vagy Archimedes mértani képletei szerinti bizonyossággal állítják, hanem keresztyénekhez illően hiszik, vallják, visszautasítván az emberi okosság azon sületlenségét, a mit az igén alapuló hit meghalad és felülmul. De nem is úgy értik az evést, mint a kapernaiták, hogy fogaikkal rágják a Krisztus testét, hanem a vak okosság által kinyomozhatatlanul, csak isten előtt ismert módon. S minthogy ezeket igazaknak tartják, ellenfelöknek egyességre való felhívását csak úgy fogadják el, s csak úgy vélik lehetségesnek, ha azon vélemény, mely szerint az urvacsorai kenyér és bor csak jegy, tőlünk távol az égben levő Krisztus testének és vérének ábrázoló jegye, és Krisztus teste és vére abban csak ábrázolólag van értve, elvettétvén — a szentírás világos szavait mindkét fél figyelembe veszi. Ők nem akarnak megállapított véleményöktől elállani, sem az általok hitt igazságról nem mondanak le, mert ez egyezés helyett egyenetlenséget támasztana.¹⁾

Látni való, hogy a két fél, mostani fogalmaink szerint, nem nagyon messze állott egymástól, és hogy ha nem ragaszkodtak volna oly nagyon előlegesen elfogadott tekintélyeikhez, az annyira óhajtott egyesség csakugyan létrejöhetett volna. De a sacramentáriusok idézték Bullingert, Bézát, Martyr Pétert; a lutheránusok Heshusiust, Chemnitiust és Selnekkert. Amazok is sokat elismertek ezek állításaiból; emezek sem tagadtak meg minden érdemet amazok tudományától. De azért az egyes szavak tökéletlenségének tökéletes értelmét a magok részére követelvén, mindkét fél elvált egymástól, százados alapját vetvén meg sok boldogtalanságot szült hitbéli pártoskodásnak.

¹⁾ *Actio Synodi* (XIV-tae) celebratae Enyedini ex mandato Sereniss. Principis Dom. Joanni Secundi etc. in qua disputatum est de praesentia corporis et sanguinis Christi in Sacra Coena. Mense Aprilis Anno Salutis 1564. Lásd Jakab Elek, Dávid Fer. emléke. Oklevelek stt. 10. l.

A két felekezet tehát forma szerint elvált egymástól s megválasztá mindenik a maga superintendensét. A magyarok és székelyek *Alesius* Dénest, a szászok *Hebler* Mátyást, a kálvinista magyarok pedig *Dávid* Ferencet. Ez utóbbi csakhamar a fejedelem udvari papjává is lett.

Most már csak az volt hátra, hogy az országgyűlés ezt az eredményt törvénybe iktassa. E célból János Zsigmond *jun. 4-kére* Tordára részleges országgyűlést hirdetett.

Az országgyűlés a kitűzött időben megnyílt, és egy összeesküvésimerényletben résztvevők megbüntetése után, néhány világi tárgynak elintézése mellett szabályozta a két protestans felekezet vallásügyi kérdését. És pedig, minthogy a kiegyezésről többé szó sem lehetett, *elhatározták, hogy mind a lutheránusok, mind a kálvinisták teljes vallásszabadságot élvezzenek, úgy azonban, hogy egyik felekezet papja se erőszakolhassa hitét egyházközönségére, ha ez vele ellenkező értelmet vall, s mindenik saját hitén levő papot tarthasson.*

Ezzel a teljes vallásszabadság a három felekezetre ki volt mondva, és pedig az 5-dik tveikkben következő szavakkal:

«Továbbá, mivel a vallás ügyében, különösen pedig az urvacsora kiszolgáltatása ügyében egyrészt a kolozsvári magyar egyház, másrészt a szebeni szász nemzetiségű papok és superintendensek között eddigelé különböző vitatkozások, vetélkedések, küzdelmek és hitfelfogások fordultak elő; hogy az eféle egyenetlenkedés megszüntetessék s mind a két fél lelkiismerete megnyugtattassék, a honlakók nyugalma tekintetéből rendeltetik, hogy ezentul mind a két félnek, akár a kolozsvári akár a szebeni egyházaknak szabad legyen azt a vallást és tant követni, a mely nekik tetszik, úgy azonban, hogy ha a lelkipásztor valamely város- vagy községnek a kolozsvári egyház vallását és tanát akarja hirdetni, arra a népet nem erőszakolhatja, hanem azt a vallást és tant kell hirdetni, melyet az illető város vagy község óhajt, különben az ellenkező pap elmozditható. Ez követendő a szebeni egyházmegegyében is. Ha pedig valaki a szebeni vagy kolozsvári ekklesia hitfelfogásához akar csatlakozni, vagy a szerint akar az urvacsorával élni, a szebeni superintendens kerületében levő faluból urvacsoravétel végett mehessenát a kolozsvári hitval-

láshoz tartozó faluba, ellent nem állván senki akadályozása, neheztelése, bántalmazó gúnyja, sőt nevetése is.» ¹⁾

Ezen törvénynek az volt a világos szándéka, hogy az urvacsora kérdésében egymástól eltérő nézetű, de a hitujításnak általános elvét elfogadó keresztyének békében éljenek egymással; hogy szűnjenek meg az évek óta tartó egyenetlenségek és vetélkedések, s hogy ez által a sokfelé huzó erők az ország közös érdekében együtt érvényesülhessenek.

De ez, amint látni fogjuk, nem következett be. Az emberi gyengeség természetében fekszik, hogy az egy kérdésben összezőrdült felek, neheztelésöket más kérdésekre is átviszik, hogy a vallási eltérő elvek különbségét a politikában is érvényesítik. Ki tudná a szíveknek belső forrongását hiven lefesteni? Ki merné a cselekvés rugóit, ily szellemi kérdésben, könnyelműleg megítélni? Ha tisztátalan indokokat teszünk fel, úgy a XVI. század embereinek iszonyu romlottságától el kellene fordulnunk. Ha nem kételkedünk a küzdők céljainak és szándékainak tisztaságában, akkor bámulnunk kell azt a buzgalmat, melyet lelki üdvösségök keresésében kifejtettek.

¹⁾ *Szilágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. II. 231. és 232. l.

HATODIK FEJEZET.

A szentháromsági viták János Zsigmond haláláig.

(1565—1571.)

I.

Az 1565-ki kolozsvári országgyűlés nem kedvez a szászoknak, sem a „pápásoknak”. — A marosvásárhelyi és gyulafehérvári iskolákról gondoskodik a törvény. — Az 1566-ki tordai országgyűlés kiutasítja a kath. egyházi személyeket; de az ugyanazon évi szebeni gyűlés megtűri őket.

Az előbbeni fejezetben tárgyalt országgyűléseken és zsinatokon megerősödött s törvényileg biztosított kalvinizmus nem elégedett meg kivivott szabadságával. Azon kezdett törekedni, hogy minden más felekezetet meghódítson, s szellemi uralmát az egész ország felett kiterjeszsze és megalapítsa. S erre a közszellem igen fogékony volt, amennyiben a sok vita következtében sokan kétségbe kezdték vonni ez eddig érvényben volt keresztyén tanok igazságát, s korlátlan kutatás és általános ujitás szelleme vett erőt a lelkeken.

Ennek két irányban volt kedvezőtlen következése. Először az, hogy a két régibb ker. felekezet, tudniillik a róm. katolikus és lutheránus felekezet ellen nagyobb ellenszenv támadt; másodsor pedig, hogy a vallásbeli ujitásoknak végtelen tért nyitott és az unitarizmus felé terelte a közvéleményt.

A szász lutheránusok ugyan már ekkor sokkal tekintélyesebb számat képviseltek Erdélyben, semhogy ellenök törvényhozási intézkedést lehetett volna foganatosítani. Annál bátrabban lehetett ezt megkísérteni az elgyengült római kath. egyház ellen.

Az 1565-ki kolozsvári országgyűlésen, mely jun. 22-kére volt összehíva, azt tapasztaljuk például, hogy a kalvinizmusra tért fejedelem, ki Ferdinánd halála után háboruba keveredett annak fiával Miksa királylyal, a vármegyei nemesség birtokán levő plebánusok-

nak csekély megszorítással elengedte a megerősítési díjat (Census cathedraticus), míg a szászokét fentartotta. A székelyföldieknek «kik a tiszta evangéliomot hirdették, s a szentségeket Krisztus meggyása szerint szolgáltatták ki», szintén elengedte; *de a pápásokon* «kik az öreg miséből, keresztjáróból, purgatoriumból, lelkek szabadításából, búcsújárásból és érdemek osztogatásából régi jövedelmeket most is veszik», a fizetési kötelezettséget meghagyta. Hogy pedig az új tan az ifjuság között is buzgó tanítás által minél jobban terjesztethessék, a marosvásárhelyi iskolának harmadfél száz forintot szavaztak meg, s ugyanannyit ígértek a jövőre nézve is; mert — amint a törvény mondja — ő felsége kedvez a tudománynak és tanuló ifjuságnak. Szintugy, bárha a fejedelem a gyulafehérvári iskola megépítése végett a kellő jövedelemtől és a görög s latin nyelv tanítása végett szükséges tudós tanítókkal ellátásáról eddig is gondoskodott azon okból, hogy az egyházi szolgálat isten tisztességére naponként öregbedjék: mindazáltal most ő kegyelmek — országul — való engedelmes intésére és kívánságokra bővebb gondolkozását s az iskolának oly módon való megépítését ígérte, hogy abban a felségnek és országnak kedve teljék.¹⁾

A következő évben, jelesül pedig az 1566. márc. 10-kére *Torda* összehívott országgyűlésen, János Zsigmond szükségesnek látta kimondatni, hogy a kath. egyházi személyek kiutasíttassanak Erdélyből. Ezen intézkedés egészen ellenkezik azon szellemmel, mely eddig az erdélyi országgyűléseken uralkodó volt; s nem is magyarázható másképp, mint hogy a lefolyt urvacsorai keserű vitákban elkapatott valamely pap, — talán éppen Dávid Ferenc, a ki a fejedelemnek udvari papja volt — hozta fel e veszedelmes indítványt, mely elfogadtatván, a törvénycikkek végére, mint 10-dik cikk, e szavakkal csatoltatott:

«Végezetre, miért hogy az ur istennek jóvoltából az evangéliomnak világosságát az ő felsége birodalmába mindenütt felgerjesztette, és kívánja, hogy az hamis tudomány és tévelygések az anya szent egyházból kitisztíttassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy aféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez

¹⁾ Erdélyi Orszgy. Embl. II. 289-290. II.

ragaszkodtanak, és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazittassanak.

Az váradi káptalannak ő felsége ez jövő virágvasárnapot hagyta, kik ha meg akarnak térni, házakban, szőlőjökben, marhájokban, jószágoktól elválva, kiket ő felsége magának akar tartani, békességgel megmaradhatnak; ha pedig az istennek ígését nem akarják venni, személyekben, marhájokkal egyetembe valahova akarnak menni, szabadon elbocsátassanak.¹⁾

Ezen szigorú törvény végrehajtására éppen nem voltak alkalmasok az akkori politikai viszonyok. Az ez évi nagy török hadjárat, s ezzel kapcsolatban a belviszonyok zilált állapota teljesen igénybe vették János Zsigmond figyelmét. S úgy látszik, hogy midőn november hó 30-kára a végből hívta *Szebenbe* az ország rendeit, hogy a török trónváltozás következtében szükségessé vált teendőkről intézkedjenek, sietve ragadta meg az alkalmat, hogy a tordai gyűlés határozatain enyhítsen. Mintha megrestelték volna a rendek, hogy a katolikusok ellen, kik ugyanis csekély számmal voltak Erdélyben, oly szigorú törvényt alkottak. Azért most siettek újra kimondani, hogy *mind a három felekezet szabadon gyakorolja vallását*. Eltiltották ellenben a keleti vallást, mivel annak papjait szellemileg nem eléggé képzetteknek tartották.

Ehez képest a vallás dolgában hozott 17. és 19-dik törvényeket eképen fogalmazták:

(17.) A religio dolgából végeztetett volt, ez előtt is egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindeneknek felette, minden keresztyénnek isteni dolgot kelljen szeme előtt viselni, hogy ez előtt való articulások tartása szerint, az evangélium predikálása, semminémű nemzet között meg ne háboríttassék, és az isten tisztessége, nevedése meg ne bántassék, sőt inkább minden bálványozások és isten ellen való káromlások közülük kitisztíttassanak és megszűnjenek, most is azért ujabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden

¹⁾ Az magyar országbélieknek és erdélyországbéli három nemzetnek, nemeseknek, székelyeknek és szászoknak, ez elmúlt *Reminiscere* vasárnapjára hírdetett thordai rész szerint való gyűlésbe, közönséges akarattal szerzettetett articulosi 1566. L. Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. II. 302. I.

nemzetség közül eféle bálványozások kitöröltessenek és az istennek ígéje szabadon hirdettessék, kiváltképen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén, vakokat vezetnek, és eképen mind magokat, mind a szegény községet veszedelemre vitték.

Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak, ő felsége parancsolja, hogy György püspökkel superintendenssel az bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek, kik, ha úgy is az megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak, vagy oláh püspök, vagy papok, avagy kalugerek lesznek, és mindenek csak az egy választott püspökhöz György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak, akik pedig ezeket megháborítanak, hitetlenségnek penájával büntetessenek.

(19.) Ez is végeztetett egyenlő akarattal, hogy a váradi káptalan helyébe mért hogy azok megrontattanak az ő bálványozásoknak okáért, ez dologért az nemességnek igazsága meg ne fogyatkozzék, sőt az Erdélyországnak módjához képest tartassék más két pap, Kanisai János és Foris pap, kik most is ugyanott Váradon vagynak, ezek mellé választassék egy jámbor, tudós és tökéletes ember, az vármegye notáriusával egyetemben, kik az leveleket őrizik, oltalmazzák és minden levél keresésinek, kiadásának és törvény szerint való exekutióknak az ő felsége parancsolatjára, gondját viseljék, és önnön pecsétek alatt s felségnek minden dolgokat híven megírjanak. De privilegiumok kiadása az ő felsége kancellárjára tartassék, kiknek ő felsége az levelek váltságán kívül is esztendőnkint fizetést teszen, és őket megelégteti.¹⁾

A következőzés megmutatta, hogy a visszahatás mind a két irányban bekövetkezett. A katolikusok csekély számuknál fogva nyíltan fel nem léphetvén, titokban kezdtek működni, s Erdélyen kívül keresztiek pártfogókat, míg az ujitók, támaszkodva a törvényben kimondott szabadságra, oly vitákat támasztottak a *szentháromság* tana felett, mely mellett minden egyéb kérdés háttérbe szorítottatott.

Hogy erről tiszta fogalmat szerezhessünk magunknak; hogy megérthessük mi kényszerítette a hatalomra jutott kalvinismust arra,

¹⁾ L. Szilágyi S., Erl. Orszgy. Eml. II. 321. 326. és 327 li.

hogy támadó szerepéből egyszerre az önvédő szerepére menjen át: arra nézve szükséges, hogy figyelmünket kissé az unitarismus keletkezésére fordítsuk.

II.

Az unitarismus kezdete Erdélyben és Magyarországon. — Dávid F. működése és zsinatok tartása; — általános ingerültség. — Az 1568-ki tordai országgyűlés szellemi fegyvert ajánl. — A gyulafehérvári zsinat márc. 8-án a fejedelem elnöklése alatt tartatik meg.

Az unitarismus által a vallási viták egészen más irányba tereltek. Nem a Krisztus testének és vérének az urvacsorában való mikénti létezése, elfogadása és hatása, hanem magának Krisztusnak, mint isten egyszülött fiának istensége, s ezzel együtt az összes keresztyénség által eddig elfogadott *szentháromság* tana képezte ezentul a viták sarkpontját.

Kétséget nem szenved, hogy e kérdést Blandrata György hozta szónyegre Erdélyben.

De nem Blandrata volt megalapítója az új tannak és felekezetnek, hanem Dávid Ferenc, a ki, mint a fejedelem udvari papja, közeli érintkezésben és barátságban élt Blandratával. Genfből figyelmeztető levelek mentek a lengyelekhez, a magyarokhoz és az erdélyiekhez, hogy őrizzék Blandratától, aki «bűntársa» volt a Bernben lefajeztetett Gentile Bálintnak és a Genfben megégettetett Servet Mihálynak.

Tény, hogy ez utóbbinak művei el voltak terjedve hazánkban is, és hogy egyesek között heves viták folytak felettök, mielőtt nyilvános nagy harc lett belőle. Dávid Ferenc a szószerkekre vitte e tanokat, melyek Németországban, Svájcban és Lengyelországban már a közbeszéd tárgyát képezték. A külföldről hazatért ifjak sokat tudtak beszélni a szentháromság felett folyt theologiai vitákról. A felkeltett közvélemény sokkal hatalmasabban nyilvánult a lelkiismeret és kutatás szabadsága mellett, semhogy azoktól a magyar reformátorok elzárkózhattak volna.

Magyarországban Melius Péter debreceni pap már 1561-ben vitázott e felett Arany Tamással. Egri Lukács pedig 1566-ban a *gönci* zsinaton Károlyi Gáspárral és társaival. Huszár Gál az Arany Tamás ellen írt műve előszavában azt mondja, hogy ez Debrecenben Arius-tévelygésével sok jámbor keresztyént háborított meg. De Melius meg-

cáfolta őt s visszavonatta tanát.¹⁾ Hasonló dolog történt Egri Lukácsal is, aki mint eretnek elzárattott, s öt évi fogság után szintén visszavonta tanát.²⁾

Eként Magyarországon csakhamar elnyomatott az új felekezet.

Nem úgy ment a dolog Erdélyben, hol Dávid Ferenc állt a mozgalom élére, aki helyzeténél és tudományánál fogva nagy hatást gyakorolt az erdélyi protestansokra.

A theologiai vitákban senki sem volt oly jártas mint ő. Éles logikával, elragadó ékeesszólással birt. Blandrata tehát hatalmas esz-közt talált benne arra, hogy elébb a fejedelemmel, utóbb a rendeknél is egyengesse az unitarismus útját. Elébb magánbeszélgetésben egyeseket, utóbb nyilvános szónoklatokban tömegeket hódított meg. Más tekintélyt, mint a bibliát és a józan észet, nem ismert el. Sem a régi egyházi atyák, sem az új reformátorok szavai, állításai reá döntő hatással nem voltak. Rálépett az egyéni meggyőződés kemény de sikamlós talajára. Ezért erős összeütközésbe kellett jönnie azokkal, kik a már egyszer elfogadott tételekhez állhatatosan ragaszkodtak.

Dávidnak helyzetét kétségen kívül nehezítette az, hogy először Luther nézetét védelmezte a katholicismus ellenében; majd Calvin nézetét a lutherismus ellenében, most pedig Servet nézetét a kalvinismus ellenében. De ő az állhatatlanság és következetlenség vádján taltette magát, s erősen összetűzött elébb 1566-ban Károlyi Péterrel³⁾ a kolozsvári főisk. igazgatójával, majd Melius Péterrel, a debreceni híres predikátorral.

Hogy mily nagy forrongást idézett elő Erdélyben a szentháromságról szóló új tan, bizonyítja azon körülmény, hogy már 1566-ban több zsinat és nyilvános vita tartatott — jelesül Tordán,⁴⁾ Gyulafehérvárott⁵⁾ és Marosvásárhelyen.⁶⁾ Itt azonban, bár az istenegység

¹⁾ Révész Imre, Magy. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. 1873-ki f. 49. l. V. ö. Az Keres-Peterdi Aran Tamás vallási, az ő eretnek tudományból való megtérése után a debreceni ecclesia előtt 13. decembris 1561.

²⁾ Lampe, Hist. Eccl. Ref. 140. l.

³⁾ L. Scriptum Fr. Davidis An. D. 1566. és Francisci Davidis Responsio ad Argumenta, quibus hypostasin spiritus Sancti Petrus Caroli stabilivit. Lampe, Hist. Eccl. Ref. 152—154—158. ll.

⁴⁾ *Capita Consensus Doctrinae* de vera trinitate stb. elvesztek. — The- ses at Antitheses . . . L. Lampe, Hist. Eccl. 147—149.

⁵⁾ *Disputatio prima Albana* . . . ily cím alatt ma sincs felfedezve, de Dávid F. egyik vitáirátában fentartott belőle némely részeket.

⁶⁾ *Sententia Concors* Pastorum et Ministrorum Ecclesiae Dei Nationis Hungaricae in Transsylvania, De propositionibus Doctoris Georgii Blandratae

felé való hajlás kitetszik, még nem vetették el a szentháromság tanát; nem azon *katechismusban* sem,¹⁾ melyet Dávid Ferenc és társai kiadtak és a fejedelemnek ajánlottak. De a szakadás kikerülhetlenné vált, mert az ellenkező nézetűek szintén írásba foglalták nézeteiket, s mert mindenki állította, hogy ő az isten igéjének tiszta fel fogására törekszik.

Melius Péter, ki jelen volt a fejevári zsinaton, Blandratát vezélyes embernek jelentette ki a fejedelem előtt. De minthogy itt nem győzhetett, 1567. febr. 24-kére *Debrecenbe* új zsinatra hívta össze a tiszántuli papságot, mely aláírta az ugynevezett *debreceni rövid hitvallást*.²⁾ Ezen hitvallást Melius Péter írta, s élesen és gúnyosan kel ki benne Dávid ellen; s követőit mint istenkáromló bűnösöket és eretnekeket az egyházból kizáratni és a világi hatóság által halállal büntettetni kívánja.

Erre általános harc következett Magyarországon és Erdélyben; zsinatok és röpiratok egymást érték. Debrecen és Kolozsvár, Melius és Dávid nevei pártnevekké lettek. Vallási buzgalom, tudomány és ész

et Francisci Davidis etc. in Disputatione Albensi, coram regia Majestate, An. D. MDLXVI. die Apr. XXV. propositis, Et limitatione Fratrum, qui ex Hungaria prelictae Disputationi interfuerunt. In frequenti Synodo Vásárhelyiensi eodem anno die vero XIX. maji pronunciata et publicata . . . etc. I. Dávid F. Eml. 67. I. megjelent Bod Péter ily című művében: *Historia Unitariorum* . . . 12—26. ll.

¹⁾ *Catechismus Ecclesiarum Dei in natione Hungarica per Transylvaniam, quo relicto papistico deo quaterno, verbum dei de sacrosancta Triade, Uno vero Deo Patre, et filio eius, Domino Jesu Christo, ac amborum Spiritu amplexae sunt, simplicitateque illud credunt ac profitentur. Regiae Majestatis, Domini nostri clementissimi assensu ac voluntate excusus, et publicatus. Candiop. A. D. 1566.*

²⁾ *Brevis Confessio Pastorum ad Synodum Debreciní. 24, 25, 26 febr. An. D. 1567. celebratum convocatorum. Debreciní Exceudebat Michael Török. A. D. 1567. E hitvallás ajánlva van II. János (Zsigm.) Magyarország választott királyának, mint az igaz egyház táplálójának és védőjének, az egyházból kiátkozottak és Antikrisztust valló eretnekek kárhoztatójának és kiirtójának.*

Ugyane művet kiadta Melius magyarul is e cím alatt: *A Debrecenbe összegyűlt keresztyén predikátoroknak igaz és szentírás szerint való vallások. Debrecenben nyomtatta Török Mihál. 1567.* Ezt már nem a fejedelemnek, hanem a magyarországi jámbor keresztyén áros népeknek, akik Debrecenben, Szombatban, Kassán és Váradon laktak, azért, hogy tévova járván, a Szentháromságot tagadó eretnekek száját betömjék. Ezeket — u m. noha az isten szava győzi meg először, de az önnön írások, végezések, kit kinyomtattak, a vásárhelyi végezés, a Katechismus, kit tavaj 1566 nyomtattak, kiben az egy istent, Atyának, Fiúnak és Szentléleknek vallják a Szentháromságot, hogy a Krisztus állat szerént örökké született Istenfia, Atyjával egyenlő, a Szentlélek bizony Isten, állatja, valósága van, az Atyával, Fiúval egyenlő, noha most immár tagadják, ebből is eretnkségek meglátszik, nincs igaz fundamentumok.

állt hasonló buzgósággal, észszel és tudománynyal szemközt. Világi és egyházi férfiak sorakoztak. Országgyűlési végzések és fejedelmi nyilatkozatok állottak mind a két részen.

Dávid Ferencre kétségen kívül hatott a fejedelem jóakarata és feltétlen bizodalma, valamint Blandratának barátsága és a nemesség színe-javának jóindulata is. Gyulafehérvárott nyomdát alapított, mely szellemi fegyvergyára volt. Innét kerültek ki Melius elleni iratai; *hitvallása és apologiája*¹⁾, mindkettő a fejedelemnek ajánlva, mint Magyarország választott királyának, ki isten egyházának védője, s aki szereti az igazságot. — Itt még szeliden védi magát, s bizalmát fejezi ki a fejedelem iránt, hogy nem fog hallgatni azokra, kik az igazságot fegyverrel akarják elnyomni. Erősen hangsúlyozza, hogy a lelkiismeretet és lelket nem lehet külső eszközökkel elnémitani. Nem tudja eléggé csodálni ellenfele vadságát, ki ellene a fejedelmet hibái bebizonyítása előtt tűz és fegyver használására ösztönzi. De a fejedelem látta és megismerte — u. m. — *mily alapokra van építve tudományuk*, s minő oszlopok támogatják az összeomlani készülő háromszemélyű istenöket . . .

Az olvasóhoz irt előszóban elmondja Dávid F., hogy oly műre, mely érvek helyett gyalázkodással van tele, és maga magát cáfolja meg, nem kellene felelni; de az együgyűek kedvéért némely fontosabbakra megteszi megjegyzéseit, egyebekben hadd vagdalkozzék Melius saját árnyával . . . A cáfolat után, a zárszóban szintén komolyan kéri ellenfeleiket, hogy ne csufolják és ne rágalmazzák őket azért, mert ők az igazságot és lelkök üdvét keresik a sz. írás tanai szerint. —

Nem ily hangon volt írva ama másik két könyv, mely ugyanazon évben (1567.) és ugyanazon nyomdából jött ki ily cím alatt: „*Két könyv az Egy atyáistennek, a Fiúnak és Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről*“.²⁾ Itt kimutatni akarják, hogy az egyisten-eszme

¹⁾ *Refutatio Scripti Petri Melii*, quo nomine Synodi Debrecinae docet Jehovalitatem, et trinitarium Deum Patriarchis, Prophetis et Apostolis incognitum, Albae Juliae, excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter, Anno Christi Domini MDLXVII.

²⁾ *De falsa et vera unius Dei Patris Filii et Spiritus Sancti Cognitione*, libri duo. Authoribus miuistris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transsylvania. I. Thessal. 5. Omnia probate, quod bonum est, tenete. Albae Juliae. Hogy a lengyel unit. reformátorokkal összeköttetésben állottak az erdélyiek, azt e cím is mutatja.

nem uj, hogy az az apostolok és egyházi atyák tanain épült — Origenestől Servetig. Felölelik a ker. vallás összes hittételeit történelmileg összehasonlítva. A reformációra térve, elmondják, hogy az csak lassan fokozatosan fejlődhetett, mert — u. m. — képes-e a vak eltűnni az igazságot, ha szemei egyszerre látásra nyílnak meg? Luther, Melanchton, Zwingli, Kalvin a ref. tökéletesedésének fokait jelölik. Ezek fölé emelkedett Servet, ki nyíltan tanította isten egységét... Áttérve az erdélyi reformációra, annak fokozatos fejlődését érintve, azon reményöket fejezik ki, hogy nemsokára be lesz fejezve, mert az emberek meg fogják ismerni a felséges isten lényegét. De a küzdelemre — u. m. — készen kell lennünk. Mózes 40 évi bujdosás után vitte be népét az ígért földre. Krisztus a sz. lelket vigasztalásukra 50 nap múlva küldötte el tanítványainak. Ők is közelednek az időhöz, melyben céljukhoz eljutnak, mert a Luther és Zwingli közötti meg hasonlításnak, a mi 1529-ben volt, csaknem annyi ideje... A zsidók közt az ötvenedik volt az öröm esztendeje, midőn a szolgák elvesztett jószágukra visszatértek. Az öröm esztendeje nekik is nemsokára eljő, s akkor egészen megszabadulnak az Antikrisztus fogságából, megtérnek elvesztett javaikra, amaz apostoli anyaszentegyházba, melyet a sátán igen elpusztított volt, uralkodván a Krisztus helyett. Azért remélik ezt, mert már 50 esztendeje, hogy Luther 1517. bolygatni kezdette Krisztus koporsóit, melyekbe az örök élet helyezettett vala: a bucsút, a purgatoriumot, a szentelt vizet, misét stb. A mi Babylonunkon is látszik a régiről az újra általmenetel... És mikor hangosabban megzendül a trombita és eltöretnek a korszok, melyekben van a lámpás, a Krisztus, akkor el kell veszni az ellenségnek minden fegyvereivel... Ezt a hivek 1570. esztendőre várják, mert a babyloni fogságnak is az 50-dik évben volt vége... Az egyház vissza lesz állítva eredeti tisztaságában, ha minden emberi találmányt elvetve egyedül az isten ígését vesszszük alapul. Még most sok az Antikrisztus a ref. egyházban is. De a nép felismeri és otthagyja őket, s az igazságnak hatalmas világa bekövetkezik.

Kár hogy ezen eléggé higgadt és prófétai lelkesedéssel irt sorokat meggyalázták azon *profán* képek, melyekben a háromság tana gúnyosan és a jobb érzést sértő módon volt kiesufolva. Ez felfingerelte a kedélyeket — és a vitának durva jelleget kölcsönzött.

Ez által az összes nép fel lett rázva; a sok példányban terjesztett könyvek elhatottak mindenfelé. A társadalom egy háborgó ten-

gerhez hasonlított, — s félni lehetett, hogy ha a különben is beteges király meg talál halni, általános felforgatás és vallási zürzavar fog bekövetkezni.

Midőn tehát a háborus időkhöz képest szükségessé vált országgyűlések politikai tárgyai mellett az 1568. január elején Tordára összehívott országgyűlésen a vallás ügye is előfordult, a rendek oly törvényt hoztak, mely a papoknak teljes szabadságot ad azon tant hirdetni, melyet jónak és üdvösnek tartanak. A fejedelemnek magatartásából világos volt, hogy udvari papjának, Dávid Ferencnek befolyása alá jutott; valamint nem volt titok az sem, hogy ez országgyűlésen már az új felekezetnek egyengette az útját. Ugyanis Melius hajthatatlan lelkének és vasakarátának egész súlyával a háromságtagadókra nehezedett, papjaikat elűzte, könyveiket elégette. Ezzel szemben az országgyűlés oly végzést hozott, mely lehetővé tette, hogy a reformált lelkészek szabadon terjeszthessék, ha akarják még az unitarius eszméket is.

A törvény szövege im ez :

«Urunk ő felsége miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan és ez jelenvaló gyűlésébe azont erősíti, tudniillik hogy midőn helyökön az predikátorok az evangyeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem penig, senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik. Ezért penig senki az superintendensök közül, se egyebek az predikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi constitutiók szerint, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegezzön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagyon.» ¹⁾

Ezen törvény szabadelvűsége, szelidsége és valódi keresztyén

¹⁾ Az Erdélyországbéli három nemzetül magyarországbéli atyainkfiaival egyetembe való végezésünk, melyeket végeztünk ez mostani rész szerint való gyűlésünkbe, kit urunk ő felsége elmúlt Vízkereszt napjára tétetett vala ide Tordára 1568. esztendőben. L. Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. II. 343. l. Eredetije a n.-szebeni Bruckenthal-muzeum kéziratárában őriztetik.

szelleme Erdélyt Európa legfelvilágosultabb államai sorába emeli, sőt sok tekintetben azok fölé helyezi; amennyiben minden büntetést és vallásbeli kényszert eltöröl, kimondván az igazságot, hogy a hit az istennek ajándéka, mely hallásból az isten ígéje által leszen. És valóban aki az igazságot őszintén keresi, azon erős elhatározással, hogy okok által hagyja magát legyőzetni, az nem fog erőszakos fegyverekhez folyamodni, az nem kiált halált a más gondolkozásuak fejére.

De a XVI-dik század általános gondolkozásmódja szerint a vallásbeli meggyőződés, vagyis az üdvösség ráerőszakolható volt másokra. A reformátorok e nézethez képest európaszerte hajlandók voltak alkalmazni ellenfeleikre azon eszközöket, a melyeket a római pápa és inquisitori barát serege alkalmazott ellenök, de mely ellen ők határozottan protestáltak. E tekintetben sem Németország, sem Svájc, sem Anglia nem képezett kivételt.

Erdély rendeit és a különben gyenge János Zsigmondot illeti meg a dicsőség, hogy a szabad gondolkozás és szabad kutatás elvét fentartva, nem anyagi durva fegyverekkel kívánták elnyomni az igazságot, hanem nyilvános disputációkban adtak alkalmat mindenkinek, hogy igaznak hitt vallástételeit a szentírás és logika fegyverével védelmezze, az ékesszólás és szellem hatalmával terjeszsze, s mások szívében meggyökereztesse.

Ugyanazon napokban, midőn a *tordai országgyűlés* összeült (jan. 6.) a Háromság és Istenegység vitái *Szikszóra* voltak összehívva nyilvános tudományos vitára. Melius Péter debreceni predikátor nem birt nyugodni, míg «az Arius, Photinus és Servet által a Szentháromságnak izent harcot», győzelmesen be nem fejezi. Meghívta tehát e tan vallóit, Blandratát és Dávidot is, de ezek már a meghívó levelekben nyilatkozó fenyegető hangtól visszariadva, nem jelentek meg; hanem hogy a szellemi párbajtól visszariadni ne látszassanak, ők hívták meg a magyarországi papságot a türelmesebb Erdélybe, jelesül *Tordára*; honnét azonban a fejedelem febr. 3-kán kelt levelében *Gyulafehérvárra* tette át a vitát «a fontos üggyhöz illő nagyobb tisztesség és méltóság tekintetéből». Az erdélyi papság sulyt helyezett arra, hogy a döntő vita Erdélyben és pedig a fejedelem személyes jelenlétében történhessék meg; s a vitatkozás pontjait úgy kívánta megállapíttatni, hogy azoknak eldöntéséből mindenki láthassa az igazságot.

Hosszas formulázása után a vitapontoknak, márc. 8-kán össze-

jöttek a vitatkozó felek a fejedelmi palota nagy termében. Jelen volt a fejedelem maga is, mellette Csáki kancellár, Békési Gáspár b. t. kamarás, és az udvari főemberek mind. Birácul a vitatkozáshoz ki-neveztettek a katolikusok, (azaz régibb protestansok) részéről: *Hebler*, *Károlyi* Sebestyén, *Heltai* Gáspár, *Szigeti* Miklós; az ujitók (vagyis az unitariusok) részéről: *Szegedi* Lajos, *uj-tordai* pap, *Csázmai* István, *gyulafehérvári* pap, *Sztárai* Miklós és *Kárádi* Pál temesvári pap és alföldi püspök. Jegyzőkül: *Synnig* János, székelykereszturi pap, *Fehérvári* Márton, deesi pap, *Óváry* Benedek, gyulafehérvári iskolaigazgató, és *Wagner* György, ugyanott társtanító. Vitatkozók az ujitók részéről: *Dávid* Ferenc, *Blandrata* György, *Basilius* (Király) István, kolozsvári pap, *Hunyadi* Demeter, enyedi iskolaigazgató, *Gyulai* Pál, gyulafehérvári főiskolaigazgató; — a kálvinisták részéről: *Melius* (Juhász) Péter, debreceni pap, ki akkor magát katolikusok püspökének nevezte, nem lévén megállapítva a *református* nevezet, *Ceglédi* György váradi, *Sándor* András dévai, *Turi* Pál bihari, *Klein* Lőrinc besztercei pap, *Károlyi* Péter váradi iskolaigazgató.

Dávid Ferenc ezt a két kérdést vetette fel: 1. *vajon a conciliümök végzéseinek hosszú sora meggronthatja-e az isten beszédének igazságát?* 2. *vajon azok, akik a meghomályosított igazságot sötétségéből napfényre kívánják hozni, megérdemlik-e, hogy az egyház ellen pártütéssel vádoltassanak?*

Melius ebben az érdemleges kérdés előli kitérést látta, és sürgette a következő két kérdés kitűzését: 1. *az Atya-e egyedül és kizárólag az egy igaz isten, mint az ellenfél állítja?* vagy 2. *az Atya a Fiúval és Szentlélekkel együtt, mint ők állítják, s mit az ellenfél tagad?* Ő ez alapon kívánja a vitát megkezdeni.

Gyulai Pál ezen kérdéseket kívánta indokolni a szentírásból hozott érvekkel; de Blandrata közbeszól: Hallgassák meg őt, mondá, — szerinte e két földolgon sarkallik a kérdés: 1. *hogy ellenfelek a háromságos istent, a minek az Atyát, Fiút, Szentlelket együtt állítják, a szentírásból vett tiszta szavakból bizonyítsa be;* 2. *hogy a Fiu az Atya lényéből öröktől fogva született, szintén bizonyítsa be, — nem emberi találmánynyal, következtetésekkel, de a szentírás világos szavaival...*

És a vita, mely ez alapon indult meg, tíz napig folyt szakadatlanul, olykor hevesen, olykor higgadtan, néha fáradtan, néha elmésen; majd türelmetlenül és követelő hangon; majd szeliden és bő-

beszédűen S a fejedelem figyelemmel hallgatta a vitatkozók érveit; ő maga is beleszólt s figyelmeztette a vita hevében a főtárgytól eltérő szónokokat, hogy a lényegnél maradjanak, s mellékes sértő szavakkal ne boszantsák egymást. A theológiának alig van kérdése, mely ez alkalommal kimerítve nem lett volna. Az olvasó, ki ma végig fut e fárasztó vitatkozáson, bámulni kénytelen azt a buzgóságot, azt a kitartást, melyet az egymással szemben ülő felek és az ifjú fejedelem ekkor tanusítottak. Felhányták az egyházi atyák régi iratait, a conciliunok végzéseit, az ő és új testamentom könyveit; kimerítették a hermeneutika és polemika, a dialektika és logika tárházát; de mivel a teljes igazság kifejtése embernek nem adatott, mivel itt is közbevegyült az emberi szenvedély gyengesége, tehát egyezség nem jöhetett létre. Dávid és társai megmaradtak azon állításuk mellett, hogy a Szentháromság a szentírásból ki nem mutatható, s hogy a fiu az Atya lényéből nem öröktől fogva született. Melius és Hebler kifogytak a türelemből, s a fejedelem látván, hogy az egyezség létre nem jöhet, intette a feleket: hogy szigorú büntetés terhe alatt egymásnak akár nyilván, akár magánlag szidalmazásától tartózkodjanak, mert nem keresztyén papokhoz illő egymást gyalázattal illetni. Egyéb-iránt kegyelmesen megengedte, hogy birodalmában vitatkozás végett ezentul is szabadon egybegyűlhessenek, s a mérséklet határai között mindenki azt taníthassa, a mi tetszik; mert, Gamaliel tanácsát követve, azt akarja, hogy országa vallás tekintetében szabad ország legyen; komolyan parancsolja, hogy ezentul is mindent az egyház épülésére szeretettel intézzenek el.

Ezen vallási küzdelem után a törvény előtti egyenlőség elvénél fogva felmerült a kolozsvári szász és magyar protestansok közötti *templomvita*. Ugyanis az 1458 óta fennálló unio szerint a papválasztás joga és a főtemplom használata közös lett volna a szászoknak és a magyaroknak. De a magyarok nem éltek jogukkal. Soha külön magyar papot nem választottak, és a főtemplomban magyar isteni tiszteletet nem tartottak. A szászok tehát a magyarok jogának elévülése folytán egyedül használták a templomot mind ekkorig. Ebből most per keletkezett. A kir. törvényszék kellő vizsgálat után úgy döntött el a dolgot, hogy az adománylevelek és kiváltságok értelmében a kolozsvári polgárság — tekintet nélkül arra, hogy magyarok vagy szászok — együtt bírja a mondott javakat; meghatározta, hogy a kolozsvári plebánosságot életében bírja Dávid Ferenc a szász nemzet

részéről, s ha ő lemond erről, vagy meghal, utána a két nemzetbeli lakosság együttesen magyar papot válasszon, s így váltsák fel egymást minden időben. Ugy döntötték el az iskolatanítók ügyét is, hogy t. i. ha az igazgató magyar, akkor a segédigazgató szász legyen. A nagy templomhoz mindkét félnek egyenlő joga; a melyik évben a város bírása magyar, bírják egészen a magyarok, a szászok ekkor bírják a kisebb templomot; mikor pedig szász a város bírása, akkor használják a nagy templomot csak a szászok, a kisebbet pedig a magyarok. Mert meg nem engedhető, hogy akár az egyik, akár a másik jogot, mely Kolozsvár összes polgárságának adatott, csak egyik fél birtokolja. Ilyenforma jogmegosztás állapított meg a községi köz-igazgatásban is. Az ítélet jun. 1-jén kelt, s kihirdetett 13-kán a fejedelem és nagyszámu udvari nemesség jelenlétében Csáki Mihály kancellár által.

A szászok nem voltak megelegedve ez ítélettel; úgy voltak meggyőződve, hogy ez az ő régi jogaiknak csorbitása és megsemmisítése. Ez időtől megszűnt a magyarok és szászok közötti egyetértés, mi kétségtelenül visszahatott a vallási vitákra is.

III.

A hitviták folytatása a zsinatokon: — az 1568. aug. 22-ki váradai zsinat. — Az 1569-ki megyesi és tordai országgyűlések végzése. — A nagyváradai disputatio okt. 20-kán az unitarismust megerősíti.

A tiz napig tartott gyulafehérvári hitvita végeredményben az unitariusok javára ütött ki. De Melius lelke nem nyugodott, s 1568. aug. 22-kére *Nagyváradra* összehívott zsinaton XXII. vitatételt terjesztett elő, melyeknek tárgyalásától remélte az ő nézeteinek diadalát. Azonban Dávid, ki e zsinatra nem hivatott meg, a Melius által felállított vitatételekre könyvben válaszolt, melyet a magyarországi püspököknek „*Az egy igaz istenről*“ irt két kötetű művével együtt megküldött. Azonkívül a nov. 14-kén tartandó *tordai zsinatra* is meghívta őket,²⁾ hol a n.-váradai zsinattal közlött vitatételeiben újra szö-

²⁾ *Litterae Convocatoriae* ad Seniores Ecclesiarum superioris et inferioris Pannoniae ad indictam Synodum Thordanam ad tertium Martii diem editis Thesibus ibidem disputandis . . . Albae Juliae 1568.

vegezve lettek az unitariusok hitelvei. Ezek szerint: «az isten lényegileg és személyében egy és egyedül való, Atyja Krisztusnak, mindennek teremője, s rajta kívül más teremő nincs. A háromság az Antikrisztus találmanya; az isten különböző nevei nem teszik sem az egységben a háromságot, sem a háromságban az egységet, s akik azt egyes szóból következtetik, bálványimádók és kabalisták; Jézus az, aki Szentlélektől fogantatott, szüztől született, fiúságát, hatalmát, istenségét Atyjától s nem önmagától kapta; öröktől fogva való teremtetése képtelenség; a Szentlélek nem isten, imádni nem kell, mert a próféták és apostolok ezt nem tanították. Az állat és személy idegen szók, mik a szentírásban nincsenek meg; a symbolumok, conciliumi végzések s az atyák írásai a szentírás zsinórmértékére vonandók, s csak az aul egyezők állhatnak meg, mert mind a négy első nagy concilium a szentírással ellenkező sok tévedést szentesített, a mit tagadni nem lehet.»¹⁾ Ezen elvek terjesztéséből állott Dávid főmőkődése, szóval és tollal; a szószéken és a sajtóban. Vége-hossza nem volt a tétéleknek és ellentétéleknek; állításoknak és cáfolatoknak, a gyanusításoknak és gúnyolódásoknak, vádaskodásoknak és sértegetéseknek.

János Zsigmond igen bölcsen cselekedett, midőn az így felingerült kedélyek láttára a vallási kérdések tárgyalását elvonta az országgyűlésektől; és odautasította, a hova valóban tartoznak, t. i. a zsinatokra. Az országgyűléseknek szerepe ez idő alatt csak arra szorítkozott, hogy koronként ismételjék a hitelvek szabadságának biztosítását.

Igy például az 1569-ben február hóban *Meggyesre* hívott országgyűlés vallásügyi tekintetben csak megerősítette az 1566-ki szebeni és az 1568-ki tordai határozatokat, ilyképen:

(6. cikk.) A religio dolgából így szólunk, hogy az mi-némű artikulusok először Szebenbe 1566. esztendőbe szent Andrásnap gyűlésbe és annak utánna tavalyi esztendőbe Thordán az vízkeresztnapi gyűlésbe végeztetnek ez ország-beli három nemzettől és magyarországbeli uraink atyánkfiaitól, azok épen minden cikkelyébe helyen maradjanak, kiket

¹⁾ *Demonstratio Falsitatis Doctrinae Petri Melii, et reliquorum Sophistarum per Antitheses una cum refutatione Antitheseon veri et Turcici Christi, nunc primum Debrecini impressarum.* Psal. XII. . . . Albae Juliae. (1568?)

könyörgünk felségednek, hogy kegyelmesen mindenekkel megtartasson.¹⁾

Az ugyanezen évben június havában tartott *tordai országgyűlés* sem avatkozott a dogmatikai kérdésekbe. A rendek, kik vallásos meggyőződésre nézve nagyon meg voltak oszolva, ezuttal csak azt határozták, hogy az evangyeliomi vallásra áttért oláhok papjainak egy-egy kalangya buza adassék.²⁾

De a míg az országgyűlések kerültek e kérdéseket, addig a harc kint a társadalmi téren annál elkeseredettebben folyt.

Az unitarismus szemlátomást gyarapodott. A fejedelem maga is ennek pártjára állott. Követték őt főemberei is: Békési Gáspár, Hagymási Kristóf, Gerendi János, Szaláncy János, Pókai Jakab, Csáki Mihály és Nisovszky Szaniszló. Unitáriusok voltak már ekkor Bornemisza Farkas és az ország főbb tisztviselői mind.

Római katolikusok maradtak: Báthory István és Kristóf testvérek, s még néhányan csekély számban. Lutheránusok voltak általában a szászok, míg a magyarok kálvinistákká és unitáriusokká szakadtak.

Miután a fejedelem környezete határozottan unitáriusokból állott, s az országban unitárius egyházak kezdtek alakulni: János Zsigmond oly célból, hogy «a hivek lelkiismerete megengesenedjék», 1569. okt. 20-kára összehívatta a *nagyváradi disputatiót*.

Dávid Ferenc az összehívó levelében panaszlik, hogy a magyarországi papok a *törvény ellenére* üldözik az unitáriusokat, a papokat helyeikről elkergetik s hitök megtagadására kényszerítik. Azokat — u. m. — akiket közéjük eklesiákba kiküldünk, szidalmaznak, magánvetélkedésre hívják fel, az igazság oltalmazásától eltiltják, öngyőzelműkről s a mieink zavarbajöttéről mesterségesen kigondolt híreket közölven, a keresztyén és atyafiai szeretetet megszegik, botrányt és veszekedést támasztanak, s azoknak, kik tanaink igazságában eléggé megerősödve nincsenek, szívét sebezve, lelkiismeretét megháborítják.

¹⁾ Az *Erdély országbeli három nemzetnek* magyarországbéli nemességgel való végezések ez mostani purificatio Mariae napjára rész szerint való gyűlésekben, urunk ű felsége parancsolatjából Meggyesbe szerzetettett Articulusok 1569. esztendőbe. *Szilágyi Sánd.*, Erd. Orszgy. Eml. II. 353. V. ö, gr. *Mikó Imre*, Erd. Tört. Adatok, III. k. 273—282. ll.

²⁾ *Szilágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. II. 274. és 365. l.

Az 1569. okt. 20-kán megnyílt *nagyrádi országos hitvitán* jelen volt a fejedelem és udvarának minden népe, seregeinek hadnagyjai és vitézei és sok más jámborok; jelen voltak a magyarországi és erdélyi papok legjelesbjei.

A vitatkozás világi vezetője *Békesi Gáspár*. Közbeszólók *Dávid F.* részéről: *Bocskay* György fejedelmi tanácsos, *Heltai* Gáspár kolozsvári predikátor, *Kozárvány* Pál és *Basilius* István kolozsvári predikátorok, *Vásárhelyi* Ambrus, *Sasvári* Gerg., *Kraccser* Gy. — *Melius* P. részéről: *Radics* Gáspár göncei plebános, *Erdödi* Gáspár, *Károlyi* Péter, *Thuri* Pál, *Ceglédi* György, *Tordai* Ádám, *Hellopeus* Bálint, mindkét részről kilenc-kilenc vitatkozó. Mindkét fél felett állott a fejedelem. Érdekes, hogy e vitánál a hallgatóság között jelen volt pater Leleszi jezsuita is, aki Fejérvárott is hallgatózott.

Békesi Gáspár mint elnök azt kívánta, hogy első nap vitatassék meg: *ki az isten?* második nap: *ki az Atyaistennek egyetlen fia?* harmadik nap beszéljenek a *Szentlélekről*; negyedik napon pedig *Krisztus istenségéről*.

A vitát *Melius* Péter nyitotta meg, kérdéseket intézvén *Dávid* Ferenchez az első tételre nézve az istenfogalom lényegéről. A fejedelem is beleszólott; kérdéseket és ellenvetéseket tett. A felek oly mélyen merültek el az elméleti elvont fogalmak fejtegetésébe; s a vita oly hosszúra nyult, hogy *Heltai* kétszer szólalt fel ellene. A negyedik napi vita végén *Erdödi* Gáspár az «isten tisztességéért és a keresztyének üdvéért kérte a fejedelmet, vessen immár véget a vitának, melyért sokak lelkiismerete megháborodott, s a szegény község közt nagy romlás lött; kényszerítse mind a két félt: magyarázzák az írást, ne keressék a magok tisztességét s hírek-nevek oltalmazását; legyen immár egyszer vége a visszavenásnak, hogy a község ide s tova ne hurcoltassék.»

A fejedelem helyeselte e felszólalást, de a neki tüzesedett felek folytatták a vitát.

Az ötödik napon *Melius*nak azon követelése ellen, hogy az ő felei legyenek a bírák, mind a fejedelem, mind személynöke *Békesi* Gáspár is erőlyesen felszólalt. Minden szavából kitetszett, hogy *Dávid* pártján áll. Szemére vetette *Melius*nak és hiveinek, hogy kerülük az igazságot, s a kérdésekre egyenesen felelni nem akarnak. Ő alkalmat adott a vitatkozásra, hogy a ker. tud. igazsága nyilván kifejtessék, és hogy eltörölje a gonosz hírt, mit felöle idegen országokban hirdetnek,

mintha t. i. török hitet vallana; de látja, hogy az *ellenfél* csak tétováz és az igazság kijelentésére nem törekszik, ő most a disputationak véget vet, mert az ország egyéb gondjai kényszerítik, hogy Erdélybe menjen.

A nagyváradai hitvita, bár nem lett rendesen befejezve, s jöllehet mindenik fél győztesnek hitte magát, mégis épen úgy, mint a mult évben tartott gyulafehérvári vita, az unitáriusok részére látszott kiütni. Világossá lett itt, hogy a fejedelem és az ország főurai Dávid F. részén állanak; s alig lehetett többé kétség a felett, hogy az ország nagyobb része hozzájuk fog csatlakozni.

Egymást érték a nyomtatványok; a disputatio leírásai, hitvallások, predikatiók stb.

Borsos Sebestyén röviden de hiven rajzolja krónikájában az e korbéli vallási állapotokat. Dávid és Blandrata mellett valami Francken nevű tudóst említ még az unitáriusok élén. Ezek hárman — u. m. — egy akarattal felállíták a Sabellius és Arius cretnek értelmét, mely ellen a kalvinianus papok s predikátorok eleget hánykolódának ugyan mind disputálással, mind pedig írással, de semmiképen ellent nem állhatnának. A pápásokat a nép már megutálta volt . . . ezek csak nézték mi lesz a dologban . . . Hallottál volna akkor egész Erdélyben mindenfelé, falun és városon, a köznépnél is nagy disputatiót, étel ital közben, estve reggel, éjjel és nappal, közbeszédben és predikáló székről, sőt káromlásokat és mód nélkül való kárpálódásokat a két religión levők között. A tudatlan nép nem is tudta mit véljen, mert mind a két vallás, u. m. a Calviniana és Ariana igen kellette magát. De mivel a király az utóbbit fogadta magának, majdnem mind az ország arra hajolt volt, ama mondás szerint:

Mobile mutatur semper cum Principe vulgus.

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Vagyis magyarúl:

A nép ingadozó, mindig fejedelme után megy,

A koronás főhöz szabja magát a világ ¹⁾

¹⁾ Gr. Mikó Imre, Erdélyi Tört. Adatok. I. 27. és 28. l.

IV.

Az 1570-ki megygyesi részleges országgyűlés még nem foglalja törvénybe az unitarismus biztosítását; de az 1571-ki székesvári helyi gyűlés igen. — E gyűlésről való feljegyzések. — A fejedelem halála és rövid jellemzése.

János Zsigmond, mihelyest visszatért a nagyvárad híres disputációról, azonnal egy részleges országgyűlést hirdetett Meggyesre 1570. január elsejére.

Itt némely apróbb adózási és igazságszolgáltatási kérdések mellett a vallás ügye is elővetetett. Azt lehetett volna hinni, hogy azon hitviták hosszú sora után, melyeken az unitarismus oly gyorsan emelkedett fel ugyszólván udvari vallássá, most már olyanmő törvény fog hozatni, mely annak ha nem is épen uralmát, de legalább a többi felekezetek mellett szabad létjogát fogja biztosítani.

Azonban nem ez történt. A fejedelem és az ő hívei még nem látták alkalmasnak az időt arra, hogy az unitarismus szabad vallás-gyakorlata külön törvény által biztosittassék. Ennek két oka volt. Egyik az, hogy az eddigi törvények értelmében ugyis szabadon lehetett predikálnia minden papnak azt, a mit igaznak hisz; másik pedig az, hogy a házasulandó ifju fejedelemnek szerencsáját nem akarták megrontani az által, hogy a róla külföldön elterjedett eretnekségi hírek egy sokféleképen magyarázható törvény által megerősittessenek.

Innét van, hogy az «eretnekségi» gyanu kikerülése tekintetéből a megygyesi gyűlés oly szigorú törvényt alkotott, mely dacára annak, hogy a fejedelem unitarismusa bizonyos volt, egyenesen az unitáriusok ellen látszott irányozva lenni.

A törvény eképen hangzott:

Az mostan támadott eretnekségek és azok indítói megbüntetése felől felséged kegyelmes válaszáat megiszolgáljuk felségednek, hogy felséged legelőször megtekintvén az ur istennek tisztességét és az felséged fejedelmi méltóságát, eféle káromlásokat és eretnekségeket nem szenved országában, hanem végére menvén, mind authorit, mind hirdetőit meg akarja büntetni, hogy az ur istennek ennél nagyobb haragja is reánk ne szálljon.¹⁾

¹⁾ Ez Erdélyországbeli három nemzetnek és magyarországbéli nemes

Ezen törvény azonban az előrebecsátott okoknál fogva csak papíron maradt, és csakhamar megváltoztatott.

Ugyanis a fejedelem és tanácsosainak azon terve, mely szerint János Zsigmondnak Miksa királylyal békét, s egyik unokahúgával, t. i. Albert bajor herceg leányával pedig házasságot kellett volna kötnie, nem teljesedett. Eként megszűnt a főök, mely őt az unitarismus nyílt pártolásától némileg visszatartotta.

Kedélyileg ugyan lehangolva; de a közügyek iránt folyvást lelkesülve, tanácsosainak unszolására 1571. jan. 6-kára országgyűlést hitt össze Székelyvásárhelyre, hol az első tárgyat a vallás ügye képezte. A fejedelem most már nem tartotta szükségesnek titkolni vallásos érzelmeit, s nyilván kívánta a rendektől az unitárius felekezetnek megadni a szabad vallásgyakorlatot; sőt némelyeket, kik az új hitet becsmérelték, meg is akart büntettetni. A törvényhozást a nagy templomban vallásos viták előzték meg, melyeket mindkét oldalról hévvel, szenvedélylyel folytattak, s melyekben maga a fejedelem és Csáky is részt vettek.

A rendektől távol volt a vallásos türelmetlenség, és hajlandók voltak az unitáriusok szabad vallásgyakorlatát a törvénybe iktatni, a következőképen:

Felséges kegyelmes urunk, megértettük az felséged kegyelmes izenetét és propositióit, kikben felséged az istenigének predikalását és az mi hazánknak szükségét előnkbe szám-lálja; hogy felséged ilyen kegyelmes gondot visel mi reánk, azt mi felségednek alázatos és hű szolgálatunkkal örökké meg igyekezzük szolgálni.

Miért hogy Krisztus urunk parancsolja, hogy először az isten országát és annak igazságát keressük, az isten igéjének predicalása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek előtte is felséged országaival elvégezte, hogy az isten igéje mindenütt szabadon predikáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se predikátor, se hallgatók, de ha valamely minister criminalis excessusba találta, az super-

urainknak atyánkfiainak feleletek urunknak ő felségének propositióira. Eredetije a n.-szebeni Bruckenthal-féle muzeumban és dr. *Teutsch* superintendens birtokában. L. *Szülágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. II. 368.

intendens megítélhesse, minden funkciójától priválhassa, azután az országból kiűzettsék.¹⁾

Ezen országgyűlésről többféle feljegyzés maradt fen emlékeinkben, melyek közül néhányát szükségesnek látjuk közölni. Az egykoruak közül Borsos Sebestyén csak általánosságban mondja, hogy nagy hánykolódás volt e gyűlésen a religio válogatásában, mert majd fele a városnak az új eretnkséget vette fel.²⁾

Forgách Ferenc azt írja: «e gyűlésen a király azt is kívánta, hogy némelyek, kik az Arianusok ellen gonoszul szólni mertek, megfenyíttessenek, de a rendek nem egyeztek bele. A templomban oly borzasztó lármás viták folytak a Szentháromságról, hogy a királyon és hozzátartozóin kívül senki sem akarta hallani. Ezek féktelensége nem ismert határt, ujjongtak örömeikben. A király egészen egyetértett velök, s olykor hosszú beszédben erősítette meg állításukat, olykor Csáky Mihály által hagyatta helyben, számba sem véve az ellenkezők véleményét.³⁾

Schesaeus és a medgyesi káptalan a következő epizodot hagyták fen e gyűlésről: «Midőn a király Marosvásárhelyen a templomban a három nemzettel országgyűlést tartott — ez uttál a legutolsót — az ország ügyében folyt fontos tanácskozások után Dávid F. napirendre hozta a vallásos vitakérdéseket, felette sokat s lármásan szónokolt, a többek közt a helybeli pappal is heves szóváltása volt azon szentirási helyről, hol az van mondva, hogy Jézus Krisztus az istennek jobbján ül. A fejedelem is közbeszólt, kérdezve tőle: mit tesz szerinte az istennek jobbján ülni? — Az Atyjával egyenlő hatalommal uralkodni — felelé a pap. Kik tanítják e magyarázatot? kérdi a király. Az orthodoxus atyák, felelé a kérdezett. A király e szóra elnevette magát, s a gyűlésből boszusan eltávozott.⁴⁾

Mindezen egykoru följegyzések egyeznek abban, hogy ezen országgyűlésen a vallás ügye heves vitatkozás tárgyát képezte. A fele-

¹⁾ Az Erdélyországbéli három nemzetnek és Magyarországbéli uraknak és nemeseeknek végzéseik és articulások. I. *Szilágyi S.*, Erd. Országgy. Eml. II. 374.

²⁾ Gr. *Mikó Imre*, Erd. Tört. Adatok. I. 28. l.

³⁾ Fr. *Forgách*: *Commentaria Rer. Hungaricarum*. 1788. 621—22. l.

⁴⁾ *Schesaeus* 1581-ki zsinati beszédében *Teutsch G.*, *Merke zur Gesch. der Sachsen in Siebenb.* 364. l. *Lampe*, *Hist. Eccl. Ref.* 687, l.

kezeti felfogásból eredő eltérések nem zavarhatják meg az összképet, melyet ez előadások nyomán képezünk magunknak. Azon nagy hitviták és zsinati tárgyalások után, melyeket fentebb érintünk, természetesnek találjuk, ha itt a kedélyek újra felzajlottak, midőn arról volt a szó, hogy az új felekezet, mely az előbbi országgyűlésen még «büntetendő eretnekségnek» volt törvényileg kijelentve, most nyilvánosan és törvényhozásilag is befogadtassék és védelmezessék.

A fejedelmi tekintély csakugyan döntött. Az unitárius hitvallás alkotmányos biztosítékot nyert, s Dávid F. azon jóslata, hogy az ő általa hirdetett igazság 1570-ben győzni fog, csakugyan beteljesedett.

E gyűlés után kevéssel (márc. 14.) az unitarismus főtamogatója, a fejedelem, meghalt.

Bármily véleményben legyünk is János Zsigmond uralkodására nézve, az bizonyos, hogy vallási türelem tekintetében példányképe volt a fejedelmeknek. Szívesen meghallgatta a különféle véleményeket; de ő maga is itélui tudott. A legnagyobb vitatkozások viharában is nyugodt maradt; s bár több felől volt felhíva, hogy az eretnekség ellen fegyveres kézzel lépjen fel, ő nem engedte, hogy országában hitért és meggyőződésért kiontott vér mocskolja a földet. — Borsos Sebestyén eképen jellemzi: «Ez istenfélő és tökéletes igaz fejedelem volt, kinél drágalátosabb nem volt a keresztyének között, aki isten igéjének olyan tudakozója lett volna. A tanítóknak nem rontója, de oltalmazója volt; noha az Antikrisztusnak az ő találmányát minden szerzetivel megvetette, s a próféták és apostolok írása szerint az egyedül való Atyaistenről, és annak az ő Fiáról igaz vallásban vala; mindazáltal egyik fél tanítóit is nem háborgatta, sőt inkább azok iskoláit és tanítóit is táplálta, Krisztus tanítása szerint azoknak kiigomlálását az isten igéjére hagyja vala . . .¹⁾

¹⁾ Gr. Mikó Imre, Erd. Tört. Adatok. I. 33. l. A kath. történetírók természetesen másképen jellemzik. Így pl. Istvánfi Miklós azt mondja róla, hogy «csak néhány szemét emberrel burákoszott, akik tetszésök szerint forgatták. Elhalt ifjúságának virágában, Jézus istenségének megvetője, s gonosz eretnekségnek követője; ki az ő isteni diességét gyalázá, kora halállal mult ki kétségén kívül, hogy örök kárhozatra vettessék.» Magy. orsz. tört. Vidovichi ford. II. 582. l.

HETEDIK FEJEZET.

M i k s a u r a l k o d á s a .

(1564—1576.)

I.

Miksának türelmes gondolkozásmódja. — Országgyűléseket ritkán hív össze; a klerus tálibuzgalmét nem helyesli. — Az 1567-ki országgyűlésen kitér a vallási kérdés elől; a kálvinisták és unitáriusok mozgalmát kárhoztatja. — 1570-ki rendelete a könyvvizsgálat ügyében.

János Zsigmond halálával a hitvitákba merült erdélyi egyházak történelmének egy nevezetes korszaka végződött be.

Ugyanazon időben Magyarországbán is a türelem korszaka következett Miksa alatt, aki I. Ferdinándnak harminenyele évre terjedő uralkodása után 1564-ben foglalta el a magyar királyi és a német császári trónt. Nézzük tehát, minő törvényhozási intézkedések történtek Miksa alatt a vallás ügyében.

Előre kell bocsátanunk azon általános megjegyzést, hogy Miksa nem volt barátja a magyar alkotmánynak, a nádori hivatalt nem töltötte be, a sérelmeket nem orvosolta, és a mennyire lehetett, kerülte az országgyűlések összehívását; minek természetes következése volt, hogy az alkotmányos jogaihoz és szabadságához ragaszkodó nemzet elégedetlen volt uralkodásával és keserű panaszokban tört ki ellene.

És mégis ez az abszolút uralkodási hajlamokkal bíró fejedelem a protestansok, különösen pedig az ágostai hitvallásuk iránt jó hajlammal viseltetett, s egész uralkodása alatt egyetlen egy törvény sem hozatott, mely azoknak kiirtását, avagy erőszakos megtérítését rendelte volna.

Ennek okát Miksának felvilágosodott szellemében és békeszerető természetében kell keresnünk. Neki még apja uralkodása idejé-

ben elég módja volt meggyőződni a felől, hogy a protestansok kiírására és erőszakos megtérítésére fordított minden törekvés haszontalan; és hogy szellemi téren csak szellemi fegyverekkel lehet hódítani. Ezen gondolkozásmódjának szép kifejezését adta azon levelében, melyét Schwendi Lázár prot. hitű tábornokához intézett, eképen írván benne: «a vallási ügyeket nem lehet karddal eldönteni . . . Krisztus és az apostolok másként tanítottak; az ő kardjok volt a nyelv, a tanítás, az isten ígéje és a keresztyéni élet.»

Ehez képest a főpapság erőszakos térítését nem helyeselte; Oláh Miklós esztergami érseket, midőn zaklatásai következtében a protestansok felfolyamodtak, komolyan megintette, hogy jövőre minden illetéktelen vizsgálattól tartózkodjék, naivel — ugymond — ez által több kárt, mint hasznot tesz az egyháznak.

De midőn a klerus tulbuzgalmát eként csillapította, ugyanakkor a protestansok között felmerült hitvitákat, s naponkénti ujtásokat sem helyeselte. Ő úgy volt meggyőződve, hogy az ágostai hitvallás elég tág tért nyit a lelkiismeret szabadságának érvényesíthetése, ¹⁾ s ennélfogva nem helyeselte a kálvinista mozgalmat. Nem szívesen tűrte, hogy e felekezet hívei 1566-ban a *gönci* zsinaton elfogadták a genfi hitvallást és a Kalvin-féle kátét; még kevésbé tűrte pedig azt, hogy e mellett az *unitarismus* is terjedni kezdett országában, mi ellen az 1567-ki *debreceni* zsinat is hiában küzdött, s hiában irta alá a Bullinger által irt ugynevezett *második helvét hitvallást*.

Midőn tehát egyfelől a klerus erős határozott fellépésre ösztönözte őt az egymás ostromlása által elgyengült prot. felekezetek ellen; másfelől pedig a lutheránusok arra kérték őt, hogy az ő felekezetük szabadságát törvény által biztosítani sziveskedjék: ő azt találta igazságosnak, illetőleg a körülményekhez képest célszerűnek, hogy egyik félnek sem teljesítette kérelmét.

Ugyanis az 1567-dik évi június havában Pozsonyba összehívott országgyűlésen, hol a halomra gyűlt politikai sérelmek miatt felingerült rendek éles szavakban keltek ki a kormány ellen, Miksa általános ígéretekkel és apró engedményekkel csendesítette le a kedélyeket; s midőn a vallás dolgát emlegették, jobb időkre utasította a ren-

¹⁾ Erre nézve fontosak azon szavai, melyeket 1560 ápr 2-kán irt Fridrik pfalzi választófejedelemnek: «Én az ágostai vallástételben foglalt tudományt ismerem igaznak és keresztyén vallásnak lenni.»

deket. Sőt ha egy feljegyzésnek hitelt adhatunk, a pápa kegyénelmegnyerése tekintetéből azt a tanácsot adta a protestansoknak, hogy maradjanak inkább a *régi* egyházban.¹⁾

De bármiként álljon is e dolog, melyet adatok hiányában tisztázni nem birunk, annyi bizonyos, hogy Miksa a klerusnak abel sürgetésére, hogy a Sopron és Vas megyékben mutatkozó kalvinizmus elnyomására rendeletet adjon ki, 1567. okt. 31-kén Oláh Miklós ellen jegyzése mellett csakugyan kiadott egy parancsot Bécsből, mely: kalvinizmust veszélyes és kárhozatos eretnekségnek s az országban meg nem tűrendőnek mondja. Abban is a klerus és a pápa befolyását látszik meg, hogy az 1568-ban Kassán tartott zsinaton a szentháromságot tagadó Egri Lukács Miksa vezére által elfogatván öt évig a fogásban tartatott. — De midőn ezt a jó viszony fentartása kedvéért megtette a pápának, ugyanakkor, t. i. 1568. november hóban határozottan megtagadta a római szent székek abeli kívánságát, hogy az ágostai hitvalláshoz tartozó felekezetet is megsemmisítse.²⁾

Hogy Miksa különbséget tett a két protestans felekezet között, és hogy míg az ágostai hitvallást pártolta, addig a helvét hitvallás terjedését gátolni kívánta, mutatja azon rendelete, mely 1570-ben a speyeri gyűlés határozata alapján bocsátott ki a *könyvrizsgálatra* nézve. Ezen rendelet, melyet a Németországban tartózkodó király kétségtelenül katholikus és protestans részről vett információk alapján adott ki, így hangzik:

Értesülvén arról, hogy Magyarország erdélyi részében az *Arianus eretnekséget* tartalmazó könyveket nemcsak terjesztik és nyilván árulni merik; de olyak is vannak, akik amaz istentelen és néhány század előtt az egész keresztyén világ megegyezésével kárhozatosnak ítélt tudományt örömmel fogadván, másoknak is nyilvános templombeszédekben ajánlani, vagy magánlag másokat a magok tévelygésérvonni nem rettegnek: császári és királyi tisztének tartja ezen rettenetes rosztat kellő eszközökkel meggátolni. Ez oknál fogva Verán Antal esztergami érseknek és a megyéjebeli egyházi férfiaknak megparancsolta, hogy ezen új trinitáriusok, sacramentáriusok vagy zwingliánusok eretnekségeit magukban foglaló könyvek eladóit é

¹⁾ Die wichtigsten Schicksale der Evang. Kirche Augsb. Bekenntnisse in Ungarn . . . vom Jahre 1520 bis 1608. Leipzig, 1828. 200. l.

²⁾ Zasius levele 1570-ről. Tört. Tár. I. 493. l.

terjesztőit nyomozzák ki és a nálok talált nemcsak minden ily könyvet lefoglaljanak s azt tőlük elvegyék, hanem királyi karhatalommal az ily könyvek árulóit, vagy akik az ily eretnkségeket nyilvánosan predikálják, azon polgári hatóságok segélyével, a melyek alá tartoznak, elfogatni, börtönbe záratni s testileg is nyilvánosan megbüntetni tartozzanak. Ez eretnkségek vallóit és követőit senki pártolni vagy birtokában tartani ne merészelje, sőt mint kegyetlen gyilkosokat kerülni, mindenképen elkergetni és száműzni legyen köteles.» ¹⁾

II.

Az 1572-ki pozsonyi országgyűlés az „arianusok és sacramentariusok” ellen nyilatkozik. — Rudolf főherceg királyllyá választatik és ugyanazon éhen az őszi országgyűlésen megkoronáztatik. — Miksa hiában kívánta tőle, hogy ne kath. esküt tegyen.

Miksa királynak be kellett látnia, hogy a Cseh- és Németországban való elfoglaltsága mellett nem képes a magyarországi vallásügyi viszályokat figyelemmel kísérni; s bármennyire óhajtana is az igazság és méltányosság alapján maradni, csupán mások információja után lehetetlen igazságosan intézkednie. A mellett minden országgyűlésen számtalan panasz emeltetett az ellen, hogy az ő távollétében sok visszaélés történik a katonaságnál, a törvénykezésnél és adóbehajtásnál. Azért gyakran azon óhajítás nyilvánult az országgyűlésen, hogy a király jöjön az országba, vagy küldje maga helyett valamelyik fiát, a ki a sérelmeket orvosolja.

Miksa úgy akart segíteni a bajon, hogy miután a török háború megszűnt, elsőszülött fiát Rudolfot magyar királyllyá koronáztatja.

Ezért az 1572-ki febr. 25-kére összehívott pozsonyi országgyűlésen ezt kívánta volna végrehajtatni; de mivel személyesen ezuttal sem jelenhetett meg, a koronázás kérdését egészen kihagyta kir. proposíciójából. Az elmaradhatatlan hadi és pénzügyi bajok mellett felhozza a vallásügyben ujabban felmerült zavarokat. Ezekre nézve a két év előtt kiadott rendeletéhez képest kijelenti, hogy mivel Magyarországon a sacramentáriusok, sőt még az arianusok vagy háromságtagadók eretnksége is mindinkább terjed, az ezen eretnek tanok követői ellen hozott törvények megújítandók; és ki kell mondani, hogy

¹⁾ *G. Fejér*, Jurium ac Libertatum religionis et Eccl. Catholicae in R. Hungariae . . . Codicillus Diplomaticus. Budae, 1847. 101. l.

az ily eretnekeknek az országban való tartózkodását és könyveiknek terjesztését a rendek nem fogják megtűrni.

Ezen felhívásra a rendek «egyértelműleg» azt határozták, hogy az ariánusokat, vagyis a háromságtagadókat, ha elfogatnak, könyveikkel együtt el kell égetni.¹⁾

Ekkor már Veráncsics Antal volt az esztergami érsek; s rajta kívül a főpapok közül jelen voltak e gyűlésen: *Liszi* János veszprémi püspök és kir. kancellár, *Draskovics* Gy. zágrábi püspök; a világiak között nevezetesebbek: *Thurzó* Ferenc és Szaniszló, *Homonnai* Ferenc, *Batthyáni* Boldizsár, *Mágochý* Gáspár, *Báthory* Miklós országbíró stb.

Ugyanezen a gyűlésen egyéb sérelmek és kérelmek között a király arra is felkérte, hogy az üresedésben levő egyházi javadatmakat adományozza érdemes és alkalmas férfiaknak; az elzalogosított egyházi birtokokat szerezzze vissza, és ezentúl ilyeneket ne vessen zálogba. Felkérte arra is, hogy az egri kanonokok szabadon használhassák a várban levő templomot.

A főrendek között felmerült az az indítvány: kéressék meg a király, hogy első szülött fiát választassa meg utódául, aki azután távolléte alatt őt helyettesitse, a közszabadságot oltalmazza, állandóan az országban lakjék, magyar tanácsosokkal és udvarnokokkal környezze magát, a magyarok nyelvét és szokásait elsajátítsa; a koronázás céljából pedig hirdessen egy új országgyűlést. Ehhez az alsó tábla is hozzájárult. A király szívesen vette a fia iránt mutatott jó indulatot, s válaszában megígérte, hogy augusztus hóban e célból új országgyűlést fog összehívni.

Vallás tekintetében, a mint láttuk, a rendek csak az *ariánusokra* kívánták ama kemény rendszabályt alkalmazni; a király ezt elfogadta ugyan, de válasziratában a hozott végzést az u. n. sacramentáriusokra is kívánta kiterjeszteni.

Hogy az ágostai hitvalláshoz ragaszkodók iránt magok a főpapok is elnézők voltak, és hogy nem tartották őket oly veszedelmes felekezetnek, mint az említett «ariánusokat és sacramentáriusokat», az kitűnik a besztercebányai követek azon jelentéséből, melyben elbeszéli, hogy Veráncsics Antal esztergami érsek ápril 2-kán átadván az országgyűlési határozatokat, Rudolf főherceget úgy üdvözölte, mint

¹⁾ *Praknoi*, V. 285. és 291. l.; ugyyszintén 329. és 346. l.

egyértelműleg megválasztott magyar királyt, s egyuttal megkérte a rendek nevében, hogy őket az ágostai hitvallásban megtartani kegyeskedjék. Hozzá teszik a követek azt is, hogy ez a főhercegnek igen tetszett, s hogy tisztelettel meghallgatta; egyuttal megígérte, hogy meg fogja őket tartani; de az ágostai hitvallástól eltérő más felekezeteket, jelesül az ariánusokét, a zwingliánusokét és a sacramentáriusokét minden kegyelem nélkül megégetendőknek nyilvánította.¹⁾

Rudolfnak ezen nyilatkozata azonban legjobban tetszett a jelen volt főpapoknak, akik a megkoronázandó új királytól a Miksa alatt kissé megerőtlenedett egyházuk felvirágzását teljes joggal remélték. Ugy ismerték őt, aki ebben a kérdésben nem tétováz, hanem erős katolikus érzületét minden alkalommal kitünteti.

Első ily alkalom volt királylyá való megkoronáztatása.

Midőn a Miksa király által szept. 8-kára Pozsonyba összehívott rendek, a megyék és városok követei, a főurak és főpapok teljes díszben megjelentek, hogy tanui legyenek a koronázási ünnepélynek: a főpapok között nagy zavart okozott azon hír, hogy a király nem enged meg fiának a kath. szertartások szerinti eskületét.

A királyi propositiókban erről ugyan egy szó sem volt; de általánosan tudva volt, hogy a királyi családban nehézségek merültek fel a koronázási szertartásnak *két vallási pontja körül*. Ugyanis Miksa király, ki saját koronáztatása alkalmával az urvacsorát mind a két szín alatt kívánta felvenni, és vonakodott a mise alatt csupán a kenyeret fogadni el, most a maga fiának nem akarta megengedni, hogy a kath. egyház tanai szerint áldozzon. Nem követelte ugyan tőle, hogy hitét megtagadja, de mégis, az ország lakosságának többségére való tekintetből azt kívánta tőle, hogy katolikus módon legfeljebb csak magán lakásán gyónjon és áldozzon, de ne nyilvánosan. De Rudolf, ki a spanyol udvarnál II. Fülöpnél nevedett, nem hajolt atyja ezen kívánságára, és mint a spanyol követ jelentéséből tudjuk, úgy jät-

¹⁾ »Schliesslich hat der Bischof von Gran iren fürstlichen Durchlaut anstatt der ganzen Landschaft angezeigt und demütigst gebeten, sie bei der augspurgisch auffgerichten Confession gnedig wollten erhalten und bleiben lassen; welches iren fürstlichen Durchlaut gar wolgefallen und solches mit grosser Reverenz angehört. Darauff alsbald bewilliget und zugesagt, wo einer oder ander so andere Secten die der der Augspurgisch Confession ungemäss und zuwider auffrichteten, begriffen wurden, als Arianer, Zwinglianer und Sacramentirer, die sollten ohne alle Gnadt und Recht mit dem Feuer bestraft werden.« L. Besztercebányai követnek ápr. 26-káról szóló jelentését a város levéltárában. Fasc. 298. Nr. 18.

szotta ki atyját, hogy nagyszámu urak és nemesek jelenlétében nyitott ajtók mellett vette fel a szentséget. Ezzel kívánta kimutatni, hogy nyilvánosan áldozik a r. kath. egyház tanai szerint.

Nem kisebb nehézséget okozott a koronázási eskümintá. Miksa, ki az ágostai hitvallás elveit helyeselte, azt kívánta, hogy a szövegből a «szűz Mária és minden szentek» kifejezéseket ki kell hagyni. Ez ellen azonban erőlyesen tiltakozott a primás, és követelte, hogy a régi eskümintá változatlan maradjon. Ezt kívánta a főpapság általában; ezt maga Rudolf főherceg is. Midőn Miksa meggyőződött, hogy véleményéhez való ragaszkodása által megzavarja az urak, nemesek és főpapok közötti egyetértést, végre is engedett, és a szűz Mária minden szentjeivel együtt bentmaradt az eskümintában. ¹⁾

A koronázás szept. 25-kén nagy pompával végre hajtattott; azután a mult gyűlésen elintézetlen maradt némely ügyek elintézése után a rendek szótoszlottak.

III.

Az 1576-ki országgyűlés. — Telegdi Miklós erőszakoskodásai a protestánsok ellen; — ezeknek panasza a király előtt. — A főpapok válasza. — A király kitérő intézkedése és a főpapság árása következtében törvény nem hozatik.

A mult koronázási országgyűlés óta még az 1574-ki országgyűlésen sem fordult elő a vallási kérdés. A protestáns felekezetek nem annyira a katholicismussal, mint inkább egymással állottak hareban. Azt lehet mondani, hogy a protestantismus, dacára némely rendeleteknek, ekkor élvezte a legnagyobb szabadságot Magyarországon. Fájdalom, hogy azt az egymás ellen folytatott gyűlöletes harcokra használta fel; s alkalmat adott a klerusnak arra, hogy a trónörökös támogatása mellett újra megtámadja és ostromolja mindazokat, akik a rosz hirbe kevert reformáció híveinek vallották magokat.

Ezt a fordulatot jelzik az 1576-ki *pozsonyi országgyűlésnek* valósággyi tárgyalásai.

Miksa király ugyan ekkor is gondosan került a felekezetek összeitközésére való alkalomadást; királyi propositióiban egy szóval sem emlékszik a vallás kérdéséről. De a rendek, kik a politikai sérelmek orvoslását erőlyesen sürgették és határozottan felléptek a bécsei

¹⁾ *Praknoi.* V. ö. 413. l. jegyzetei stb.

hatalom nyomása ellen, nem bírták elhallgatni a vallás ügyében felmerült törvénytelenégeket sem, s azok ellen erőlyesen felszólaltak.

Erre a főpapok hatalmának túlterjeszkedése adott okot, a mit Miksa maga sem helyeselt. A rendek jól ismerték a király gondolkodásmódját. Tudták, hogy ő maga visszatartja a főpapokat az üldözéstől és térítési erőszakoskodásoktól; de az sem volt titok, hogy a fia ellenkező nézeten van. Az ország primása, Veráncsics Antal, még elég kiméletet tanusított a protestans felekezetek irányában; de ennek halála után *Telegdi Miklós*, ki az esztergami érsekség hosszú üresedése alatt, annak egyházi kormányát vezette, kiméletlen türelmetlenségével felujította a surlódásokat. Ismeretes dolog, hogy ő az irodalom terén már régóta harcolt a protestans tudósokkal. Most az elméleti csatasíkról átment a közélet gyakorlati terére, és a kormányzat minden eszközét alkalmazásba vette a protestans papok ellen.

Ügyésze által nemcsak a protestans lelkészeket, hanem az őket pártoló földesurakat is az esztergomi szentszék elébe idézte, és a meg nem jelenőket aval fenyegette, hogy karhatalommal fogja őket hatóságának elismerésére kényszeríteni.

Ily eljárás ellen a protestans rendek felszólaltak az országgyűlésen, s panaszukat a király elé terjesztették. Ebben elmondják, hogy az egyházi törvénytörés által sokan meg vannak sértve, s ennek következtében kérik a felséget, ne engedje, hogy a vallás dolgában egyenetlenség támasztassék; jelesül ne engedje, hogy *Telegdi Miklós* az ágostai hitvallású papokat Turóc, Liptó, Nyitra, Trencsén és más megyékből az esztergami szentszék elé idézze és karhatalommal fenyegetse. Mi — így szólnak többi között — nem követeljük, hogy az egyházi törvénykezés sérelmet szenvedjen. Az egyházi bírák, Ulászló király 1495-ki törvényei értelmében, az egyházi hatóság alá tartozó ügyekben szabadon bíraskodhatnak. De nem tűrhetjük, hogy az egyházi ügyészek, kiknek tisztét a törvény eltörölte, lelkészeinket és predikátorainkat, sőt a földesurakat és jobbágyokat is idézéseikkel zaklassák, a nemesi vagyis patronatusi jogokba avatkozzanak. Kívánjuk, hogy jószágainkon szabadon tarthassunk lelkészeket és predikátorokat, mint eddig tarthattunk, boldog emlékezetű Ferdinánd király uralkodása és most felséged ideje alatt is. Ennélfogva az összes világi rendek, a főrendek és nemesek, a királyi és bányavárosok könyörgünk felségednek, méltóztassék minket az ágostai hitvallásban, melyben nagyobb részben születünk és neveltünk, és a melyhez mind-

nyájan régtől fogva állhatatosan ragaszkodunk, s éltünk fogytaig ragaszkodni akarunk, megtartani és megengedni, hogy azon hitvalláshoz tartozó plebánosokat és predikátorokat tarthassunk; és az ilyen törvényellenes ügyészi betolakodásoktól ne zaklattassunk; kívánjuk, hogy az ily ügyészek kérelmére eddigelé bárki ellen megindított perek megszüntetessenek, s ennek czen országgyűlés irataiba való foglalásáért esedezünk. Mi viszont azon főpap uraknak jövedelmeiket, a tizedet és főesperesi illetményeiket vonakodás nélkül megfizetjük.¹⁾

Minthogy a király személyesen nem volt jelen ez országgyűlésen, fia Rudolf vette át a kérvényt egy küldöttség kezéből, s azt atyja beleegyezésével közlé a főpapokkal.

Ezek tüzetesen, de többnyire kitérőleg és a törvény értelmét félremagyarázólag válaszoltak a felhozott panaszok egyes pontjaira. Előadták, hogy az esztergami érseki helyettes senkit sem idézett meg azért, mivel az ágostai hitvalláshoz ragaszkodik. Mikor Turóc és Liptó megyékben kánoni látogatást végezett, azt tapasztalta, hogy egyfelől a lelkészek túlnyomó része a katolikus vallástól elpártolt, másfelől pedig sokan vannak, kik az egyházi tisztet bitorolják, bár semmiféle kath. püspöktől nem vették fel az egyházi rendet. Azokat, kik fel voltak szentelve, atyailag intette, térnének vissza az egyház kebelébe; de szigort nem alkalmazott ellenök. Azokat pedig, kik az egyházi rendet fel nem vették volt, felhivta, hogy vagy szünjenek meg papi teendőket végezni, vagy távozzanak az esztergomi egyházmegye területéről. Erre készek is voltak; de több földesurnak, különösen Révay Ferencnek biztatására szándékuktól elállottak. Ekép az érseki helyettes kényszerítve látta magát arra, hogy a királyhoz forduljon, aki a földesurnak meghagyta, hogy a fel nem szentelt lelkészeket birtokaikról távolítsák el. De a rendelet nem foganatosított. Ekkor az érseki helyettes a szent szék elé idézte őket, nem hitvallásuk, hanem azon makaességuk miatt, a melylyel illetéktelenül a papi hivatalt viselik. És csak mikor háromszori idézésre nem jelentek meg, vette igénybe ellenök a világi hatóság karhatalmát, a mit az 1548-ki törvény megenged; sőt parancsolja, hogy az olyan idióták, kik csak valamely földesur engedelméből bitorolják a predikátori

¹⁾ *Humillima Supplicatio omnium ordinum et Statuum Regni Hungariae secularium, baronum scilicet et nobilium ac liberarum et montanarum civitatum. Fraknoi, Orszgy. Eml. VI. 165—167. l.*

hivatalt, elűzessenek, s helyökbe kath. papok tétessenek. Az 1548. és 1550-ki végzések szerint csak a pápa által megerősített püspök szentelhet.

A világi urak soraiból megidézte Balassa Jánost, szintén nem vallás miatt, hanem azért, mivel a háromságtagadó Bornemisza Pétert többször Nagyszombatba hozta, hol az ő szállásán predikált; továbbá a szeredi polgárokat, mivel a tizedek egy részét kiszolgáltatni vonakodtak.

Azon állítás, hogy Ferdinánd király uralkodása alatt mindenkinek szabadságában állott protestans papokat tartani, nézetük szerint, alapot nélkülöz. Megcáfolják azt az 1548—1563-ki országgyűléseken alkotott vallásügyi törvények. Sőt ellenkezőleg katolikus papokat alkalmaztak. Hogy mi értendő az igaz kath. hit alatt, megmondja az 1550-ki törvény.

Ennélfogva a főpapság nem adhatja megegyezését, hogy most ellenkező irányu törvények alkottassanak. Már pedig nem volna igazságos az az eljárás, ha az egyházi rend ellenzése dacára változtatnák meg a törvényeket, melyek az egyházi és világi rendek közmegegyezésével jöttek létre. A világi rendek által idézett törvények nem erősítik meg állításaikat. Ulászló király 1492 : 45. rendelete nem erre vonatkozik; csak azt mondja, hogy vallásügyben a rendek ne a római udvar, hanem rendes hatóság elé idéztessenek. Ők itt valamint a 40. tveikknel is az egyházi és világi rendek közmegegyezésére fektetik a fősúlyt. Hivatkoznak az 1550-ki országgyűlésre, mely azt határozta, hogy a világiak tartoznak a püspököknek s azok küldötteinek minden ellenmondás nélkül engedelmeskedni, s azok tudományával semmi módon ne merészeljenek ellenkezni, hanem azt, a miben kettségük volna, teljesen a közzsínatra bizzák. A zsinat már megvolt, tehát annak határozatait mindenki tartozik elfogadni, s a világiak nem ellenkezhetnek velök.

Az 1498 : 59. és 60. nem tartozik ide, sem a tripartitum harmadik részének 30. pontja, melyre gr. Salm Gyula hivatkozott. Mert igaz, hogy a parasztoknak semmi joguk sincs a földesur birtokán, de ebből nem következik, hogy a szerediek büntetlenül elvehessék az érsek tizedét.

Az 1500-ki 34-dik törvényeikk elrendeli ugyan az egyházmegyei ügyészek hivatalának megszüntetését. De ez a törvény soha sem lépett életbe. Egyházmegyei ügyészek minden időben léteztek és mű-

ködtek. Ez esetre is alkalmazható tehát az a jogelv, mely szerint törvényt nemcsak ellenkező más törvény, hanem általánosan elfogadott ellenkező szokás is hatályon kívül helyezhet. A tripartitum is azt mondja, hogy első a törvény, de hogy az evel ellenkező szokás megszünteti a törvényt.

Az egyházi rend csodálkozását fejezi ki a felett, hogy a világi rendek az ágostai hitvallásban kérik magokat fentartatni; pedig a legtöbben közülök sokkal távolabb állanak már az ágostai hitvallástól, mint a kath. egyháztól. Azon ürügy alatt, hogy az ágostai hitvallás hívei, a katolikus plebánosokat birtokaikról elűzni akarják és helyettök oly lelkészeket kívánnak alkalmazni, kik nincsenek felszentelve, s kik készek, földesuraik tetszése szerint, bármily tanokat hirdetni.

Az egyházi rend ezek után arra kéri a királyt, ne engedje, hogy a vallás ügyében a korábbi törvényekkel és a régi szokással ellenkező újításokat hozzanak be. Ha az országgyűlés, a királyi kívánatokkal szemben, a régi törvényekhez és szokásokhoz ragaszkodik: a király se engedje, hogy a megelőző országgyűléseken, az összes rendek helyeslésével alkotott törvényeket a rendek egy része megváltoztassa.¹⁾

Ezen válaszban félreismerhetlenül nyilatkozik a protestans vallás kicsinylése és az annak biztosítására hozott törvények értelmének kiforgatása. A főpapság oly magasan képzei magát a világiak felett, hogy azoktól teljes engedelmességet követel, s minden oly törvényt felkeres, mely a papi hatalom növelésére és a katolikus egyház egyedüli jogainak biztosítására vonatkozik.

A király látta, hogy ily törekvések mellett a békének fel kell bomolnia, azért mindent elkövetett a rendek megnyugtására. Február elsején kelt leiratában óvatosan került a határozott választ. «Mint-hogy — ugymond — a vallási kérdésekben mindenkor oly mérsékletet tanusított, hogy panaszra alapos okot senkinek sem szolgáltatott, sőt a béke fentartása érdekében több engedményt tett, mint előde Ferdinánd császár: azért reméli, hogy a világi rendek meg fognak nyugodni, és ujitási szándékukról lemondva, mindent a mostani állapotban fognak meghagyni. Viszont intézkedni fog, hogy az egy-

¹⁾ *Praknoi V.*, Magy. Ország. Eml. VI. 142—144. Humillima supplicatio praelatorum ab totius Status Ecclesiastici Regni Hungariae. U. o. 167—173.

házmegyei ügyészek hivataluk korlátain túl ne lépjenek és a világiaknak méltánytalanul alkalmatlanságot ne okozzanak.» ¹⁾

Ugy látszik a világi rendek előre értesülve voltak a király semmitmondó válaszában tartalmáról, azért be sem várva az azt tartalmazó leiratot, jan. 30-kán a nádori helytartó előtt óvást tettek. Ebben Telegdyt és utódait az egyházmegyei ügyész által indítandó perek tárgyalásától és elítélésétől eltiltják, és kijelentik, hogy a netán hozandó ítéleteknek nem fognak engedelmeskedni.

Hogy ez ellen mit tett a nádori helytartó és mit rendelt a király, azt adatok hiányában megmondani nem lehet. Annyi bizonyos, hogy a rendek által törvénycikkek alakjába foglalt második feliratukból a vallás kérdése kimaradt; sőt még az országos sérelmek sorából is kitörölte valamely gondos kéz.

Miksa még ez év folyamán (okt. 12.) meghalt Regensburgban 49 éves korában. Az ő halála gyászos eseményt képez a protestáns egyház történelmében; mert ettől fogva oly nehéz és sanyaruságteljes idők következtek be, melyek kérdésessé tették az eddigi eredményeket, és a jövőre nézve minden tekintetben súlyos aggodalmat támasztottak a hazafiak lelkében.

¹⁾ *Fraknoi V.*, Magy. Orszgy. Eml. VI. 144., 173., 174. ll.

NYOLCADIK FEJEZET.

Báthory István és Kristóf; a hitviták Dávid haláláig.

(1571—1586.)

I.

Báthory István fejedelenné lesz; sem a török szultánnal sem a magyar királysággal nem akar rossz viszonyban lenni. -- Az 1572-ki tordai országgyűlés nem kedvez az unitáriusoknak. — A fejedelem szept. 17-én elrendeli a vallási könyveknek előleges censuráját.

Miksa magyar király nem közönyös szemmel nézte azt a mozgalmat, melyet Erdélyben az utolsó Zápolya halála után az új fejedelmek választása idézett elő. Ő olyan férfit akart Erdély fejedelmi trónjára ültetni, aki a töröktől független legyen és az ő fenhatóságát a spejeri egyezkedés értelmében elismerje. A török szultán ellenben olyat akart, aki Miksától függetlenül uralkodjék, és pedig az ő védnöksége alatt. Amannak részén volt Békesy Gáspár és a protestánsok; emennek pártját Báthory István és a katolikusok fogták. A rendeknek komolyabban gondolkozó része azonban mind a két párton belátta, hogy sem a török, sem a német befolyás nem lesz áldásos Erdély fejlődésére nézve. Szerettek volna teljesen független fejedelemséget alkotni, de ahhoz nem volt erejük, s így az 1571-ki fehervári országgyűlésen nagy zaj és sok vitatkozás után azt választották meg «vajdának», akiről hitték, hogy legtöbb függetlenséget fog biztosíthatni az országnak, t. i. *Báthory Istvánt*.

Ezt a török szultán is elfogadta; de egyuttal komolyan megparancsolta neki és a rendeknek is, hogy a németekkel ne tartsanak. Azonban Báthory nem akart ellenséges viszonyba jutni Miksával és más keresztyén fejedelmekkel. Ő a keresztyénségnek és pedig a róm. katolikus irányu keresztyénségnek nagy pártfogója lévén, titokban hűséget fogadott a magyar királynak. — Ezzel

egyelőre el lőn hárítva a két felől jövő veszély, mely trónját kívülről fenyegeté.

Az ő uralkodásával nagy változás állott be az erdélyi egyházi ügyekben. János Zsigmond, a mint láttuk, teljes, mondhatni korlátlan szabadságot engedett a vallási vitáknak; Báthory ezt nem helyeselte. Amaz alatt a katolicismus teljesen alászállott; ez alatt újra éledni kezdett. De mivel Erdély népének és urainak legnagyobb része a protestantismushoz szított, nem tartotta tanácsosnak egyszerre és nyíltan lépni fel ellene. Mint kiváló észbeli tehetségekkel, bő tapasztalással, emberek és viszonyok alapos ismeretével bíró férfiú, lassan de biztosan haladt célja felé. S alig lehet kétségünk benne, hogy ha tovább marad Erdély kormányán, a katolicismust bizonyára visszaállítja vala, mert ő Rómának feltétlen híve volt, s mint ilyen első kötelességének tartotta az erdélyi róm. kath. püspökség visszaállításának sürgetését, nem ugyan az erdélyi országgyűlésen, hanem a magyar királynál.

Az 1572-ben május 25-dikére Tordára hívott országgyűlésen még csak a régi állapotok fentartását kívánta, de előterjesztéséből világosan kivehető volt, hogy az elhatalmasodott unitarismusnak gátot kíván vetni.

Az unitáriusok szabad vallásgyakorlata, mint láttuk, az 1571-ki vásárhelyi törvénycikken alapult, bár névszerint a felekezet nem neveztetett is meg. Dávid Ferenc és társai azonban oly messzire vitték a szabad kutatás elvét, hogy már a megváltóhoz való könyörgést is fölöslegesnek kezdték hirdetni. Ennek következtében az országgyűlés felhatalmazta a fejedelmet, hogy Dávidot kérdőre vonja, s ha az, a mit némely társai hirdetnek, eltér azon alaptól, melyen a szabad vallásgyakorlatot nyerték, akkor azok zárassanak ki az egyházból s esetleg büntetessenek meg.

Hogy az mi az religió dolgát nézi, — mondja az első törvénycikk — az minémű végzés az megholt fejedelem ő felsége idejében volt, hogy senkinek akkori végezés szerént bántása ne legyen az religióban, végeztük országul, hogy azon állapotban és erejében maradjon; hol penigh valakik az végezés kívül az religióban valamit innoválnának, ő nagysága Dávid Ferencet és az superintendentst hivassa hozzá, értse meg tőlök, ha eféle innovatorok különb vallásban vannak az ő vallásoktól, kiben voltanak az megholt urunk ide-

jében; ha különb és új dolognak vallásában találtnak, ő nagysága excommunicálhassa, mely excommunicatióval ha ők nem gondolnak, ő nagyságának autoritása legyen eféléknek megbüntetésére az ő érdek szerint.¹⁾

Az unitáriusok lehangoltsága mindenütt tapasztalható volt; mert lehetetlen volt nem sejteniök a bekövetkezendő napok veszedelmét. A kálvinisták csak oly ellenségeik voltak, mint az előtt. Most egy katolikus vallásu fejedelem jött, akinek esze is volt, bátorsága sem hiányzott arra, hogy akaratát érvényesítse. Azonban biztak Békési Gáspárban és Hagymási Kristófban, kik mindketten nagy befolyással bírtak az új fejedelemnél is. Bizodalomuk azonban nem sokáig tartott; mert Báthory István csakhamar bebizonyította tetteivel, hogy személyes és családi érdekeinek ápolása mellett országlási legfőbb gondját a reformáció tovább terjedésének meggátolása képezi. Dávid Ferenc helyett udvari predikátorra annak régi ellenfelét Alesius Dénest tette; a királyi nyomdát és annak jövedelmeit elvette az unitáriusoktól. Szept. 17-kén kiadta a rendeletet, melynél fogva vallásos könyveket előleges vizsgálat nélkül kiadni nem szabad. A főtisztviselők felhatalmaztattak, hogy az ily engedély nélkül kiadott könyveket és írásokat, bárhol s bárkinél megtalálják, azokat az illetőnek javaival együtt lefoglalják.²⁾ Ugy látszik, hogy e rendelet Miksa császárnak és királynak ehhez hasonló ama rendeletén alapult, mely eredetileg a spejeri gyűlés határozatából eredt, s Magyarországon 1570. márc. 8-kán hirdettetett ki.³⁾

A szászok helyeselték, sőt a megyesi zsinatból kérték e rendeletet, a mi nem igen bizonyítja szabadelvűségüket a vallás dolgában.

Annyi eredménye lett is e rendeletnek, hogy ezentúl a zsinatok és vitairatok megritkultak; s a vallási ujitások megakadtak.

¹⁾ Gr. *Mikó Imre*, Erd. Tört. Adatok. I. 295—299. V. ö. *Szilágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. II. 528. l.

²⁾ Gr. *Kemény József*, erd. muzeumi gyűjteményében levő másolatról közölte dr. *Teutsch Gy.*, *Merke zur Gesch. der Sachsen in Siebenbürgen* ... III. 284—286. l.

³⁾ Lásd e mű 155. lapját.

II.

Az 1573-ki kolozsvári országgyűlés előleges vizsgálóra utasítja az ujitókat: — büntetést szab rájuk. — Az ugyanezen évi tordai részleges gyűlésen megerősítették az előbbi törvényt.

Báthory eleinte minden igyekezetét oda fordította, hogy a hitviták betiltása által a közfigyelmet elfordítsa a vallási kérdésektől. Ezt az által akarta elérni, hogy az ujitókat theológiában jártas férfiak elé kívánta utasíttatni, hogy azok előtt igazolják nézetök helyességét; és ha ezt nem tennék, vagy megtéve, a vizsgálók nézete ellenében is merészelnének új tanokat hirdetni, akkor kemény büntetés által sujtassanak.

Gondja volt arra is, hogy azon főurak hatalmát megtörje, akik a fejedelmválasztásnál versenytársai és ellenségei gyanánt voltak feltüntetve, és akiknek erejét, tekintélyét és befolyását ő leginkább protestans voltuknak tulajdonította. Ilyen volt Békési Gáspár, az unitáriusok főpártfogója, aki különben Miksa királylyal való összeköttetésénél fogva is veszélyes embernek tűnt fel Báthory előtt.

Egyenesen nem merte megtámadni. De az 1573-ban január első napjaiban Kolozsvárra összehívott országgyűlésen oly végzést fogadtatott el a rendekkel, a melynek értelmében bármely főur, tehát Békési Gáspár is kérdőre vonható, ha az ujitókat, kik alatt a tulzó unitáriusokat értették, pártfogása alá venné.

A hozott törvények utolsója, vagyis a 8-dik cikk eképen volt fogalmazva:

Továbbá az innovatorok felől végeztetett, hogy az előbbi articulus tartassék meg, hogy azfélék az két superintendens előtt több tudós személyeket is melléjek vévén, ha szükséges lenne, meg examináltassanak és ha mindeniktől különbözni találtnak, és dogmájokat pertinaciter defendálják, excommunicaltassanak és urunktúl proscibáltassanak, kivél ha nem gondolnak, autoritása legyen ő nagyságának vagy fogsággal vagy halállal, avagy egyéb penával az ő káromlások érdeme szerint megbüntetni. Ha ki pedig urak vagy nemesek vagy városok közzül afélének pártját fogná, vagy oltalmazná urunk ellen, az olyat az director causarum rá hihassa, és minden octava kívül iure fisci törvény szerint

procedálhasson ellene; az kik pedig proscriptusok, azokat kergesse mindenütt. ¹⁾

Látni való, hogy ezen törvény voltaképen nem foglal magában egyebet, mint a szóbeli vizsgálatnak behozatalát, vagyis más alakban de mégis ugyanazt, a mit Miksa király és Báthory rendelete a könyvvizsgálat ügyében parancsolt.

A törvény kezébe adta neki a hatalmat; tőle függött azt felhasználni vagy nem használni — az «innovatorok» és azok pártfogói ellen. Báthory nem tartotta tanácsosnak a szigor alkalmazását. Fejedelemsége még mindig nem volt teljesen biztosítva. Félt titkos ellenségeitől, akik minden pillanatban készek voltak ellene fellázadni; chezh képest mindig készen kellett állania, hogy meg ne lepessék.

Báthory úgy tett, mintha a török ellen készülne, de valósággal Miksától és ennek pártoltjától, Békési Gáspártól félt. S hogy minden eshetőséggel szemben az ország hada készen álljon, még ugyanezen év május havában egy *részleges országgyűlést* hívott össze *Tordára*, hol az adó megszavazásán kívül a négy bevett vallásra nézve megújított a régibb törvényt, de az újítók ellen ismét szigorú határozatot hoztak. A törvény szavai ezek:

Harmadszor az religió dolgát az mi illeti, miképen azért ennek előtte elvégeztük volt generalis gyűlésünkben nagyságod idejében, és articulusokba is beirattuk volt, nagyságod is annak kegyelmesen consentiált és meg confirmálta, hogy senkit az ő religiójában, melyet szegény megholt urunk idejében tartott, nagyságod meg ne háborítana, se pedig egymást közülünk meg ne merné szokott és elvégezett terhek alatt bántani, háborítani, és senki, akár minémű renden való ember legyen, akár külső, akár nagyságod erdélyi és magyarországi birodalma alatt az religióba valami innovatiót ne merne valami szin alatt indítani, annak okáért most is alázatosan könyörgünk mint kegyelmes urunknak, hogy az elvégezett articulusokat nagyságod observáltassa meg minden cikkelyében és rendiben, viseljen lelkünkre is gondot, és azféle innovatorokat ne szenvedje közöttünk lenni, büntesse

¹⁾ L. *Mikó Imre*, Erd. Tört. Adatok. III. 282—285. V. ö. *Szilágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. II. 534. I.

meg azokat; mely dologra nagyságodnak most is mint annak előtte teljes authoritást, hatalmat adtunk. ¹⁾

Minthogy a rendek még itt is hangsúlyozzák, hogy a «megholt uruk» idejében való felekezetek szabadsága fentartassék, azért bajosan lehet ezt a törvényt az unitarismus ellen általában intézettnak tekinteni. A tárgyalások részleteit nem ismerjük; de mégis úgy látszik, hogy e törvény éle inkább egyesek, talán Dávid Ferenc tulzásai vagy azon idegen, jelesül olasz és lengyel tudósok ellen volt irányozva, akik újabb időben a hitviták alatt az unitárius egyházban alkalmazást nyertek, kik papokká és tanárokká lettek, s mint ilyenek veszélyeseknek tartattak. Ilyen volt — mondja Jakab Elek — Sommer János és Paleologus Jakab. Ez utóbbi XIII. Gergely pápa és a sz. inquisitio elől menekült Erdélybe.

III.

Az 1576-ki megygyesi országgyűlés előzményei. — Békési a székelgyekkel fellázadrán leveretik; sok unitárius kivégeztetik. — Báthory a lengyel koronát keresván, szelid vallási törvényt hoz. — A következő 1576-ki kolozsvári, s az 1577-ki két tordai gyűlés is csak az unitarismus korlátozására szorítkozik.

Az 1573-ki tordai gyűlés után rossz napok következtek az unitáriusokra. Dávid Ferenc az év végén azt írja Paleologus Jakabhoz intézett egyik levelében, hogy a jövő év január 1-jén tartandó országgyűléstől fél; nevezetesen attól tart, hogy úgy fogják őket feltüntetni, mint az ország törvényeinek megrontóit, s hogy elűzik helyeikről, ha csak isten ellenségeik szándékát meg nem akadályozza. Az esperesek — ugymond — egybe vannak hiva, s azok teljes igyekezettel vesznek munkába mindent, a mi által elleneik vádjait az ország főrendei előtt magukról elhárítsák, s a vallás igazságainak szabad vizsgálatát továbbra is kinyerjék. A zsinat bevégződése után isten segélyével mindent megtesznek, a mi az egyház fentartása s az igazság terjesztése érdekében szükséges . . .

Az említett országgyűlésről előre terjesztett rémületes hírek, hogy t. i. a fejedelem hűségi esküt akar tételni az országgal, hogy az unitárius vallást vizsgálat alá véteti stb. nem valósultak. A politikai

¹ Gr. Mikó Imre, Erd. Tört. Adatok. III. 285. V. 6. Szilagyi S., Erd. Orszgy. Eml. II. 540. 541. l.

viszonyok sokkal bonyolultabbak, az erdélyi pártok sokkal élesebbek voltak, semhogy a fejedelem ily szándék valóztatására vállalkozhatott volna. Ott volt Békési Gáspár az elégtelen székelyekkel, kik minden pillanatban készek voltak a lázadásra. Ott voltak a lengyel és török ügyek, melyek arra intették Báthoryt, hogy könnyelmű vállalatba ne bocsátkozzék. A belső viszonyok úgy alakultak, hogy az összeütközés Békési Gáspár és a fejedelem között kikerülhetetlenné vált. A harc, mely 1575-ben kiütött, a sz.-páli csatában Békési leveretésével végződött. A győztes fejedelem iszonyu boszút állott a felkelőkön. Békési ugyan elmenekült, de párthivei közül sokan a csatában, sokan a bosszuálló Báthory kegyetlen pallosa alatt huletak el.

Nem egészen alaptalan a gyanu, hogy Báthory ez alkalommal nemcsak trónjának felforgatóit, hanem vallásának ellenségeit is megakarta törni. A lázadás főemberei unitáriusok voltak; ezek bukásával az egész felekezet szép reményei is megheiusultak. Sokan a kivégzettek vérért úgy tekintették, mint a fölélesztett vallási fanatismus áldozatait. De a rettegett üldözés nem következett be; mert Báthory a Békési-pártnak megsemmisítése után a lengyel korona elnyerésében fáradozott.

A lengyel főnemességnek jelentékeny része pedig a Socinus tanát vallotta, s így nem igen eszélyes dolog lett volna ezeknek jóindulatát megrontani, s magától elidegeníteni. Báthory István, kinek nagy érdeke volt abban, hogy családja fényét és hatalmát a lengyel korona megszerzése által is növelje, kiváló ügyességet tanusított abban, hogy a Lengyelországba küldött titkos követség tagjai közé Blandrata Györgyöt is beválasztotta, mint a ki a lengyel unitáriusok előtt nagy tiszteletben állott. Ez által a lengyelek nagy részének rokonszenvét és szavazatát megnyerte, kivált midőn e mellett számtalan ajándékot, kitüntetési oklevelet és a nemzet szabadságát biztosító királyi hitlevelet is felmutathattak a követek.

Ily körülmények között jött létre 1576-ban a rettegett irtó határozatok helyett egy szelid törvény, mely az unitáriusok felekezetének szabadságát biztosította, s Dávid Ferencnek superintendenssé való megválasztatását megerősítette. Ennek tulajdonítható az is, hogy a következő két év alatt tartott országgyűléseken a valláskérdés közjogi tekintetben érdemileg nem is tárgyalatott. Csakis egyes apró közigazgatási kérdések fordultak elő, de melyeknek mégis az volt a

céljok, hogy Dávid Ferenc és követői elkedvetleníttessenek, hogy a nyáj és pásztor közötti jó viszony megzavartassék.

Ezt bizonyítják a következő országgyűlési határozatok.

Az 1576-ki január elején tartott megyyesi országgyűlésen ez ment határozatba:

«Továbbá könyörgöttek azok az atyánkfiai, kik Dávid Ferenc vallásán vagynak, hogy Dávid Ferenc superintendensek legyen, és ha ő meghal, vagy penig betegségek vagy mi egyéb okból mutálni kelletnék, mutálhassák és mást substituálhassanak, eadem autoritate, csak hogy az religio dolgában semmit ne innoválhasson, hanem az miben találta, azon állapotban maradjon.» ¹⁾

Az 1576. május 20-kára Kolozsvárra hívott gyűlésen újabb korlátozás történik e törvénnyel:

«Az tanítók dolgáról így végeztünk: miért hogy ezelőtt való articulások tartása szerint megengedtetett, hogy az Dávid Ferenc vallásán valóknak superintendensek legyen, itt Kolosvárott vagy Thordán az ű hitén való papoknak convocatiót tehessen, de az kik Dienes pappal ²⁾ egy valláson vadnak, azokat ne cogálhassa, hanem Dienes az övéi között régi autoritása megmaradjon. ³⁾

Az 1577-diki ápril hóban tartott tordai gyűlésen a reformált vallásra áttért oláhokra nézve ezt határozták:

«Miért hogy az oláh kösség közzül is vadnak sokan, kiket az ur isten megvilágosítván, az görög professiótól elszakadtak, és az istennek ígését tulajdon nyelveken hallgatják, kiknek ezelőtt való superintendensek megholt, végeztük, hogy ők is válaszszanak közzülök igaz értelmen való tudós és igaz (alkalmatos) személt, hogy az igaz (élő) istennek

¹⁾ *Szilágyi*, i. d. III.

²⁾ T. i. *Alesius Dienes*, az erdélyi ref. rm. superintendens.

³⁾ *Articuli dominorum regnicolarum trium videlicet nationum Regni Transsylvaniae ac nobilium partium Hungariae ditione Transsylvaniae adhaerentium, in comitiis eorum partialibus et edicto Illustrissimi Domini Christophori Bathory de Somlyó, vojvodae Transsylvaniae et Siculorum Comitatus etc. Domini eorum gratiosissimi, in civitate Coloswar ad dominicam Cantate anno Domini 1576. celebratis editi et confecti.* L. *Szilágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. III. 108. l. s. *Mikó Imre*, Erd. Tört. Adatok. I. 304—309. l.

igéjének hirdetése közöttök is meg ne szűnjék, hanem meghessen elő.¹⁾

Az 1577-diki *részsleges tordai* országgyűlés (október hóban) még inkább megszorítja az unitarismust, a mennyiben a zsinattartási jogot csak két városra engedi meg, mi alatt a helvét hitvallású püspököknek térítése megengedett az egész országban.

A törvény szavai ezek:

(5.) A religió dolgában pedig a régi articulusok szerint nagyságod minden rendeket tartson meg és oltalmazzon meg fejedelmi méltósága szerint, ha mi innovatiók pedig volnának avvagy lennének, a superintendens requisitói után ennek előtte való mód szerint büntetessenek meg, megmaradván minden az ő *conditiójában*.

(6.) Thorday Andrásnak²⁾ mindenütt autoritása legyen ez országban járni, minden helyeket visitálni és mindenütt az ő vallásin való egyházi személyeket, papokat igazgatni, oktatni, tanítani, reprehendálni és sinatot tenni, sőt a másféle valláson való papokat is hortando, monendo, docendo, aki tehetséges az ő *sententiájára* vonni, de ne erőszakkal, a más félnek pedig Dávid Ferencnek, mint ennek előtte is most is csak Kolosvárott és Thordán legyen szabad sinatot tenni és a más *confessiión* való egyházi személyeken semmi *jurisdictiója* ne legyen csak az övéin.³⁾

Ezen törvénnyel a háromszéki unitárius egyházak a ref. püspök hatósága alá adattak,⁴⁾ mi az unitáriusokat nagyon lehangolta, mert lehetetlen volt nem látniok, hogy ezen apró korlátozások után majd egy csapással fogják őket megsemmisíteni akarni. Rosz előjelül szolgált az új fejedelemnek Báthory Kristófnak magatartása is, aki midőn Dávid Ferencnek nejétől való *valási pöre* elébe került, ezeket mondotta:

¹⁾ Gr. Mikó Imre, Erd. Tört. Adatok. III. 297—301. és Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. III. 118. l.

²⁾ T. i. a reformatusok püspökének.

³⁾ *Articuli dominorum nobilium coeterorumque ordinum trium nationum Transsylvaniæ et partium regni Hungariæ etc. pro festo 11 millium Virginum in conventu eorum partiali Thordæ Anno Domini 1577. celebrato.* — Arc. Diach. Auth. Transsylv. N.-Szeben a Bruckenthal-féle muzeumban. I. Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. III. 122. l.

Bod Péter: Smirnai sz. Polycarpus. 30. l.

«Dávid Ferencet ugyan el kellene mozdítani superintendensi tiszttől, mert a ki saját házának nem tud feje lenni, az még kevésbé tud az egyháznak; de a hivataltól függésszék fel saját hivei, ha akarják; ha pedig nem akarják, ám bírják és tartásuk meg őt, hogy még inkább megrothadjon.» Ilyen indokokból tartották fel hivatalát a rendek is, biztosan számítván arra, hogy Dávidot részint ezen házassági botránya miatt, részint pedig folytonos ujitásai miatt saját hivei fogják megbuktatni.

Ez meg is történt a következő országgyűléseken.

IV.

Az 1578-ki kolozsvári országgyűlés már határozottabban lép fel Dávid ellen. — Blandrata és Socinus Faustus hiába akarják őt az ujitásoktól visszatartani. — Dávid az 1579-ki tordai országgyűlés elé idéztetik; de ügyének eldöntése betegeskedése miatt más gyűlésre halasztatik.

Az előbbeni országgyűléseken, a mint láttuk, többnyire csak apróbb vallási kérdések foglalták el a rendek figyelmét. A zsinatok tartása korlátozva lévén, a kedélyek kissé nyugodtabbak voltak mindaddig, míg az 1578-ban március havában Tordán tartott zsinat ismét az unitáriusok felé nem fordította a közfigyelmet.

Ugyanis a Tordán összegyűlt 322 pap Dávid Ferenc elnökle mellett annyira elmerült az elméleti kérdések fejtegetésébe, hogy az ujitások ellen hozott törvények dacára is kimondotta, miszerint bármely hittani kérdésről, mely zsinatilag el nem döntetett, szabad vitatkozni és predikálni.

Ezen bátorítás következtében valóban új tanok hirdetése kezdődött; új szertartások hoztak be, vagy a régiak beszüntettek. A gyermekek keresztelese feleslegesnek tartott, mivel a biblia szerint ez nem bizonyítható. Dávid Ferenc újra Jézus imádásáról és nem imádásáról, a bűnökért való elégtételéről és az előre elrendelés tanáról kezdett beszélni barátainak meghitt körében úgy, mint a szószéken.

Mind ez új mozgalmat idézett elő. Blandrata figyelmeztette rá a fejedelmet, s ez nem késett felhasználni az alkalmat arra, hogy még az azon év április 27-ékre összehítt kolozsvári országgyűlésen véget vessen a dolognak.

Báthory Kristóf különben sem szívesen tűrte az unitáriusokat;

most a Dávid túlzásai következtében erélyes intézkedésre hívta fel a rendeket, hogy szüntessenek be minden további újításokat.

Ezek szívesen vették a felhívást, és mindjárt az első helyen intézkedtek a dologban eképen:

(1.) Értjük te nagyságodnak izenetit az religióban napokint, az minémü hallhatatlan és káromló innovatiók öregbednek, kit mi és mindeneknek előtte első és fődolognak itélünk szemünk előtt viseltetni, ki miatt mindenkoron bizonyos helyeket és országokat az uristen az ő csüda itéleti szerint meg is büntet és ugyan el is törül, erre oly gondot viseljünk nagyságoddal egyetemben, hogy evvel is az uristennek reánk következő nagyobb ostorát és büntetését ne ingerljük. Tetszett erről, hogy mind mostan, mind jövődőben valami innovatiók vadnak vagy lennének, ennek előtte való statutumok szerint minden haladék nélkül hivassa elő az innovátort¹⁾ és mind az két religión való superintendensek által, kik mellett te nagyságodnak is mind a két religión való egyenlő számu főemberi legyenek, inquiráltassanak, és ha nyilvánvaló innovátoroknak convincaltatnak, te nagyságod priváltassa és removeáltassa ab officio; ha azután is nem szünnék hinteni efféle ujjabb heresist, te nagyságodnak authoritása legyen érdek szerint valami büntetéssel akarja megbüntetni tanácsival egyetembe. Az kik pedig vocatióban nem volnának, kik tisztektől nem priváltattanak, hanem csak spargálnak imitt-amott efféle tévelgéseket, azokat mox de facto ezen mód szerint inquiráltatván és convincaltatván nagyságod, büntesse érdek szerint.²⁾

Ez határozottan és szigoruan volt mondva; mindenki tudta, hogy az «innovator» nem más, mint Dávid, ki gyengélkedése dacára haladott a maga útján, s nem zavartatta magát sem Blandratának privát figyelmeztetései által, sem pedig a hozott országgyűlési végzések által. Pedig most a dolog igen komoly szint öltött, mert magok az unitáriusok is sokallani kezdték a vég nélküli újítást s az abból folyó küzdelmeket. Blandrata figyelmeztette Dávidot ennek rossz következményeire; óvta őt, hogy a legujabb tordai zsinaton felvetett

¹⁾ Dávid Ferencet értik.

²⁾ L. Szilagyi S., Erd. Orszgy. Eml. III. 125. l.

kérdésekről ne predikáljon. Krisztus nem-imádásának hirdetése által ne botránkoztassa az egész keresztyén egyházat, mint a melynek feje Krisztus maga, mint az istennek fia. Dávid e jóakaratu figyelmeztetésekre nem adott semmit, sőt azt a tapintatlanságot követte el, hogy erre vonatkozó „*Kis Könyvecské*“-jét ¹⁾ a lengyel kir. udvarban élő Békési Gáspárnak küldötte el, akit úgy tekintett az ország, mint a Báthory-család ellenségét. A vele érintkezésben álló emberek tehát nem lehettek kedvesek a fejedelem udvarában. Különösen Blandrata félt, hogy Dávid ily eljárással veszedelembbe dönti az egész unitárius felekezetet; s midőn e részbeli szavai Dávidnál sikeretlenek maradtak, behívta az unitarismusnak egyik leghíresebb külföldi tekintélyét *Socinus Faustus*, hogy Dávidot jobb utra terelje, hogy tekintélyének latba vetésével döntse el a kérdést békességes barátságos uton, ha lehet, vagy kárhoztató ítélet által, ha kell.

Socinus Faustus 1578. novembertől 1579. aprilisig Dávid lakásán tartózkodott, mint annak vendége. Volt tehát elég ideje a vitatkozásra és térítésre. De Dávid semmiképen sem volt rábirható, hogy a már egyszer jónak hirdetett tanát visszavonja; s eként Socinusnak minden fáradozása hiába való volt.

Midőn erről Blandratát értesítette, s Dávid tanát csakugyan *tévelygésnek* jelentette ki, ez határozottan fellépett ellene, mint aki az egész unitárius felekezetre veszélyt hoz. Egyik hozzá irt levelében ezt írja neki: «ha gondolkozásodat meg nem változtatod és ismeretes tanodat el nem hagyod, az első országgyűlésen, mint innovátor kárhoztatni fogsz és elítéltetni.» ²⁾

Dávid a zsinatra hivatkozott, s írásba foglalta a Krisztus nem-imádására vonatkozó tételeit, melyekre Socinus Faustus azt írta, hogy Dávid és társai a zsidóságra térnek, s Krisztust megtagadván, Mózesst akarják behozni az ekklesiába. A Blandrata és Socinus által írott ellentételek a lengyel ekklesiáknak küldettek véleményadásra; de mielőtt a válasz megerkezett volna, Dávid zsinatot hívott össze *Tordára* febr. 24-re. Itt ismételten azt határozták, hogy a szabad kutatás nem

¹⁾ *Libellus Parvus* XXX. Thesibus Blandratae oppositus, in quo disse-ritur Jesum Christum vocari nunc non posse Deum, cum non sit verus Deus; Jesum invocari non posse in precibus; Justificationem et praedestinationem a Luthero et Calvino male fuisse intellectas; de Regno ejus Messiae, quem fore Profetae divinarunt, qui esset Jesus Christus. Anno 1578. in lucem emissus.

²⁾ Fosztó-Uzoni, I. 245. l.

büntetésre méltó cselekmény. Ők nem ujitanak, hanem azt, a mi hamis magyarázatokba van burkolva, akarják régi fényében visszaállítani.

Ez ujra felháborította a kedélyeket, és a fejedelem Blandratával egyértelműleg azt határozta, hogy Dávid ellen, aki tanaival az igazi unitáriusokat is megbotránkoztatja, erőlesebben kell fellépni, és pedig az országgyűlésen, hol biztosan remélhették, hogy magok az unitáriusok többsége is ellene lesz.

A fejedelem tehát 1579-diki Szentgyörgy napra *országgyűlést hívott össze Tordára.*

Mielőtt azonban ez összejött volna, Blandrata György april 7-kére ötven unitárius papot hitt össze a végre, hogy őket az ezen országgyűlésen történendő dolgokra nézve előre tájékoztassa, és ha lehet Dávid ellen hangolja. «Minthogy — ugymond a meghívó — az april 25-kére összehívott országgyűlésen Dávid Ferenc ügyéről komoly szó leszen, s róla ítéletet hozni a nélkül nem lehet, hogy vallásunk ügye általában vita tárgyává ne tétessék s az ujitók iránt is gondos nyomozás és ítélethozás ne történjék, a mely országgyűlés után hamar időn közzsínat fog tartatni, s azon az isten igéjével és az ország törvényeivel megegyező hitvallás készítettik: jónak látszott előttünk titeket arra inteni, hogy mindkét gyűlésre mindazt, a mi az isten dicsőségére tartozik, szorgalmasan hányjátok-vessétek meg, hogy a mit arra valóknak láttok, magatokkal hozhassátok. A mint látjátok, egész egyházunkról s mindazokról van a szó, akik abban tanítói tisztet viselnek. Hogy pedig azt könnyebben megtehessétek, megküldjük nektek azon tételeket, a melyeknek a zsinaton tárgyalását gondoljuk, sőt hiszszük, — melyeket hogy közületek kiki magától elutasítson, s az azokkal ellentetteket elfogadja, szükségesnek véljük, ha hivatalától megfosztatni és honából számkivettetni nem akar.

Ezt veletek nem azért tudatjuk, mintha valakit megfélemlíteni akarnánk, hogy attól kényszerítve, lelkiismerete ellen szóljon vagy tegyen valamit; de javatokat akartuk annak eltávoztatása által, hogy a nagy veszélyben senki mászt szemé előtt ne tartson, mint egyedül az igazságot, meggyőződve lévén arról, hogy annak szívében levő bizonyágtétele isten előtt nyilván van. Reméljük, hogy isten veletek lesz, ha segedelmét, mint mi, e veszedelemben buzgón kérni el nem mulasztjátok. Az isten és a mi urunk Jézus Krisztus vigasztalja meg szíveiteket, s legyen lelketekkel. Amen.»

Hogy ez előleges gyűlésen mit végeztek a jelenvolt lelkészek, azt nem tudjuk; de az eredmény azt mutatja, hogy sokan elpártoltak Dávid Ferencről, nem akarván magokat kitenni azon veszedelemnek, mely reájok hárulhatott volna, s melynek élő példáját látták épen Dávid Ferencben, akit a fejedelem felfüggesztett hivatalától, és az országgyűlés elé idézett.

Az országgyűlés a kitűzött napon megnyitott; mindenki feszült kíváncsisággal várta a történendőket. A rendek szokatlan nagy számban jelentek meg, s vitázó papok csoportja által vétettek körül.

Dávid Ferenc is, bár betegen és halványan, megjelent a gyűlésen. Testileg oly gyöngének látszott, hogy alig birt mások segítségével nélkül a terembe menni; de lelkileg erősnek és rendithetetlennek tűnt fel. Tagadhatatlan, hogy megjelenésében volt valami tragikai vonás; egy hős állott ott, aki kész, ha kell, megbukni ügyéért. Ez sokaknak részvételét költötte fel iránta, s kérték a fejedelmet, hogy mentse fel őt ezuttal a vitatkozástól, s halaszsa el az ügy elintézését egy későbbi gyűlésre, a mikor Dávid egészségesebb testtel talán hajlandóbb lesz tanát visszavonni, mint most.

Ezen remény utóbb ugyan hiunak bizonyult be, de a közbenjárásnak legalább annyi eredménye lőn, hogy Báthory Kristóf, tartván a zavaroktól, az ügy végmegoldását június elsején Gyulafehérvárott tartandó országgyűlésre halasztotta; Dávidot pedig addig is őrizet alá helyezte.

V.

Az 1579-ki gyulafehérvári júniusi országgyűlésen Dávid újra megjelent. — Kendi Sándor vezeti a gyűlést; ő teszi a kérdéseket. — A beteg Dávid helyett veje Trauzner felel. — Dávidot saját hitfelei cserben hagyják; a fejedelem elítéli s fogolyként Dévára viteti, hol meg is hal.

A Gyulafehérvárra június elsejére hirdetett országgyűlésnek tárgyát, ugyszólván kizárólag Dávid Ferenc ügye képezte. Természetes tehát, hogy a nagy számban megjelent országos rendeken kívül ismét igen sok pap jelent meg. A lutheránusok épen úgy érdeklődtek, mint a kálvinisták, a katolikusok úgy, mint az unitáriusok; mert hiszen Dávid valamennyinek hitfele volt valaha. Aztán rendkívüli látvány is volt az, miként dönt egy országgyűlés oly kérdések felett, melyekkel a zsinatok sem birtak boldogulni.

Mindenkinek figyelme Dávid felé fordult, aki még betegbb volt, mint a mult gyűlésen. A különben testes ember egészen lesoványodott; a kór annyira erőt vett rajta, hogy sem kezét, sem lábát nem birta emelni. Ugy kellett a kocsira feltenni, mint a gyermeket. Kolozsvári barátai, midőn utra kelt, sirva bucsuztak el tőle, s ő balszjetelemmel mondá nekik: „legyetek boldogok, soha sem foglak beneteket többé látni.» ¹⁾

Az ut, mely három napig tartott, még inkább elgyengítette; a beszéde is zavart kezdett lenni.

A gyűlés a fejedelmi palotában tartatott meg. Jelen volt maga a fejedelem és tanács urai; mellettök a főurak és nemesek. Dávidot, ki alig birt a lábára állani, a fejedelem leültette; mellette állt mint védője és segítője, veje Trauzner Lukács. Ezekkel szemben voltak Blandrata, Socinus és a többi vádlók, balra a magyarországi és erdélyi kálvinista és lutheránus papok küldöttői; sőt ha egy azon kori feljegyzésnek hitelt adhatunk, pater Leleszi jezsuita is jelen volt a vitánál.

A gyűlésen Kendi Sándor kancellár elnökölt, egy ritka műveltségű s unitárius vallású főúr, aki azonban nem helyeselte Dávid ujitásait. Megnyitó beszédében tájékoztat nyújtott az összejövetel célja iránt. Nagy lelki bánattal értesült a fejedelem, — ugymond — a keresztyén vallásba becsuszott tévtanokról; s hogy e méreg tovább ne terjedjen, azt akarja a jelen alkalommal meggátolni. Ezért tartotta Dávidot is ez ideig felügyelet alatt. A tanácskozási rend tekintetében kifejezte a fejedelemnek azon akaratát, hogy senki se szóljon a kérdéshez, ha csak nem kérdeztetik, azokat kivéve, akik egymás ellen vádat emeltek.

Az elnöki megnyitás után Blandrata szólalt fel. Beszédében tiltakozik az ellen, mintha ő kereste volna az alkalmat, hogy barátja ellen felléphessen; ő egy év óta kérte Dávidot, hogy álljon el ujitásaitól, de ez nem hallgatott reá. Azért kellett az egyházát fenyegető veszély elhárítására kényszerüsből felszólalnia.

Dávid némi csodálkozással fordult Blandratához, s halkán ezt felelte nékie: „emlékezhetsz reá doctor, hogy mit mondtam neked Váradon, (t. i. a disputatióban); már ott volt szó arról, hogy elle-

¹⁾ Vivite felices, quibus est fortuna peracta,
Jam sua nos alia ex aliis in fata vocetur.

neinket eddigi érveinkkel meg nem győzzük.» Blandrata felelni akart; de Kendi közbeszólt: hallod-e Dávid, saját testvéreid, tanítványaid, pályatársaid vádoltak, hogy megváltoztattad a keresztyén vallást, s szószerűről káromoltad az atyaistent és annak fiát a Jézus Krisztust. Azért vagy itt, hogy tedd le hitvallásodat, hogy senki se mondhassa, hogy kihallgatatlanul lettél elítelve.

E szavakra Dávid felállott, s a fejedelem felé ment, hogy jobban hallhassa szavát. Nyelvét és kezét szél érte: érthetetlen szavakat mormogott s keze helyett fejével mutatott Trauzner Lukácsra, vejére. A fejedelem nem értette; környezetétől kérdezte, hogy mit akar. Ez aztán megmagyarázta, hogy nem tud folyékonyan beszélni, s azért kérte, hogy engedessék meg, hadd szóljon helyette veje.

Erre megadatott neki az engedély.

Most a kancellár feltette a kérdéseket: 1. Mondottad-e tanításodban, hogy a Krisztust nem kell segítségül hívni? 2. hogy a kik Krisztust segítségül hívják, csak olyan, mint ha szűz Máriát, Pétert, Pált, vagy a meghalt szenteket hívnák segélyül? 3. Magáénak vallja-e minap kiadott munkáit?

Dávid vejének fülébe mondotta válaszát: csak azokat a könyveket vallja magáénak, melyeket valóban ő irt, de nem melyeket neve alatt hurcolnak szerteszét, s melyekhez semmi köze. Egyébiránt az még vita alatt van, a lengyel egyházak felelete még nem jött meg. A többire nézve a sz. írásra hivatkozott, mely sehol sem rendeli a Krisztus imádását, a pusztá okoskodást nem fogadja el, mert annak alapján a szentlelket is lehetne imádni; s egyszersmind elemezte vádolt szónoklatainak értelmét.

Blandrata gúnyosan megjegyezte, hogy e tanok a zsidóságra vezetnek vissza, — mire Dávid sem nyomhatta el a magáét, s elég érthetőleg mondá: «doktor ur, még pár év előtt is nem úgy gondolkodtál.» Erre a kancellár mondá: «Feljegyeztetett szavatok, de ha tagadtátok volna, írásoddal s élő tanukkal igazoltatott volna.»

Blandrata tiltakozott az ellen, mintha ő e részben Dávid Ferenczel valaha egy véleményen lett volna; s ha nyilatkozott volna is oly értelemben, most visszavonná. Trauzner visszautasítólag felelt; mire Kendi Sándor oda fordulva Blandratához, mondá: nem azt akarja tudni a fejedelem, hogy igaz-e az, a mit állítasz vagy nem, hanem uj-e az vagy nem? ezt bizonyítsd be. E tárgy hosszabb s némi keserőséggel folytatott vitára adott alkalmat Trauzner és Blandrata

közt, ki Dávid thesisének felolvasását sürgette. A fejedelem csendesen hallgatta a vitatkozókat, míg a kancellár szerényebb magaviseletre intette őket. Végre Trauzner a nyomasztó vita hatása alatt, ipja ki-merültségére hivatkozva, kérte annak más napra való halasztását. Ellenségei sehogy sem akartak beleegyezni, mert félték, hogy másnap új erők fognak összegyülekezni, melyek megnehezítendik a küzdelmet; de végre is engedniök kellett. A szabad időt csakugyan arra használták fel Dávid hívei, hogy Blandrata ellen könyvekből adatokat szedtek ki.

Másnap — jan. 2-kán — a fejedelem parancsára reggel 7 órakor gyűltek össze. Dávidot az első nap küzdelme annyira megtöré, hogy maga nem mehetett, hanem négyen vitték be a terembe. Dávid és védői ez napon annak kimutatására fektették a fősúlyt, hogy az incriminált tételek nem magának Dávidnak, hanem az egyháznak tételei, s ezt korábbi egyházi munkákból igyekeztek kimutatni. Az aznapi küzdés is heves és ingerült volt, de legingerültebbé akkor lett, midőn a kancellár bekívánva az idézett könyveket, azt kívánta, hogy Dávid és nézetén k osztályosai az alatt, míg a tanácskozás folyt, hagyják el a termet. Trauzner úgy találta, hogy a vádlóknak is el kellene hagyni: de, mondák, a tényálladék megállapítása végett szükség van azokra.

Dávid mielőtt társaival eltávozott volna, kérte Blandratát, hogy álljon a feltételek mellett, várják be a lengyel és erdélyi ekkleziák ítéletét; ő ha helyesebbre tanítják, kész engedni.

Blandrata kérdezte: megnyugszik-e aztán azon? s mivel Dávid késett a felelettel, veje közbeszólott: «Ekkleziáink — u. m. — szabadok, országunk s a nemesség akaratjától függök s nem más országokéitól». De Dávid azt felelte, hogy lengyelországi jó emberek ítéletében megnyugszik, s magát aláveti, csak hogy kéziratát küldjék vissza.

— S akkor nem akar többé vitatkozni? kérdé Blandrata.

— Nem, felelt Dávid, többé vitatkozni nem fogok.

S igaza volt, mert a mint híveivel a fejedelmi palotából eltávozott, többé csakugyan senkivel sem vitatkozott.

A teremben mararadottak között másfél óráig tartott a vita, és minthogy Blandrata és társai ellen gyanu támadt, hogy Dávid tételeiben nekik is részők volt, ezért le kellett tenniök a hitet, hogy nincs közük az új tudományhoz, mely az Atyának és Fiunak káromlása.

Hátra volt, hogy nyilatkozzanak Dávid tételei fölött. Blandrata, Hunyadi Demeter, Szegedi Lajos, az unitárius papok mind — egynek kivételével — elítélték Dávid értelmét és azt ujitásnak jelenték ki. Az egyetlen, ki nem ítélte el, a nagybányai unitárius pap volt: «én nem mondhatom Dávidot ujitónak, mert még a váradí disputatióban is úgy értettük». A szász papok éppen ezen okból tartózkodtak az ítéletmondástól, hanem a többiek mindnyájan kárhoztatták tételét. Végre a nemességre került a sor, melynek unitárius vallásu része kijelentette, hogy a Dávid F. nézetétől el nem távozik, s a Krisztus nemimádása és segítségül nem hívása mellett kíván maradni. Utolsó nyilatkozó volt a kancellár maga, a ki a maga, az ott levő jezsuiták és a fejedelem nevében kijelentette, hogy ők Dávid tanát káromlónak és elkárhoztatandónak vallják.

Ezzel el volt döntve az ügy. Ekkor azután behívták Dávid Ferencet és követőit. Az ellenfél kegyelmet kért számára; Blandrata a fülébe sugá e biztató szavakat: ne félj, a fejedelemtől kegyelmet kérek számodra. De Dávid eltaszítá magától, mondván: eredj, eredj, végezd be, a mit elkezdettél. A magyarországi papság legtürelmetlenebbnek mutatta magát, a mennyiben Dávidot, mint istenkáromló hamis prófétát Mózes törvénye szerint megöletni kívánta, s ezt kérte is a fejedelemtől. Ez azonban ezt nem cselekedte, hanem Kendi Sándor által a következő ítéletet mondatta ki: *Megértette ő nagysága (a fejedelem) ezt az egész dolgot, miképen a te agyadtól koholt tudományodat köretvén, elhagyta az eklezsiái egységet, az istentelen, hallatlan, átkozott káromkodásra vetemedtél és az ország közönséges rágzése ellen közönségessé tetted, ujitóvá lettél. Azért ő felsége tégedet érdemed szerint másoknak példájára megbüntet, hogy afféle eszelős ujitásoktól elirtózzanak. Addig pedig, a míg tetszik ő nagyságának a fejedelemnek rólad parancsolni, fogságban tartatol.*¹⁾

Ez volt az ítélet, melyet sem a fejedelem, sem tanács urai nem kívántak kiterjeszteni Dávid követőire és barátaira. Az ujitóknak csak fejét akarták sujtani, tudván, hogy a többiek el fognak hallgatni. Nem tartották sem tanácsosnak, sem szükségesnek irtóháborut izenni egy oly felekezetnek, melyet országos törvények védelmeztek, s melyhez a magyar főurak igen tekintélyes része csatlakozott. Csak példát akartak mutatni arra, hogy mit fogna tenni a fejedelem azok-

¹⁾ L. Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. III. 22—28. II.

kal, kik vallásbeli ujitások által botránkoztatni merésznének az igaz keresztyén egyház hiveit.

Mikor Dávidot elvezették, a hátramaradottakhoz Kendi következőleg szólott: Lássátok mi történt fejetekkel. Hogy annak tévedéseiben részeseknek ne talál tassatok, tegyetek vallomást arról, hogy a Krisztus öröktől fogva való isten, kihez szívetekből imádkozni kell.

Dávid párthivei azonban e felszólításra nem feleltek rögtön. Haloztak és halasztást kértek más napig, mi meg is adatott nekik.

Másnap aztán megpuhulva, és tanítójuk sorsán megrémülve, vallomást tettek mesterök ellen, s miután a téritvényt aláírták volna, felmentettek a büntetés alól. Tagadni nem lehet, hogy ezek nem voltak méltó tanítványai Dávidnak, ki martyrja lett meggyőződésének, s ki midőn Dávára a börtönbe hurcoltatott, ott azon hitben halt meg, hogy az igazság szolgálatában küzdött elleneivel.

Ő a sokféle vitákban mentő eszköznek egyedül a szentírást és annak őszinte alapos tanulmányozását tartotta. Saját meggyőződéséhez erősen és makacsul ragaszkodott, de csak rövid ideig. Az ész kutató ereje új meg új tételekre vezette, s ő neki nem volt elég ereje, hogy állhatatos maradjon bizonyos tételekhez oly korban, mely maga az állhatatlanság kinyomata volt, s melyben a politikai és vallási hithagyás napi renden volt. A Luther és Calvin-féle tanoktól elpártolva, Servet nézetéhez hajolt inkább, mint Socinuséhoz. Azért az ő párthivei nem is vállalják el a socinianus elnevezést. Dávid tragikus sorsa érdekes példát szolgáltat arra, hogy a szabad kutatás elve, helytelenül alkalmazva, a gondolatoknak és következtetéseknek mily tömkelegébe vezetheti a legjelesebb főt, a legnemesebb szívet, ha az értelem végességének gondolata kellő szerénységre nem kényszeríti. Dávid a keresztyénség mélységeit teljesen ki akarta meríteni, azért változtatta folytonosan nézetét, azért kellett saját hiveitől is elhagyatva megbuknia.

Az országgyűlés előtt Blandrata által jelzett zsinat jul. 2-kára hivatott össze, hol minden unitárius pap megjelent. Blandrata egy iratszöveget terjesztett nekik elé, mely szerint ígérk, hogy a boldogult János király idejében kinyomtatott könyvekben foglalt tanokat aláírják, kikötve, hogy a kik isten igazságáról helyesebb meggyőződést kívánnak szerezni, álljon szabadságukban azt tenni. Itt készítet-

ték el aztán a Jézus istenségéről, imádásáról, segítségül hívásáról és Krisztus országáról szóló új hitvallásukat.¹⁾

Ugyancsak itt egy 24 tagu egyházi tanács állítottatott fel s a mellett a vitatkozások és ujitások meggátolására új rendszabályok készültek.

A kedélyek forrongása még mindig tartott; vége-hossza nem volt az ujitások jogosultsága feletti magánvitáknak. Nem volt fontosabb vallási tantétel, melyet minden oldalról meg ne beszéltek volna; és ez kétségtelenül csak előnyére vált a theologiai tudományoknak. De nem vált előnyére magának a protestantismusnak, a mennyiben tanai bizonyos részről ingadozóknak s emberi önkény és okoskodás által felforgathatóknak lőnek feltüntetve.

Mi természetesebb annál, hogy ezzel szemben a catholicismus mint a rend és béke, mint a tekintély és igazság elveit képviselő valóság lőn hirdetve, és hogy ennek következtében a kath. fejedelmek ennek megszilárdítására éppen ezt az időt, s éppen a jezsuita rendet találták alkalmasnak? Valóban soha sem volt kecsgetetőbb alkalom az ellenreformációra; sohasem mutatkozott hálásabb tér a jezsuiták számára mint akkor Erdélyben.

VI.

Báthory Kristóf az 1579-ki tordai őszi országgyűlésen hosszasan indokolja a jezsuiták betelepítését. — A rendek csak az ifjuság tanítását engedik meg. — Az 1580-ki gyulafehérvári országgyűlés a szász papi javak egy részét a fejedelemnek adja.

Báthory Kristóf uralkodása alatt, jelesül Dávid Ferenc halála után megindult az ellenreformáció munkája Erdélyben. Az egymás ellen küzdő protestans felekezetek harca, s annak szomorú eredménye felbátorította a catholicismusnak eddig szerényen visszavonult bajnokait az új támadásra. Előszedték a régi eszközöket, hogy az új viszonyokhoz alkalmazzák őket; érintkezésbe tették magokat a je-

¹⁾ *Consensus Ministrorum Anno 1579. die 2. Julii Claudiopoli in Nomine Domini congregatorum, de divinitate, adoratione, invocatione, regnoque Christi, ex literis sub Rege mortuo impressis ac publicatis . . .* Közli *Jakab Flek*: Dávid F. Egyh. Tört. Eml. 22. 1.

zsuitákkal, kik csendesen, de erélyesen készítették elő az utat, melyen régi céljukat elérhetni vélték.

De bármily csendes volt is a mozgalom, az ország rendjeinek figyelmes szeme észrevette őket; észrevette azt is, hogy a fejedelem maga is ott van a főmozgatók között. S a mily mértékben jöttek napfényre a térítési tervek, azon mértékben növekedett a válaszfal a rendek és a fejedelem között.

Mikor Dávid még a dévai börtönben sinlődött, Báthory Kristóf egy jezsuitával, Leselini Györggyel kezdett értekezni ezen egyházi rendnek Erdélybe való behozatala ügyében. Ugyan ilyen gondolatokkal foglalkozott Báthory István lengyel király is, aki számtalan politikai bajok mellett időt vett magának arra is, hogy az erdélyi vallási viszonyoknak egészen más irányba való terelését előmozdítsa. Sunyerius Ferencet, a lengyelországi jezsuita provinciálist azzal bizta meg, hogy 12 válogatott, ügyes, tapasztalt, s a vallási kérdésekben jártas jezsuitát vezessen be Erdélybe, kik ott a gyermeknevelést kezökbe vegyék. Kétséget nem szenved, hogy ezen 12 férfiú apostoli buzgalmtól várta a vallási ügyek megváltoztatását is. Ily értelemben írt testvérének Kristófnak is.

Azonban Báthory István és Kristóf sokkal eszesebb emberek voltak, semhogy ne tudták volna, hogy Erdélyben a jezsuiták térítési munkája alig fog sikerülni a magyarhoni katolikus párt segítségével nélkül. Mindenek előtt az új magyar királylyal Rudolffal kellett jó viszonyba lépni, aki maga is nagy pártfogója és hálás tanítványa volt a jezsuitáknak. E végből Kristófnak egy megbízottja ment Rueberhez a kassai kapitányhoz, felajánlva a fejedelem barátságát. Rueber köszönetet mondott ez ajánlatért, s viszont arra kérte a vajdát, hogy a keresztyénség ügyét ne veszítse el szemei elől. A keresztyénség ügye alatt pedig csupán a katolicismus ügyét értette.

Midőn Kristóf eképen barátot szerzett ügyének Magyarországon is, midőn testvérének támogatásáról teljesen bizonyos volt, elérkezettnek találta az időt arra, hogy e kérdést az országgyűlésen is szóba hozhassa. Tulajdonképen hadi dolgok megbeszélése végett hívta össze 1579-dik év őszén okt. 21-kére a rendeket Tordára; de fejedelmi propositióiban erősen hangsúlyozta a vallási kérdést is. Panasz hangján említé fel, hogy a vallásujítás, bár titokban, de még mindig tart, és pedig nemcsak egyházi, hanem világi férfiak részéről is; az ez ellen hozott törvények hatástalanoknak bizonyultak be.

A jezsuiták betelepítését hosszasan indokolja, s egyúttal közli velök István lengyel királynak erre vonatkozó levelét.

Erre a rendek még higgadt hangon a következőleg válaszoltak:

(1.) Megértettük kegyelmes urunk te nagyságod tanácsabéli főszemélyek által közinkbe küldött propositióit, minden rendibe, hol te nagyságod mindenkinek előtte adja előnkbe az religióban naponként való innovatiót, ki ennek előtte közönséges statutumból és edictumból meg volt tiltva, mely ellen mostan is mind privatus és mind egyházi személyek nem szűnnek suttogásokkal megcsendesülni: végeztük azért, hogy az kik innovatoroknak találtatnak, az elébbi articulusok szerint büntetessenek.

(5.) Annak utánna kegyelmes urunk megértettük az lengyel király ő felsége levelét is, az mellett az nagyságod akaratját is, mi okból indultatván, az ifjuságnak tanítása és instituálására jezsuitákat behozván, bizonyos helyekre letelepítették, kiből könyörgünk ezen nagyságodnak, hogy az mi végre hozatta őket, viseljék csak abba magokat, az az tanításokon kívül ne menjenek, tartsák az ő tisztekben tanulásban magokat, hogy az különböző tanítók között háboruság ne következék.¹⁾

Mintán a 7-dik cikkben még azt is elvégezték volna, hogy az áttért oláh papok, meghalt püspökük helyett szabadon választhatnak más püspököt, kit a fejedelem megerősít, — s miután a világi kérdések is pontokba szedettek, az országgyűlés okt. 24-kén bezáratott.

Blandrata e törvény hatását igen alkalmasnak találta arra, hogy a lengyel ekkleziáktól jött feleletet az unitárius papsággal elfogadtassa. A fejedelem pedig vigyázva a törvény azon szavaira, hogy a jezsuiták betelepítése következtében «a különböző tanítók között háboruság ne következék», nem igen tolta előtérbe a kérdést, nehogy a jobbára protestans nemességű és lakosságu ország ellene szegüljön.

A helyett a szász papi dézsma secularisatiójának kérdése ujittatott fel, mely népszerű volt a magyar nemesség előtt.

Ugyanis a folytonos hadi lábón állás sok pénzébe került az

¹⁾ *Articuli dominorum regnicolarum Transsylvaniae et partium regni Hungaria comitiis eorum partialibus Thordae editis ad festum undecim milium Virginum Anno 1579. l. Szilágyi S. Erd. Orszgy. Eml. III. 142. 143. l.*

országnak; a mellett inséges évek következtek, úgy hogy a beállott drágaság mellett lehetetlenség volt az adókat emelni. A fejedelmi udvar nem tudott kijönni, mert a lengyel háboru miatt rendkívüli kiadásai voltak.

Ezért az 1580-dik évi ápril hó 17-kére Gyulafehérvárra hivott országgyűlésen, midőn e rendkívüli kiadások fedezésére jött a sor, a szász papi dézsmát kívánták secularizálni úgy a magyar, mint a székel rendek. Alapul vették az 1558-ki országgyűlés végzéseit, melyek szerint az erdélyi fejedelmek haszonbérben bírták a dézsmának egy részét. Most az egész dézsma secularisatióját akarták kimondani. Ugyanis Kendy Ferenc és Dacó György előterjesztették az indítványt következő indokolással: 1. Mikor a királyok a dézsmát a szász papoknak ajándékozták, akkor az ország gazdag volt s idegen országok szolgáltak neki. Most másképen áll a dolog: Erdély maga tartja el a fejedelmet, s nem is hagyhatják a dézsmát a szász papok kezén. 2. A hosszas inség, a nagy adók annyira elszegényíték az adózó népet, hogy ideje volna segíteni rajta, mit a szász papi dézsma három negyedének elvételével el lehetne érni, s a szász papok, mint a magyarok és némely szász papok is, egy negyeddal beérhetik. 3. Felhozták, hogy a szász papok hanyagul járnak el hivatalukban, s 4. hogy fényt kezdenek üzni.

Huet Albert a szászok főispánja, Ilosvay Benedek a fejedelem udvari papja és valamelyik Kendy ellentmondtak ez indítványnak, sőt a fejedelem válasza is elutasító volt. 1. A fejedelem, ugymond, nem rombolhatja össze, a mit istenfelő királyok az egyházra szenteltek. 2. A szász papoknak kiváltságleveleik vannak: maradjanak meg azok birtokában. 3. Ok nélkül senki se vesztheti el kiváltságait. 4. Az egyház megtámadása által az ország műveltsége is alásüllyedne. 5. Lehet, hogy ez most egy pillanatra segítene, de bizonynyal a dézsmák nem sokára elfecséreltetnének.

A fejedelem tehát azt kívánja, hogy valami más módon segítsenek az ország szükségén, s a dézsmák érintetlenül hagyassanak.¹⁾

¹⁾ *Propositiones nobilium ac Sicularum*, quibus principi persuadere conabantur, ut omnes pastores ecclesiarum Saxonicarum redderent quartatos, defalcatis tribus quartis, in generalibus comitiis ad festum Georgii indictis, celebratis. — Erre következik a *Contradictio* és a *Responsio* principis clementissimi. Lásd *Szülágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. III. 149—151. l.

Ennek következtében az ügy elejtetett; s az országgyűlés más expedienst találván, apr. 22-kén befejeztetett.

A gyűlés szétoszlása után azonban a fejedelem, tanácsosaival egyetértőleg, aképen intézkedett, hogy azon százsz papok, kik az egézz dézsma birtokában vannak, annak egy negyedét haszonbér mellett a fejedelemnek átengedni tartoznak. A szebeni káptalan hiába protestált ezen végzés ellen, a fejedelem csak annyit ígért, hogy az elvett negyed haszonbérét pontosan fogja fizetni, és hogy a megmaradt háromnegyedét szabadon birhatják ők. Az erről szóló biztosító levél kiadatott máj. 12-kén.¹⁾

VII.

Az 1581-ki kolozsvári országgyűlés máj. 1. — Báthory Kristóf fiát, a kiskoru Zsigmondot, fejedelemmé választatja. — A rendek kikötik, hogy a jezsuiták csak az eddigi helyeken maradjanak; — s a prot. vallás szabadsága biztosíttassék.

Báthory Kristóf, nejének Bocskay Erzsébetnek 1581. február 25-kén bekövetkezett halála után szemlátomást gyengült, s komolyan kezdett aggódni a felett, hogy saját élete sem fog hosszúra nyulni és hogy halála esetére a fejedelemség nem marad meg családjánál. Fia Zsigmond még alig volt néhány éves, kinek megválasztatása esetében is tényleg mások kezébe jutna a kormány, talán olyanokéba, kik önérbékből feláldozzák az ország és a fejedelem békéjét.

István lengyel király szintén balsejtelemmel nézett Erdély jövőjére; a gyermekfejedelem megválasztatására nézve voltak némi aggodalmak; de végre is beleegyezett, sőt a siker biztosítása céljából izenetet is küldött az erdélyi rendekhez.

A rendek, kik május elsejére voltak összehíva Kolozsvárra, nem könnyen hajoltak. Félték a bekövetkező bajoktól, különösen a fejedelmi családba hozott jezsuiták befolyásától. Gálfi János és Kendy Sándor mindent elkövettek a rendek megnyugtatóására. Sokan hajoltak is, de néhányan, köztük Apafy Gergely és Kendy Ferenc, nem bíztak a gyermek-fejedelem uralkodásában. Nehéz dolog — mondták — a gyermeket dicsérni, mert abban nem a valóságot, hanem csak a reménységet dicsérik.

¹⁾ L. G. *Teutsch*, Das Zehentrecht der Evang. Landeskirche in Siebenbürgen. 1858. az 58. és 59. ll

A többség azonban, sok biztatásra és ígéretre hajlandó volt a választásra; de mielőtt ezt megcselekedték volna, szükségesnek tartották a katolikus fejedelmi család ellenében a protestantizmusnak szabadságát biztosítani. Erre ösztönözte őket a legújabb egyházi bizonyodalmak története. Ők méltányolták ugyan ő felségének a lengyel királynak s ő nagyságának izenetét, s azt hálával is fogadták; de mindennek előtt biztosítani akarták az istennek tiszteletét. Szóval attól tételiztek fel a választás végrehajtását, ha a fejedelem a vallástörvényt megerősíteni hajlandó.

Ezen feltékenységnek tulajdonképeni alapja abban rejlett, hogy a jezsuiták már ekkor három helyre voltak letelepítve, t. i. Kolozsvárra és Kolozs-Monostorra, hol tanítással voltak megbízva, — és Fehérvárra, hol kolostoruk volt. Azt kívánták tehát a fejedelemtől, hogy e három helyen kívül se erőszakkal, se fenyegetéssel ne telepíthessen jezsuitákat. Ha valamely helység római kath. papot kérne a fejedelemtől, ez a körülmények megvizsgálására küldjön ki egy főuri követet két megyei főnemessel, és ha ezek úgy találják, hogy többségben vannak a katolikusok, akkor teljesedjék a helység kívánsága.

Ezt kívánták mindennek előtt biztosítani, és csak azután mentek bele a választásba.

A törvény szavai eképen hangzanak :

(2.) Az religió dolgáról így szóltunk, miért hogy ez mai napig ő nagysága Monostorra és Kolozsvárra beszállította az római hiten való tanítókat az ifjúságnak tanításáért és Fehérvárott is az klastromot azoknak szakasztotta, doctoribus scilicet collegii societatis Jesu, az ő nagysága lelkiismereti és confessiója szerint, ő nagysága ez nevezetes helyeken meglegedvén, újabb helyekre, avagy városra avagy falukra, akárhol az országban, efféle tanítókat se erővel se fenytéssel ne szállítson, ne plántáljon, hanem minden helyeken és templomokban régi tanítók békességes állapotjokban maradjanak meg; de így, hogy ha valamely város avagy falu találkoznék, kik ő nagyságát efféle római religión való tanítókért megtalálnak, ő nagysága udvarából válaszsza főemberit és az mellett az vármegyéken avagy székekben, kiben az suplicansok resideálnak, két főembereket, azok ő nagysága levelével attestáltassanak, hanyad része vagy az városnak vagy falunak kívánja az római religió doctorát; valamely fél numero

többnek találtatik, ő nagysága ahoz képest való tanitót ad-hasson, tanácsit először reá gyűjtven épen és eleibe adván; de tiz-husz emberért, többért is, kik derék társaságnál kevesebbek volnának, meg ne háborítsa ő nagysága se városokat, se falukat.¹⁾

A vallási kérdésnek eképeni eldöntése után megtörtént a választás, dacára Apaffy figyelmeztető és óvó felszólalásának. A kiskoru Báthory Zsigmond atyja nagy öröme megválasztatott Erdély és a hozzá tartozó részek vajdájává és fejedelmévé, de mégis azon feltétel mellett, hogy mikor az uralkodást átveendi, kötelezze magát az ország jogainak és kiváltságainak megtartására. A rendek kifejezték azon kívánságukat is, hogy isten ő felsége tegye őt «hasznos fejedelemmé *isten ígjének oltalmazására, hazánknak megmaradására, árváknak és özvegyeknek oltalmára*; legyen irgalmasságának edénye, mint volt a gyermek Dávid király, tanítsa isten manus illius ad prelium et digitos illius ad bellum, hogy minden ellenségei ellen ő segítségével minket megoltalmazhasson, et in iudicio et iustitia ac misericordia gubernet populum, sciat egredi et ingredi coram domino; adjon környüle és utána bonos sapientes et cordatos viros, kik istennek tisztességére és hazánknak javára jóra intsek, tanítsák és neveljék. Amen.»

Még ezen országgyűlés tanácskozásai csendesen folytak; a jezsuitáknak még nem volt nyílt pártolójuk, s ők magok is szerényen megvonták magokat. De az élesebb szemek előtt nem volt titok, hogy ők bizony nem lesznek hajlandók csak három helyen maradni és csak az ifjúság oktatására szorítkozni. Mert bár a jezsuiták jó tanítók voltak, főfeladatuk mégis az maradt, hogy a reformáció terjedésének ellene működjenek, és hogy a «tévelygőket» visszatérítsék az egyedül idvezítő anyaszentegyház kebelébe.

S valóban Báthory István lengyel királynak gondja volt arra, hogy a májusi gyűlésen hozott határozat ellenében a jezsuiták erősítettessenek és állandósítottassanak. Ugyanazon napokban, t. i. 1581. máj. 12-kén kelt levelében adományozta nekik az egykori kolozs-

¹⁾ *Articuli dominorum regnicolarum trium Nationum et partium regni Hungariae in comitiis eorum generalibus in civitate Colosvariensi. Anno Domini 1581. ad 1. diem Maji celebratis aediti. L. gr. Kemény József és Kovács Istv., Erd. Orszgy. Tört. Tár I. 157. és Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. III. 157. 1.*

monostori apátság javait, és megalapítá Kolozsvártt a Farkas-utcában a jezsuita collegiumot.

A fenti országgyűlés máj. 17-kén szétoszlott; tiz nap mulva meghalt Kristóf fejedelem; fia nevelőjéül Gálfi Jánost és Leleszi János jezsuitát rendelve. — Erdély ügyeit azonban voltaképen Báthory István, a lengyel király vezette. A kiskoru Zsigmond mellé rendelt kormányzók csak eszközei valának neki, mi fölött a rendek nem egy országgyűlésen fejezték ki kedvetlenségöket.

A törökök és kozákok beütései és garázdálkodásai sok bajt okoztak; és így a vallás kérdése egy ideig aludni látszott. Az 1583-ki fehérvári gyűlésen csak ujtások ellen hoztak egy rövid törvényt, mely így szólott:

(1.) Miért hogy peniglen legelőször is az istennek tisztességére főgondunknak kell lenni, és nyilván értjük, hogy sok helyeken ez országban sok külön-bkülönbféle káromlások és innovatiók estenek, esnek is naponként az religió dolgában, hogy ezek tovább ne áradjanak, végeztük: hogy az elmúlt időbeli articulusok az innovatiók felől megtartassanak és exequáltassanak személyválogatás nélkül, hogy ezekért az élő istennek az ő bosszuállása országul reánk ne szálljon. ¹⁾

(2.) Miért hogy penig kegyelmes urunk legelőször a régi szent királynak és az mi eleinknek is gyűlésök az isteni tiszteleteken, ki minden dolognak fő fundamentoma, kezdetett el, annak okáért mi is azt akarnók követni, az religió dolgáról ilyen végzést tettünk, hogy az religió dolga minden részében és cikkelyében abban observáltassék meg, az mint 1581. esztendőben Kolozsvárott prima Maji az generalis gyűlésben végeztetett volt, és az elébbi articulusok szerint libertas religionis megtartassék, csakhogy innovatiók ne legyenek az articulusban elvégezett büntetés alatt. ²⁾

¹⁾ *Articuli dominorum regnicolarum trium nationum Transsylvanicorum et partium regni Hungariae in comitiis eorum generalibus Albae Juliae anno domini 1583. ad dominicam Palmarum hoc est ad 24. diem mensis Martii aeditis conclusi.* Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. III. 179. l.

²⁾ *Articuli dominorum regnicolarum nobilium triumque nationum regni Transsylvaniae et partium regni Hungariae, in partialibus eorum comitiis ad*

(1.) Miért hogy pedig legelőször az régi szent királyoknak és az mi eleinknek is gyűlések az isteni tisztelen, ki minden dolgoknak fő fundamentoma, kezdetett el, annak okáért mi is azt követvén az religió dolgáról ilyen végezést tettünk, hogy az religió dolga minden részében, cikkelyében abban maradjon, az mint ennek előtte való generalis gyűlésekben partialisokban is végeztünk róla és azon mód tartások meg az religióban mindaddig, míg nagyságod generalis gyűlésben országával más végezést nem teszen.¹⁾

Mindezen törvényekben Báthory István szellemének és kezének nyoma látható. Ő nem engedte, hogy a politikailag oly kedvezőtlen viszonyok között a vallás fontosabb elvi kérdéseinek előhurcolása által a catholicismusnak diadala kockára tétessék.

1586-nak végén azonban ő meghalt; és mivel nem volt mérséklő kéz, az ő általa pártolt jezsuiták, a gyermek fejedelem éretlenségét felhasználva nagyobb erővel kezdtek működni.

Bátorítólag hatott rájuk az is, hogy éppen ez időtájban, t. i. 1586-ban Draskovich György kalocsai érsek Magyarországra is betelepítette a harcias jezsuita atyákat, kik Rudolf király különös kegyet bírva, hasonlóképen nagy tevékenységet fejtettek ki.

Ezentul az erdélyi és magyarországi ügyek sürűbben érintkeznek egymással; mert volt egy közös hatalmas érdek, mely a két ország fejedelmeit lelkesítette, t. i. a catholicismus hatalmának a protestantismus romjain való visszaállítása — és pedig a jezsuiták működésének támogatása által.

Ez volt a nagy feladat, melyet Erdélyben Báthory Zsigmond, Magyarországon pedig Rudolf király kívánt megoldani.

Hogy az ebből származott élet-halál harcnak jelentőségét a maga teljességében felfoghassuk; hogy világos legyen előttünk az események fejlődésének okozatos összefüggése, szükséges lesz az időrend szempontjából is áttérnünk Magyarország ezen kori vallásügyi tárgyalásaira és szemügyre vennünk azon országgyűléseket, melyek Rudolf uralkodása alatt tartattak a tulajdonképeni Magyarországon.

diem dominicam proximam post festum beati Georgii martyris anno domini 1584. ex edicto nostro celebratis editi Albae Juliae. Gr. *Miko*, Erd. Tört. Adatok. IV. 329. és *Szilagyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. III. 203. l.

¹⁾ Articuli dominorum regnicolarum etc. *Szilagyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. III. 213. l.

KILENCEDIK FEJEZET.

Rudolf országlása alatt megújul az ellenreformáció.

(1576—1592.)

I.

Rudolf jellemre. — Az 1578-ki pozsonyi országgyűlés. — A protestánsok vallásszabadságát Rudolf nem biztosítja.

A míg Erdélyben a katholicismus Báthory István és Kristóf uralkodása alatt az unitarismus legyőzete után fokenként emelkedett, s a jezsuiták betelepítése által az önvédelmi szerepből kilépve, naponta erélyesebb intézkedéseket tett elvesztett uralmának visszaszerzésére: addig Magyarországon is kedvezőbb kilátása nyílt a győzelemre.

Ugyanis Miksa királynak 1576-dik évi okt. 12-kén bekövetkezett halála után Rudolf vette kezébe az uralkodást. Ez vallásos gondolkozására nézve tökéletes ellentéte volt apjának. Már megkoronáztatásakor is kitűnt, hogy nem barátja a reformációnak; uralkodása alatt pedig szomorú tények bizonyították be, hogy a protestantismusnak engesztelhetlenebb ellensége nem volt nálánál. Nem csoda, mert hiszen nevelését II. Fülöp spanyol király udvarában a jezsuitáktól nyerte. Ifjú korában tanuja volt a spanyol inquisitio kegyetlenségeinek, s szent áhitattal hallgatta tanítóinak a vallási üldözés igazolására felhozott tanításait. Rendkívüli hatással volt reá a papság titokszerű kegyeskedése, és a királyi udvar szigora minden világi öröm ellenében. Mikor haza jött, már akkor kedélye tökéletesen meg volt rontva. Magába vonult, komor és bizalmatlan volt; a nyilvános élettől idegenkedett. Alig telt el pár év trónralépte óta, máris prágai várakában elzárkózva találjuk, hol minden idejét gyakran változtatott ágyasai, válogatott lovai, alchimiai s astrologiai kísérletei vették

igénybe, mialatt az uralkodás gondjait lelkiismeretlen minisztereire bízta. Ezek mindent elkövettek, hogy kegyét és bizodalját biztosíthassák magoknak, különösen az által, hogy a magyar alkotmány és a protestantismus iránti gyűlöletét táplálták.

Ily körülmények között az országos sérelmek csakhamar nagy halmazzá növekedtek, és a tartott országgyűléseken sohasem fogyott ki a panasz.

Rudolf, a míg csak lehetett, mindig halogatta az országgyűlések összehívását, a mi a közvéleményt nagyon ellene ingerelte. Már 1577. tavaszán sürgették a megyék az országgyűlés összehívását; de a kitűzött határnap többszöri megváltoztatása után csakis 1578. febr. elején gyűltek össze a rendek Pozsonyban, ingerült hangulattal és dacos elszántsággal. Hallatlan zajjal kezdődött a tanácskozás, mivel a király, ki maga helyett egyik testvérét küldötte le a gyűlésre; új terhek vállalását kívánta a rendektől, a nélkül hogy a sérelmeket említette volna.

A protestans felekezetek Miksa alatt megerősödve, most országszerte zsinatokat tartottak, hitcikkelyeket alkottak, szervezkedtek. Az országgyűlésen vallásuk szabad gyakorlatának biztosítását kívánták, mert attól féltek, hogy Rudolf nem fogja tiszteletben tartani apjának e részbeni intézkedéseit.

Félelmök nem volt alaptalan; mert Rudolf országainak egyikében sem akarta megtérni a protestans vallást. Azonban a királyi propositiókban még nem izent hadat az összes protestans felekezeteknek. Csak azt kívánta, hogy a *háromságtagadók* vagyis az ariánusok és a trinitáriusok felekezete ellen 1572-ben alkotott törvények megújittassanak és a *keresztésigméltökre* is kiterjesztessenek.

A rendek ezt nem utasították egyenesen vissza, hanem oly intézkedést tettek, mely megnehezítette az illetőknek fenmaradását, a mennyiben nem annyira vallásukat, mint inkább zselöket támadta meg. Ugyanis a rendek a királyi propositiókra adott válaszukban, az adózást illető pontnál azon óhajuknak adtak kifejezést, hogy a zsidók és az anabaptisták, kiknek saját házuk van, az adót és a többi terheket is *kétszeresen* viseljék. Céljukat, melyet a határozathozatalnál szem előtt tartottak, nyíltan bevallják, t. i. azt, hogy ez által az országból való kivándorlásra kényszerítsék őket.

Midőn így a háromságtagadóknak és azok könyveinek kiküszöbölésére vonatkozó korábbi törvényeket a rendek megújítják; ugyan-

akkor azon kérelemmel fordultak a királyhoz, hogy a többi felekezeteknek valamint egyéb országaiban, úgy Magyarországon is engedjen szabad vallásgyakorlatot. De az egyházi rend óvást emelt ezen határozati javaslat ellen, és kijelenté, hogy nem engedi ezt a törvénykönyvbe iktattatni.¹⁾

Ez tetszett a királynak, a ki a róm. kath. valláson kívül semmiféle más vallást nem akart megtűrni birodalmában. Azért második leiratában újra sürgeti, hogy az ariánusok ellen hozott törvények kiterjesztessenek az anabaptistákra is. A vallás szabad gyakorlatára vonatkozólag pedig állítja, hogy a rendek tévedésben vannak, midőn azt hiszik, hogy az ő kormánya alatt álló többi országokban szabad vallásgyakorlat van engedve. Nincs megengedve sem Csehországban és társországaiban, sem Ausztriában. Tehát Magyarországon sem engedheti meg az eféle újítást, mert tiltja koronázási esküje.

Természetes, hogy ily válaszzsal sem a prot. főrendek, sem a megyék és városok követői nem voltak megelégedve. Hogy mégis a második feliratban mért hallgatnak e tárgyról, azt csak a többi kérdések előtérbe tolásából lehet megérteni, és a rendeknek abeli meggyőződés-szerzéséből, hogy ezuttal lehetetlen a királylyal egy értelemre jutniok. Azért függőben maradt e kérdés is, mint sok más, melyre nézve nem tudtak megegyezni.

II.

Az 1587—88-ki pozsonyi országgyűlés. — Ennek előzményei: a Formula concordiae és a Gergely-féle naptár miatti viták. — A rendek nagy nehezen elfogadják az új naptárt. — A jezsuiták újra behozatnak. — A turóci prépostság kérdése. — A király az erre vonatkozó törvénycikket meg nem erősíti; ebből baj lesz.

Rudolf nem volt szerencsés a magyar országgyűlésekkel. A rendek a sérelmek orvoslását követelték; ő meg erről hallani sem akart, csak az adó megszavazását sürgette. Lehetetlen volt a jó viszony fentartása.

Már az 1580-ki, az 1582-ki és az 1583-ki országgyűléseken oly nagy volt az ingerültség, hogy tettelegességektől lehetett tartani. A rendek semmiképen sem akartak a királyi propositiók tárgyalásába bocsátkozni, míg az ország sérelmei nem orvosoltatnak. S ámbár

¹⁾ *Fraknoi*, V. Magyar. Ország. Eml. VI. 199. 253. 1.

sok szemrehányás, keserű kifakadások és vádaskodások után valamit mégis engedtek, de 1583-ban már végzésileg határozottan kijelentették, hogy azon esetre, ha a következő két év alatt sérelmeik nem orvosoltatnak, ők többé országgyűlésre megjelenni nem fognak.

Rudolf, ki két ízben jelen volt e zajos gyűléseken, sértett önérettel és haraggal mérlegelte Prágában az ő jóslói és kuruzslói között ez eseményeket. A kormányzás kellemetlenségeit testvéreire bízta, de azt sem egészen és feltétlenül, mert senkiben sem volt teljes bizodalma.

Az alatt az egyházi téren folytak a felekezeti surlódások; és pedig a katolikusok következetesen folytatták a harcot valamennyi protestans felekezet ellen, ezek ismét külön egymás ellen. Ugyanis ekkor merültek fel a protestans felekezetek között az ugynevezett *egység formula* (*formula concordiae*) feletti viták. A németországi lutheránusok ünnepélyesen elfogadták és aláírták a «formulát», melyben Krisztus testének mindenütt, s így az urvacsorában is jelenléte — ubiquitása — kimondatik, ezzel szemben a kálvinista felfogás tévelygésnek jelentetik ki. Ezzel azon eredetileg kitűzött cél, hogy a formula békét és egyességet hozzon létre a különböző nézetű protestansok között, el nem éretett; sőt azt tapasztaljuk, hogy mindenütt épen az ellenkezőt, t. i. a legnagyobb mérvű civódást idézte fel.

Hazánkban is csak rosztól következése lett, a mennyiben a két testvér felekezet közötti szakadást kikerülhetlenné tette; Bornemisza Gergely n.-váradai püspöknek pedig alkalmat adott arra, hogy a lelkészeket büntetéssel fenyegetse, ha a *formulát* elfogadják. A felvidéki egyházak szívósan ragaszkodtak az ágostai hitvalláshoz. Midőn 1580-ban a pozsonyi országgyűlésen Révay Ferenc és Istvánffy Miklós azt kérdezték a beszercebányai követektől, hogy a felvidéki városok aláírják-e az egység formulájának, azok határozottan *nem*-mel válaszoltak; mivel ők az ő *régi* ágostai hitvallásukhoz ragaszkodnak. A nevezett főurak figyelmeztették őket, hogy aláírás esetén a legnagyobb veszedelemben döntenék magokat, melyből nem könnyen szabadulhatnának.¹⁾

¹⁾ Der Herr Reway und Herr Istvanffy haben gefragt ob dis Erbarne Stedt unterschrieben. Als Inen aber anzeigt worden, es gienge dies Erbarne Stedt solch buch nicht ahn, denn sie bei Iren alten und der Augspurgischen Confession verbleiben, haben sie Unns auch dafür gewarnet, denn so man sich unterschreiben solt, würden sich die Stedt damit in die höchste gefahr

Azonban bármily élénken foglalkoztatta is a rendeket e kérdés, országgyűlési határozatot még sem hoztak, mert ennél sokkal fontosabb kérdések voltak napi renden. A sérelmek sokasága és a királynak azok orvoslására való képtelensége oly ellenszenvet és bizalmatlanságot támasztott országszerte, hogy még a jó iránt is gyanu támadt, mihelyt az Prágából vagy Rómából származott.

Ilyen volt a XIII. Gergely-féle új naptár behozatala, melynek a magyar rendek és különösen a protestánsok határozottan ellene szegültek, csak azért, mert a pápától és a császártól származott. Draskovich György győri püspök és királyi helytartó 1582-ben kiadta a rendeletet, hogy ez évi október negyedikétől kezdve az új naptár szerinti időszámítást kell életbeléptetni. Ez ellen világiak és egyháziak egyiránt felszólaltak. A soproni protestáns papot, mivel nyilvánosan predikált ez új naptár behozói ellen, elmozdították hivatalától, és az ennek ügyében Bécsben járt követeket börtönbe vetették. S midőn a király az 1583-ki viharos országgyűlés ideje alatt szorgalmazta az új naptár behozatalát, a rendek semmit sem akartak róla hallani. De a püspökök a magok kerületeiben tényleg behozták, miből — mivel az ország nagyobb része ellenezte — sok zavar támadt. Különösen gr. Forgách Imre, trencsényi főispán tüntette ki magát az ellenzésben, kiadván a megyéjében levő protestáns papoknak a parancsot, mely szerint tartózkodniok kellett az új időszámítás elfogadásától. Példáját követte a szepességi nemesség és papság, mely Bornemisza Gergely n.-váradai püspök és szepesi prépost rendelete ellen protestált. A megyék oly ellenszenvet tanusítottak az új naptár behozatala ellen, hogy midőn 1585-ben Ernő főherceg arról tanácskozott Bécsben a magyar tanácsosokkal, hogy miként lehetne az egybehivandó magyar országgyűlésen kikerülni az oly zajos vitákat, minők az 1583-ki gyűlésen is a király nagy szomorúságára előfordultak, ezek komolyan figyelmeztették a főherceget azon veszélyre, mely származni fog abból, ha a király nem a régi naptár szerint hívná össze a rendeket. A főherceg ennél fogva elfogadta azt a tanácsot, hogy az országgyűlés határnapja a királyi meghívókban kétféleképen, t. i. a régi és új naptár szerint tétessék ki. Mert csak így lehetett remélni, hogy a rendek megjelennek a gyűlésen. ¹⁾

bringen und einführen, daraus sie sich nicht leichtlich wiederumb befreien würden können. (Besztercebányai levéltár.)

¹⁾ *Fraknoi*, Magy. Orszgy. Eml. VII. 174. 175. l.

Az országgyűlés azonban nem hivatott össze. A király nem akarta orvosolni a sérelmeket; azt pedig jól tudta, hogy e miatt nem kerüli ki az elkeseredett és végletekre kész rendek keserű kifakadásait. Ezért halasztotta el a gyűlés összehívását egész 1587-ig.

Ekkor azonban nem lehetett tovább halasztani. November 14-kén Ernő főherceg nyitotta meg a rettegett gyűlést, melyre őt a király teljhatalommal küldötte ki maga helyett.

A királyi proposíciókban többek közt felhozatik, hogy az igazságszolgáltatás több év óta szünetel, főleg azért, mert a rendek vonakodtak az új naptárt az országgyűlés hozzájárulása nélkül elfogadni. Ezen javított új naptár a legtöbb országban már be van hozva. Felhívja tehát a király a rendeket, mondják ki, hogy ezentúl Magyarországon is egyedül az használtassék.

A rendek azonban most is idegenek voltak ez ujítástól, főleg azért, mert ez által is a pápa hatalmát vélték növelni az országban, aki azzal is kimutatta gondolkozásmódját, hogy az e naptár behozatala körül legnagyobb buzgóságot kifejtett Draskovich György kalocsai érseket 1586-ban bibornoki süveggel jutalmazta meg.

Draskovich e nagy kitüntetés iránt nem volt háládatlan. A bibornoki süveg felvétele alkalmával Bécsben megvendégelte Ernő, Mátyás és Miksa főhercegeket; és ez ünnepély emlékezetére — a főhercegek közbenjárása folytán — kieszközölte a királynál, hogy a jezsuitákat újra betelepíthesse Magyarországra. Rudolf, ki maga is az egyház legméltóbb harcosait látta a jezsuita atyákban, örömmel adta beleegyezését abba is, hogy a Radeey István holtával megürült turóci prépostság javai azoknak adassanak át. Pette Márton váci püspök és Kubinyi László beigtatták a jezsuitákat ezen új birtokba; a király pedig külön iratban ajánlotta őket Fejérvári István nyitrai püspöknek és királyi helytartónak, Forgách Ferenc veszprémi püspöknek, Pálffy Miklós pozsonyi és Dersffy Miklós hontmegyei főispánoknak.

Ez ellen is kifogása volt az országos rendeknek, s bár a királyi proposícióban nincs is róla említés, — hosszas alkotmányserelmi viták után szőnyegre hozták azt az egyházi birtokok visszaadása kapcsán.

Ugyanis a királyi proposícióra adott válaszban kívánták, hogy ő felsége az elzálogosított egyházi javakat váltsa ki, és adja át az egyházi rendnek, az egyházi javadalmakat, melyeket idegeneknek adományozott, vegye vissza és adja érdemes magyar papoknak.

A *turóci prépostságot*, melyet a jezsuitáknak adományozott, adja egy új prépostnak oly kikötéssel, hogy az köteles legyen a hiteles helyet visszaállítani. . . Az egyházi törvényszékek ítéleteinek végrehajtására, a mennyiben ahhoz a királyi karhatalom szükségeltetnék, a főispán, alispán vagy a főkapitány szólíttassék fel.

A rendek, midőn eként a katolikus egyház és papság igényeit kielégíteni óhajtották, nem tévesztették szemeik elől a protestansok féltékenységét sem az új naptár behozatala iránt. S a mennyiben nem annyira az időszámítás, mint inkább azon körülmény nyugtalanította őket, hogy az a *pápától származik*; azt pedig a protestans vallásuak még a legindifferensabb ügyben sem akarták elismerni, hogy a pápa rendeletét és óhajtatását teljesítik: azért, bár jobb szerették volna, ha a régi naptár, melyhez gazdagok és szegények százados használat folytán hozzá szoktak, megtartassék; mégis a király kívánatához képest nem elleneztek, hogy az új kiigazított naptár használatba vétessék. Mindemellett határozottan kijelentik, hogy ezen új naptárt *eggyedül a király, és senki más tekintélye alapján* fogadják el. Kikötik azt is, hogy az okiratok, melyek eddig a régi naptár szerint keltezték, érvényeseknek tekintessenek.

Midőn azonban ezek alapján Ernő főherceg 1588. elején a magyar és német tanácsosokkal a királyi jóváhagyás elé terjesztendő törvénykönyv szerkesztésével foglalkozott; — a *turóci prépostságra* nézve kijelenté, hogy azt ő felsége nem adományozhatja senkinek, mivel azt már a nagyszombati jezsuitáknak engedte át. Ezért ezt a pontot, a magyar tanácsosok hozzájárulásával egyszerűen kihagyta a szövegből. Az egyházi törvényszékek ítéleteinek karhatalommal való végrehajtásáról szóló pontot ezen záradékkal enyhítették: «ha csak valamely törvényes akadály nem gátolja».

De a tanácsosoknak a *turóci prépostságra* vonatkozó nézetét a rendek nem helyeselték. Féltek a jezsuitáktól, és állhatatosan ragaszkodtak elébbeni végzésökhöz.

Az új naptár behozataláról szóló pont felett is új vita támadt. Megyery és több követő társa óvást emeltek annak behozatala ellen; de a többség elfogadta azt a fentebb említett kikötéssel.

A főherceg ezen és más országgyűlési végzések ujonnan átvétele után (jan. 10.) ismét kijelentette a magyar tanácsosok előtt, hogy a *turóci prépostságra* vonatkozó kívánságnak nem tehet eleget a király megsértése nélkül, s ennél fogva azt a törvénykönyvből kiha-

gyandónak véli. De ezek viszont kijelentették, hogy a rendek egyértelmű végzésén többé változtatni nem lehet.

Ezen ügy annyival is inkább kezdte érdekelni a rendeket, mivel Ernő főherceg egy veszélyes közjogi elvet akart érvényesíteni akkor, midőn azt mondotta, hogy a végzések alkotása nem a rendeket, hanem a királyt illeti, a kitől a propositio kiindult. Ezen felfogás ellen komoly hangok emelkedtek, és a magyar tanácsosoknak nagy fáradtságába került, míg a főherceget más nézet kijelentésére birták, és a turóci prépostságról szóló pontot — bár nagy átalakítással — ismét a törvénynyé leendő pontok közé iktathatták. Azon határozott szavak helyett: *«követeltetik az ország nevében»* ez tétetett: *«a rendek esedeznek, hogy ő felsége a prépostságot adományozza érdemes egyházi férfinak, a ki egy év alatt a hiteles helyet állítsa vissza»*. És az ehhez csatolt záradék, hogy t. i. *«ez ügyről ő felsége fog kegyelmesen határozni»* egészen kiforgatta annak eredeti értelmét, mert nem volt titok, hogy ő felsége kegyes határozata nem lesz más, mint hogy a jezsuiták élvezzék továbbra is a turóci prépostság jövedelmeit, és így anyagi gondoktól menten végezzék az *«eretnység»* kiirtására célzó kötelességeiket.

A rendek széteszlása után Ernő főherceg Bécsbe sietett, s onnét január 20-kán küldé fel jelentését Prágába az országgyűlés lefolyásáról és eredményéről. Rudolf király még e hó végén megerősítette az eléje terjesztett országgyűlési végzéseket, kivéve kettőt, t. i. az osztrák borokról és a turóci prépostságról szólókat. Ez utóbbira vonatkozó indokolása egyszerűen csak az volt, hogy *„e javadalmat collegium, gymnasium és papnevelő intézet alapítása céljából a jezsuitáknak adományozta“*.

Ki is hagyta a törvénycikkék sorából, mi által a rendek törvényhozási jogát megsértette. Ennek aztán az lett a következése, hogy több megye azon cím alatt, miszerint a király ezen önkényes tette által az összes törvénycikkeket *érvénytelenekké* tette, megtagadta az adók behajtását.

Ernő főherceg ennek hírére Bécsbe hívta a magyar tanácsosokat, s szépitve a dolgot, azon meggyőződésének adott kifejezést, *hogy ily csekély jelentőségű dolgok miatt az országgyűlésen végzett nagy munkát érvénytelennek mondani nem lehet*. Azonban a magyar tanácsosok többsége — Fehérkövy István nyitrai püspök, Batthyáni, Nádasdy, Illésházy, Cobor és Joó — nem tekintette *csekély jelentőségű-*

nek a király eljárását. Komolyan figyelmeztették tehát a teljhatalmu főherceget, hogy nagyobb veszély kikerülése szempontjából nyugtassa meg a megyéket királyi leirat által, melyben a turóci prépostságot illetőleg ki legyen jelentve, hogy a király az ország rendének határozatát tiszteletben akarja tartani és a jezsuitákról másként fog gondoskodni. Ha ő felsége ezt nem teszi, komoly zavaroktól lehet tartani.¹⁾

A következmények fogják mutatni, hogy a király ezen jó tanácsot nem fogadta el, és így okozójává lett azon viharoknak, mely nemcsak az országra hozott végtelen sok bajt és szenvedést, hanem, mint látni fogjuk, a koronát is lesodorta királyi fejéről.

A jezsuiták eképeni betelepítésével egy nagyjelentőségű harc kezdődött Magyarországon úgy mint Erdélyben. Ösztönszerűleg érezték ezt a rendek, — és azért mindjárt kezdetben azon törekedtek, hogy a fenyegető veszélyt elhárítsák a különben is sujtott országról.

A törvényhozási küzdelem Erdélyben vette kezdetét, hol az állhatatlan, szeszélyes és erőszakos Báthory Zsigmond volt a jezsuiták főpártfogója.

III.

Az 1588-ki enyedi országgyűlés követeli a jezsuiták kiutasítását. — A fejedelem ezt ellenzi. — Ugyanezen évi megyesi országgyűlés a jezsuiták önvédelmi irata után sem akar engedni. — Az előleges tanácskozás zajos és eredménytelen maradt. — Rendes ülésből emlékiratot küldenek a fejedelemhez. — A katolikusok ellennyilatkozatot adnak be. — A fejedelem a jezsuiták mellett nyilatkozik; a rendek újra protestálnak ellenök. — Végre a fejedelmi kényszerűségből enged és a jezsuiták régtől fogva kiutasítottak Erdélyből.

Az 1587-ki kolozsvári országgyűlésen hálásan fogadták a rendek azon intézkedést, hogy a vásárhelyi iskolához a tanítók fizetésére s a tanulók élelemmel ellátására segély rendeltetett.²⁾ Az 1588-ki enyedi gyűlésen azonban már a jezsuiták terjeszkedésének meggátolására fordították törekvéseiket, mert lehetetlen volt észre nem venni, hogy ezen rend úgy számban mint vagyonban folytonosan gyarapszik, és hogy ebben a fejedelem által támogatattik.

Hogy Giczy kormányzó milyen állást foglalt el e kérdésben,

¹⁾ *Praknói*, VII. 222. l.

²⁾ *Sziliágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. III. 74. l. és 232. l.

azt adatok hián megmondani nem lehet. De hogy az ország rendei határozottan követelték a jezsuiták kiutasítását, s hogy más felől maga a fejedelem pártolta őket, azt minden ember látta és tapasztalta, s így lehetetlen volt kikerülni a nemzet és fejedelem közti meg hasonlás kitörését.

E meg hasonlás az 1588-ki gyűlésen vette kezdetét, midőn Zsigmond fejedelem határozottan ellenezte a rendeknek a jezsuiták kiutasítására vonatkozó kívánságát, s midőn ezek ennek következtében megtagadták az adót; s így az országgyűlés eredménytelenül oszlott szét.¹⁾

Ezen esemény eléggé tanusította, hogy a jezsuiták kérdése nem tartozik azon kérdések közé, melyeket akár a fejedelem iránti tekintetből, akár pedig a sima tárgyalás kedvéért elmellőzni lehetne. A rendek ellenszenve, mondhatnám gyűlölete azon egyházi rend ellen sokkal erősebb volt, semhogy az abból eredhető ros következményeket észre ne vették volna épen azok, a kiknek létjoga forgott kérdésben.

Nem is mulasztottak el a jezsuita atyák semmit arra nézve, hogy magokat megvédelmezhessék. A mult gyűlés után azonnal benyújtották tiltakozásukat az ő ellenök felhozott vádak ellenében. «Ha minden felekezet, mondák ők, lutheránusok, kálvinisták és calvinianusok, anabaptisták; ariánusok, ebioniták s az annyira gyűlölt uj zsidózók, az oroszok vagy oláhok megtüretnek ez országban, csakugy, mint mi: helyes-e, hogy katholikusok ne legyenek ez országban, kiknek vallását a korábbi gyűlések elfogadták, s az első király sz. István óta hat századon át tisztelik a magyarok? — ha Erdélyben mindenki számára van szabad vallásgyakorlat, mért ne lehessen a katholikusok számára, ha udvarában mindenki tarthat vallásán lévő papot, miért tiltsák ezt egyedül a fejedelemnek meg? Hivatkoznak továbbá a társaságnak Erdély irányában szerzett érdemeire, jelesül arra, hogy a fejedelmet isteni félelemben nevelték, az ifjuságot oktatták, a hivatket vigasztalták, s roppant kiadásokat tettek templomok építésére, s az egyetem felszerelésére, melyek, ha távozni kényszerítették, sem vesznének ugyan el, de az ország és fejedelem vesztén el jó hirnevét. Hivatkoztak végre Báthory István királyra, ki a szer-

¹⁾ Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. III. 79. és 235. l.

zetet fenn akarta tartani, s a fejedelmet az ő gondjaikba ajánlá. ¹⁾ — Ezen tiltakozó folyamodvány még novemb. 4-kén olvastatott fel az államtanácsban. De ez nem érezte magát hivatva oly tárgyban határozni, mely az egész országgyűlés ítélete alá tartozik. Némelyek azt hitték, hogy a jezsuiták elleni lármát a kormányzó tekintélyével le lehet csillapítani; de minthogy ez nem sikerült, s minthogy ezenkívül Gicy János kormányzó lemondása is be volt nyujtva, tehát decemb. 8-kára Medgyesre egyetemes országgyűlést hirdettek.

A két főtárgy, mely e gyűlésen eldöntendő vala, sok protestans és katolikus urat hozott össze. Még olyanok is megjelentek, a kik különben nem szoktak gyűléseket látogatni. A papi rend különösen nagy számban volt képviselve.

Dec. 10-kén előleges értekezlet tartatott a nagy templomban; első tárgyal a vallás ügyét vették fel. A megjelent papok, azon kérdésre, hogy van-e valami előterjeszteni valójuk, igennel válaszoltak. Legelőször a ref. superintendens Toronyai Máté szólalt fel, szenvedélyesen támadta meg a katolikus hitcikkelyeket és az azokból folyó «bálványozást». Babonaságuk kitüntetésére felhozta, hogy az urvasoránál a kenyér előtt úgy térdelnek, mint ha az isten volna. Hasonlóan kelt ki az ő utána következett szónok Hunyadi Demeter, az unitáriusok superintendense is, kit aztán mások követtek, különösen a pápai hatalom visszaélése ellen fordulva.

Az első nap meddő feleléléssel telt el. A második napon két részre oszlottak a rendek. Az egyik rész, t. i. a fejedelmi tanácsosok közül Báthory István, Ifju János, Sombory László, Geszti Ferenc és Bánffy Farkas, továbbá a főispánok s zászlós urak a városháza tanács-termében gyűlt össze. A másik rész, mely jóval nagyobb volt, t. i. az összes követek, a nagyszzebeni királybíró, a besztercei, a szászsebesi s megyesi tanácsurak és székely bírák a templomban maradt. Ezek között kétségen kívül legkitünőbbek valának: Bánffy Boldizsár, Wesselényi Ferenc, Bornemisza János, Alárd Ferenc, Vass György, Forró János, Gerendi János, Erdélyi Miklós, Pernyeszi István és Siger János stb. Vegyesen voltak katolikusok és protestansok, világiak és egyháziak. A papok itt is kifakadtak a jezsuiták ellen; versenyeztek egymással oly vádak felhordásában, melyek gyűlöletes színben tüntették fel a szcrzeteseket. Csak egy protestans főpap maradt nyugodtan, a

¹⁾ *Lampe*, *Historia Eccl. Reformatae*. 314. s. k. II.

szászok superintendense Ungler Lukács, a ki méltóságteljes hallgatással szemlélte a vést jósló szenvedélyes kifakadásokat. Ily hangulatban megállapodásra jutni nem lehetett, s eként természetes, hogy az országgyűlési tárgyalásnak hosszúnak és zavarosnak kellett lennie.

A fejedelmi proposíciók sok érdekes és fontos tárgyat tűztek ki megbeszélésre. Ott voltak a hadügyi, pénzügyi, igazságügyi és közigazgatási kérdések; de a rendek semminek tárgyalásába nem akartak bocsátkozni mindaddig, míg a jezsuiták ügye el nem intéztetik.

Ezt egy emlékiratszerű felterjesztésben kívánták tudtul adni a fejedelemnek, melyben elmondják, miszerint mindenek előtt arról kívánnak tanácskozni, a mi isten dicsőségére tartozik. Mert az urnak karjai — mondák — megrövidültek, fülei bedugultak, nem lévén ki ítéleteit végrehajtsa. Kérik ő nagyságát, hogy aként vezesse a dolgokat, hogy istennek kedves legyen, s a hazát a fenyegető veszélytől megmentse. Emlékeztetik az enyedi országgyűlésre, hol is okt. 29-kén, mások veszélyén okulva már kérték, hogy a jezsuitákat, mint a haza ellenségeit, isten és ember előtt a gyűlölet tárgyait tűzze ki. Az égés már közelükben van. A szomszéd nemzetek sorsa és az a veszély, mely azok letelepüléseit követni szokta, inti őket erre. Ő nagysága megígérte, hogy e tekintetben intézkedni fog a legközelebbi gyűlésen; most várják az ígélet teljesítését. Minthogy rendesen minden fontosabb ügyben a tanács urak véleménye kikérendő, remélik, hogy ő nagysága ezt most sem mellőzendí. Azok, kik atyja és nagybátyja szolgálatában öszültek meg, parancsára most neki is készen állanak. Kérik, ne tegyen úgy ő nagysága mint Roboám a Salamon fia, ki elfordult az öregektől, s kitől azért a nép is elfordult. Remélik végre, hogy ő nagysága igazságos fejedelemhez illőleg fog határozni, mint ki a haza békéjét óhajtja, s nem a viszály magvait hinti el.¹⁾

Ezen emlékiratot szétküldötték a városházán tanácskozó főrendeknek felolvasás és szíves hozzájárulás végett. De itt a vélemények eltérők voltak, nem annyira a felett, a mi az emlékiratban foglaltatott, mint inkább a felett, hogy át kell-e az emlékiratot adni a fejedelemnek vagy nem? A tanácsurak nem kívánták átadni azért, mert a fejedelem még kiskoru, a ki nem tette le az esküt az alkotmányra, s így hatalma sincs még rendelkezni a vallásügyben. Maga a kormányzó sem bir joggal arra, hogy ily fontos kérdésben dönt-

¹⁾ *Lampe*, Hist. Eccl. Ref. 318. s k. 11.

hessen. Mások ellenkező véleményben lévén, egyenesen fel akarták terjesztetni az emlékiratot, s a fejedelmet erre az esetre felhatalmazni kívánták az intézkedésre. Ily eltérő nézetek mellett egyezsége nem juthatván, a főrendek a magok kebeléből Sombory Lászlót küldötték át a templomba, hogy az ott tanácskozó rendeket rábirja, miszerint a dolgot hagyják abba. «Nem méltányos dolog — ugymond — mindnyájok nevében terjesztetni fel a kérvényt, midőn azzal a főurak nagy része nem ért egyet.» De ezek azt válaszolták, hogy éppen most van ideje a felterjesztesnek, s hogy az ügyre nézve veszélyes következmények származhatnak a halogatásból. A kedélyek sokkal erősebben voltak felkorbácsolva, semhogy valamely fél meggyőzhette volna a másikat nézete helyességéről. A főrendek azáltal kívántak célt érni, hogy átmentek a templomba a rendekkel közös tanácskozásban egyenlíteni ki a dolgot. De így sem boldogultak. Hosszas zajos vita keletkezett.

A vitatkozás közepette jelenték, hogy négy jezsuita atya, kik elébb a tanácsuraknál kértek kihallgattatást, s ezektől ide utasítottak, arra kérnek engedelmet, hogy a rendek előtt nyilatkozhassanak. Erre általános kíváncsiság és meglepetés mellett megadták az engedélyt. Keresztúri Kristóf nagybányai és kővári kapitány vezette be őket a gyűlésbe. Legelőször Jakab atya (Vangrovitz) viceprovincialis szólalt fel. Szavaiban méltóságteljes komolyság és higgadság nyilatkozott, mi a hallgató közönségben is ünnepélyes érzelmeket keltett. Védelmezte általában a kath. vallást, és különösen a jezsuita rendet azon vádak ellen, melyek már a múlt gyűlésen is felhozattak. Ők, ugymond, csak az ifjuság oktatásával és a katolikusok vigasztalásával foglalkoznak. Az inquisitíóhoz nekik semmi közük. Ám vesztse fejét, ki arról csak egy szót is szólott. Azután védte vallását a bálványozás vádjá ellen, s kívánta, hogy a jezsuiták jószágainak ügye törvényes úton döntessék el.

Utána Szántó szólalt fel, majd Keresztúri, ki a sz. írásból vett idézetekkel védte a kath. vallást, és ki végre a jezsuita atyák emlékiratát nyújtá be, melyben a vallásszabadságot a fennálló törvények alapján a katolikusokra is kéri kiterjesztetni.

Ezzel a jezsuiták eltávoztak. Vitatkozásba senki sem bocsátkozott velök.¹⁾ Meghallgatták előadásukat, és a midőn ennek végezté-

¹⁾ Dum nostri apud nobilitatem orarunt, nullus fuit nobilium, qui aude-
ret mutire — mondják a jezsuiták jelentésökben.

vel eltávoztak, megkezdődött újra a vitatkozás. Óriási zaj keletkezett a templomban, úgy hogy a kiegyezésről szó sem lehetett, mert a protestáns papok erősen kikeltek a jezsuiták ellen. Felhordták azok veszélyes működését és az abból eredő sérelmeket; figyelmeztették a rendeket, hogy ha a katolikusok megerősödnek, az elszedett egyházi javak visszavételére kerülend a sor. Ezek pedig már a protestánsok kezén vannak. Kikeltek a seminarium ellen, mely az «eretnekek» megtámadása végett emeltetett.

A vita délutáni három óráig tartott, és még akkor is határozat hozatala nélkül oszlottak el a rendek. Az egyik fél a jezsuiták ügye mellett kardoskodott, a másik fél pedig a protestáns papok nézetét helyeselte. Hogy az országgyűlésen célt érjenek, mindenik fél a maga pártjának erősödését kereste. A jezsuiták barátai között volt a két Báthory, továbbá Jósika István, Keresztúry, Wesselényi Ferenc, Sombory László, Gécy Ferenc és Lázár István. Ezek mindent elkövettek, hogy az illető kérvény elleni tiltakozásuk támogatására megnyerjék a szász küldötteket, kik eddig püspökjük példája szerint nem nyilatkoztak. — Az ellenkező fél, t. i. a kálvinisták és unitáriusok szintén számot tartottak reájok, már csak a reformáció szellemének közössége alapján is. De ezek egyik félhez sem csatlakoztak, mivel erre nézve határozott utasítással nem bírtak. Be kellett tehát várniok az újabb utasításokat.

Azalatt megnyílt az országos ülés. Az emberek izgatottak voltak; érezték, hogy a tárgynak szerencsés megoldásától függ Erdély békéje; de érezték azt is, hogy mai körülmények között a végmegoldás teljes lehetetlenség. A fejedelem éretlensége, tanácsosainak egymástól eltérő nézete, a legbefolyásosabb férfiak szenvedélyessége meghiusítottak minden reményt. A fölvert izgatottság hajlandó volt hinni minden rosszat, s gyanakodással fogadott minden higgadt nyilatkozatot.

A rendes gyűlés reggelén híre futott, hogy a fejedelem nem engedte a gyűlésteremül használt templom ajtaját kinyitni, hogy ez által akarja a vele ellenkező rendeket megtörni. Sokan elhitték e hirt, és nem titkolták fenyegetéseiket. De a hír vak lármának bizonyult, mert a fejedelem reggeli 8 órakor csakugyan kinyitatta az ajtót.

Ily előzmények után kezdődött a tanácskozás dec. 12-kén. A megjelent tanácsurak a fejedelmi előterjesztések felvételét sürgették; míg ellenben Bánffy Boldizsár, mint az ország szószólója azt

kivánta mindenek előtt eldöntetni, hogy fel kell-e a rendek memorandumát a fejedelemlhez terjeszteni vagy nem?

A tanácsurak közül némelyek igennel, mások nemmel szavaztak. Báthory István protestatiót nyújtott be a felterjesztés ellen. De ez hiába való volt, mert a rendek közakarattal a felterjesztés mellett nyilatkoztak, s azonnal meg is választották a husz tagból álló küldöttséget, melynek feladata volt a memorandumot a fejedelemlnek átadni. A küldöttség vezetője Szentegyadi Literáti Gergely közügyigazgató volt, — tagjai pedig: Siger János, Pernyeszi István, Forró János, Bodoni Balázs, Bogáti András, Csáky Gergely, Huet Albert szász gróf stb.

Báthory Zsigmond fejedelem, ki a Schuller János házában volt szállva, 11 órakor fogadta a küldöttséget, és pedig az asztalnál ülve. Jobbján állt a kormányzó, e mellett Kendy Sándor és Kovachócy Farkas, — balján állt Báthory Boldizsár, Gálffy János és Péter Deák aludvarmester. A szokásos üdvözlések után az emlékirat felolvastatott és a küldöttség eltávozott.

Nagyon természetes, hogy ily felterjesztés után a katolikus párt sem hallgathatott, hanem hasonlóképen követtséget küldött a fejedelemlhez Sarماسági János vezetése alatt. Három jezsuita nyújtotta be az ellennyilatkozatot. Zsigmond ezt is átvette, — de határozatát e napon nem jelentette ki. A rendeknek csak azt üzente, hogy a tárgy fontosságához képest megvizsgálja a dolgot és válaszát a következő napon adandja ki.

Más nap, azaz dec. 13-kán korán gyűltek össze a rendek, hogy a fejedelemlnek a korlátnok és Gálffy János által áthozott válaszát meghallgassák. A válasz rövid és — elutasító volt. Miután, ugymond, a jezsuitákat évek előtt a lengyel király hozta az országba, s boldog emlékezetű atyja is befogadta azokat, s kiváltságokkal, szabadalmakkal látta el őket a végett, hogy az ifjuságot oktassák, s mivel végre 1581-ben országgyűlési cikket is alkottak róluk — ő, a fejedelem, semmit sem tehet szülei jó példája ellen. Ugyanazért inti a rendeket, hogy álljanak el kérésöktől, s fogjanak az ország szükséges és fontos ügyeinek tárgyalásához.

E válaszra az ország szószólója felelt: megértették a rendek ő nagyságának akaratját, s tanácskozni fognak felette. S ezzel a fejedelmi követek eltávoztak.

Szükségtelen mondani, hogy e válasz nem elégítette ki a ren-

deket. Ők nemcsak a fejedelmi szülők példáját, hanem az ország békéjét és az e célra alkotott vallásügyi törvények tekintetbe vételét is követelték. Azért új kérelem felterjesztését határozták el, melyben bővebben kell kifejteni okaikat, s tudtára adni a fejedelemnek, hogy engedni nem hajlandók. Az új emlékirat szerkesztésére a három nemzetből 25 tagú bizottságot választottak, mely azonnal hozzá fogott a munkához, s más napra készen állott vele — s felolvasta a rendek előtt.

«Megértettük — ugymond az emlékirat — nagyságod akaratát, s mivel látjuk, hogy a haza és a nemesség szabadsága meg van támadva, kénytelenek vagyunk némely dolgokat nagyságod elébe terjeszteni. Kiváltsága volt ez országnak elejétől fogva, hogy uralkodóit megszorítás nélkül szabadon választhatá, kik az ország megegyezése nélkül semmi állandót sem hozhattak létre, míg a rendeknek az intézményeken változtatni mindig joguk volt. E jogot ők mindig féltékenyen védelmezték. Az országnak tehát most is szabad a jezsuitákat illető határozatot módosítani, annyival is inkább, mert e szerzet tudta nélkül hozatott az országba s ellenére annak, hogy Izabella királyné korában a kath. vallás minden szerzeteivel, rendeivel együtt kitiltatott. Már az 1585-diki országgyűlés is kimondá, hogy a vallás ügyében az eddigi rend megtartassék; s mi annyival inkább óhajtjuk módosítani azt, mi a jezsuitákról föltételeken határoztatott, mert ezek épen nem tartották magokat illő határok között. Tisztóket: a nevelés határán túl lépve, vallásukat erőszakkal terjeszték, utcán, templomban, processiók által oly helyeken is, hol ez nekik meg volt tiltva. Váradon elfoglalták a reformáltak templomát, s a keresztnek fegyveres kézzel való körülhordozása által csaknem nyilvános mozgalomra adtak okot. Kozmáson a papra rohantak, kikergették lakából, könyveit szétépték. A Székelyföldet, Vásárhely és Karán-Sebes környékét bebarangolták, senkitől sem hivatva oda, nem nevelés, hanem vallásuk terjesztése végett. Egy 1556 diki törvény arról is intézkedett, hogy püspöki, káptalani s egyházi javadalmak annak, kitől elvételtek, vissza nem adhatók. Ebből mindenki láthatja, hogy a nekik adományozott javak mennyire érvénytelenek. És ők mégis nemcsak Monostort foglalták el, hanem Szentmihálykövét is a körüle fekvő falvakkal, s a fiskusnak a váradí területben fekvő javait. Sőt Törökországba s a havasalföldi tartományokba is berontottak, mi meg nagy veszedelmeknek lehet okozója. Példát vehetünk a szomszéd nepektől, mert a

hová csak betették a lábukat, mindenütt mindjárt veszélyt hoztak magok után. Példa a franciaországi háboru, hol vérrokon fejedelmeket ingereltek egymás ellen; a portugalli király (Sebestyén), kit a mórokkal kötött frigy felbontására birtak, a ki azért életével lakolt. Azt pedig saját szemeinkkel láttuk, hogy a jezsuiták nemcsak hivatalból, hanem minden időben nagyságod körül vannak, ha ellenök szólunk, ezt úgy állítják elő, mint ha felségsértés volna; nagyságod személyét tőlünk elfordítják, s mi miattok nem vagyunk bátorságban. Hiszen Rómában egy szónoklatban el is árulták szándékjokat: meg akarnak fosztani nevelés színe alatt gyermekeinktől, s azzal mintegy hálába keríteni. Ilyen ellenünk intézett várunk a kolozsvári seminárium, melynek tanítványait már nyilvános fegyverfogásra ingerelték, valamint Krakkóban kath. tanulók kálvinista növendékekre gyujtottak egy házat. Egy izben, midőn a papság uralkodott Erdélyben, a birtokok jelentékeny része egyházivá vált; most is hasonlótól tarthatunk, midőn az ifjúságot esküvel magokhoz csalják, azoknak javait magoknak megszerzik, s az országot kimeritik, mig mi, két hatalmas fejedelem közé ékelve, egyiket haddal, másikat ajándékkal kényszerítettünk elfordítani, mert egyikre se leszünk képesek. Sokat elhallgatunk, mert nem tartozik ránk, hogyan vesznek 12 forintot olyan hívőn, ki böjt napon hust evett. Tekintélyes urak panaszkodnak valásuk elnyomásáért; mi viszont nem türhetjük, hogy külön universitást képezzenek, mikor törvényeink vannak, hogy töredék soha, csak az ország jelentékeny része lehet universitas. Ezenkívül a lelkiismeret szabadságának megsértéseért nem panaszkodhatnak. Nagyságod int bennünket, hogy közdolgokkal foglalkozzunk. De nagyságod emlékeztetik, hogy 1586-ban s máskor is mennyire sürgettük ez ügyet. Most az ország ügyeiben összehivatván, őseink példájára azt akarjuk mindenekelőtt eldönteni, mi isten dicsőségére tartozik. Kérjük nagyságodat, tartsa a lengyel király ő felsége példáját szem előtt, ki midőn fejedelemmé lett, bár katolikus volt, misézőket nem bocsáta az országba, hanem a tisztított vallás papját (Károlyi Pétert) nyilvánosan hallgatta; mutassa ki jó indulatát kérelmünk teljesítése által, hogy lelkiismeretünk megnyugodhassék. Mert az a mi célunk, hogy lelkiismeret sértése nélkül védjük hazánk szabadságát s fordítsuk el a fenyegető veszélyeket.»¹⁾

¹⁾ Lampe, Hist. Eccl. Ref. 351. Fordításban kiadta Veszely Károly, Egy-

E javaslat felett nem sokat vitatkoztak, hanem elfogadták, mint olyat, mely érzelmeiknek és óhajaiknak tökéletesen megfelel. A fejedelemhez való benyújtás végett egy követséget választottak, melynek szónoka Gerendy János volt.

A fejedelem, bár nem szívesen, de készségesen fogadta a követtséget; kijelentette, hogy mihelyest tanácsosaival értekezett a dolog felől, azonnal meg fogja adni a választ. A rendek az alatt nagy feszültséggel várták a feleletet, mely azonban csak délután 3 órakor hozatott meg Péter Deák aludvarmester által. «Csak oszoljanak el a rendek — ugymond — a válasz más nap fog kiadatni.»

Az alatt a tapasztalatlan fejedelem lelkében erős érzelem-harc folyt. Mit tegyen? Elbocsássa a jezsuitákat, kik nevelői, oktatói voltak? Megsértse a pápát és az összes katholicismust? Elfojtsa magában az egyéni érzelem hangos szavát, vagy pedig ellenétbe helyezze magát az ország közhangulatával, népének akaratával és a rendek határozott követelésével? Kétségen kívül nehéz helyzet, melyben kinos az elhatározás.

Báthory azon nap estéjén, midőn a rendek feliratát vette, magához hívatta a jezsuitákat, hogy tanácsosai által elmondassa nekik kényelmetlen helyzetét, s megmagyaráztassa nekik, hogy a mit tesz, azt a legnagyobb kényszer nyomása alatt teszi. A korlátnok és Sombory elmondák nekik, hogy a fejedelem aggódik sorsuk felett, hogy keresi a módot, mikép lehetne megfelelni a rendek óhajának, úgy, hogy őket is megtartsa. «Bizonyos — mondák — hogy nem maradhattok meg ezután mind azon helyeken, hol eddig voltatok.» A helyettes provincialis felelt: «ha erőszakról van szó, nekünk nincs fegyverünk, de igazainkat szóval védelmezni fogjuk». A korlátnok a helyzet kényszerűségét hozta fel, hozzá tévén, hogy az 1556-ki törvény után birtokaiknak nincs semmi alapjoga; szemükre veté, hogy ők tanítás és nem szónoklás kedvéért hivattak be, és mégis egyházi szónoklatokat tartanak. A viceprovincialis úgy találta, hogy ez sokkal fontosabb dolog, semhogy magoktól határozhatnának; engedelmet kértek tehát arra, hogy haza mehessenek, s hogy otthon közölhessék a dolgot a többi társakkal is. Ez megtörtént. De a többiek ragaszkodtak birtokaikhoz, s közös megállapodásként kimondották, hogy

csakis az erőszak fegyverének fognak engedni. Egy dilemmát állítottak fel, mely nekik látszott igazat adni. Ha — ugymond — olyan jószágokat nyertek adományul, melyekhez az adományozóknak nem volt joguk, akkor ezek igazságtalanul cselekedtek; ha pedig nem tudták, hogy nincs jogukban adományozni, akkor a törvényben járatlannak valának; — de ők, a jezsuiták, nem hibásak, s ragaszkodnak vagyonukhoz.

Ily okoskodás mellett a szakítás kikerülhetetlenné vált. A fejedelem dec. 15-kén a korlátnokot és Bocskai Istvánt küldötte válaszával a rendekhez. Mivel a rendek — így szólt a válasz — oly sürgetőleg kérik a jezsuiták elűzését, kiknek terjeszkedésétől tartanak, ő nagysága hajlandó őket Fehérvárról, Mihálykőről, Nagyváradról és Kolozsvárról eltávolítani, és csak egy helyre, t. i. Monostorra telepíteni le. Legyenek a rendek e végzéssel megelégedve, s e tárgyban többé ne keressék meg ő nagyságát, hanem térjenek át a szükséges dolgok tárgyalására, nehogy az országnak kára történjék.

Erre a rendek szószólója következőleg válaszolt: megértették a rendek ő nagysága válaszát, tanácskozni fognak felette, s elhatározásukat ő nagysága tudomására hozzák.

Tanácskoztak is fölötte; de olyannyira eltérő volt nézetök a fejedelem akaratától, miszerint az egyetértés lehetetlen volt. Még csak közvetítő ajánlatról sem akartak hallani. Ők csak azon kívánságuk mellett maradtak, hogy a jezsuiták véglegesen és teljesen kizárássanak az országból, mert különben lehetetlennek tartották az ország békéjét. Ily értelemben készítette Gerendy János a fejedelemnek szóló választ, melyhez a rendek egyértelemmel járultak. Köszönik — ugymond — ő nagysága kegyességét, hogy a nevezett helyeket meg akarja a jezsuitáktól tisztítani. De épen oly kevéssé nyughatnak meg abban, hogy azok egy helyben legyenek, mert onnan is kiterjeszkedhetnek s az országot veszélybe dönthetik. Különben is nem láthatnak ez intézkedésben biztosságot; kérik ő nagyságát, vizsgálja meg bővebben kifejtett okaikat a rend biztosítása s lelkiismeretök megnyugtatója végett. Ők ezért hűséggel fognak adózni, de míg ez az ügy nem lesz elintézve, addig máshoz nem nyulhatnak.

Ezen fölterjesztést, mely rövidege és határozottsága által tünt ki, Wass György vezetése alatt egy küldöttség vitte át a fejedelemnek, a ki megígérte, hogy azt azonnal közölni fogja tanácsosaival.

Megtörtént. A tanács urak most már tüzetesebben foglalkoztak

a kérdéssel, mert belátták, hogy a rendek engedni nem hajlandók. A fölzajlott szenvedély hangjából következtetniök kellett, hogy tagadó válasz esetében az országgyűlés eredménytelenül fog szétoszlani, s az ország népe a hazatérő követek által még inkább fel fog ingereltetni. Be kellett látniök, hogy az adónak megtagadása beláthatatlan bonyodalmakba fogja hajtani az országot és fejedelmét, a kinek nagykorúsítását pedig éppen ezen országgyűléstől várták.

Hogy mindezen baj elháríttassék az országról, hogy a fejedelem nagykorúsítása által a tanács urak felelősségi terhén is könnyítve lehessen: nem maradt egyéb hátra, mint engedni. Fel kellett áldoznia a fejedelem tanítóit és barátait, hogy maga a fejedelem megmaradhasson.

Ez volt a tanács urak nézete, ezt közölték a fejedelemmel is, a ki egyfelől az önálló fejedelmi hatalom utáni vágytól, másfelől a jezsuiták iránt érzett hálájától kinoztatva, nem tudott határozni. Ugy érezte, hogy tőle méltatlan és igazságtalan dolgot követelnek, s ha enged, azt csak lelkének kárával fogja tehetni. De a míg ő így habozott, az alatt ott zugott fülébe az ország közvéleményének követelő szava; megrázta lelkének érzékeny hurjait a rendek fenyegetőzése és a kormányzónak azon komoly figyelmeztetése, hogy ne dacoljon a rendekkel, mert ezek könnyebben kapnak magoknak fejedelmet, mint ő magának országot.¹⁾

Ily válságos pillanatban, ily nyomás alatt engedett Báthory Zsigmond tanácsosainak; s bár némi mentalis reservatiókkal, beleegyezett a rendek kívánságába. Válaszát dec. 16-kán vették át Kovácsy Farkas korlátnok és Gécy Ferenc a templomban tanácskozó rendeknek.

«Megforgattuk elménkben — így szólt a fejedelem válasza — hogy Erdélynek megerősített fejedelme vagyunk, s azért hiszszük, hogy tegnapi válaszunkat örömmel fogadtátok s megnyugodtatok abban, mi nekem és tanácsosaimnak legjobban tetszett, s megemlékezvén azon felől, hogy kiknek akaratóból s indítására jöttek a jezsuiták Erdélybe? a felséges lengyel királyéból tudniillik s boldog emlékezetű atyáméból, kiknek tekintélyét ti bizonyynyal fogjátok méltányolni. E mellett nagy fontosságu lehet előttetek az a körülmény is, hogy a

¹⁾ *Trausch*, *Chronicon Fruchsis-Lupino-Oltardium*. I. 81. 82. l. a jegyzetben. V. ö. *Szilágyi S.*, *Erd. Orszgy. Eml.* III. 88. 89. l.

jezsuiták engem, mintegy anyám öléből kiragadva, becsületesen növeltek fel, nagy szorgalommal s előmenetelemre tanítottak a szép mesterségekre, a bölesészet szabályaira, ítélni és szónokolni, magamat a philosophiai szabályokhoz alkalmazni saját javunk s az ország hasznára. Midőn e dolgot eszemben forogtom, úgy tetszik nekem, hogy nemcsak nem szabad őket oldalam mellől eltávolítani, sőt inkább halálával tartozom nekik, mint életem védelmezőinek, megtartóinak, mint tanácsadóimnak. De midőn látom, hogy e dologban csaknem az egész ország megnyugodott, mely méltóságomhoz illetlen ugyan, mindazáltal meggyőződven jóakaratotokról, mind azokban mi óhajtasaim teljesítését, előmeneteletem s az ország boldogulását nézi, és a haza szükségeire megkívántató adónak nagy készséggel megszavazását illeti, nem tagadhattam meg, hogy kívánságtok szerint ne válaszoljak, s jogomról lemondván, ki ne mondjam, hogy a jezsuiták összesen és egyenként egész országomból, úgy Erdélyben, mint a magyarországi részekben 25 nap lefolyása alatt tartoznak örökre eltávolítani.»

A mint e válasz felolvastatott, szünni nem akaró éljen kiáltás és kardcsörtetés következett. Azok a rendek, kik néhány nap előtt hajlandók lettek volna a fejedelmet is elűzni, most határtalan lelkesedéssel kiáltották: éljen, éljen a fejedelem! Ez volt valóban a közérzület hű kifejezése, mert mindenki érezte, mily nagy veszély háritatott el e válasz által az országról. A hála méltó kifejezésére rögtön egy 24 tagból álló, és pedig mind a három nemzet előkelői közül választott küldöttséget menesztettek a fejedelemhez Gerendy János vezérlete alatt.

A fejedelem átvette az írásba foglalt köszönetet, s Kendy Sándor által azt felelte, hogy ő kész a rendek óhajtását s kérelmeit minden időben teljesíteni, s e célból aranyát s ezüstjét sem fogja kimélni, mint az ország atyja, mert mi más volna, ugymond, egy jó fejedelem?

Midőn a fényes küldöttség visszatért e válaszzsal a rendek közé, előléptek a reformált és unitárius püspökök, s köszönetet mondtak: istennek jótéteményeiért, a fejedelemnek kegyelmes elhatározásáért, a rendeknek buzgalmaért és kitartásáért, mit e fontos ügyre fordítottak, s mindnyájukra mennyei áldást kívántak.¹⁾

¹⁾ Szilagyi S., Erd. Orszgy. Emlékek. III. 90. l.

Más nap, dec. 17-kén, ünnepélyes hangulatban fogtak a munkához, t. i. Zsigmond fejedelem nagykorusításához. Miután hosszas tanácskozás alapján elhatározták, hogy a fejedelem ezentul maga kormányozzon, s hogy az elaggott kormányzó helyett most három tanácsos rendeltessék a fejedelem mellé; miután a fejedelem letette az esküt az ország törvényeinek és szabadságainak megtartására, a rendek a törvények alkotásához fogtak. De mindenek előtt, még a fejedelmi előterjesztések tárgyalását megelőzőleg, szükségesnek tartották öseik példája szerint a vallás kérdését, illetőleg a jezsuiták kiutasítását hozni tisztába. E tekintetben a következőkben foglalták össze a törvényben kifejezendő óhajtásaikat:

«Occurált penig először az jezsuita szerzet, kiért hogy nagyságodat instantissimis nostris precibus bántanunk kellett, mozdított (*præter alias innumeras rationes*, melyeket nagyságod előtt proponáltunk, és hogy ez az szerzet hazánknak romlására és posteritásunknak veszedelmére tendálna, bőségesen megmutattuk) az mi eleinknek dicséretes cselekedeti és végzése, melynek általa Izabella királyné asszonyoknak bójövetelének előtte ez a pontificia religio minden professorival és szerzetesivel, *communibus votis, et paribus suffragiis*, mind az mi hazánkból, mind pedig Magyarországból kiigazittatott volt, sőt következő időkben királyné asszonyoknak tudniillik bójövetelének utánna, in *generalibus regni comitiis*, az mint akkor 1556. esztendőben költ *articulusok* megmutatják, azoknak megtérésekre, avagy az országba visszahozásokra minden utat elrekesztettek, azzal is, hogy jószágukat *confiscálták*, és *sub gravi interdicto* aféle szerzettől in *perpetuum* elszakasztották.

Ilyen méltó okokból való könyörgésünket azért, melylyel nagyságodat megtaláltuk, hogy nagyságod az szerzetes jezsuitákat birodalmából kiküldené, hogy te nagyságod szemei eleibe vévén, szívébe bébocsátta, és kegyelmességét és hozzánk való szeretetét azzal *declarálta*, hogy kedvünk szerint való választ tött, nagyságodtól nagy hálaadással veszszük mint kegyelmes urunktól fejedelmünktől.

Végeztük azért országul, három nemzetül, magyarországi atyánkfiaival egyetemben, hogy a *dato computando* huszonöt nap alatt ezek az szerzetes jezsuiták mindenünnön

az nagyságod birodalmából mindenestől kimenjenek, és soha ez az szerzet minthogy még florente pontifitia religione in regno Hungariae soha hirrel sem hallottatott, többé ez országba bé ne jöhessen; sőt még ugyan eféle római religión való szerzeteseknek is claustrumok, collegiumok és közönséges helyen templomok ne lehessen, se pedig az régi ország constitutiója ellen eféle religión valók, se egyéb ecclesiastica persona köztünk donationis titulo, aut alio qæsito sub colore nemes jószágot és örökséget ne birhassanak.

(6.) Miért pedig hogy ezek, uti promittitur, mindenün-
nen ammoveáltattak, sub amissione bonorum proprie ipsum concernentium, eféle szerzetes jezsuitákat se házánál, se jószágában senki ne tarthasson. Ha valaki temeritate ductus ez ellen cselekednék, citatus per directorem causarum convincéltassék juridice, és megbüntettessék.

(7.) Hogy pedig mindaz, mi kegyelmes urunknak ő nagyságának és mind egyéb római religión való főurainknak atyáinkfiainak conscientiájok quiescáltassék és contentáltassék, urunk ő nagysága maga szükségére magyar nemzetből való jámbor prædicatort, papot avagy barátot tartson, kinek tárházából fizessen. — Hasonlóképen az több uraimék és nemes atyáinkfiái is azon rendbeli tanítókat tarthassanak magoknak egyet, ne többet házoknál, de senkinek, se szegény subditusnak, se egyebeknek conscientiájokat senki per vim ne kényszeritse, hogy eképen in recepta religione, az régi articulusok tartása szerént, religionis libertas megmaradjon.

(8.) Végeztük továbbá ezt is, hogy az mostan exprobáltatott jesuitarum secta ez hazában nullo unquam temporum in successu admittáltassék, sőt ha vocatióra is ezen végezésünk ellen ez országba bérjönni merészelné, mindeniknek szabad legyen őket persequálni, és marhájukban zsákmányt tenni.

(9.) Azonképen egyéb szerzetek is azon kívül, az mint feljöl megvagyon irva, ha bejőnnének, azon büntetés alatt legyenek.

Az mely jószágok pedig az mi régi szabadságunk és constitutióink ellen nekik conferáltattak volt, mind Erdélyben és mind Magyarországbán, azokról országul így delibe-

ráltunk: hogy nagyságod azokat az feljül megirt régi articulusnak continentiája szerént az fiscushoz foglaltassa, és az jezsuitáknak azokat se pénzen, se alia quacunque sub conditione, aut quovis modo, eladni avagy elidegeníteni az fiscustól szabad ne legyen. Ha pedig valakik tőlök megvénnek, avagy vötték volna is, pénzek bele vesszen, és az fiscushoz ugyan elfoglaltassék.

(10.) Az váradi városnak az szent Egyed egyháza minden pertinentiájával akivel okkupálták volt, restituáltassék, hogy (mint) ezelőtt, ezután is predicatiót tarthassanak az város számára benne, de nem a római valláson valók. Ha mit pedig az jezsuiták ujonnan tettek, vagy tettek volna, az a fiscusé legyen.

(11.) Az religio dolgában pedig végeztük országul, hogy két rendbeli religio, az augustana confession kívül való, miképen ez eddig observáltatott, azonképen ennekutánna is az előbbi articulusok tartása szerént megtartassék, és senki abban meg ne háborittassék. Innovatio pedig meg ne engedessék, sub poena ante hac edita.

(12.) Azonképen az minémü régi statutumok az oláh papok és püspökök felől voltak, helyen maradjanak, és az görög hiten való püspökök az patronusok hire nélkül visitálni senki jószágába ne mehessenek. ⁴⁾

Ezen pontok szórul szóra lőnek beiktatva a törvények közé.

Kevés országgyűlés alkotott oly fontos és oly nagyszámu törvényeket mint ez.

Ekkor történt a fejedelem ünnepélyes beiktatása is, mely alkalommal megesküdött a törvények és szabadságok megtartására.

Gicy János kormányzó a fejedelemnek ily korai felszabadítását nem szerette, s azt mondá társainak: «Kezébe adtátok a gyepült, megbánjátok.»

¹⁾ *Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transsylvaniae et partium regni Hungariae ditioni nostrae subiectarum, in generalibus eorum comitiis ad diem dominicam proximam post festum sancti Nicolai episcopi proxime elapsam, hoc est: octavam diem mensis decembris anni 1588 in civitate Medgyes celebratis conclusi.* — I. *Szilágyi S.* Erdélyi Ország. Eml. III. 238—240. l.

Senki se nézte a végbement ünnepélyességeket oly vérző szívvél, mint a jezsuita atyák, kik az utolsó pillanatig nem akarták hinni, hogy a csesemő korától fogva kath. vallásban nevelt s oly kitünő szüléktől származott fejedelem oly istentelen esküt tehessen le. De biz ez megtörtént, — s ennek következtében ők jószágaiktól megfosztatván, kénytelenek voltak eltávozni az országból. A fejedelem az ablakon nézett utánok, midőn udvarát elhagyták. Annyit azonban megtett a végbuesu előtt, hogy bizonyítványt adott nekik arról, miszerint ők «akaratak ellenére, saját vétükön kívül, érdemetlenül üzettek el». Elismeri, hogy kötelességeket hiven teljesítették, és hogy ő csak kényszerüsből bocsátotta el őket udvarából.

A jezsuiták ellen hozott határozatok mutatják, hogy mily nagy befolyása volt Erdélyben a prot. papságnak. Az urak és a nép egyaránt fel voltak izgatva azon rend ellen, mely hivatásánál fogva vissza akarta reformálni a már egyszer reformált Erdélyt.

Kétséget nem szenved, hogy az ellenreformációtól való félelemből üzték ki a jezsuitákat; de másfelől az sem szenved kétséget, hogy a fejedelem csupa politikából engedett a közáramlatnak. Mikor a jezsuiták elűzetését aláírta, már akkor készen volt azon gondolatával, hogy a törvényt nem fogja megtartani. Ő csak a hatalmat kívánta kezébe keríteni, hogy azzal visszaélhessen. A *reservatio mentalis* alkalmazása azonban végtelen bonyodalmakat szült; mert a fejedelem gyenge és tapasztalatlan volt. Az önállóságot makacssággal, az igazságot színleléssel pótolta. Alig volt még 17 éves, s már is azt forgatta agyában, hogy a tanácsnokok ellenére is érvényesíteni fogja szándékát. «Tudom én, hogy mit cselekszem», mondá a jezsuitáknak, midőn száműzetésüket aláírta. A pápának pedig ugyanezen alkalomból, előadván kényszerhelyzetét, azt írta, hogy ő életét jövőre is a jezsuitáktól nyert példa és tanulság szerint fogja intézni. Végre a Rómában székelő jezsuita-generalistól szükségesnek tartotta egy titkos levélben könnyek közt térdelve kérni bocsánatot azért, hogy a jezsuitákat elbocsátotta; s egyuttal engedélyt kért arra, hogy a maga számára alkalmas gyóntatót választhasson, a ki annak idején a most elűzött rendet ismét bevezethesse Erdélybe.¹⁾

Látni való ezekből, hogy a harc tulajdonképen nem végződött be; hogy a fejedelem a legveszélyesebb szándékkal van a jövőre nézve saját nemzetének érzülete ellenében.

¹⁾ L. *Veszeli K.*, Egyháztört. Adatok. I. 222. l.

IV.

Az 1591-ki fehérvári országgyűlés megengedi a kath. szertartásokat; de nem mindenütt. — Az illető helyek kijelöltek. — Azokon kívül a szerzetesek elűzetnek.

Báthory Zsigmond csakhamar maga ellen zudítá a közvéleményt. Mindjárt az első években kitűnt, hogy a régi törvényekkel és intézményekkel nem sokat törődik; hogy az ország jövedelmeit könnyelműen pazarolja, hogy rokonokkal és kegyencekkel véteti magát körül, kik gőgös, kihívó magokviseletével éppen nem voltak alkalmasok népszerűségének terjesztésére.

Legtöbbet ártott neki azonban a jezsuitákkal való titkos cimborasága.

Általánosan ismert dolog volt, hogy Zsigmond a medgyesi törvényekkel ellenkezőleg már 1590-ben behívta Moldvából Siketfalvi Ladó Bálint nevű jezsuitát Kolozsvárra, hogy 1591-ben ismét három más jezsuitát telepített le Fehérvárra, kik között Carillo Alfonz nagytekintélyű ember volt. Az sem volt már titok a felső körökben, hogy a pterek nem a saját rendjük öltönyét, hanem kanonoki ruhát viselnek, hogy ez által is csalják a közvéleményt.

Ez természetesen még inkább ingerelte a protestansokat, kik fájdalommal voltak kénytelenek szemlélni, mint alakul Fehérváron egy jezsuita társoda, mint mennek át egyes birtokok ismét a jezsuiták kezére, mint folynak lankadatlanul a titkos térítgetések, — szóval mint szóratik el országszerte az egyenetlenség és békételenség magva a fejedelem tudtával és beléegyezésével.

E mellett még más fontos jelenség is nyugtalanította a hazafiakat, t. i. az, hogy Zsigmond alatt Erdély politikai élete veszedelmes irányba tereltetik.

Mindezeknél fogva a rendek hangosan követelték egy egyetemes országgyűlésnek tartását, hogy a fenyegető veszély idejekorán elháríttassék a hazától. A gyűlés helyéül *Fehérvár*, határidejéül pedig 1591. nov. elseje tűzetett ki.

Az összegyűlt rendek, mielőtt a fejedelmi előterjesztések tárgyalásához fogtak volna, a vallásügyi sérelmeket kívánták megorvosolni. A protestánsok érezték, hogy midőn a jezsuiták ellen oly szigorú törvényt hoztak, azzal egyuttal a róm. katolikus felekezet ellen irányzott törekvés vádját is magokra vonták. Pedig voltaképen nem

a kath. vallás korlátozása, mint inkább a tényleg fennálló vallásügyi viszonyok sértetlen fentartása volt a céljuk. A jezsuiták titkos működése, és nem a nyilvános tanítás bosszantotta őket. Mióta katolikus fejedelme volt Erdélynek, azóta a rendek megszokták a kath. szertartásokat is; nem kívánták sem Báthory Istvántól, sem Kristóftól, hogy papjait kiutasítsa; de a jezsuiták behozatala felriasztó hatással volt reájuk nézve. Hogy ezek ellen és a kiskoru Zsigmond lehető tulkapásai ellen megvédelmezhessek magokat, megtiltottak minden katolikus hittérítést, de megtiltották az ujitásokat is. Így gondolták legjobban biztosítani a békét; így vélték elejét venni azon merényleteknek, melyeket a fejedelem a csaknem egészen protestans ország ellen elkövetett.

Zsigmond fejedelem ugyanis nem sokat törődött a medgyesi törvénnyel. Nem azt tette, a mire mint fejedelem nyilvánosan esküt tett, hanem azt, a mit a jezsuita generalisnak titokban ígért. Mivel nem lehetett oroszlán, a róka szerepét vállalta el. Igaz, hogy a medgyesi gyűlés kitiltotta a jezsuitákat, el is hagyták ezek színleg az országot; de álruhában ismét beköltöztek, s működtek elveik szerint. Ily eljárás ellen bajos volt védekezni törvénnyel, mivel a törvény végrehajtására hivatott fejedelem szemet hunyt ott, hol éberségre, szigorra és pártatlanságra volt szükség.

A rendek azonban nem kívántak türelmetlenek lenni, s a következőkben terjesztették elő a vallásügy rendezésére vonatkozó akaratjokat.

«Legelőször — mondák — követvén régi jámbor eleinknek jó példájokat, az élő istennek, kitől nagyságoddal együtt minden jónkat és megmaradásunkat tartjuk, az ő tisztességét szemünk előtt viselvén és az te nagyságod kegyelmes intését is megbecsülvén, az religio dolgáról így szoltunk és végeztünk.

Látván te nagyságodnak nagy és bizonyos okokból való kívánságát, hogy te nagyságod lelkiismeretében megnyughassék, azonképen mi is tanítóinkkal együtt semmi időben az mi rendünkben, állapotunkban meg ne háborittassunk, végeztük azt, hogy te nagyságod jó maga ajánlásai és ígéreti szerint az miben az meggyesi generalis gyűlésünkben való végezésünkben megbántottunk volt, azt te nagyságod nekünk restituálja és az hová az egyszer eltolláltatott helyekre

az római religio ujonnan inducáltatott volt, úgy mint főképen Kolozsvárra, honnan te nagyságod mindjártást kivétesse és ennek utánna való időkbén semminémü közönséges helyen való ceremoniáknak peragálására és lebrálására be ne bocsáttassa.

Azonképen egyébünnen való helyekről is, ha valahova akkori megyyesi gyűlésbéli végezésünk után noviter inducáltattanak volna, mindennemü helyekről kivitessenek, hanem te nagyságod Fehérvárott fő lakóhelyekben levő ecclesiája maradjon mindenképen meg nagyságodnak is bántása nélkül, kibén te nagyságod is aquiescálhasson és contentus lehessen.

Azonképen Monostoron, miérthogy gyakorlatossággal törvénynek és gyűlésnek celebráltatására az isten te nagyságodat Kolozsvárra viszi, legyen ott is te nagyságodnak az nagyságod lelkiismereti nyugalmára való tanítója, kiknek collegiunok ne legyen, és onnét az helyről sehova falukra imide amoda prédikálni tanítani ne menjenek, se Monostorhoz tartozó faluk is tarthassanak oly tanítót, az minémüt ők szeretnek és akarnak tartani.

Az csikbéli klastrom több oda való helyekkel együtt, miérthogy onnét ez ideig is semminémü időben az római processió nem tolláltatott, az odabéli atyánkfiainak is conscientiájoknak acquiescalására maradjanak ezen állapotban, az mint ekkédig voltanak.

Ha hol penig az csiki község az mi religiónkban való prédikátorokat, tanítókat akar tartani, minden bántás nélkül és szabadon tarthasson.

Az feljül megnevezett helyeken kívül eféle római religión való tanítók mindenünnét kivetessenek és többé semmi helyekre ne plántáltassanak, úgy mint Fogarashól, Szeszermából, (azaz Szász-Hermányból) Hadadból és ha valahol egyéb helyeken volnának is. Azonképen scholajuk, templo-muk ne lehessen schult, se nagyságod jószágában, se senkiében, hanem az medgyesi generalis gyűlésünkbeli végezésünk szerint az mely atyánkfiak az római religión vannak, önnön-magoknak egy-egy papot tartsanak, de jószágokban kényszerítés és erőszak szerint községeket ne erőltessék.

Az recepta religiokon valókat pedig se jövedelmekben, se semminémü állapotjokban meg ne háborítsák.

Az mi pedig az fehérvári mi religiönkon való ecclesiának, scholának és azokban való tanítóknak állapotjokat nézi, semmiben, se személyekben, se jövedelmekben, se semminémü állapotjokban meg ne háborittassanak.

Az templomnak építésére is nagyságodnak oly gondviselése legyen, mint ez előtt való fejedelmek idejében volt.

Magyarországban pedig Váradról és az sz.-egyedi szentegyházról az megyyesi articulus minden cikkelében megtartassék.

Szöllösön pedig és Hájón (másutt Sajón?) ha nem az megyyesi generalis gyűlés után introducaltatott az katholica religió ez után is helyen maradjon, ha pedig valahova annak utána introducaltattanak volna, kivitessenek mindjárást a megyyesi articulushban megiratott büntetés alatt.

Ennek utánna is semmi új helyekre bé ne vitessenek. ¹⁾

Igy gondolták a rendek elérhetni azt, hogy mind a fejedelem lelkiismerete, mind az ország állapota megháborítás nélkül békén maradhasson.

¹⁾ *Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni nostri Transylvaniae et partium regni Hungariae ditione huic subjectarum in generalibus eorum comitiis ad diem festum omnium sanctorum hoc est primum diem mensis Novembris anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo primo Albae Juliae celebratis conclusi.* Közli a n.-szebeni eredeti után *Szilágyi S.*, Erd. Orszgy. Eml. III. 283. s. k. II.

TIZEDIK FEJEZET.

A protestantismus veszedelme Erdélyben.

(1592—1603.)

I.

Az 1595-ki fehérvári országgyűlés előzményei, — Zsigmond szakít a törökkel és szövöttekzik Rudolffal. — Az ellenmondók kivégeztetésével megrémíti a rendeket; ezek a jezsuitákat bizonyos helyekre visszahozzák és az újítók ellen intézkednek. — Zsigmond átadja Erdélyt Rudolffnak; de csakhamar visszaveszi. — A tordai gyűlésen választási feltételeket ír alá.

A jezsuitáknak Erdélyből való kintasíttatása nagy feltűnést okozott a katolikus fejedelmek előtt. Oly merényletnek tartották azt, melyet nem lehet megtorolatlanul hagyni. Különösen Rudolf, mint császár és magyar király, botránkozott meg azon eljárás felett, melyet az erdélyi rendek követtek; és midőn 1593-ban kitört a nagy török háború, és ennek következtében Báthory Zsigmond fejedelem Carillo Alfonz jezsuita által tanácsot kért tőle és a pápától a további teendőkre nézve, — ezek azt tanácsolták neki, hogy lépjen fel erőlyesen a keresztyénség ügye mellett; szövöttekzzék Rudolffal a török hatalom és az arra támaszkodó protestantismus ellen.

Zsigmond a jezsuiták által előre festett dicsőségtől elragadtatva, elfogadta a tanácsot, s be nem várva a rendeknek e részbeni határozatát, megesküdött, hogy a keresztyénség ügyét el nem hagyja. Egy önfejű, meggondolatlan és elszánt ifju hevességével fogott a jezsuiták által kifőzött terv végrehajtásához. De mikor a rendek többsége veszélyesnek tartván a töröktől való elszakadást, a fejedelemnek ellent mondott; midőn az 1594-ki tordai tábori országgyűlés azt követelte tőle, hogy a megyesi gyűlés határozatához képest tegye le újra az esküt az alkotmány megtartására, s kötelezze magát arra, hogy a jezsuitákat nem fogja behozni, és a törökkel nem szakít: ak-

kor Zsigmond végtelenül kellemetlen helyzetbe jutott. Oly gátakat látott maga előtt, melyeket rendes uton el nem távolíthat; és mivel a török sürgette a segílyt, a Kolozsvárra hívott országgyűlésen a rendek ellenzését hallatlan kegyetlenséggel és ravaszsággal az ellenmondók vérébe fojtotta.

Ezzel egy új fordulat állott be Erdély vallási és politikai életében. Zsigmond és Rudolf véd- és dac-szövetséget kötöttek, melynek ugyan csak politikai céljai voltak bevallva; de senki sem kételkedett benne, hogy a vallás ügyére is ki fog terjesztetni.

Az 1595. ápril 16-ra Fehérvárra összehívott rendek a kolozsvári vérengzés hatása alatt elhallgattak. Gyáván elfogadták a zsarnok fejedelem előterjesztéseit; a kívánt adót megszavazták, sőt a győztes jezsuiták kívánságához képest abba is beleegyeztek, hogy az 1588-ki törvényeknek ezen rendre vonatkozó része eltöröltessék.

Igy jött létre ezen országgyűlésen az előbbeniekkel egészen ellenkező szellemű vallástörvény, melynek tartalma következő:

(15.) Az mi a religio dolgát nézi, végeztük országul, hogy az recepta religiók, tudniillik catholica sive romana, lutherana, calvinistica et ariana libere mindenütt megtartassanak.

(16.) Az minémű articulus ez elmúlt 1588. esztendőben való gyűlésben Meggyesen lött volt, azt az mennyibe az pater jezsuitákat nézi, és libertati religionis catholicae sive romanae non prejudicat, felségedhez való jóakaratunkból, szeretetünkben abrogáltuk és felőle így végeztünk, hogy absolválván abból való kötelességétől, iuramentumatól felségedet, az pater jezsuiták Kolozsvárra, Monostorra és ide Fehérvárra bejöhessenek. Könyörögvén ezen felségednek, hogy szeme eleibe vévén ebben is felségedhez ilyen jó szívünket, jóakaratunkat, ez megnevezett helyeken kívül se Váraddá se semmi egyéb helyekre, se Erdélybe, se Magyarországba sehová az jezsuitákat be ne cserztesse, és collegiumok és gyülekezetek lakául sehol ne lehessen az megnevezett helyeken kívül. Ezeken kívül penig az minémű tanítók, prædicatorok, az római religión kívül az egyéb recepta religiókon Kolozsvárott, Fehérvárott és egyéb helyeken is vadnak, azok se személyekben, se semminémű állapotjokban meg ne háboríttassanak, az pater jezsuiták semmi összeveszésre és egyenet-

lenségre okot ne adjanak, ezenképpen az több recepta religiokon való papok is.

(17.) Ezen religiókon kívül valókat penig minden rendeket, úgy mint innovatorokat, az ispánok és királybírák, adiunctis sibi sacerdotibus eius religionis az brevis szerint cognoscálják, azféle innovatorok kik legyenek, az seniorokkal és püspökkel törvény szerint és személyválogatás nélkül megbüntessék, ha törvény szerint convinceáltatik, minden haladékok nélkül, si ad meliorem frugem non redierint.

(18.) Ha ki penig ezen egyházi rendek közül az recepta religiók kívül ez kédig más religion több volt, az is, ha meliorem frugem non redeál, hasonlóképpen büntetessék.¹⁾

Ez a törvény csak kezdete volt azon nagyszerű változásnak, melynek keresztültvitelére Zsigmond vállalkozott, t. i., hogy Erdélyben a nagyobbára protestans vallásu kis országban, a katholikus vallást uralomra emelje, s ez uralmat neki biztosítsa is.

Ő mélyen volt érdekelve ez ügyben. A dicsőséget nem akarta megosztani senkivel; maga akart megküzdeni a felmerülendő nehézségekkel.

E célból 1598. május elsején kiadott *alapítványlevelével* helyreállítá a gyulafehérvári püspökséget. Új püspökké Náprágy Demeter lett. Ugyanakkor bevitte a jezsuitákat Váradra. Ezen utóbbi intézkedése nagy ellenszenvvel találkozott; a váradi őrség fellázadt, s a város küldöttséget indított hozzá azon kérelemmel, hogy szándékát változtassa meg. Zsigmond azonban elűzte a küldötteket maga elől, a fellázadt őrség fejeit az örök soraiból kitörülte, a többieknek pedig azon fenyegető ígéretet tette, hogy ha le nem csendesednek, nem fog tőlök megtagadni egy «istrángszálat.»

E közben folyt az alkudozás Rudolfiál Erdély átadására nézve. Carilló volt a közbenjáró. Bármint titkolták is a dolgot, megtudták azt a szomszédok is: a lengyelek és a törökök. Az erdélyiek közül csak négyen voltak beavatva: Boeskey, Kornis, Semnyey és Jósika.

¹⁾ *Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transsylvaniae et partium regni Hungariae in generalibus eorum comitiis ad diem dominicam Jubilate, hoc est ad decimum sextum diem mensis Aprilis, anno domini. M. D. XCV. Albae Juliae celebratis conclusi. L. gr. Kemény József és Kovács Ist.* Erd. tört. Tára II. 51—71. és *Szilagyi S.* Erd. Orszgy. Eml. III. 466. s köv. II.

De az 1598-ki országgyűlésen nyilvánossá lett minden, t. i.: hogy Zsigmond Rudolfra akarja szállítani Erdélyt. A megfélemlített rendek nem mertek ellenkezni, *áprilban letették Rudolfnak a hűségi esküt*. Rudolf viszont fogadta követei által, hogy az ország kiváltságait tiszteletben kívánja tartani, a vallás ügyét pedig jelenlegi állapotában hagyja meg.

Báthory Zsigmond elhagyta az országot; de ismét csak rövid időre. Oppeln kastélya nem elégítette ki, hiányzott a megszokott kényelem és szórakozás. A jezsuiták mindig mellette voltak ugyan ott is. De csakhamar megunván helyzetét, visszatért Erdélybe s elfoglalta trónját.

A rendek elfogadták őt; de a *tordai* országgyűlésen a fejedelmi eskü előtt választási feltételeket kellett megerősítenie. Fősúly volt fektetve a vallásügyek rendezésére. Zsigmondnak köteleznie kellett magát arra, hogy a szabad vallásgyakorlatot épségben fogja tartani; hogy jezsuitákat csak Kolozsvárrt fog tartani, de Monostoron és Fehérvárrt nem; hogy Váradon magában nem fognak katolikus istentiszteletet tartani, hanem csak Szőlőssön; hogy a katolikus vallást oly helyről, a hová erőszakosan vitetett be, ki fogja tiltani, ha egy előleges vizsgálatból kitűnik, hogy a többség nem katolikus. Kötelezte magát továbbá az ország alkotmányának, jogainak, kiváltságainak, az Andreanum Diplomának, a hozott és hozandó törvényeknek, a szólásszabadságnak és szabad fejedelmválasztás jogának megtartására, általános amnestia adására, s hogy a kormányzásban idegeneknek nem enged befolyást.

Mindezek megtartására esküt is tett, de természetesen azon könnyelműséggel, mely neki sajátja volt; és azon gondolattal, hogy ugy sem fogja megtartani.

II.

Az 1599-ki medgyesi országgyűlés megengedi, hogy a jezsuiták Fehérvárra beritessenek. — Zsigmond újra lemond Báthory Endre bíbornok javára. — Újabb országos bajok. — A lécfalvi congregatio 1600-ban a vallás ügyét a régi állapotba helyezi vissza.

Báthory Zsigmond változékony természeténél fogva ismét megunta a fejedelemséget, s vallási rajongása 1599 elején oly erőt vett rajta, hogy pappá, bíbornokká akart lenni. E végből feleségétől is elvált s Báthory Endrét kínálta meg a fejedelemséggel.

A rendek, mikor az országgyűlésen megjelentek, nem is sejtették Zsigmond terveit, mert ez még fejedelmi propositióiban sem árulta el szándokát. Egyszerűen csak a hadi adónak megszavaztatását, unokatestvérei száműzésének eltörlését és a jezsuiták ellen hozott törvénynek módosítását kérte a rendektől.

A rendek hozzá is fogtak a tanácskozáshoz. A hadfolytatáshoz szükséges eszközök megbeszélése után a jezsuitákra került a sor. A rendek tudták, hogy a fejedelem mennyire sértve érezte magát azért, hogy a jezsuiták kiutasítottak Fehérvárról; látták és tapasztalták, hogy az ő állhatatlansága mellett azok állhatatosan ragaszkodnak hozzá, hogy minden fontosabb elhatározásnál ott vannak, mint a fejedelemnek tanácsadói, követei és kísérei. Most tehát beleegyeztek abba, hogy azokat bevihesse Fehérvárba. A tanácskozás részleteit nem ismerjük, de a törvény szavait igen, melyek így hangzanak:

(10.) Adja felséged azt is előnkben, az pater jezsuitáknak Fejérvárról való kiköltözésekbe conscientiájában minémű bántása lett volna, és kívánná felséged, hogy arról az elmúlt tordai gyűlésünkben utólszor végezett articulusunk tollálattnék, és helyekre Fejérvárra ismét visszamehetnének: azért megtekintvén ebben is az felséged kívánságát, végeztük, hogy a minémű articulus in anno 1595. die 16. aprilis Fejérvárott celebráltatott generalis gyűlésünkben az páter jezsuitákról irattatott, in omnibus punctis helyén maradjon és annak tartása szerint az páter jezsuitákat felséged Fejérvárra bevihesse. Az mi pedigh ebben az felséged Tordán lőtt juramentumát illeti, attól felségedet in hac parte absolváljuk.¹⁾

E kérdésnek eldöntése után a fejedelem lemondott, és némi vonakodás után Báthory Endre bibornok vette át a kormány gyeplőit. A választás feltételei most is az eskümintába voltak foglalva. E szerint Endre cardinalis a háromságos istenre, a sz. Máriára és minden szentekre fogadta, hogy az ország jogait, kiváltságait, szoká-

¹⁾ *Articuli Dominorum regnicolarum trium nationum regni Transsylvaniae et partium regni Hungariae ditioni huic subjectarum in generalibus eorum comitiis, ad diem dominicam laetare, hoc est vigesimum primum diem mensis Martii, anno millesimo quingentesimo nonagesimo nono, in civitate Mégiés, celebratis conclusi. L. Orsz. Eml. IV. 264. sz.*

sait és a vallásszabadságot tiszteletben fogja tartani. — Sorsát ismerjük. Nem neki való állást foglalt el; csakhamar áldozatává is lett Erdélyvel együtt. Rudolf császár abszolút hatalmának egész súlyával rá nehezedett a szerencsétlen országra, melyet minden szomszéd: a moldva- és oláhországi vajda, a lengyel király és a török szultán egyiránt pusztított.

Mikor Mihály vajdát kiűzték az országból, Básta és Ungnád azt követelték az erdélyi tábortól, hogy tegye le Rudolf császár és magyar király részére a hűségi esküt.

De a vezérek ezt országgyűlés nélkül nem merték megcselekedni; és minthogy sok más sürgős kérdés is elintézésre várt, tehát ki lett mondva, hogy 1600. évben *október hóban gyűlést kell tartani*.

De minő gyűlést? táborit? részlegest? egyetemet? Aztán ki hívja össze? kinek van ehhez joga? Mindmegannyi kérdések, melyek sok beszédre adtak alkalmat. Végre abban történt a megállapodás, hogy nem országgyűlést, hanem csak nemzeti gyűlést tartanak, de ennek végzéseit kötelezők legyenek mindahárom nemzetre nézve.

Ungnád azt akarta, hogy ő és Básta hívják össze a gyűlést, melyet az erdélyiek csak «congregatio»-nak kívántak nevezni. Végre mégis abban történt a megállapodás, hogy Csáky és a tanácsurak hívják össze *Lécfalvára*. A tulajdonképeni tárgyalások csak okt. 25-én kezdettek meg. A rendek a kormányzást illetőleg nem határoztak semmit; ideiglenes volt minden. Csak a legszükségesebbekre szorítkoztak, hogy addig is, míg a viszonyok alkalmasak lesznek az ország közjogi és alkotmánykérdésének eldöntésére, a fejtelenség megszűnjék; s hogy a Rudolf császárhoz küldendő követeknek utasítást adhassanak.

A vallás ügyét a régi állapotba helyezték vissza.

Erről szól az első articulus eképen:

(1) Mivelhogy az alatt szükség magunkra gondot viselni, és mindeneknek előtte az isten dologára figyelmezní, végeztük: hogy a religiónak szabadsága ez országban, a négy recepta religiónak, tudniillik: catholica sive romana, lutherana, kalviniana és unitaria religióknak előbocsáttatott, hogy minden romana religión való patronus, és az ő falujában, az hol residentiája vagyon, tarthasson az ő vallásán és religióján való papot; ha hun penigh extra eorum locum noviter és violenter contra consensum auditorum introducáltatott volna efféle pap, tehát vagy falu, vagy város az, ha nem re-

cipialták és tartani nem akarják: amoveáltassék, és a mely valláson való ministert ejiciáltanak volt, azt restituálják ismét, kinek az ő szokott proventusokat a patronusok megadni engedjék meg minden recepta religiön való papoknak, a mint ennek előtte való articulusokban erről végeztünk volt.¹⁾

Ezen törvénycikket, valamint a többi itt hozott határozatokat sem erősítette meg fejedelem. Magok a rendek hozták, s magok ígérlik azok megtartását. Ezen formális hiány dacára is azonban ugyanazon hatása volt ezen vallásügyi törvénynek mint a régiebbeknek.

A Rudolffhoz küldött követek utasításában ki volt mondva, hogy fogadják el Rudolf császárt fejedelmöknek, de csak oly feltétel alatt, ha az általa kinevezendő kormányzó — Miksa főherceg — magyar tanácsosokat fog tartani; a várakat a magyarok kezén hagyja, a vallás szabadságát pedig és az ország kiváltságait biztosítja.

III.

Zsigmond fejedelem újra visszatérvén, vallásszabadságot ígér. — A rendek felkarolják; de leerevén, Rudolffot ismerik el. — Az 1602-ki megyesi országgyűlés minden berélt vallás szabadságát biztosítja. — Básta és Naprágy javaslatai Erdély szerzésére nézve; ezekben a vallás ügye. — Az 1603. januári országgyűlésen már a császár biztosai korlátlanul intézkednek.

Az események rohamosan és váratlanul fejlődtek. A míg Erdély követei az ország átadásának feltételeivel oda jártak Bécsben, addig Báthory Zsigmond vallásszabadságot s törvénytiszteletet ígérve, újra visszajött Erdélybe trónjának elfoglalására.

És újra talált pártot, mely őt visszafogadá; talált országgyűlést, mely lelkesedni tudott mellette! A Csáky István, mint az ország generálisa által 1601. jan. 21-re összehívott kolozsvári országgyűlés csakugyan megválasztotta a hóbortossáig szeszélyes embert fejedelemnek; a Rudolf pártjához szitókat, jelesül Bocskay Istvánt és Naprágy Demeter püspököt száműzte. Március 27-én a kolozsvári jezsuiták templomában tartották az isteni tiszteletet, s fényes lakomák zajában feledni látszottak, hogy a könnyelműség és jellemtelenség

¹⁾ Proinde ad 25-um Octobris in possessionem Léczfalva in Sede Seculiali Sepsis congregati deliberavimus, et partibus suffragiis tenore sat infrascripto certos constituimus articulos... *Szilágyi S. Erd. Orsz. Eml. IV. 551. l.*

ezen szövetsége minő következményeket fog hozni a különben is sújtott országra.

A rövid ideig tartó öröm mámorát csakhamar a keserűség és nyomor jajjai váltották fel. Bekövetkeztek Erdélynek legszomorubb napjai. Németek, vallonok, hajduk, oláhok és törökök egyaránt pusztították a szerencsétlen országot.

Rudolf császár, ki ép oly szeszélyes, ép oly állhatatlan és jellemtelen volt mint Zsigmond, kiadta a rendeletet Bástának, hogy Erdélyt minél előbb fegyverrel hajtsa lábaihoz, hogy aztán hozzá foghasson Magyarországon is a reformációnak végképeni kiirtásához.

Básta, ki magával hordozta a jezsuitákat, s diadalainál mindenütt elűzte a protestans lelkészeket, gyászos szigorral hajtotta végre urának parancsát. Erdély csakhamar lelőn verve; hitvány fejedelme újra ott hagyta a szerencsétlenség napjaiban.

A győztes Básta 1602. aug. 23-ra *országgyűlést hívott össze Medgyesre*, a végből, hogy Rudolf császár uralmát véglegesen megalapítsa.

Sok és nevezetes tárgy merült itt fel, a mennyiben a meghódított ország összes alkotmányos viszonyait Rudolf akaratjához képest kellett átalakítani. Ezeknek sorában a vallást, mely Erdély fejlődéstörténelmében kiváló szerepet játszott, mellőzni lehetetlen volt.

Básta hivatkozik propositióiban a kolozsvári szerződésre, melylyel az ország jogait és kiváltságait, a szabad vallásgyakorlatot megerősítette; de a kísérő levélben, melylyel a hozott törvényeket Rudolffhoz felterjesztő, megjegyzi, hogy ezen contractus már semmi érvénnyel sem bír, miután annak megkötése után is fegyvert fogtak. A mi az általa hasonlólag megerősített vallásszabadság kérdését itleti, erre nézve azt ajánlja a rendeknek, hogy a szebenieket szép szerrel bírják rá a vallásváltoztatásra; a kálvinistákat egyelőre kimélik, hanem az ariánusokat, judaizansokat és szombatosokat annál kerelhetlenebbül üldözzék.

Az önmagukkal meghasonlott és alázkodó rendek hálát mondanak Bástának, hogy «e szegény ország nyomorult állapota ilyen jóakaratra hozta». Igérik, hogy mindenben szolgálatjára lesznek, s kívánják, hogy az uristen őt a szegény haza oltalmára és ő felsége a római császár után való gondviselésre segítse, hogy eképen «ő szent felségének nevének dicséretére, keresztyénségnek előmene-

tére és javára, nagyságodnak jó hírére, nevére, szegény hazánknak és magunknak megmaradására lehessen.»

Az adóra, táborozásra és közigazgatásra vonatkozó határozatok és panaszok felszámolása mellett, a vallásra nézve a 8. pontban ezt határozták: «Mivelhogy pedig országul nekünk is sok bántásaink és nyavalyáink vannak, azokrul így szóllottunk, legelőször, hogy mind az előtt való articulások s mind pedig nagyságoddal való contractusunk szerint az recepta religiók minden helyeken megmaradjanak, és senki abban meg ne turbáltassék.¹⁾

A hozott törvényeket Básta még az nap megerősítette, s szept. 1-én jóváhagyás végett egy hosszas jelentés kíséretében Rudolfnak küldötte fel Prágába.

A jelentésben írja, hogy az országgyűlés követeket akart küldeni ő felségéhez, de nézete szerint az ország megtartására csak kellő eszközök előteremtése szükséges.

A vallásra nézve azt tanácsolja Rudolfnak, hogy jó volna a szászok között a katolikus vallást behozni, s annak elfogadására mindenekelőtt a szebenieket hangolni, mert ezeket, nézete szerint, aztán a többiek is követnék. Mindenekelőtt pedig ki kell irtani az arianusokat, szombatosokat vagy zsidókat, valamint a kálvinistákat is, de ez utóbbiakat egyelőre még kimélni akarja.²⁾

Ezen pontokon kívül Básta minden másban hajlandó volt a kimeletnek és engesztelődésnek útjára lépni.

Azonban Rudolf császár Erdély önállóságának utolsó védfalát, az országgyűlések tartását, illetőleg a törvények hozatalát is megakarta szüntetni, mi által természetesen a vallásszabadság mellett való törvényes felszólalások is el lettek volna fojtva. Több tanácsó-

¹⁾ *Articuli Dominorum regnicolarum trium nationum regni Transsylvaniae in generalibus eorum comitiis Megyesiani ad diem vigesimum tertium mensis Augusti, Anno domini 1602. unanimi Consensu celebratis conclusi. Szilágyi S. Erd. Orszgy. Eml. V. k. 133—144. ll.*

²⁾ *Di Religion betreffend, währe guet die Catholische in der Sachsen stett einzubringen und die zu Cibirio zu annemung derselben anfangs zu disponiren, würden alsdann die andern hernach folgen. — Vor allen . . . müsste der arianisch, sabbatisch oder jüdische glaub wie auch der calvinisch, doch dieser zu seiner Zeit mit jetzt ausgerottet werden. — Weil hievor die sie sich catholisch erkläret, zu keinen magistrat gelassen worden, solle dasselb khönfftig abgestellt werden . . . Olasz eredetiből fordított másolatát közli Szilágyi S. Erd. Orsz. Eml. V. 145. l.*

sának véleményét kívánta meghallgatni Erdélynek «uj szervezésére nézve».

Erre nevezve felette fontos Náprágy Demeternek, a számüzött erdélyi püspöknek, emlékirata, melyben az javasoltatik, hogy ő felsége vegye kezébe ez ország kormányzását, s kormányzóul egy kath. vallásu hű és okos katonamebert állítson oda, a ki kellő anyagi erővel rendelkezék. Az egyes nemzetek viszonyainak leírásánál gondosan kiterjeszkedik a vallásra is. *A szászok*, ugymond, mind lutheranusok. Ezeket ily háborus időben nem tartja tanácsosnak háborgatni, csak rendbe kívánja őket szedetni, kivált azokat, kik ő felségéhez hivek maradtak. Majd eljő az alkalom, a midőn a török legyőzése után és a szomszédok lecsendesedésével ő felsége pártfogása alatt győzedelmeskedni fog az ősi vallás. *A székelyek* iránt szigorubb akar lenni, mert ezek vadabbak és nyugtalanabbak, habár vallásra nézve többnyire katolikusok; de vannak köztük kálvinisták, szombatosok és arianusok. Ezeket most könnyű volna a katolikus egyház kebelébe téríteni, mert magok is hajlanak a kath. hit felé, s nagyon meglévén törve, könnyen engednek; csak kath. papokat kell köztük elhelyezni, aminők most is vannak ott többen. A csikszékben levő monostort, melyben most franciskanusok vannak, segítse ő felsége, s akkor a megszorodott barátok az egész Székelységet be fogják járni, beszédekkel és szentségekkel táplálva a népet. *A magyarok* majdnem mindnyájan arianusok és kálvinisták, kiket ezen rájuk nézve végzetes időben a legkönnyebb módon lehetne a kath. hitre téríteni, és pedig aképen, hogy mindenekelőtt ő felsége mutassa, mintha nem volna hajlandó őket kegyelmébe fogadni. Az arianusok minden templomát be kell záratni, s az arianus lekipásztörök fejevesztés ültetése mellett tiltassanak el a szószéktől. A kik erre hajlandók lesznek, azokat hamar kegyelembe kell fogadni, a kik pedig nyakaskodnak, azokkal keményebben kell bánni. Elvett javaik és jövedelmeik a régi urbarialis rend szerint ő felsége váraihoz adassanak. Az arianusok tizedei hasonlóképen elvéteessenek, s mindazon jövedelmeik, melyeket katolikus fejedelmek esküjök szerint adtak, elvonassanak. Mindazon törvények, melyek egykor az ő javukra hozattak, s a fejedelmek által megerősítettek, megsemmisíttessenek. Mindez, Náprágy nézete szerint, megtörténhetik ő felségének egyszerű parancsára, ha a biztosok szorgalmatosak lesznek; a nélkül, hogy ebből bármely uj zavargás veszélyétől félni lehessen. Az ariá-

nusok két fővárosa Torda és Dees egészen el van pusztítva, s nézete szerint oda vagy új telepítvényt kell hozni, vagy az elmenekült nyakas ariánusok csak feltételesen bocsátandók vissza. Kolozsvár egyedül képezi székhelyét az ariánus püspököknek; innét, bármily hü legyen is e város ő felségéhez, egészen ki kell üzni a ragályos felekezetet; a mi igen könnyen megtehető.

Az *olákok* az egész országban szét vannak szórva, különösen a hegyes vidéket lakják; vallásra nézve schismatikusok; idegen nyelvüknel fogva nehezen téríthetők meg a róm. kath. vallásra. Különben használhatók minden szolgálatra.

Miután előszámlálta volna a fejedelmi jószágokat, bányákat, sóaknákat s azoknak jövedelmeit, végül elmondja véleményét az ország kormányzására és a kath. vallás terjesztésére vonatkozólag is. Mindenekelőtt azt tanácsolja, hogy a győztes császári tábornok (Básta) a jezsuiták és a kath. vallás ellen mindenkor terveket forraló ariánusoknak kolozsvári egyházait foglalja el és csukja be; az ariánus hífszónokokat pedig üzze el. Ugyanezt tegye a kalvinistákkal is. Mert méltó dolog — ugymond — hogy Ferdinánd császár, kit János királyfi ariánus hitszegése megfosztott ez országtól, ily tett által megbosszultassék, és a királyfi eretneksége, melyet az igazhivők elűzésével ide plántált, kárhoztattassék és az ország határán túl kiüzessék. A vallás helyreállítására nézve igen hasznos lesz, ha ő felsége minél előbb egy püspököt helyez oda, s annak egykor elvett javait és tizedeit visszaadja, mert azok, miket Zsigmond ajándékozott, ő felségének seregei által majdnem egészen elpusztítottak. Káptalant is helyezzen el Gyulafehérvárott, s annak jövedelmeit adja vissza, s mindent megtisztítson és megújítson. Az egyháznak János idejétől eltűnt szabadságát védje, s az isten dicséretét és dicsőségét mindenütt mozgítsa elő.¹⁾

Ezzel egyértelmű javaslatokat tettek mások is, minek következtében Rudolf császár elküldte biztosait báró Molart Jánost és Burghausen Miklóst, hogy alakítsák át Erdély alkotmányát. Ezek 1603. jan. 15-re országgyűlést hírtak össze Fehérvárra, s előadták Rudolf kívánságát Erdély birtoklására nézve, követelvén a rendektől a hűségi eskü letételét. Az ország jogairól és szabadságairól szó

¹⁾ A bécsi udv. kamarai levéltárban található eredetiből közli Szilágyi S. az Erd. Orszgy. Eml. V. k. 162—174. lapokon.

sem volt; és az ezt emlegető rendek azt a választ nyerték, hogy ez ő felségének a gondja.

A tíz évi nyomor annyira megviselte a rendeket, hogy nem is nagyon sokat ellenkeztek, belenyugodtak a dolgok új állásába, letették a hűségi esküt, a nélkül, hogy viszont jogaik épségben tartását kikötötték volna.

A tárgyalások folyamán megállapított postulatumaikban ugyan kérték ezt is, valamint a szabad vallásgyakorlat biztosítását is; de a császári biztosok csak annyit válaszoltak, hogy azt ő felségének kegyelmére kell bízni; ők nem kételkednek, hogy ő felsége jóindulattal fog határozni a vallás dolgában is. De megjegyzik, hogy a róm. kath. vallásra, melyet ő felsége követ, gondot kell viselni, s azt valahonnan kizárni ne igyekezzenek, s annak követőit semmiféle bosszúsággal ne illessék.¹⁾

Ez oly alakban volt közölve a rendekkel, melyből azok az országgyűlés jogkörének megsemmisítését látták, s kívánták, hogy a válasz pontonként, és pedig az ő beadványuk oldalára irassék. De a biztosok nem akarták megengedni, hogy a rendek artikulusokat alkothassanak; sőt ellenkezőleg, azt akarták most keresztülvinni, «hogy jövőre per decreta et placeta érintkezzenek velők inkább mintsem articulusaik alá vessék a kormányt». Ez volt Bástának is az óhajta.

Az országgyűlés gyenge volt követeléseiben; csupán kérésre szorítkozott. Az egyes nemzetek közül különösen a szászok feltették jogaikat és szabadságaikat, és egy külön feliratban folyamodtak evang. vallásuk szabadságának megerősítéseért.²⁾ A császári biztosok csak arra intették a szászokat, hogy az ág. hitvallás mellett maradjanak, s ne engedjék, hogy közöttük más veszedelmes vallások, minő például a judaismus, ariánizmus és sabbatismus, elterjedjenek; továbbá kikötik azt is, hogy a róm. katolikusok szabadon gyakorolhassák a magok vallását és semmiféle hivatalból ki ne zárassanak.³⁾

¹⁾ *Responsiones Illustrissimorum dominorum commissariorum ad postulata statum et ordinum provinciae Transsylvaniae. I. Szilágyi S. Erd. Orszgy. Enil. V. 185. I.*

²⁾ *Articuli Saxonum ad illustres, spectabiles ac magnificos NN. sacr. Caes. regiaeque Maestatis consiliarios et in Transylvaniam designatos commissarios pro intercessione apud sacr. caes. regiamque Majestatem.* Lásd Archiv des Vereines für Siebenb. Landeskunde IV. 113—128. II.

³⁾ U. o. 115. I.

Ezenkívül a szászok kérték Rudolfot, hogy a szász nemzet maradjon egy test, melynek feje Szeben legyen, hogy városaikban ne tartassék országgyűlés, káraik kárpótoltassanak; Szeben számára külön jutalmat kérnek, hűsége elismeréseül stb.

Ezen országgyűlésen a császári biztosoknak minden tette azt bizonyította, hogy Erdély nem tekintetik többé önálló fejedelemségnek, hogy a császár nem tartja egyébként, mint oly provinciának, mely felett korlátlanul rendelkezhetik.

IV.

Az 1603. február 28-ki kolozsvári országgyűlés csak nélcet az. — Egy felirat kéri a vallás-szabadságot; nem adatik meg. — Székely Mózes fejedelem fegyvere még nagyobbba teszi a bajt. — A győztes Básta Déván országgyűlést tart. — Elkobozza Erdély alkotmányát; betiltja a prot. vallást.

A keserűség polarát még nem üritették ki teljesen az erdélyi rendek. Dacára annak, hogy már az alkotmány tényleg fel volt függesztve, Básta mégis összehívta a rendeket 1603. február 28-ra Kolozsvárra, hogy velök tanácskozzék. Ezen gyűlés azonban csak paródiája volt az országgyűléseknek; mert sem az összes rendek nem voltak oda meghíva, sem fejedelem, sem törvényes kormányzó nem volt jelen. Básta voltaképen csak alkalmat akart adni a rendeknek arra, hogy gyűlésből folyamodjanak Rudolffhoz, s annak kegyelmére bízzák magokat önként.

A megtört rendek, kiknek bátorságok volt e gyűlésen megjeleni, mindenekelőtt egy felterjesztést tettek a császárhoz, melyet követek voltak felviendők Prágába. E felterjesztésnek első pontja a vallás szabad gyakorlatáról szól. Minthogy — ugymond — az Erdélyben időnkint uralkodó fejedelmek vallásuk különbségére való tekintet nélkül, a vallás szabadságát mindig érintetlenül hagyták, s ezt Felségednek 1598-ban Erdély átvételére rendelt küldöttei: főtiszteendő Szuhay István és nagyságos Istváni Miklós és Pezzen Bertalan esküvel megerősítették; s legujabban Felséged által teljhatalommal felruházott Básta Györgynek az ország rendeivel kötött szerződése is ugyanazon állapotban hagyta: a rendek kéri ő Felségét, hogy a vallást mindig háborgatás nélkül oly módon megtartani méltóztassék, a mint azt Erdély rendei eddig megállapították.¹⁾

¹⁾ *Ordinum provinciae Transylvanicae ad sacratissimam imperatoriam*

Kivánják továbbá az ország jogainak és kiváltságainak fentartását, s hivatalokban a magyarok alkalmazását.

A követek Básta ajánló levelével ellátva fel is mentek Prágába, de a császári biztosok (Molard és Burghaus) ellenkező értelmű javaslata meghiusította törekvéseiket; és tört reményekkel jöttek vissza, az időtől várva ügyöknek jobbra fordultát.

Az alkalmasnak látszó idő hamarább jött, mint azt remélték. Ők március hóban tértek vissza Prágából; áprilban pedig már beütött a török Erdélybe, hogy azt Rudolf vaskörmei közül kiszabadítsa, s ez által uralmát Magyarországon is biztosítsa. Az erdélyi nemesség — tapasztalván Rudolf önkényes uralmát — ismét a töröktől várta alkotmányának és függetlenségének visszaállítását. Tömegesen sietett Székely Mózes és Bethlen Gábor csapataihoz csatlakozni, s egy *tábori országgyűlésen* az előbbi fejedelmőknek kiáltották ki. Egyik város a másik után hódolt meg. Junius 8-án Kolozsvár is megnyitotta kapuit, miután az új fejedelem biztosította a szabad vallásgyakorlatot s megerősíté szabadalmait. A nép, mely annyit szenvedett, mely oly nehezen várta a viszonyoknak megváltozását, most úgy értelmezte a vallásszabadságot, hogy a németek eltávozásá után azonnal megtámadta a jezsuiták collegiumát, klostromát és templomát; kiprédálta, feldulta azokat. A kiűzött jezsuitákat Toldy István Görgénybe szállította.

A szászok most is idegenkedtek a töröktől, s inkább akartak Rudolf alatt lenni, a ki Bástának egy régibb terve alapján hajlandó volt alkudozni.

Azaltal Radul okáh vajda megtámadta Székely Mózes, júliusban megverte, s Erdélyt újra visszaszerezte Rudolfnak.

Básta Erdélybe sietett hadaival, hogy bosszút álljon az erdélyi nemességen. Leírhatatlan nyomor közepett vonult be *Décára*, hová szeptember havában ugynevezett országgyűlésre rendelte be a nemességet; és pedig föl a magas sziklacsucsra saját termébe. Tótházyt, a kolozsvári bírót, és Trauzner Lukácsot, mint a kolozsvári jezsuita üldözés okozóit elfogatta, s az elsőt, minthogy unitárius vallását nem akarta megváltoztatni, lefejeztette, az utóbbinak, mert megváltoztatta hitét, megkegyelmezett.

cesaream regiamque Majestatem dominum, dominum eorum elementissimum humillimus supplex libellus. A bécsi udv. kam. lvtár eredetije után. Közli *Szilágyi S. Erd. Ország. Eml. V. 220—224. ll.*

Ez jelezte Básta jövődjének eljárását. A nemesség remegett, midőn látta, hogy mindenekelőtt az összejöttek neveit írják össze. A megnyitó beszéd, melyet Krauszenegh a Prágából jött császári biztos tartott, Rudolf jótéteményeinek felsorolása mellett a szemrehányások hosszú sorozatából állott az erdélyi nemesség ellen. Azon kérdésre, hogy kihez viseltetnek hűséggel? természetesen azt felelték, hogy a római német császárhoz. Básta hűtlenségök bizonyosságait hozván elő, «embere által» azt kérdezé az ország rendeitől, hogy mit akarnak: kegyelmet vagy igazságot? Hosszas habozás és tanácskozás után, miután Básta a magyarázatot nem fogadta el, jobbnak látták kijelenteni: «non petimus justitiam, sed gratiam». Még ekkor is kiméletlen szemrehányásokkal illette őket, mint lázadókat, szavait azzal végezvén be, hogy ő felsége «ujabban parancsolja, hogy az árulókat megbüntessem, fejeiket megnyuzatván, oda szeme elébe küldjem. Azért mit mivelhetek én egyebet a császár parancsánál? Ti mindnyájan árulók vagytok, és előttem halálotok, látjátok. De im hagyok három órára' gondolkodásra időt mind nektek, mind magamnak.»

Ily nyilatkozatok után néhány órával később visszatért a rendek közé, kijelentvén, hogy leveszi az «országról a fegyvert» s azoknak, a kik hűségi hitlevelet adnak magokról «gratiát» ad.

Azon két pont között, melyeket aztán Básta Krauszeneggel együtt az országgyűlésnek rendeletképen kiadott, s melyekben a hűtlenek büntetése foglaltatott, ott volt a vallásra vonatkozó negyedik pont is. *E szerint azon városokban, melyek ő felsége iránt hűtlenekké lettek, a római katolikus valláson kívül semmiféle más vallás gyakorlata nem engedtetik meg. A kolozsváriak köteleztetnek arra, hogy a templomot és iskolát minél előbb átadják a jezsuitáknak a leromboltak helyébe.¹⁾*

Ezen rendelettel ki volt mondva az alkotmány végleges felfüggesztése és a római kath. vallás visszaállítása. Hogy mit és minő hangon válaszoltak a rendek, azt nem tudjuk; de a fentebbiek szerint könnyű elgondolni. A hozott articulusok nem maradtak fenn; de hogy ezekben a jezsuiták behozataláról is volt intézkedés, azt bizonyítják Weissnak következő szavai: «ferebatur etiam rumor plu-

¹⁾ Lásd *Básta válasza* a rendekhez a dévai országgyűlésen szept. 13. 1603. Közl. *Szilaggyi* S. Erd. Orszgy. Eml. V. 235. l.

rimos venire jesuitas, quos locaturus erat imperator in loca Deven-sibus articulis comprehensa per totam fere patriam.»¹⁾

De bizonyítja ezt Krauszenegh eljárása is, a ki, midőn a dévai gyűlésről Prágába visszamenet, Kolozsváron megállapodott, azzal tölté ki bosszuját a protestansokon, hogy 24 előkelő polgárt, kik állítólag a város feladásának és a jezsuita templom feldulatásának indítói voltak, elzáratott, s többeket kivégeztetett. Másutt is ezt cselekedték a porkolábok a «lázas»-ban résztvevőkkel. Vagyonelkobzás, börtönöztetés, kivégeztetések napirenden voltak. Szébenen kívül minden város Bástától kinevezett biróval birt. Az absolutismus teljes, a nyomor véghetetlen volt. Az egyiptomi hét csapás egyszerre dulta a szerencsétlen országot. Mindenki sovárgó szemmel kereste a szabadtót, a ki megszüntesse az elkinzott és hitében megrendült népnek irtózatosszenvedéseit.

¹⁾ L. *Szilágyi* Erd. Orszgy. Eml. V. 60. jegyzet.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A válság évei Magyarországon.

1601—1605.

I.

Az 1604-ki országgyűlés előtti állapotok. — A prágai udvar politikája. — Forgách Ferenc térítési buzgalma. — A kath. és prot. párt elkésződése. — A kassai főtemplom elvétele és a feleidék erőszakos térítése. — Általános ingerültség.

Miként Erdélyben, úgy Magyarországon is a legsiralmasabb állapot volt tapasztalható a XVII. század első éveiben. Mindenütt elégedetlenség és panasz hangzott fel a lakosság között. A válság rohamosan közeledett.

Történetíróink nem képesek elég erős színekkel használni azon nyomor festésére, melybe Rudolf király kedélybetegsége és konok-sága döntötte az országot. Az országos rendek, kik évenként összejöttek, hogy az ország szomorú sorsán javítsanak, mindannyiszor keserves panaszokban törtek ki a hallatlan visszaélések ellen, melyeket a kormány közegei büntetlenül elkövettek. A szegény nép megfosztatott pénzétől, marhájától, gyakran ruhájától is. Egész falvak kirabolattak a nélkül, hogy valaki kérdőre vonta volna a tetteseket. Mindakétféle fegyverek — mondák az ország rendei 1602-ben — honiak és idegenek egyaránt bántják a parasztok, urak és papok javait; feltörik a templomokat, felássák a sirokat, hogy a halottakon található ékszereket elrabolják; gazdáikat veréssel, sebekkel illetik, sőt gyakran meg is ölik . . . Dühök egyaránt kiterjed minden nemre, korra, osztályra; még az adószedőket is kirabolják . . . Így lőn, hogy számtalanok, kik nemes vérből származtak s egykor birtokaikon bő-

ségben éltek, most rongyokkal fedve, éhesen, koldulva kénytelenek bujdosni.¹⁾

A király teljesen érzéketlenné és tehetetlenné vált. Az ilyen panaszokra semmit sem adott; sőt elűzte udvarából mindazon tanácsosokat, kik erre figyelmeztetni merészkedtek. Ily körülmények között testvérei is, kik aggódni kezdtek a dolgok illetén állapota felett, figyelmeztetésökkel, tanácsukkal és kérelmeikkel kívántak hatni reá.

Mind hiábavaló törekvés volt. Rudolf csak azokra hallgatott, a kik gyengéinek hizelegni tudtak, a kik meghasonlott kedélyét játékkal és szent cselekményekkel elfoglalták. Ilyenek pedig első sorban a jezsuiták voltak, kiknek tanácsa nélkül semmit nem tett; de a kiknek ösztönzésére minden merénylet végrehajtására hajlandó volt, kivált ha az ország alkotmányáról és a protestantismusról volt a szó. Rudolf jezsuita tanácsosai látva azt, hogy a mely országban a protestantismus diadalra jutott, ott a fejedelmek politikai abszolút hatalmának is vége szakadt, nem mulasztották el őt figyelmeztetni azon következményekre, melyek okvetlenül be fognak állani Magyarországon is, ha az «eretnekséget» ki nem irtja. Élő példa volt erre Erdély, melynek szerencsétlenségét a vallásszabadságnak tulajdonították, s melynek megtöréséből reményt és bátorságot merítettek a magyar alkotmány eltörléséhez is, ha sikerül előbb a protestantismust megsemmisíteniök.

Ez volt a prágai udvar politikájának főirányelve; ennek valósitására vállalkoztak azok, a kik Rudolf nevében annak szeszélyei szerint kormányozták az országot. Innét érthető, hogy a század forduló pontján Rudolf szövetséget kötött a pápával és néhány más kath. fejedelemmel. Innét van, hogy a főpapság országszerte már 1601-ben nagyobb tevékenységet kezd kifejteni a protestansok ellen; hogy például Kutassy János esztergomi érsek és királyi helytartó «az ujitó lelkészeket» hivatalaiktól eltiltotta s a «hittévedésben» megholtakat beszentelt földbe eltemetni nem engedte.²⁾ Ugyanezen szellemben működött Pethe Márton váradi püspök és szepesi prépost; de különösen Forgách Ferenc a nyitrai püspök. Prágából sűrűn jöttek a rendeletek, melyekből világosan kitűnt, hogy egy tervszerű üldözés van készülöben, melynek keresztülvitelére egy-

¹⁾ Horváth M. Magyarország Tört. 1871-ki kiad. IV. 479. l.

²⁾ Lányi-Knauz Egyhtört. II. 155. l.

felől a jezsuiták, másfelől pedig a császárnak idegen zsoldosai vállalkoztak. Ezek ép oly érzéketlenek voltak a nép nyomora iránt, mint maga Rudolf; ép oly vakbuzgók a vallás dolgában, mint maga a római pápa.

A mit Erdélyben Básta György és Carillo Alfonz tett, arra vállalkozott Magyarországon gr. Belgiojoso Barbiano Jakab és Forgách Ferenc püspök, királyi kancellár és helytartó, majd esztergomi érsek és bibornok, a ki magas állásánál, tekintélyénél és nyakas természeténél fogva valóságos réme lett a protestansoknak.

Ez a férfit, ki a protestans vallású hős bajnok Forgách Simon gyermeke volt, ifju korában hagyta el vallását. A jezsuiták térítették át, mint Pázmányt, Kállait és sok más fiatal embert. Ama híres történetíró Forgách Ferenc a nagyváradi püspök és cancellár nagybátyja volt nekie; s kétséget nem szenved, hogy ez, valamint a többi püspökök csak élcsztették az ifju convertita szenvedélyét régebbi vallása ellen. Eretnek gyűlölő fanatismusában odáig ment, hogy nemcsak könyvet irt az *eretnekség főkészésére*,¹⁾ hanem már mint püspök a jezsuita szerzetbe kívánta magát fölvetetni, hogy a harcot annál erősebben és kiméletlenebbül folytathassa. Urának, királyának azon tervét, hogy országában a protestans vallást ki fogja irtani, senki sem karolta fel oly erélylyel és kitartó buzgalommal, mint ő. Több mint félszázad óta folyt ugyan az ellenreformáció a hitjavítók ellen; országgyűléseken erős rendszabályok hoztak az uj tanok terjedésének meggátolására; de a protestantismus és catholicismus élethál harcra csak most kezdődött, mikor Forgách és társai egy erős országos katholikus párt szervezéséhez fogtak, hogy a hatalom tényleges kezelőivel karöltve egyszerre, ha kell, véres harcban is, elnyomják a félelmessé lett protestantismust.

E párt tevékenysége bámulatos volt. Jelszavá lett: tollal és szóval, erővel és hatalommal törekedni azoknak visszatérítésére az egyház keblébe, a kik elpártoltak, és azoknak megerősítésére és bátorítására, a kik hívek maradtak kath. hitükhöz. Politikai és társadalmi téren, irodalomban és hadi táborokban egyiránt lehetett érezni e mozgalom hatását. Ott volt Pázmány Péter hatalmas tollával, Balásffy Tamás híres nyerseségével, Forgách Ferenc nyakas természetével, vala-

¹⁾ *De compescanda petulantia hereticorum*, I. Purpura Pannoniae A. 1715. 59. l.

ennyi más püspök tekintélyével, és a császári hadvezérek zsoldos seregeikkel. A világi renden lévő nemesség közül kevesen tartoztak a párthoz. Csak a Pálfiak, Dersfyek, Ürményiek, Forrók, Dobokayak és még egynéhány család mutatott ragaszkodást a kath. vallás iránt, és némi hajlamot az annak érdekében megkezdett harcra.

A nagy többség az ellenpárthoz, vagyis a protestánsok táborához tartozott. A veszedelem ezeket is összetartásra ösztönözte; de nem voltak még szervezve, nem volt vezérük, a ki körül csoportosultak volna. Oda tartozott *Illésházy István*, a trencsényi főispán, a ki azonban 1603-ban az általa birt Bazin és Szent-György városoknak szabad kir. városokká tételét ellenezvén és a király személye iránt szabadon nyilatkozván, felségsértési pörbe fogatott és a felette Bécsben kimondott ítélet elől Lengyelországba menekült. Ott volt *Thurzó György*, dumáninneni főkapitány, a ki bámulatos kitartást tanúsított vallása melletti küzdelmében. Ott voltak *Forgách* Zsigmond és Mihály, a fentebb említett püspököknek protestáns vallásu testvérei; oda tartoztak a *Homonnai* Drugethek, az *Apponyiak*, *Zer dahelyiek*, *Ujfalussiak*, *Nádasdiak*, *Balassák*, *Perényiek*, *Dobók*, *Mágochiak*, *Batthyányiak*, *Récayak*, szóval a nemességnek nagyobb része.

Mindezek kettős fájdalommal nézték országuk pusztulását és vallásuk üldöztetését. A király elé tett felterjesztéseik, panaszaik és könyörgéseik figyelembe sem vétettek. Csoda-e, hogy keserves panaszkban törtek ki azok ellen, a kiktől e nyomoruságos állapot származott; csoda-e, hogy az irányukban mutatott megvetésre és gyűlöltre hasonló érzelmekkel válaszoltak, és ha a romlás okait ellenfeleikben vélték felfedezni?

Magyari István sárvári predikátor 1602-ben könyvet írt «az ország romlásának okairól», melyben kikél a katolikusok bűnei ellen, a kik miatt ostromozza isten az országot. Erre Pázmány Péter «Feleletben» viszont a protestánsokat vádolja az ország romlásának okozóiul. Mind a két mű oly mérvű elkeseredésről tesz tanubizonyságot, melyhez csak egy erőszakos tény is elegendő volt arra, hogy a két párt szenvedélye lángba borítsa az egész országot.

Erre alkalmat szolgáltatott Rudolfnak 1603. nov. 11-én kiadott azon rendelete, mely a kassai főtemplomnak a protestánsoktól való elvételét és az Egerből odamenekült káptalannak átadását parancsolja. E templomot még Nagy Lajos király építtette, és mivel a protestantizmusnak a felföldön való elterjedésével Kassa népe is pro-

testanssá lett, e templomban is protestans isteni tiszteletet tartottak mintegy ötven év óta.

Most Rudolf kiméletlen és a reformációt sértő szavakkal követelte a kassai községtanáctól a templom átadását. A kath. egyház — ugymond — és az igaz isteni tisztelet iránti szeretete indítja őt arra, hogy azon a vidéken a kath. vallást védelmezze és gondoskodjék róla, hogy az igaz isteni tisztelet az igaz egyház papjai által tartassék. Minthogy ezen templomot az ő boldog emlékezetű elődei a mindenható isten dicsőségére és a kath. hit előmozdítására építették: ő nem tartja a kegyelettel összeillőnek, hogy az így megfertőztetvén, továbbra is szennyben és gyászban maradjon,¹⁾ s az eddig benne tartott istenitisztelet számára tartassék; a kath. keresztyének pedig zugokba taszítva, attól megfosztva maradjanak. Ezt ő képtelenségnek és méltatlanságnak tartja, s a kath. vallás semmiképen tovább nem tűrheti. Parancsolja tehát a kassai községtanácsnak, hogy ezen templomot, a hozzátartozó kápolnával együtt, azonnal és teljesen átadja az egri káptalannak, és pedig minden ellenmondás, minden kifogás, ellentállás és zavargás nélkül. Tudtára adja azt is, miszerint Belgiojoso Jakabot, mint a felső-magyarországi részek főkapitányát, utasította, hogy azon esetben, ha engedelmeskedni nem akarnának és a nevezett káptalant akadályoznák a kath. vallás szabad gyakorlásában és a templom átvételében, e rendeletet erőhatalommal is végrehajtsa.

Néhány héttel utóbb, t. i. 1604. január 3-án kelt parancsával kiküldötte Pethe Márton kalocsai érseket és királyi helytartót Magyarország felső vidékére, hogy ott a protestans lelkészeket és tanítókat üzze el hivatalaikkból, az egyházak vagyonát, iskoláit és templomait foglalja le, jövedelmeiket pedig kobozza el. Egyuttal meghagyta Lőcse és a többi felvidéki városok hatóságainak, hogy a nevezett főpapot «a kath. egyház és isten dicsőségére» véghez viendő munkájában támogassák; egyházi jövedelmeiket neki átadják, az «eretnek» lelkészeket és tanítókat elűzzék, s helyökbe azonnal katolikus papokat fogadjanak és azokat hiven hallgassák.²⁾

¹⁾ . . . Neque pium et decorum esse, ut illud (templum) ita profanatum diutius in squalore et luctu permaneat, ac divino cultu rituque in eo peragendo, destituatur; et Catholici Christiani, in angulum quendam detrusi, ab accessu illius arceantur: quod sicuti per se absurdum et indignum est, ita hoc ipsum in contentum sacrae religionis cath. nostrae nequaquam diutius ferre possumus . . . *Katonai* XXVIII. 190. 192. l.

²⁾ Quapropter fidelitati Vestrae harum serie clementer et firmissime

A király ezen rendeleteinek végrehajtói azonnal hozzáfogtak munkájukhoz; nem tartotta őket vissza a folyvást tartó török háború sem. Legelőször Belgiojoso vette el erőszakkal a kassai főtemplomot, (január 6-án), s hogy urának tetszését elnyerje, még a magánházakban is eltiltotta a protestans istentisztelet tartását. A prot. papokat elűzte a városból, sőt a városhoz tartozó husz falut is a közkinestűr számára lefoglalta.¹⁾ A gazdagabb polgárokat kegyetlenül megseparcolta.²⁾

Carilló Alfonz már január 8-ról nagy örömmel jelentette Szuhay István egri püspöknek, hogy a «királyi templom» elvételében gr. Belgiojoso kitűnő katonának és végrehajtónak bizonyította magát, hogy a templom ünnepélyesen átadatott a kath. népnek. Hasonló sikert óhajtott mindenütt; ennek előmozdítására ő is indul Erdélybe.³⁾ Pozsonyban, Lőcsén s más felvidéki városokban PetheMárton és Szuhay István püspökök gondoskodtak arról, hogy az «inquisitio» — mint azt a lőcsei küldöttek jelentették — szigorúan végrehajthassék.⁴⁾

committamus et mandamus . . . quatenus praefatum Archiepiscopum Coloc. et Locumtenentem nostrum . . . benevole et honeste excipere et recipere . . . omnibus templis Ei apertis, sacra illorum clenodia, vestes sacras, patinas, calices, omneque alium suppellectilem producere et conspiciendum prebere, omnesque ecclesiarum proventus et redditus sincere Ei declarare, ac *Haereticos Concionatores confestim dimittere et ablegare, atque in locum Eorum, quos eo ordinauerit, catholicos sacerdotes recipere et constituere, ac illorum Conciones et sacra deinceps audire et frequentare: Denique Omnia Vestra Tempia, Monasteria, domos parochiales, aliaque personarum Ecclesiarum domicilia apud vos habita, simul cum scholis, aliisque omnibus ad illa pertinentibus, praefato Locumtenenti nostro fideliter tradere et assignare . . . debeat. Secus sub gratia nostra omnium privilegiorum et Libertatum Vestrarum amissione non facturi . . . Datum in Arce nostra Regia Pragensi. 1604. jan. 3. (Lőcsei levéltár.)*

¹⁾ *Katona XXVIII. 189. l. Szalay Magy. Tört. IV. 431.*

²⁾ *Szabó Györgynek, a legtekintélyesebb polgárnak, a templom elvétele után is meg volt engedve, hogy nagy ünnepen nála prot. isteni tisztelet lehessen, Belgiojoso ezt tiltította. Szabó engedelmessékedett. Azután elfogatott és 1500 arany, 60 kád bor, 100 köböl zab és 4 élőkelő török csikartatott ki tőle. — A prot. papok távozására csak három napot tűzött ki, de 300 aranyért 24 napot engedett nekik a városban maradásra. — Lippard Mihály patikáriuson 100 aranyat vett azért, mert vasárnap titkon az evangéliumot olvasta stb. Lásd ezen érdekes adatokat ily cím alatt: *Wahrhaftige undt beweissliche Articul, durch welche Graff Jacob Belgiojoso — die Stadt Kaschau, general Landstätt, Heyduggen und Botzkay zu Rebellion bracht die Niederlage und verlust der R. K. M. Krigsvolckh verursacht hat. Ursach der Stadt Kaschau Rebellion.* Közli Marcali a külföldi levéltári regesták közt *Tört. Tár. 1878. évf. 923. l.**

³⁾ *Carilló levele, Tört. Tár 1879. évf. 813. l.*

⁴⁾ *Klementis Mih. lőcsei küldött levele Pozsonyból febr. 6-ról. 1604. A lőcsei levéltárban.*

Az eként ostromolt felvidék feljajdult és a közeledő pozsonyi országgyűléstől remélt segítséget. Követségek mentek Prágába Rudolf királyhoz, folyamodások nyújtattak be Mátyás főherceghez, kérők a zaklatás megszüntetését. Sem az, sem ez nem adott választ, mindent az országgyűlési tárgyalások szerencsés menetelére bízta. Mátyás azonban megtett annyit, hogy megírta Pethe Mártonnak, miszerint a király parancsának végrehajtását halasztja el az országgyűlés befejezése utáni időre.

II.

Az 1604-ki pozsonyi országgyűlés. — Mátyás főherceg kényes helyzete. — A kassai templom ügye miatti heves vita. — A rendek „többségének” folyamodása Mátyás főherceghez; ennek válasza és az arra adott viszonzáslása a rendeknek. — A prágai udvar eljárása a kérvényezőkkel szemben. — Forgách tanácsa. — A protestáns rendek órástétele. — A XXII. törvények becsusztatása. Ennek következményei.

Mátyás főherceg az események fejlődése által igen kellemetlen helyzetbe jutott. Királyi bátyjának magaviseletével, mint láttuk, nem volt megelegedve; de azért az ellenreformációnak épen oly barátja volt, mint az. E tekintetben tökéletesen egyetértett a prágai udvar és a magyar főpapság nézeteivel, jóllehet a magyar nemzet többségének ellenkező érzülete sem volt előtte titok. Eddig azonban ügyesen tudta elkerülni az összeütközés alkalmát; nyíltan és határozottan sohasem nyilatkozott a protestantizmus ellen; mert lehetetlen volt nem éreznie, hogy a bátyja örületes tettei által veszélyeztetett magyar koronát csak úgy fogja magának biztosítani, ha a többségben levő protestánsokat el nem idegeníti magától. Most azonban a felvidéki események által nagyon élire állítottatott a dolog, s neki színt kellett vallania. Királyi bátyjának akarata és saját szívének sugallata az ellenreformáció mellett szólt; ellenben az ország és a korona érdekei kárhoztatták azt.

De lizott szerencse csillagában; reméllette, hogy a magyar rendek, mint oly sokszor tették, most is el fognak hallgatni, ha kifakadásukat eltűri s kívánságaikat közleni fogja a királylyal.

Ezuttal azonban csalódott. A karok és rendek türelmének immár vége szakadt; s a keserűség pohara csordultig telt meg. A vármegyék és városok követi utasításul kapták, hogy a vallási üldözés megszüntetését és a protestáns felekezetek szabadságának biztosítását követeljék, s addig semmiféle más kérdés tárgyalásába

ne bocsátkozzanak, míg e tekintetben megállapodásra nem jutnak. A városi és megyei követek nagy számban jelentek meg; de a főnemeselek közül sokan elmaradtak. Báthory István, ki különben nagy védője volt a protestantizmusnak, kinyilatkoztatta, hogy ha csak eesedi várával együtt nem viszik Pozsonyba, másképen nem fog elmenni.¹⁾ A kik megjelentek, azok el voltak tökéelve szembeszállani az abszolút hatalom védőivel, s erélyesen harcolni vallásuk szabadságának érdekében. A kassaiak külön folyamodást nyújtottak be az országgyűléshez, melyben elpanaszolták templomuknak erőszakos elvételét, a császári hadvezérnek durva eljárását, melynél fogva ez «noha öök ö felsége parancsának nemcsak ellene nem szegültek, de azt a legnagyobb engedelmességgel fogadták; és noha ö felsége nem tiltotta el a magánháznál való prédikálást: mégis, midön egy polgártársuk házáznál e célból összegyűltek, s midön kezdetét vette a prédikálás, a generális ö nagysága e házba betört a katonasággal, a hiveket szétüzte, a ház ajtóit lepecsételtette, s még azt is szigorúan megtiltotta, hogy a szomszéd falvakba vagy városokba menjenek isteni tiszteletre.»²⁾

Mikor az országgyűlés, mely február 3-ra volt összehíva Pozsonyba, márc. elején megnyílt, jóllehet a királyi proposíciókban a vallás kérdése mellőzve volt, s jóllehet Mátyás főherceg, ki ezuttal is a király helyettese volt, megtett mindent, hogy e tárgy szőnyegre ne hozassék, mégis azonnal kitört a vihar. Az a jóslat, melyről Istvánfy Miklós mint fültanu, azon alkalmából tesz említést, hogy Mátyás bevonulásakor tűz támadt Pozsonyban, csakugyan beteljesedett.

Ezen országgyűlésről oly tűz terjedt el az egész országban, melyet csak nagy erőfeszítéssel és sokaknak elpusztulásával lehetett eloltani. A karok és rendek nem fojthatták el panaszait a háza siralmas sorsa felett. Hevesen kikeltek a sérelmek miatt, melyek évről évre szaporodtak, és sürgették azoknak orvosoltatását.³⁾ Legujabb és

¹⁾ *Katona*, XXVIII. *Lányi-Knauz*, II. 158. *Lampe*, *Hist. Eccl. Ref* 332. lap.

²⁾ *Kassa város* folyamodványa az országgyűléshez: a debreceni főisk. levéltárában.

³⁾ A gyűlés csak most kezdetét el. — írja Thurzó György nejeinek márc. 12-ről — ezután mikor végezen ik el, csak isten tudja. Elég neheztelések és méltó való panaszok vagyón miú az egész vármegyéknek, csak lenne valaki, az ki meghallgatván, az sok nyomcruságot el is venné rólunk. Az Ur

legfájóbb esemény volt a kassai templom elvétele, mely miatt a protestans rendek éles támadást tettek az idegen zsoldosok és a buzgóságban versenyző főpapok ellen. Megbotránkozásukat fejezték ki a felett, hogy ezek a királytól oly rendeleteket csikarnak ki, melyek által az ország polgárainak békéje felzavartatik.

Mátyás főherceg hiába akarta a rendek figyelmét más tárgy felé fordítani, midőn oly férfi is, mint Thurzó György a dunáninneni főkapitány, a ki különben feltétlen hive volt királyának, érelyesen követelte az erőszakosan elvett templomok visszaadátását. Ez a higgadt és komoly férfi egyenesen a főpapok ellen fordult, és többek között szemére hányta Forgách Ferenc püspöknek és kancellárnak, ki a katolikusok erőszakos eljárását a legnagyobb cinizmussal védelmezte, hogy apja vallását most gyalázzal illeti. Szép jelet adja — ugymond — fiui tiszteletének, ha apját is méltatlannak tartotta azon méltóságokra, melyekre fejedelmek bizalma által emeltetett. De tudja, hogy csakis az atyai vallástól elszakadt apostatai gyűlölség vihette őt ennyire. Hallatlan merény az, melyet soha előbb püspök elődeitől vagy a nemrég elhalt Kutassy érsek s királyi helytartótól nem tapasztaltak.¹⁾

Forgách azonban és pártja nem tágitott. Az ő hitők szerint a tévelygőket erőszakkal is a jó utra kell téríteni, s ennél fogva a király eljárását helyesnek és szükségesnek jelentették ki.

Látnivaló, hogy a két párt nézetei és törekvései között oly éles ellentét volt, hogy azoknak kibékítéséről szó sem lehetett. Fellugytak tehát a céltalan vitatkozással, és a többségben levő protestans párt egy feliratot készített Rudolf királyhoz, s annak fölterjesztésére Mátyás főherceget kérte föl. Ebben mindenekelőtt örömeiket fejezték ki a felett, hogy ő felsége kir. propositiójában Magyarország iránt oly kegyesen érez és azt a többi országok felett kitünteti. Óhajtkják, hogy ő felségének sikerüljön isten segítségével e veszedelembé döntött haza baján segitenie és a tátongó sebeket begyógyitania. Élénk színekkel festik azután azon szerencsétlenségeket, melyeket nemcsak a keresztyén névnek ellensége, a török, hanem a védelmükre rendelt

Isten adgyon oly szent lelket a mi fejedelmünknek, hogy legyen valaminor jobb állapotja szegény nyomorodott országunknak. *Thurzó Gy. levelei* II. 109. lap.

¹⁾ *Episcop. Nitr. Memoria* 336. l. V. ö. *Ipolyi A. Veresmarti M. Élete* 52. s köv. l.

hazai és külföldi katonaság okozott. Utálnak azon hosszas vérontásra, gyújtogatásra, rablásra, marhaelhajtásokra, kifosztogatásokra, melyek a ragályos pestissel és hallatlan éhséggel szövetkezve, oly nyomort idéztek elő, melyhez hasonlót történelmünk emlékei alig képesek felmutatni. Ezen roppant csapások következtében, úgy mondanak, az egész országban sok könnyet hullatnak. S ámbár ezek magokban is majdnem elviselhetlenek; mindazáltal még inkább elkeserítik őket és lelkiismeretüket nyomja s marcangolja az, hogy vallásukban, melyben ő felségének boldog emlékezetű atyja idejében, sőt az ő saját uralkodása kezdetén is sértetlenül meghagyattak, most némely tanácsosok szavára háborgattatnak, templomaik és egyházi jövedelmeik elvételnek, papjaik meggyalázva elmozdítottatnak, s helyökbe olyanok tételnek, a kik az ő lelkiismeretüket megsértik. Minthogy pedig a válásnak illetén megháborítása csak gyűlöletet, szakadást és ellenségeskedést idéz elő, az ország helyzete pedig azt kívánná, hogy keresztényi indulattal közös ellenségük a török ellen szövetkezzenek: azért őket, mint az ország karainak és rendjeinek többsége, alázatosan folyamodnak a főherceghez: méltóztassék mindezeket szíves figyelmére méltatni, s magát ő felségénél a királynál közbevetni és kieszközölni azt, hogy ő felsége, elődeinek dicső példáját követve, őket szabadságukban és régi vallásukban sértetlenül megtartani s elvett templomaikat a bennök talált tárgyakkal együtt visszaadni méltóztassék. Kérik, ne tölje azt, hogy vallásukban bárki által és bármi módon háborgattassanak és lelkiismeretükben megsértessenek; sőt inkább tekintélyénél és teljhatalmánál fogva intézkedjék, hogy ezentul ilyenek ellenében kellőleg biztosítsassanak. Ha ő felségének csakugyan oly kedves ez a Magyarország, úgy ne áldozza fel annak békéjét nemely békeháborító és ujitó ember akarátának. Biztosítsa mindenkinek lelkiismereti szabadságát, s ők igyekezni fognak ezen kegyességét hű szolgálataik által megérdemelni és megtartani.¹⁾

Ezen kérvény «Magyarország karainak és rendjeinek többsége» nevében volt kiállítva, a nélkül, hogy azt az illetők egyenkint aláírták volna. Ugy gondolták a rendek, hogy miután a megyék utasítása folytán az országgyűlésen személyenként nyilatkoztak, most nem nagyfontosságú kérdés az, hogy hányan írják azt alá. Fősúlyt az ügy érdemére fektettek, s nem a személyekre, a kik különben is ismere-

¹⁾ Kovachich gyűjteményéből a n. muzeum levéltárában.

tesek valának. — De Mátyás főherceg, bár megígérte, hogy e folyamodást közbenjáróként fogja felterjeszteni a királynak, némi kifogásokat tett a felirat formája ellen. Nevezetesen kifogást tett az ellen, hogy nagyon általános, hogy a kérvényezők névszerint nem írták alá, hogy nem számlálják elő egyenként azon templomokat, melyeket magokénak tartanak. Felhívja tehát őket, hogy az ügyállás szempontjából részletezzék a dolgot, írják alá névszerint, s jelentsék ki azt is, hogy miféle felekezethez tartoznak.

A folyamodó rendek tudták, hogy ez ellenvetések a főpapság akadékoságából erednek, és hogy ezzel az ügyet a jelen országgyűlésről le akarják szorítani. Az elvett templomok egyenként való felsorolása mindannyi külön vitás kérdés lett volna, melynek eldöntésére a törvényhozó testület, mint ilyen, nem illetékes. A felekezeti különbség feszegetése az ágostai és helvét hitvallásuak, valamint az unitáriusok egyenetlenségét kívánta előidézni. A névszerinti aláírással pedig egyeseknek a király előtt függőben tartott családi és vagyoni ügyét akarták megakasztani. *Rudolfnak* az 1603-ki országgyűlésen egyesek ellen követett eljárása kellő óvatosságra intette a protestans rendeket.

Azért a főherceg kifogásaira ujonnan kijelentették, hogy ők semmi egyebet nem akarnak, mint hogy az ország békéje fentartassék, a vallásháborítás által szított régi gyűlölség és egyenetlenség pedig megszüntetessék. Hogy milyen szándék vezérli őket, azt kimutatták a főherceghez benyújtott folyamodásukban; mert jóllehet utasításaikban áll, hogy a vallásügyet minden más tárgyak előtt intézzék el, mégis hajlandók voltak a királyi propositiók tárgyalásába fogni, természetesen azon reményben, hogy a vallásra vonatkozólag oly választ fognak a királytól kapni, a minőt az ország óhajt, és a minő okvetlenül szükséges is.

A mi azt illeti, hogy a folyamodók minő vallásfelekezethez tartoznak, és melyek az ő általok visszakövetelt templomok, azt nem tartják fontos dolognak. Azt sem tartják szükségesnek, hogy egyes egyének írják alá a kérvényt, miután alig van egyetlen egy vármegye az országban, s alig van egy követ is, a ki e tárgyban velök egy értelemben nem volna. Utalnak a megyék követeinek utasításaira, melyekben e kérdésnek minden más kérdések előtti tárgyalása sürgetetik. Hitvallásukat nem szégyenlik, s azt a folyamodványban azért nem tartották szükségesnek megnevezni, mert az egész ország tudja

minő vallást követnek. Ők csak ezen vallásukban való békés megtartatásukat kérik, mely a Krisztus rendelkezésével és az apostolok tanításával megegyező. Nem értik mért engedi tehát ő felsége ezt megzavartatni azok kedvéért, kik a gyűlöletnek örvendenek, s kik az egyenetlenség szitogatása által gyengítik az ország erejét.

Ismételve kijelentik, hogy ők nem kívánnak több templomot, csak azt, hogy azokban ne háborgattassanak, melyeket eddig az osztrák háznak Magyarországbán való uralkodásától kezdve békén használtak. Minélfogva újra meg újra kérik a főherceget, méltóztassék magát a királynál közbevetni és kieszközölni, hogy az egész ország javát célzó ezen kérelmük, melyhez a szabad királyi városok is járulnak, meghallgattassék, s lelkük nyugalma és békéje visszaadassék, az egyenetlenség és gyűlölet sötét felhője pedig eloszlattassék.¹⁾

Mátyás főherceg végre is kénytelen volt felterjeszteni a rendek folyamodását Prágába. Már ekkor hetek óta ott várakoztak a kassai és löcsei küldöttségek, hogy panaszukat és kérelmeiket előterjeszszék a királynak. De ez nem bocsátotta őket maga elé; udvaroncái pedig gunyt üztek belőlük. Klementis Mihály löcsei küldött hónapokon át írogatott haza a löcsei tanácsnak, panaszkodván a felett, hogy a király titkos tanácsosai egyik napról a másikra tolják őket, néha reményt nyújtva, máskor elutasító választ adva nekik. Február 21-ről írja, hogy mivel ő felségétől kihallgattatást nem nyernek, kénytelenek panaszukat írásban benyújtani.²⁾ Ha ugy sem nyernek választ, akkor a pozsonyi országgyűlésen fogják sürgetni a dolgot, a mint azt nekik többen tanácsolják Bécsből is. Március 6-ról újra panaszolja, hogy még mindig nem kaptak választ; és hogy aranyokat kénytelenek ajándékolni adni a titkos tanácsosoknak, ha választ akarnak nyerni. A Pozsonyban küzdő felvidéki követeket értesítik, hogy az országgyűlés folyamodására sem fognak választ nyerni, mivel Prágában el vannak tőkelve az egész országból kiirtani a protestans vallást. Csak az országgyűlés befejezését várják, hogy azután mindenütt

¹⁾ *Kovachich* gyűjteménye a n. muzeumban.

²⁾ Was für ein Antwortt undt bescheidt uns hierauff erfolgen wirdt, sindt wir täglich mit Verlangen gewertig. Es läst sich ansehen als das wir alhier wenig oder nicht, insonderheit wegen erstattung der Kirche zue Cassau erhalten werden können: zum theil darumb, weyll man zue keiner Audienz bey Ihr. Mtte kommen, sowohl der geheimbe Rath allerdings Catholisch, uns und unserer Religion fast sehr zuwider i t. — *Klementis* levele a löcsei tanácshoz febr. 21-ről Prágából, eredetije a löcsei levéltárban.

megkezdhessék a fegyveres végrehajtást. Kérik tehát őket, hassanak oda, hogy a vallásuk ellen tervezett merénylet végrehajtása megakadályoztassék.¹⁾ Március végén kéz alatt sikerült annyit megtudniok, hogy kérvényök elintéztetett ugyan, de nem egészen, a mennyiben némely pontok még leküldettek Mátyás főherceghez bővebb információ végett. A végeredmény az, hogy ő felsége az eretnek vallást tovább tűrni nem fogja. Ha tehát — ugymond — az országgyűlés semmit sem fog kivívni, akkor mi az udvarnál még kevesebbet várhatunk.²⁾

Az országgyűlés azonban hiába várakozott, választ nem kapott. Forgách Ferenc püspök és a király jezsuita tanácsosai gondoskodtak róla, hogy ne kapjon. Ezek ugyanis azt tanácsolták a királynak, hogy az országgyűlés többségének kérvényére semmit sem kell válaszolni, hanem szerkeszteni kell egy oly törvénycikket, mely a törvénykönyvbe ő felségének kir. akarata által iktatva, lehetetlenné tegye e kérdésnek további vitatását.

Rudolf elfogadta e tanácsot, és a törvényjavaslat szerkesztését Forgáchra, mint indítványozóra, bizta. Vak buzgalmában nem mérlegelte az ebből származható veszélyt. Előtte csak az elérendő cél lebegett; az arra használt eszköznek törvénytelen volta nem birt reá hatással. Az egy pillanatra felmerült aggályt csakhamar eloszlatták a multban feltalált példák, melyek szerint a régibb országgyűléseken is voltak oly esetek, midőn a király önhatalmulag hagyott ki a törvénykönyvből oly cikkeket, melyeket a rendek megállapítottak, és viszont csusztatott be olyanokat, melyekről az országgyűlés nem tanácskozott. Ha 1560-ban Ferdinánd király országgyűlés nélkül, csupán a főpapok kívánságára, Forgách Ferenc akkori nagyváradi püspök ellenjegyzése mellett ugyancsak a vallásügyben kiadott kir. rendeletet befoglaltathatta törvénykönyvbe; és ha 1588-ban maga Rudolf király is a turóci prépostságra vonatkozó törvényeiket kihagyhatta a törvénykönyvből, a nélkül, hogy ezért az ország fellázadt volna, mért ne lehetne azt most is megtenni? A gondolatmenet igen egyszerűnek és világosnak látszott; s az együgyü király örömmel fogadta, mivel leghűbb tanácsosai is helyeselték.

Forgách Ferenc felhasználta azokat az okokat is, melyeket Má-

¹⁾ *Klementis* M. levele Scholz és Ulman követekhez Pozsonyban márc. 6-ról a löcsei levéltárban.

²⁾ *Klementis* tudósítása márc. 29-ről, a löcsei levéltárban.

tyás főherceg használt a protestans rendek folyamodása ellenében. Ő tagadja, hogy az ország rendeinek «többsége» kívánná a protestansok vallási szabadságát; tagadja azért, mert az illetők nemcsak hogy neveiket nem irták a kérvény alá, hanem még azt a hitvallást sem nevezték meg, a melynek szabadságát követelik. Nem emlékszik arra, hogy a király valaha az urak birtokain levő egyházakat és ezek jövedelmeit elfoglalta volna; azt pedig határozottan kívánja visszatartatni, hogy a rendek a királyi városok nevében is merészelnek kérvényezni. Ki bizta meg őket ezzel?

Azért erélyesen kívánja őket megrovatni és megintetni, hogy ily magokviselete által rossz példát ne adjanak a városoknak. Határozottan kívánja az új törvényekben kifejeztetni azt, hogy a király erősen el van határozva a római katolikus vallást elődei a római császárok s magyar királyok példája szerint megtartani, védelmezni és terjesztetni. Az ily értelmű régiebb törvényeket meg kell újra erősíteni, s ezek alapján a vallásújítókat, illetőleg a protestansokat kimélet nélkül büntetni és üldözni.¹⁾

Ez volt Forgách püspök és kancellár javaslata, melyet a király elfogadott, s melyről a Prágában várakozó felföldi küldöttek eleve értesítették a rendeket.

Ily körülmények között a pozsonyi országgyűlésen jelenvolt protestans rendek be sem várták a királynak válaszát, hanem hazasiettek, hol általános elégedetlenség uralkodott, s az elterjedt hírekkel szemben, melyek szerint a katonai erőhatalommal való térítés az országgyűlés után azonnal mindenütt megkezdendő vala, önvédelemről gondoskodtak.

Mielőtt azonban szétoszlottak volna, ápril 8-án óvást nyújtottak be Istvánffy Miklós nádori helytartónál, melyről bizonyítványt is vettek tőle.

Ebben Magyarország többségének nevében tiltakoznak a vallás ügyében elkövetett és elkövetni szándékolt sérelmek ellen. Elmondják, hogy őket otthon hagyott küldöik azon világos utasítással látták el, miszerint ezen országgyűlésen mindenekelőtt a vallás ügyének elintézését sürgetssék, és eszközöljék ki, hogy mielőtt más tárgyakhoz fognának, a király és a rendek nevében kellő biztosíték adassék arra nézve, hogy a vallás szabad gyakorlatában senkisésem fog semmi mó-

¹⁾ V. ö. *Ipolyi A. Veresmarti M. élete.* Szent-István-Társ. kiad. 61. l.

don és semmi ürügy alatt, sem személyében, sem vagyonában, sem papjai és egyházi jövedelmei miatt háborgattatni és üldöztetni; kívánják, hogy e részben semmi újítások ne tétessenek, hanem az ország békéje és nyugalma, mint eddig, ezután is, fentartassék. Ezt határozta az ország nagyobb része. Mindazáltal a főherceg kívánságához képest tiltakozás mellett hozzá fogtak a királyi propositiók tárgyalásához, ezzel is bebizonyítva azt, hogy csak a közbékét és nyugalmat, a haza üdvét és boldogságát keresik, és nem akarják, hogy a kegyetlen ellenség utat és alkalmat találjon Magyarország felforgatására. Két feliratban fejtették ezt ki Mátyás főherceg előtt, kérvén őt, hogy vesse magát közbe ő felségénél, s közölje vele folyamodásukat. Fájdalommal tapasztalják, hogy alázatos folyamodásuk és kérvényük mindez ideig nem hallgattatott meg. És minthogy félnek és rettegnek attól, hogy ezután a jövőben tartandó országgyűlésig is a vallásügyben bármely teendő újítás következtében belső szakadás és veszély fog támadni: azért ők a magok és küldöik nevében ünnepélyesen óvást tesznek és tiltakoznak minden bármily módon nyilatkozó vallási újítások ürügye alatt eddig követett vallásuk ellen teendő támadások ellen; tiltakoznak a személyeknek és dolgoknak írásbeli és szóbeli mindennemű megháborítása ellen, egyházak megrohanása és jövedelmek lefoglalása ellen; úgy szintén ellent mondanak a vallás miatt ellenök hozandó minden rendszabályoknak, megidéztetéseknek, szidalmaztatásnak és kiközösítéseknek; és végre kijelentik, hogy ha valami ellenkező akár királyi parancsok által, akár más módon bárkik által merényeltetnék, ők jogaikkal élve, védelmezni fogják magokat, és ha ezen önvédelmökből bármiféle veszedelem keletkeznék, mindaz nem a békét és csakis nyugodalmat óhajtó óvásteveőknek, hanem a háborúságot és egyenetlenséget szító újítóknak leszen tulajdonítandó.¹⁾

A mitől a rendek féltek, és a mi ellen eleve is óvást tettek, az bekövetkezett. Rudolf király, Forgách Ferenc tanácsához képest, csakugyan nem adott választ a protestansok folyamodására, hanem a rendek szétoszlása után, az azok által alkotott huszonegy törvénycikkhez XXII-ik cikk gyanánt önhatalmulag a következőt igttatta be a törvénykönyvbe:

¹⁾ Az 1604-ki országgyűlés óvása, közli Sz. S. a Tört. Tár. I. 700. lapján.

«Ő felsége nem kis meglepetéssel értesült, részint némely megbízható forrásokból, részint azoknak, a kik magokat a rendek többségének nevezik, a főherceg által fölterjesztett kívánataiból, hogy ezen állítólagos többség, vallása megzavartatásáról, temploma, egyházi vagyona elfoglaltatásáról, papjainak erőszakos elűzetéséről panaszkodik. És hogy ő hercegségének közbenjárását arra kérték, eszközölné ki ő cs. kir. felségénél, hogy vallásuk szabad gyakorlatába helyeztessenek vissza, s abban hagyassanak meg; és hogy midőn ő hercegsége által arra szólítottak föl, hogy névszerint írják alá ezen kérelmeket, sem ezt nem tették, sem azt meg nem mondták, hogy tulajdonképen mi az ő vallásuk, sem azt föl nem világosították, hogy minő egyházi javaik vétettek el, és csak holmi általánosságokat emlegetvén és ismételtetvén, s ez által az országgyűlési tárgyalásokat késleltetvén, a közönségnek nem csekély kárt és botrányt okoztak;

Mint hogy ez ő felsége előtt nem lehet kedves, és mint hogy ő felsége nem emlékezik, hogy rajtok valami vallásos sérelmet ejtett volna, őket egyházi jövedelmeikben megrövidítette, vagy épen valami ősi egyházi jószágukat elvette volna; és mint hogy ő felsége nem határozhat ily érthetetlen — homályos — követelések tárgyában, kiváltképen midőn úgy gyanítja, hogy ezek összefüggésben vannak a királyi városoknak, e királyi birtokoknak, holmi vallásszabadsági követeléseivel; és mivel ő felsége, elődeinek, úgy a római császároknak, mint a magyar királyoknak példáját követve, a szentséges római katolikus hitet vallja egész őszinteséggel, s azt, mint más országaiban, úgy kívált ezen Magyarországon uralkodó vallásnak akarja látni, minden eretnekségtől megtisztítani, s uralkodói tiszténél fogva védelmezni:

Ennélfogva ő felsége, mind saját ösztönéből — *motu proprio* — mind királyi hatalmának teljességénél fogva ezen általa kiadott külön törvénycikkben — *hoc speciali suo articulo* — kegyelmesen jóvá hagyja, megerősíti Sz. Istvánnak, ezen magyar nemzet apostoli királyának, s más, istenben boldogult királyoknak, az ő elődeinek a római katolikus hit érdekében bármikor kiadott törvényeit, határozatait, épen mintha ezen artikulusban betüről betüre le lennének írva;

És nehogy ezután, különösen az ország gyűléseiben és közfontosságu tárgyalásokban, bármikor, bárkinek szabad legyen a fontos közügyek tárgyalását a vallásos ügyek felhozásával késleltetni, kegyelmesen rendeli, és szigoruan parancsolja, hogy az ilyen nyugtalan és zavargó emberekre szigoruan alkalmaztassék a régibb decretumokban és artikulusokban megszabott büntetés.

A befejezés így volt szerkesztve : « Mi tehát az elibénk terjesztett törvénycikkeket együtt és egyenkint elfogadjuk, jóváhagyjuk, megerősítjük *ezen utolsóval együtt, melyet mi a szükségstől kényszerítette kegyelmesen hozzáadtunk.* Kelt, prágai kir. várunkban májushó 1. napján 1604.» ¹⁾

Ezen törvénycikk, ha nem volna is oly sujtó a protestans vallásra nézve ; ha nem ujitana is fel oly ridegséggel a katholicismus érdekében alkotott régibb eretnekégető törvényeket ; ha nem akarná is lehetetlenné tenni azt, hogy ezután a magyar országgyűlésen vallásügyben panaszkodni és határozni lehessen : már létrejövetelenek módjánál és megerősítési formájánál fogva is megdöböntette a hazafiakat. Ezen eljárás a helyett, hogy a kedélyeket lecsillapította és a régi sérelmeket megszüntette volna, új sérelem által tetézte a régibbeket. Most már világosan és érthetően volt kimondva, hogy mit akar a prágai udvar. E törvénycikk megalkotása, illetőleg becsusztatása által kimutatta a király, hogy nem tiszteli azon alkotmányos alapelvet, mely szerint a törvényhozás nem egyes embereket illet, hanem az a király és a rendek közös jogát képezi. A hol a nemzet ily elvek alkalmazását némán eltűri ; a hol elismerik, hogy a király a rendek nélkül is jogosítva van törvényt alkotni, ott vége van minden alkotmánynak, ott nemcsak a vallási és polgári, hanem általában minden szabadság veszendőben van.

A magyar nemzet, mint láttuk, Rudolf uralkodásának kezdetétől fogva sok sérelmet tudott elszenvedni, de türt és remélt mindaddig, a míg kilátása volt az ügyek jobbra fordulására. Most vége lett türelmének és reményének ; veszélyeztetve látta nemcsak vallásos szabadságát, hanem évszázados törvényhozási jogát, sőt egész alkotmányát is. Fájdalommal győződött meg arról, hogy a XXII-ik tör-

¹⁾ *Corpus Juris* I. 637., 1604. XXII. t. c., *Lampe*, Hist. Eccl. Ref. 333., *Katona* XXVIII. 231—233. *Batthyáni Leges Eccl.* I. 653. 1.

vényeikk szerzői nem elégsznek meg az alkotmánynak illetén kigynylásával, hanem hogy azt, a mire vállalkoztak, kimélet nélkül és azonnal végre is akarják hajtani. Thurzó György ily körülmények között lemondott a főkapitányságról, mert mint buzgó protestans belátta, hogy a kormánynak ily rendszabályai mellett lehetetlen szolgálnia.

A protestansok tényleg törvényen kívüli állapotba voltak helyezve. A hatalom minden ponton megindította ellenök az erőszakos térítés munkáját. A kormány vakmerősége nagyobb volt, mint ereje; fegyvere több volt, mint okossága, számításai balul ütöttek ki. Pethe Márton a magyar és a lengyel királytól nyert felhatalmazásánál fogva ¹⁾ a XIII szepesi város templomait kezdte elszedegetni. A protestans papokat elűzte, és helyettük kath. lelkészeket tett; mely alkalmából nem egyszer kemény ellentállásra talált.²⁾ Lőcsén, midőn a jezsuitákat be akarta vezetni, ködöbálással fogadták. Thurzó Kristóf, kit időközben Pázmány Péter visszatérített a kath. egyházba, elvette a galgóciak templomát. Pethe László, császári tanácsos és a püspök testvére, Liszkán Szántai Pál prot. lelkészt elűzván, a lefoglalt templomot s lelkészlakot Vásárhelyi Gergely és Bezeredy Pál jezsuitáknak adta, s haragjában így fakadt ki a protestansok ellen: «Hat esztendőt vetek neki, hogy a ti hiteteknek e világon csak az hire maradjon.» ³⁾ Erdélyben Carilló Alfonz jezsuita hasonló buzgalommal működött. Kolozsvárott nemcsak a templomokat, hanem némely polgárok magánházait is a jezsuitáknak adta. Hogy ily tettek által az egész barcaságot el nem idegenítette a császártól, csak Bástának lehetett köszönni, a ki, úgy látszik minden bátorsága mellett tapintatosabb szolgálja volt urának.

Igy folyt a térítés munkája az ország minden részében, kisebb-nagyobb szigorral. Az ingerültség általános volt. Nem esoda, hogy a nemzet nagyobb része önérzetében, hitében, alkotmányos jogaiban és szabadságában sértve érezte magát, és a törvény erejére támaszkodva, önvédelemről kezdett gondoskodni.

¹⁾ III. Zsigmond lengyel király tudvalevőleg zálogban birta a szepesi városokat, s ő rendelkezett felettök.

²⁾ *Sepsi Lackó Máté* krónikája. Erdélyi Tört. adatok III. 48. l. *Horváth Mih.* Magy. Tört. III. 390. 391. l.

³⁾ *Sárospataki Krónika* Magy. Tört. Tár IV. 66. l.

III.

A XXII-ik törvénycikkely elleni felszólalások. — A gálszécsi országgyűlés határozott nyilatkozata. — Belgiojoso felelete. — Bocskay Istrán föltétele; annak okai és eredményei.

Még tartott a pozsonyi országgyűlés; még folyt a főherceg és a protestans rendek közötti iratváltás, midőn a felföldi városok tanácskozni kezdtek a felett, hogy mitevők legyenek ily súlyos helyzetekben. Az öt szabad királyi város követei még március közepe táján jöttek össze Eperjesen, hogy megtámadott vallásuknak közös védelméről gondoskodjanak. Pozsonyban részleges országgyűlésben jelentették ki a szomszéd megyék követei, hogy mindaddig adót nem fizetnek, míg vallásuk szabad gyakorlata nem biztosítottatik.¹⁾

Ezt annál inkább volt bátorságuk cselekedni, mivel Báthory Istvántól határozott nyilatkozatra hívtak fel valamennyi megyék az iránt, hogy a vallás védelmére nézve kívánnak-e hozzá csatlakozni? ²⁾ Az ország északkeleti megyéi, melyeknek élén Homonnai Bálint főkapitány állott, hasonló értelemben nyilatkoztak a szept. 8-ra összehívott *gálszécsi országgyűlésen*, midőn Belgiojoso rakomázi táborából arra hívta fel őket, hogy a hadfolytatáshoz rendkívüli segélypénzt adjanak. Belgiojoso csodálkozik, hogy a rendek a király parancsa felett tanácskozni akarnak, holott csak az ellenség elűzéséről kellene gondoskodniok. A kassai templom elvétele körül tanúsított magatartására vonatkozólag hivatkozik arra, hogy ő csak hűségi esküjét teljesítette, melyet ő felségének, mint katona tett. Tagadja, hogy valakit vallása miatt zaklattak volna, csak a gonoszság megtorlására volt kiküldve, s ő nem lenne méltó nevére, ha a gonoszok ellen nem kellő szigorral járna el, felhívja őket, hogy a törvény értelmében gondoskodjanak a hadsereg ellátásáról.³⁾

Az összegyűlt rendek azonban erre nem voltak hajlandók, míg

¹⁾ *A kis-szebeni előjárók írják* 1604. márc. 15-ről: Die Herren von Bartfeld schreiben, das eine particular Congregation mit den Abgesandten aus Stülen und der erbaren freien Stet zue Prespurk sey gehalten worden, nembielich das sie durchaus nichts contribuiren wollten, wo man sie nicht wolte versichern wegen der Religion . . . *Lőcsei levéltár.*

²⁾ Es begert auch herr Stephanus Batori zue wissen, von allen Stülen, ob sie es in der Defension der Religions-sachen wollen mit Ihnen halten, oder nicht. — *Lőcsei levéltár.*

³⁾ *Belgiojoso levele* Rakomázról 1604 szept. 7-ről: a *lőcsei* levéltárban.

a XXII-ik törvénycikkely el nem töröltetik, s a protestansok vallás-szabadsága el nem ismertetik. Tiltakoznak a generalis urnak azon eljárása ellen, mely szerint egyszerűen csak parancsolja, hogy menynyi rendkívüli segélyt adjanak a háborura, a nélkül, hogy velők erről tanácskoznék, s általok hozatna határozatot. Továbbá tiltakoznak a kassaiakon elkövetett vallási és más erőszakosságok ellen, jelesül, hogy a protestans lelkészek a vallon katonaság által zaklattatnak s vagyonukban háborgattatnak. Kifejezték, miszerint úgy látják, hogy ő nagysága azon pótcikkelyre támaszkodik, melyet a király az országos rendek tudta nélkül, sőt akarata ellenére csusztatott be a törvények közé, a mit ők nem ismernek s nem ismerhetnek el törvényesnek. Figyelmeztetik arra is, hogy ezen pótcikkely ellen a szepesi városok és mások is óvást tettek ő felsége előtt, s kijelentették, hogy azt elfogadni nem hajlandók; és a mi fő, magok az országos rendek is a pozsonyi gyűlés alkalmával előre beadták tiltakozásukat a vallás ügyében behozendó bármely határozatok ellen.

Minélfogva kérni fogják ő felséget a királyt, hogy az ország rendeit szabadságaikban megtartani méltóztassék, s rendelje el, hogy a kassaiaknak elvett javaik visszaadassanak. Nem hallgathatják el az elviselhetetlen adót, melyet az idegen katonaság zsarol ki a népen. Fájlalják, hogy ez ügyben tett felterjesztéseikre ő nagysága semmi könnyebbséget nem szerzett nekik; ha továbbra is így zsaroltatnak, akkor az istentelenséget türni nem fogják, hanem az ország alkotmány-
nya értelmében fognak eljárni.¹⁾

Ezen határozatot küldöttség vitte át a generalisnak, a ki azt válaszolta, hogy ő felsége azt parancsolta nekie, *hogy a rendek minden szabadságának vessen véget, ha az egész ország elpusztul is bele.*

E szavaknak annálrettentőbb hatása volt, mivel nem voltak pusztá szavak; Belgiojoso azok szerint cselekedett is. Hadait megindította; és a merre ment, üldözte a protestansokat és zsarolta a polgárokat, épen úgy mint Básta, Krausenegh és Capreolo Erdélyben. A hazafiak, mivel sem országuk alkotmányának épségben maradását, sem vallásuk szabadságának biztosítását, sem személyük és vagyonuk oltalmát többé nem remélhették, kétségbeesésökben szabadító után néztek, a ki mindezen veszélyeztetett kincseiknek védelmére, ha kell, fegyverrel is kész legyen.

¹⁾ Horváth M. Magy. regesták, Magy. Tört. Tár XI. 167. l.

E szabadító meg is jelent *Bocskay István* személyében.

Az adott viszonyok következtében senkinek sem jutott eszébe kutatni multját és föllépésének legközelebbi indokait. A veszedelem oly nagy volt, hogy még a hazaárulónak is megbocsátottak volna, ha annak elhárítására siet.

Bocskay nem volt hazaáruló; bár mint ilyet száműzték Erdélyből, mivel Báthory Zsigmond boldogtalan korszakában ő volt Erdély és Magyarország egyesítésének főtényezője. Rudolf udvarába fogadta őt, s az erdélyi ügyekben mindenkor kikérte tanácsát; de úgy látszik nem e szerint, hanem más tanácsosok szavai szerint cselekedett. Bocskay látván, hogy a német és cseh tanácsosok lelkiismeretlensége válságba viszi a magyar nemzetet, elhagyta a prágai udvart, s Nagyvárad vidékén levő birtokaira vonult. Mindenütt elégületlenséget, elkeseredést látott maga körül. Csupa idegen vezérek zaklatták és zsarolták a népet. Belgiojoso e vidéken járt, és hogy zsoldosait fizethesse, államkölesönöket csikart ki a birtokosoktól; többek között Bocskayra is 20 ezer frtot rótt ki, a mit ez megfizetni vonakodott. Már ez feltűnt a kormánynak, és midőn még Bogáthi Mihály, ki birtokaira vágyott, bevádolta őt mint árulót, Concini Cyprián nagyváradi kapitánynak titkos felügyelete alá helyeztetett.

Erdélyben ekkor szintén tetőpontra jutott az elkeseredés, és a bujdosók, kiknek könyörgését a császári biztosok ridegen visszautasították, a törökkel szövetkeztek, hogy hazájokat Rudolf kezéből kiszabadítsák.

A közös veszedelem közös érdeket szült. Magyarország és Erdély elégületlenei érintkezésbe léptek egymással; s mivel szenvedéseiknek közös forrását Prágában keresték, honnét származnak válásuk és alkotmányuk megsemmisítését célzó minden rendeletek: jelszóvá lett a vallási és politikai szabadság védelme, s az ország függetlenségének helyreállítása.

Ekkor merült fel a kérdés, hogy ki legyen a vezér? kinek nevével lehet leginkább biztosítani a sikert? kit fogad el fejedelmül a török szultán, kivel a bujdosók szövetkezni akartak? Az ifjú Bethlen Gáborról volt a szó, a ki Székely Mózes alatt vitézül harcolt. De ez Bocskay Istvánhoz fordult, a ki idősebb, tapasztaltabb, tekintélyesebb férfiú volt nálánál; a ki a fejedelemségre régebben is számot tartott, lévén nővére utján, ki Báthory Kristóf neje volt, rokonságban Erdély egyik híres fejedelmi családjával; a kit a prágai udvar leg-

ujabb törvénytaposásai és erőszakosságai tökéletesen kijózanítottak; a kibén, ha volt is nagyravágyás, mégsem aludt ki a haza és vallás iránti szeretete. Ezzel lépett tehát összekötetésbe Bethlen, felhíván őt levélben Erdély fejedelemségére s az elnyomott vallási és politikai szabadság kivívására.

Bocskay készek nyilatkozott a fejedelemség elvállalására, ha az ország és a török támogatására számíthat; a vallás védelmét is ígérte, mert tudta, hogy ez idő szerint ennek elnyomása ad alkalmat legtöbb panaszra.

Hogy volt-e Bocskaynak ezeken kívül még más titkos indoka a császár elleni fellépésre, nem bizonyos. A magánérdek, a sértett bosszu érzelmei oly mélyen fekszenek a szívében, hogy azokat halandó ember ki nem kutathatja. Bocskaynak ellenségei azt vetették szemére, hogy önzésből, nagyravágyásból lépett fel ura ellen. Lehet, hogy ez indulatoknak is részök volt a mozgalomban. De meg van-e ezzel fejtve azon csodálatos tünemény, hogy majdnem az egész ország sorakozott mellette? Lehet-e feltételezni, hogy azon mélyebben fekvő okok nélkül, melyeket fentebb előadtunk, Bocskay önzése képes lett volna csak száz embert is fegyverfogásra bírni? Alig hihető.

A tény mindenesetre úgy áll, hogy a kedélyek évek zsarolásai következtében tökéletesen el voltak keserítve és előkészítve az önvédelemre; s Bocskay csak ezen közhangulat által lehetett azzá, a mi volt, t. i. szabadsághőssé. Az ő személyével is csak az történt, a mi más forradalmi férfiakkal, hogy kifejezőjévé lett a nemzet közérzetének. A viszonyok okozták és terelték oda, hogy azzá legyen. A forradalom okai régen megvoltak, most Bocskay által csak a kitörés alkalma lett előidézve, mely nélkül szintén, ha talán valamivel később is, mindenesetre kitört volna a háború.

A véletlen alkalmat, mely a kitörést siettetete, Bethlennek Bocskayval váltott levelei, illetőleg ezeknek elfogatása idézte elő. Ugyanis a császári sereg Lippánál éjjel támadta meg a török hadsereget, melyben Bethlen is jelen volt. A zürzavarban Bethlen alig tudott megmenekülni; hátrahagyott ruhájában találták meg a leveleket, melyekből világossá lett a felkelés terve. Belgiojoso ennek következtében maga elé Rakamázra idézte Bocskayt; ez azonban, eleve figyelmeztetve lévén a reá várakozó veszedelemre, nem jelent meg, hanem a gyulai és temesvári törököknél keresett menedéket, s Belgiojosót levélben kérte, hogy ügyét rendes törvényszék elé vigye; ő addig is Sólyomkö

várában várja ügye eldöntését. — Belgiojoso felelet helyett tizezer emberével Boesckay birtokaira tört. Seregének egy részét sz.-jóni kastélya ellen küldötte Concini Cyprian nagyváradí parancsnok alatt; másik részével pedig ő maga rablási szándékkal Kereki vára ellen nyomult. Sok tanu van reá — mondja egy azonkori irat — hogy Belgiojoso örült e háborúnak, sőt ivott Boesckay egészségére, azt mondván, hogy még csak tizenkét ilyen «lázadót» adjon az isten, s ő gazdag ember lesz.¹⁾

Boesckay ily körülmények között látta, hogy elérkezett a tettek ideje, hogy ügyét, mely csak egy szemet képez az erőszakosságok azon láncolatában, mely Illésházy István, Rákóczy Zsigmond, Homonnay György, Mágócsy Ferenc s több más főúr birtokvesztéséből állott, csak a kard éle döntheti el. Megindult tehát 500 emberével Súlyomkő várából, s istenre bizván sorsát, felemelte karját mindenekelőtt öniügyének védelmére és az elnyomott vallási és politikai szabadság visszaállítására. Nem kellett hosszas iratban magyaráznia felkelésének okait. Elég volt rámutatni a legujabb eseményekre, elég volt elősorolni a császár idegen vezéreinek pusztá nevét, melyeknek mindenikéhez egy-egy véres tett volt tapadva. Ilyen volt Belgiojoso, a kassai templom elvevője, ilyen Básta Erdélynek leigázója, ilyenek voltak: Caperolo, Dampierre, Scartella, Concini, Schneckkenhaus, Rottwich, Krauseneck, kiket csak a zsold hozott ide a magyarság ellen, melynek elégületlen táborához a fentemlitetteken kívül a legelső magyar családok tartoztak.

Az elégületlenek ezrenként toltak Boesckay zászlaja alá, különösen a protestánsok, kik eddig is csak azért türtek, mert nem volt megbízható vezérök. A hajduk is, bár Belgiojoso nagy zsolddal, jelesül Debrecen, Várad és Boesckay birtokainak zsákmányával kecsgettette őket, Boesckayhoz pártoltak. Az első nyílt csatát Diószegnél vívta; azontul mint köd oszlott előtte a német zsoldosok serege. Belgiojoso Diószeg alól előbb Nagyváradra, s onnét folytonos üzetés közt Tokajon át Kassa felé futott, hol családja volt. Itt zárt kapukra talált. s szomorúan kellett tapasztalnia, hogy Magyarország felvidékének lakói mind Boesckayhoz pártoltak. Már október végén Kassa a hajduk

¹⁾ *Ursach der Niderlag Ihro Mt. Kriegsvolcks.* A fentebb idézett „*Wahrhaftige und beweissliche Articul.*”-nak egy része. Regesták a külföldi levéltárakból, közli Marcali H. Tört. Tár. I. 924. l.

kezében volt, s Lippay Balázs és Német Balázs kapitányok körleveleikben tudatták a lakossággal, hogy Bocskay a fenyegetett és számtalanszor megsértett vallási és nemzeti szabadság védelmére fogott fegyvert, s felszólítanak mindenkit, hogy követve Kassa példáját, Bocskay zászlajához csatlakozzanak.¹⁾

Csakhamar övük lett Késmárk, Lőcse, Kis-Szeben, Eperjes és más felföldi városok és falvak. November 12-én Bocskay is megjelent és ünnepélyesen bevonult Kassa városába, mely szabadítóját üdvözölte benne. Az itt egybegyűlt felföldi rendek a hozzájuk intézett kívánságokra azt válaszolták, hogy készek Bocskayt támogatni, csak fekezze meg a katonaságot, biztosítsa a szabad városok jogait s minden polgároknak szabadságait.²⁾

A felkelők ellen küldött császári seregek, ha itt-ott sikerült is egy kis ütközetet nyerniök, kénytelenek voltak minden ponton hátrálni. Magyarország északi és keleti része Rudolfra nézve teljesen elveszett, s félni lehetett, hogy a többit is el fogja veszíteni, mert a nép mindenütt lelkesedéssel fogadta «a szabadság» zászlaja alatt küzdő magyarokat.³⁾

IV.

Az 1605-ki pozsonyi országgyűlés jan. 6-án a rendek részvétlensége miatt nem tartatik meg. — Náprághy és Forgách Zs. Bocskayhoz küldetnek. — Bocskay mint már erdélyi fejedelem Szerencsre hívja a magyar rendeket. — A szerencsi gyűlés végzése és átírata az erdélyiekhez.

Mátyás főherceg látván, hogy a megzavart békét erőszakos eszközökkel visszaállítani nem lehet, hogy legalább az ausztriai uralkodóháznak megmentse Magyarországot, 1604 november havában több magyar főurat hívott fel Bécsbe, hogy a súlyos viszonyok között tanácsukat kikérje. De úgy látszik, hogy ezek csak országgyűlés tartása által vélték némileg jóvá tenni az 1604-ki febr. országgyűlés

¹⁾ Ribini, Memorabilia Ang. Conf. 329. Horváth M. Magyarország Tört. III. 393. l.

²⁾ Horváth M. Magyar regesták, Magyar Tört. Tár XI. 168.

³⁾ Érdekesek a német fejedelmek ezenkori levelezései, a kik közül a protestans pfalci választó és Joachim kölni választó csak a vallásszabadság biztosítása által vélték a háborút lecsillapíthatni. Lásd *Regesták a külf. leveltárakból*. Marcali, Tört. Tár I. 918—923. l. — Geitzköfller császári tanácsos nézetei a Bocskay-féle fegyverfogásról és annak lecsendesítéséről. U. o. 919. lap.

hibáit. Ezért Mátyás a király nevében még ez év utolsó havában, jelesül dec. 15-én kelt levelével 1605. jan. 6-ra Pozsonyba országgyűlést hirdetett. Dec. 16-án maga Rudolf is ismételte a meghívást, egyuttal Mátyás főherceget a tanácskozásokban, alkudozásokban és határozatokban teljhatalmu biztosának nevezte ki.¹⁾

A rendek azonban a kitűzött napon igen gyéren gyülekeztek Pozsonyba; mivel a legujabb események után a király híveinek száma nagyon megfogyatkozott, s azok is, a kik talán helyeselték a vallási üldözés erőszakosságait, jobbnak látták a vihar elvonulását otthon várni be. Ezt látván a főherceg, jelentést tett a királynak, a ki ennek következtében jan. 25-én kelt levelével az országgyűlést felfüggesztette és alkalmasabb időre halasztotta el.

Ezzel azonban egyáltalában nem volt elhárítva a veszedelem; sőt a rendek úgy voltak meggyőződve, hogy a kilátásba helyezett országgyűlésig okvetlenül helyre kell állítani a békét. Többen fel is mentek Mátyáshoz Bécsbe, felhívni őt arra, hogy küldene követeket Bocskayhoz annak kitudása végett, mily feltételek alatt lenne hajlandó letenni a fegyvert? Mátyás, jóllehet teljhatalmu kormányzója volt az országnak, a király külön engedelme nélkül mégsem akart ily fontos vállalatokba bocsátkozni; de a szándékot helyeselvén, beleegyezett, hogy a tanácskozó rendek a magok nevében küldjenek követeket Bocskayhoz, és pedig *Naprághy Döme* veszprémi püspök és a protestans vallásu *Forqách Zsigmond* személyében. De Bocskay sejtve Mátyás tartózkodásának okát, kijelentette, hogy csak úgy tanácskozik velök, ha a király nevében jönnek; mert csak a király segíthet a haza baján, mivel az ő önkényes rendeletei döntötték veszedelembe a nemzetet.²⁾

A követek eredménytelenül tértek vissza. Azalatt Bocskay tekintélye hatalmasan növekedett. Az erdélyiek 1605 február havában fejedelmökké választották, mi által az egész forradalom nagyobb jelentőséget nyert. Még nagyobb hatása lett Bocskay azon intézkedésének, hogy — miután huszontkét magyar vármegye tényleg kezében volt, — március végén kelt körlevelével közönséges országgyűlésre hívta össze Magyarország rendeit *ápril 17-re Szerencsre*.

¹⁾ *Kovachich* Supplem. ad Vestigia Comitiorum. III. 329. l.

²⁾ Jellemző, hogy Rudolf egy a német fejedelmekhez intézett iratában tagadta, mintha ő a kassai templomot erőszakkal vette volna el; állítja, hogy

E körlevél Bocskay forradalmi proclamációjának tekinthető, a mennyiben ebben hívja fel a nemzetet polgári és vallási szabadságának visszaszerzésére. «Ugy hiszem — ugymond — tudjátok, hogy Magyarország, e mi kedves hazánk, mily sulyos csapásokat szenvedett a közelebbi években általában ugyan az idegenektől, különösen pedig a németektől. Hogy mily sulyos veszélyek fenyegették ezek részéről mind személyünket, mind vagyónkat, annyira, hogy nemcsak vagyónk raboltatott meg a legigazságtalanabb módokon, hanem *lelkiismeretünk, vallásos meggyőződésünk sem volt bátorságban*, a miről pedig csak istennek tartozunk számot adni. A nemesség, e sulyos elnyomattatás által gyötörtetve, midőn a legközelebbi pozsonyi országgyűlésen együtt volt, mintegy sejtve a történendőket, nem mulasztotta el nyíltan kifejezni érzelmeit, és azt, hogy szilárdan meg fog maradni azon vallásban, a melyet eddig mind titkon, mind nyíltan lelke teljes meggyőződésével vallott; és hogy ha ebben bárkitől meggátoltatnék, védeni fogja magát egész erejével. És ámbár ezen igazságos és méltányos elhatározás megérdemelte volna, hogy mindenki által tiszteletben tartassék s erőben hagyassék: nemcsak semmit nem használt, sőt épen ebből vett a császár magának alkalmat arra, hogy az országgyűlési határozatokhoz, a rendek tudta nélkül, saját hatalmával egy pótcikket, s ha az isten is úgy akarná, törvényt ragaszson, olyat, a melyet egy szabad népnek megtűrni nem szabad; a mely ha törvényt né lehetne, mind lelkiismereti szabadságunk, mind életünk minden pereben veszélyben forogna. Meggyőződhettek ennek igazsága felől a császár kassai generalisának Barbianónak feleletéből, melyet midőn a gálszécsi gyűlésből hozzáküldött követek által kértetek a vallásszabadság oltalmára, adott, mondván: *megparancsolta neki a császár, hogy mind vallásunknak, mind minden szabadságunknak ressen véget még akkor is, ha ezt mindnyájunk végpusztulásával érhetné el*. Barbiano e kegyetlen rendeletet először is rajtam akarta végrehajtani, midőn némely váraimat elfoglalta, vagy ostrom alá fogta. E nagy igazságtalanság, sőt végső szükség által kényszerítetve, védelmeztem magamat úgy és oly eszközökkel, a hogy és a melyekkel védhettem, hogy mind magamon, mind rajtatok segíteni tudjak. Mely törekvésemet Isten segélyével, mily siker koronázta

azt az 1604-ki országgyűlés ítélte oda az egri káptalannak! Lőcsei levéltárban meg van az egész irat.

eddig, úgy hiszem tudjátok. És noha nagyon valószínű, hogy a már kitört zavarokban mind a németektől, mind a rabló hajduktól sokat fogtok még szenvedni: meg kell gondolnotok, hogy szabadságunkért, sőt fenmaradásunkért tünni kell ezeket, míg majd jobb napok fognak reánk viradni. Hogy pedig ezen bajok ellen minél sikeresebben védhessük magunkat, hogy az összes magyar nép erejével egyesíthessük a magunkét, szükség, hogy gyűljünk össze tanácskozni a felől, *miként állíthatjuk vissza vallásos és politikai szabadságunkat a régi állapotra, s miként szerezhettünk magunknak nyugalmat az idegenek kiűzése által.* Ugy hiszem, minden egyebet mellőzni kell most, s más alkalmas időre halasztani. Fölhivlak tehát benneteket, hogy folyó évi április 17-re *jőjjetek Szerencsre*, s határozatok azok felől, a miket kedves hazánk megmaradására nézve hasznosaknak vélték. Azokkal pedig, a kik ez üdvös intéseinknek, rendeleteinknek engedelmeskedni nem akarnak, s a kik elmaradásukkal a közjó ellenségeinek fogják mutatni magokat, mi történjék, mit kelljen azoknak mind személyére, mind jószágára nézve határozni, majd elvégezzük, ha egybegyűlendettünk.»¹⁾

Ezen lelkes felhívás következtében mind a magyarországi, mind az erdélyi urak, nemesek és városi követek nagy számban gyűltek össze Szerencsre. Csak a főpapi rend maradt távol, nem bizván a ref. vallásu vezér szerencséjében, kiről fennen hirdették, hogy nem is a vallási és politikai szabadság kivívására, hanem csak önérdékből fogott fegyvert ura és királya ellen.

Az ország többsége másként volt meggyőződve. A Bocskay felhívásában felemlegetett tények fölötti megbotránkozás oly nagy volt, hogy a rendek tömegesen siettek tanácskozni a felől, miként lehessen az ország politikai és vallási szabadságát visszaszerezni. Megjelentek Bihar, Külső-Szolnok, Szabolcs, Szathmár, Ugocsa, Máramaros, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Abaujvár, Torna, Borsod, Nyitra, Nógrád, Hont, Zólyom és még ezeken kívül két megnevezetlen vármegyeék követei.²⁾ Fájdalom, a követek neveit nem ismerjük. A főurak közül jelen voltak: Bethlen Gábor Hunyadmegye örökös főispánja, Dersffy Miklós, Mágocsi Ferenc, Széchy

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXVIII. 307—9. l.

²⁾ Podhradský József, Illésházy I. élete. Uj Magyar Múzeum 1876. évf. 311. lap.

György, Nyáry Pál, Dessewffy János, Homonnai Bálint Zemplénmegye főispánja és Kátay Mihály.

Az egybegyült rendeket a tömérdék szerencsétlenség, zsarolás és zaklattatás egyetértésre hozta. Egy zászló alá sorakoztak, melyen a szűz Mária képe helyett ez volt írva: »Isten velünk, ki ellenünk?» Magasztos lelkesedéssel énekelték mindenfelé Luthernek hatalmas haredalát: »Erős várunk nekünk az isten!...» Mindenki el volt ragadtatva. A véleménykülönbség eltűnt, mert mindenki a közös veszedelem elhárítására törekedett.

A vallás ügyében egyértelműleg azt határozták, hogy a róm. katolikus, az ágostai és helvét hitvallás egyiránt szabad legyen, de a mellett minden más felekezetet kizártak, világosan kijelentvén, hogy ezen kívül egy vallás se türessék meg.¹⁾

A fenmaradt szerencsi végzések között, melyek leginkább egyes várak és városok birtoklásáról, visszafoglalásáról, katonaság megfékezéséről, hűtlenek megbüntetéséről stb. szólnak, találjuk azt is, hogy az urak és nemesek házaiba és az egyháziak birtokára való szállás (condescensio) eltiltatik; továbbá, hogy a predikátoroknak a negyede és tizedek a régi szokás szerint továbbra is fizetessenek. Szigorú határozat hozatott a templomok, egyházak kirablóira, tudniillik: hogy azok személyválogatás nélkül megégettessenek.²⁾ Bocskay Magyarország és Erdély fejedelmévé kiáltatott ki. Homonnay Bálint és Széchy György főhadvezérekké, Kátay Mihály kancellárrá választottak. Végezték továbbá azt is, hogy a török segínye kikérendő s a győzedelmesen megkezdett háború tovább folytatandó . . . Az erdélyiekhez külön átíratot bocsátottak, melyben kiemelik, hogy »a német nemzetiségnek kegyetlen igáját» eddig is kedvetlenül viselték, s most fegyverrel kívánják azt lerázni nyakukról s az »aranyból is drágább szabagságra» térni. Tudatják velök, hogy Bocskayt a Barbianus által méltatlanul üldözött férfit, »régii szokott libera electio szerint» fejedelmökké választották; s egyuttal kéri az erdélyi rendeket, hogy csatlakozzanak hozzájuk ügyüknek kö-

¹⁾ Religionis professio libera cuilibet concessa, sic tamen, ne qua praeter rom. catholicam august. et helv. confess. admitteretur. *Szirmay. Notitia Historica Comitatus Zemplén* 113. l. *Katona XXVIII.* 310. l.

²⁾ Ecclesiarum sive Templorum eruitores quicunque illi sint, comburantur. L. az 1605. ápril 20-án bezárt szerencsi gyűlés végzéseit az orsz. levéltárban.

zós megvédelmezésére. «Mivelhogy penig értettük — mondja az átirat, — hogy t. i. kegyelmek is lerázván magáról annak az kegyetlen (német) nemzetségnek igáját, ugyanezen akaratból választotta legyen ü felségét (t. i. Bocskayt) fejedelmeknek és uroknak, azon az uristennek nem győzünk elég hálákat adnia, örvendezvén azon, hogy kegyelmek nemes országával össze, kik ezelőtt való esztendőekben külömb fejedelemség alatt voltunk vettelve, most együvé hozott bennünket és magunk nemzetéből kedves fejedelmet adott közinkbe, kegyelmeket kérjük szeretettel, mint mi nekünk jó urainkat, atyánkfiait, hogy kegyelmek abban az jó akaratan, fejedelmünkhöz ü felségéhez, mihozzánk is országostul maradjon fottig meg: sőt az kik kevesen még római császárhoz vonnának is, azokat is mind szép szavaival, mind egyébképen vonjon ü felsége hívsége alá, hogy immár lehessünk egy membromok, ez kevés magyar nemzetségnek reliquiái, szerethessük egymást, örvendezvén szép szabadságunknak, nemkülömben mint az rekeszből kiszaladott madarak: kérvén is arra kegyelmeket, hogy elkezdett dolgainkban mind szép hadaival, mind egyébképen kegyelmek legyen mellettünk. Mitőlünk viszont ha a szűksig úgy kívánja, kegyelmek minden időben azt várja, hogy így szep egyenességünk által romlott országink épülhessenek, szabadságunk ujulhasson, és minden szomorúságunk forduljon bekességés örömrre».

Ezen átirat kihirdetése végett Gyulaffi László, mint fejedelmi helytartó, május 8-ra Maros-Vásárhelyre hívta össze az erdélyi rendeket. Bocskay pedig a szerencsi gyűlés után Kassára térvén vissza, a hadjárat folytatásához látott; s hogy a hadjáratnak minél biztosabb eredménye legyen, felszólította a morvákat és silézeket, hogy hozzá való csatlakozásuk által igyekezzenek országuk és vallásuk szabadságát biztosítani. Ugyanekkor egy kiáltványt bocsátott ki Európa fejedelmeihez, melyben fegyverfogásának okait és célját részletesen előadja.¹⁾

¹⁾ Horváth M. Magy. T. III. 397. l.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A bécsi béke és annak törvénybe iktatása.

(1605—1608.)

I.

Mátyás főherceg újra sürgeti a békét. — Illésházyt a béke közvetítőjéül hívja fel. — A kassai tanácskozmány július elején; — a kir. követek jelentése. — Meggyesi országgyűlés. — A török szultán koronát ad Bocskynak. — A korponai országgyűlés november közepén; — annak végzése.

Mátyás látván, hogy kedélykórságba sülyedt bátyját a legnagyobb veszély sem képes fölrázni fásultságából, azon törekedett, hogy legalább nemzetségének uralmát biztosítsa Magyarországon. Több levélben élénk színekkel festette Rudolfnak az ország helyzetét, Bocskaynak hódításait; s midőn ez nem használt, Miksa, Ferdinánd és Ernő főhercegekkel együttesen tett felterjesztéseket, komolyan figyelmeztetvén őt, hogy Magyarország örökségképen szállt az egész uralkodó házra, s azt nem lehet az ő tetszése szerint veszélybe dönteni. Ha — ugymondanak — ő felsége kevésre becsüli a maga javát és méltóságát, ők nem hajlandók a magokét ő felsége hanyagsága miatt kockáztatni és el vannak határozva a magok s a család javát komolyabban is eszközölni. De Rudolf rossz néven vette az ilyen figyelmeztetéseket, s határozottan visszautasította azokat.

Ily körülmények között Mátyás a család érdekeinek szempontjából is békét óhajtván, oly férfit után látott, a ki mint közbenjáró, elég ügyességgel és tekintéllyel, de egyuttal népszerűséggel is birjon Magyarországon.

Ilyennek találta a még folyvást Krakkóban tartózkodó száműzött Illésházy Istvánt, a ki mint protestans vallású férfit nagy figyelemmel kísérte a mozgalom fejlődését. Mint száműzött köztisztviselő tárgya volt a Bocskay-pártnál is. Maga Bocskay azon törekedett, hogy

a maga részére nyerje őt, mivel tudta, hogy a köznemesség előtt nagy tekintéllyel bír. — Mátyás még *május végén* felszólította Illésházyt, jöjjön át Bécsbe, hogy vele a béke feltételeiről tanácskozhassék; egyuttal menvedet is küldött nekie. Illésházy elvállalta a közvetítői szerepet; először azért, mert őszintén óhajtott a békét, másodszor azért is, mert így biztos kilátása lett elkobzott javainak visszaszerzésére. Még Krakkóból kezdett levelezni Bocskayval a béke ügyében.¹⁾

Midőn juliusban visszatért az országba, Bocskaytól kincstárnokká s a dunamelléki megyék főkapitányává neveztetett ki; mibe Mátyás is készséggel beleegyezett, csak hogy a békét létrehozhasa. Illésházyt kívül *Thurzó György* és *Forgách Zsigmond* is fel valónak szólítva Mátyás által, hogy Bocskayt és pártját a békére hajlítsák.

Junius 30-kán *Thurzó György*, ki állhatatosan Rudolf pártján maradt, *Dersffyvel*, *Nyáry Pállal*, *Thurzó Miklós* és *Dóczy Istvánnal* utra indult *Kassa felé*, hol a tanácskozás tartandó vala. Már ekkor *Forgács* és *Náprághy* Bocskaynak hintóján 100 díszlovas kíséretében bevonultak volt Kassára, hol a fejedelem által nyájasan fogadtattak.

A követek *Julius* elsején tartott értekezleten nem akarták előmutatni megbízó leveleiket; de mivel Bocskay határozottan kijelentette, hogy ő ismervén a királyi udvar eselszövényeit, mindaddig egy szót sem tesz a békealkudozásokról, míg megbízó levelöket nem látja, másnap csakugyan előmutatták. *Jul. 3-kán* *Thurzó* is megérkezett társaival; s az előre küldött *Nyáry Pál* társuknak Bocskayhoz való pártolása miatt meglepetve, *4-kén* nem kis félelem közt ment *Dersffyvel* Bocskay palotájába. De a fejedelem barátságosan fogadta őket, maga mellé asztalához ültetve, kezdett a béke feltételeiről beszélni.

Thurzó az ország pusztulását emlegette, míg Bocskay azt állítja, hogy e háboru a vallás és haza szabadságának kivívásáért folytatott. *Thurzó* tovább is festette a háboru veszélyeit, állítván, hogy e mozgalom a haza bukását vonandja maga után; először, mert a belháboru a legveszélyesebb; másodszor, mert a török az ily zavarokat terjeszkedésre használja fel; harmadszor, a törvényes király ellen felkelőket az isten meg szokta büntetni; negyedszer, kérdztesse nek meg a protestans papok, kikkel még a török sem eselekedte volna

¹⁾ *Majláth*, Gesch. der Magyaren IV. k. jegyz. — *Szalay*, Magyarország. Tört. IV. 475. l.

azt, a mit a hajduk. Ezek ugyanis őket megverték, a templomokat kirabolták, a sírköveket összetörték stb., ötödször, az ország szabadsága oly irtózatosan megzavartatott, hogy a lakosság javai elraboltnak, lakhelyeik fölégettetnek, magok agyonveretnek, nejeik megszeplősítettnek. Végre, hogy az ország megmentését sem a töröktől, sem a tatároktól, sem a hajduktól várni nem lehet, mert csak Pozsony- és Nyitramegyében több mint 300 falut perzseltek fel; és így ezen belháboru nem az ország megmentését, hanem inkább elveszését vonandja maga után. Arra kérte tehát Bocskayt, fordítsa el e bajt az országtól, és urát a királyt kiengesztelni igyekezzék. Ily hangon beszélt Thurzó más napokon is, védve az udvart; többek között még azt állítá, hogy a királynak hatalmában állana, ha akarná, a mozgalmat fegyverrel is lecsillapítani; de veleszületett kegyelmességénél fogva a keresztyén vér ontását — *mint legkeresztyénibb fejedelem!* — kerülni akarván, békés uton óhajtáná a bajt megorvosolni. Hasonlóan beszéltek Forgách és Náprághy is jul. 6-ki értekezletükön. De a fejedelem mindezekre ügyesen megfelelt. Mindenek fölött a haza és lelkiismeret szabadságának sérelmeire hivatkozva, elmondá, miszerint ő nem vala okozója ezen háborunak; ő csak az élete ellen agyarkodó, jószágaira áhító s az országot és a prot. vallást háborgató Belgiojoso ellen kezdett kénytelen-kelletlen harcot; a keresztyénség előtt tudva van, hogy ő keresztyén vért ontani nem akar, sőt az eddig kiontottat is nagyon sajnálja; most is a legnagyobb tisztelettel viselkedik a háromszor megkoronázott király irányában, s kész mielőbb méltányos feltételek alatt békét kötni. Hogy pedig a királylyal, illetőleg az udvarral, levelezni nem akar, annak oka az, mert fél, hogy úgy járhatna, mint I. és II. János király, kiknek bizalmas hangon irt leveleit, hogy a török előtt gyanuba hozzák őket, ezeknek elárulták.

Ezen tárgyalások folyama alatt Dersffy Miklós, Thurzó Miklós és Dócy István is Bocskay részére esküdtek, mi nagyon lehangolta Thurzó Györgyöt, de azért folytatta az alkudozásokat, jöllehet csekély eredménynyel.

Jul. 17-kén Kassára érkezett Illésházy István is, kit a fejedelem szintén nagy kitüntetéssel fogadott, s miután a dolgok állását közölte volna vele, a már visszatérőben levő kir. követeknek adott válaszát némely tételeiben szelidítette.

Thurzó György már ekkor visszatért jószágaira, hol a többi követeket bevárva, átadta nekik jelentését, hogy azt Mátyás főherceg-

hez vigyék Bécsbe. Ezen jelentés, ¹⁾ valamint Forgács Zs. és Pogrányi B. jelentése is, ²⁾ a legmelegebb szavakkal ajánlották a főhercegnek a Bocskayval kötendő békét; mentegették továbbá magokat, hogy Kassáról a főherceget nem tudósították; körül valának ott zárva — mondák — s minden levelöket elfogták és Bocskayhoz vitték; így tettek a főherceg levelével is, melyet Illésházy István által küldött nekik, ezt azonban Bocskay sértetlenül adta kezökbe. Jelenték továbbá, Bocskay iratában némely méltánytalan kívánságok vannak: azonban ezekre nézve maga is kijelentette, mikép csak azért követel méltánytalanságokat is, hogy az igazságosakat megnyerhesse. Így ők reménylik, hogy ha a főherceg a béke létesítésére igyekezik, méltányosabb feltételek várhatók Bocskaytól, a ki különben megbizta őket, hogy élő szóval még a következőket adják Mátyás tudtára:

Magyarország rendjeinek nagyobb része nem eselszövény vagy kényszer által, hanem azon szeretetből választotta őt fejedelommé, melylyel ő irántok viseltetik és a melylyel magára vállalta vallásuknak, szabadságuknak védelmezését. Ugy hiszi, hogy midőn isten őt a méltóságra segítette, azt el nem utasíthatja; kívánja tehát, hogy a király méltóztassék őt fejedelommé nevezni. Bizonyára nem lesz ő felsége kegyelméhez illetlen, ha Magyarország visszaadásáért Erdélyt a Tiszáig neki adományozandja, legalább azon okból, hogy hiveit ezen vidékekről elvihesse és ott elégíthesse ki; mert másképen nem lehet, hogy az oly kipusztított Erdélyből tisztességesen megélhessen. Könnyörög tehát, hogy ő felsége ne bosszankodjék e dologért, mint hogy e kívánalmakra őt a szükség kényszeríti, hogy nagyobb bajokat háritson el. Ellenben — a mit épen nem remél — ha ő felsége e méltányos békefeltételeket el nem fogadná, s fegyverrel akarna elégtételt szerezni: akkor ő nem tehet mást, mint hogy Kassát a hozzá tartozó véghelyekkel együtt a töröknek átadja, és bevonul Erdélybe; ugyanis ő, a míg lehet, azon leend, hogy hivei romlását elhárítsa. Esedezik azért, hogy erre ne kényszeríttessék, és esedezik, hogy ő felsége a közcsendet és békét tekintve, fogadja el az általa előterjesztett felté-

¹⁾ *Thurzó György* jelentése Likaváról keltezve jul. 20-káról Mátyás főherceghez, a magy. akad. levéltárában.

²⁾ *Forgács* és *Pogrányi* jelentése Mátyás főherceghez aug. 3-káról van keltezve. Ebben részletesen szólnak a Bocskayval jul. 1., 2., 5. és köv. napokon folytatott alkudozásokról. Együttal közlik a jul. 2-kán Bocskayhoz benyújtott pontozatokat. Eredetije a magy. akad. levéltárában.

teleket, melyek közül némelyeket az ország, másokat a vallásszabadság és lelkiismeret, ismét másokat a kor szüksége követel. Ha tehát ő felsége békét akar vele kötni, adja át neki Erdélyt azon részekkel együtt, melyeket Báthory Zsigmond birt, hasonló joggal; aztán ő is mindent visszabocsát és ő felségének hűséget esküszik, s megfogadja, hogy Magyarország hűbérese leend. Sőt igéri, hogy a bécsi udvart a törökkel is kibékíti.

Végre a kir. követek jelentésökben még azon okokat is előterjesztették, a melyek felhozásával Bocskayt méltányosabb feltételekre birták. ¹⁾

Mátyás főherceg, hogy e feltételekről tanácskozzék, Thurzó Györgyöt is *Bécsbe* hivatta, a ki Csáky Istvánt levélben kérte (aug. 9-kén), hogy urát, az akkor már Erdélybe utazott fejedelmet rábeszélni igyekezzék a békére. Ő maga is irt Bocskaynak ily értelmű levelet Enyedre. ²⁾ Az alatt oly feltételeket tett, melyek biztos kilátást nyújtottak a békére. ³⁾

Bocskay *augusztus derekán országgyűlést kívánt tartani Kolozsvárott*; meg is jelent s bevonulása fényes volt; de alig tett néhány intézkedést a megnyitásra, midőn a székelyek és szászok kívánatára az *országgyűlést áttette Meggyesre*, hol újra mind a három nemzet fejedelemmé kiáltotta ki. Ezen felette fontos, a három erdélyi nemzetet együvé forrasztó gyűlésen a hadi és közigazgatási kérdések mellett a vallás ügyében is történt intézkedés, biztosítván mindenkinek vallása szabad gyakorlatát. ⁴⁾

Innét, miután Rákócy Zsigmondot Erdély kormányzójává és

¹⁾ *Ráth Károly* eredeti okmányok szerint közli azokat is 17 pontban. Századok. I. 331. s k. l.

²⁾ Bocskay maga óhajtotta a békét. Erre vonatkozólag ezt írja szept. 4-dikéről Illésházynek: «Az követek, sem penig Pográny uram még mi hozánk le nem érkezett; de ha eljömnek, a mint hogy várjuk is őket, *mi minden időben az jó istenes békességhez inkább* ragaszkodunk, hogysem a visszavonáshoz, kiről minden elhárítást és akaratunkat kegyelmei bőségesen eszébe vehette nálunk létében . . . Közli *Szilágyi S.* a Tört. Tár. 1878-ki foly. 20. l.

³⁾ Illésházy e feltételekről ezt írja Bocskaynak szept. 8-káról: «Forgács Sigmond uram érkezék az válaszszal, az kit az fölséged és az ország kívánságára adott ő felsége (a főherceg). Megolvastam az választot, csak értség igaz szívével, megalkudhatnánk az mint látom . . . Az mi az fölséged szövénye ki-elégítését illeti, gondolom abból is előbb mennek még, de fölséged az közön-séges megmaradásra *es az békességre* legyen inkább intentus, hogy nem maga javára. U. o. 21. l.

⁴⁾ E gyűlésnek végzéseit, illetőleg a törvény szövegét nem ismerjük; de szellemét könnyű kitalálni.

generálisává nevezte volna ki, sietett Magyarországba, hol Illésházy és a békében fáradozó más hazafiak nehezen várták.¹⁾ Októberben már Sárospatakon volt, honnét 23-káról kelt körlevelében felhívta a rendeket, hogy jöjjenek táborába országgyűlést tartani.²⁾ Maga sem tudta voltaképen, hogy hol kellene a gyűlést megtartani, s e részben Illésházy és Homonnay tanácsát kérte ki.³⁾ Későbbben, úgy látszik, ezek tanácsára nem akarván a rendeket szabad ég alatt tartani,⁴⁾ *Korpona* városát tűzte ki a tanácskozmány helyéül, hova nov. 16-kán ő maga is megjelent.

E közben nagy kitüntetésben részesítette őt a török császár. Ugyanis november 10-kén találkozott a Rákoson Solla Mohameddel, ki a szultán nevében értékes kardot kötött oldalára, királyi pálcát adott a kezébe és koronát tett a fejére, Bocskay levette fejéről a koronát, s azon nyilatkozattal nyujtá azt át Széchy Györgynek, hogy ajándékol szívesen fogadja, de csak barátság és nem királyság jeléül; mert Magyarország törvényei szerint nem szabad másnak koronát viselni, míg él a törvényesen megkoronázott király. «Tanuúl hivlak fel benneteket — folytatá tanácsosaihoz fordulva — hogy e korona elfogadása által nem akarok a nemzet szabadságán s a rendek jogán esorbát ütni, melyeknek védelmére nyultam fegyverhez.» Ezen jellemző nyilatkozat után Jenőt és Lippát a törökök engedvén át, sietett Korponára, hol nov. 16-kán már tekintélyes számban gyülekeztek volt össze a rendek, a béke feltételei felett tanácskozendók.

November 17-kén nyitattott meg a gyűlés. Harmad napra megjelentek Mátyás küldöttei is, Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek,

¹⁾ Illésházy levele szept. 31-kéről. U. o. 23. lap.

²⁾ *Korpona városához* intézett meghívó levelét közli Csery J. Korpona városának ismertetésében. Győri Tört. Füüz. II. 325. Thurzó Györgyhöz szóló meghívó eredetije található a Magy. Akad. levéltárában, honnét közölte Szi-lágyi S. a Tört. Tár 1878. évf. 29. lapján.

³⁾ *Illésházyhoz okt. 20-kán* kelt levelében azt írja, hogy a vármegyéket, urakat és főrendeket gyűlésre hívta, de melynek sem helyét, sem napját nem jelölte meg, csak azt rendelte, hogy mellette legyenek a rendek «valahol ott fen az gyűlést celebráltatnunk szükséges lészen okvetlen akkor compareáljanak. Kikről kegyelmed Homonnay Bálint urammal egyenlő értelemből szükség, hogy végezzen oly bizonyos helyet, hol lehetnének szömben kegyelme-tekkel és hol lehetne legalkalmasabb helyen végezésünk az közönséges jóról. — Tört. Tár. 1878. 27. l.

⁴⁾ *A löcsei kötet írja*: «Die Abgesandten, die von einen oder andern Ortt abgefertigt worden Gott zu danken haben, das die Zusammenkunft noch so an ein ziemlichen Ortt geordnet worden, und nicht in freyen Feldt beschehen.

kik előterjesztették a főherceg feleletét, melyet az a fentebb említett Bocskay-féle feltételekre adott. Bocskay ugyanis 15 pontban foglalta volt össze feltételeit, melyek a főherceg feleleteivel együtt itt következnek:

I. Elsőben kívánja a magyar nemzet, hogy ő felsége minden várban, városban, falun és mindenütt egész Magyarországon szabad vallásában mindenkit megtartson és abban senkit is meg ne háborítson. A Lajos király decretumából pedig a két törvénycikk a lutheránusok megégettetéséről, — az 1604-ki törvényekből az utolsó cikk (a 22-dik) kitöröltesék és megsemmisíttessék.

Erre a főherceg felelete: Ő felsége, miként ezelőtt, ugy ezután sem fog senkit háborgatni vallása gyakorlatában, hanem kit-kit megtart a maga hitiben.

II A kötendő béke magyarok, németek és törökök között egyszerre tárgyalassék; az alatt pedig fegyverszünet legyen. — Felelet: A békét és a fegyverszünetet a király nem ellenzi, de az ország biztosíttassék, hogy ha a törökkel való béke létre nem jöhetne, a magyar nemzet segítse a németet.

III. Az ország kormányzására választassék nádorispány az alkotmány értelmében. — Felelet: E tárgy a jövő országgyűlésre való.

IV. A szent korona Pozsonyban őriztessék. — Felelet: A háboru miatt nem lehet; de ő felsége gondot visel reá, hogy el ne vesszen.

V. A kamara, mint a legfőbb bajok forrása, töröltessék el, és legyen kincstárnok, kinek az ország jövedelmére és kiadására gondja legyen, és arról számoljon. — Felelet: A kamarai visszaéléseket meg fogja szüntetni a császár.

VI. A címzetes püspökök, kiknek ekklesiájok nincs, se egyházi, se világi hivatalt ne viseljenek; ők imádkozzanak a fejedelmekért és a népért, mely világi javakkal látja el őket. Felelet: Az nem méltó kívánság, hogy a régi sz. királyok idejebeli szokás, mely szerint a papi rend az első, eltöröltessék.

VII. A szent szék szünjék meg, és a címzetes püspököknek a tanácsban helye s a törvénykezésben szavazata ne

legyen. Mert bizonyos, hogy némely püspököt csak azért ültetik a tanácsba, hogy szavazzon, ki nem nézvén sem istenét, sem jó lelkiösmeretét, sem az ország törvényét, kevés ajándékért törvény és szabadság ellen szavazott, s oly dolgokban is ítelt, melyek nem az ő illetékességéhez tartoznak; azért töröltessék el. — Felelet: A szent szék különbözik a világi törvényszéktől, azért fentartandó.

VIII. A jezsuiták örökre száműzessenek az országból, mert Erdélyt is azok fordították fel hamisságokkal. — Felelet: A jövő országgyűlésre halasztatik.

IX. Idegenek és hazafiúsítottak a harmadik nemzedékig az országban hivatalt ne viselhessenek, a vitélő rend is magyar legyen. — Felelet: A király erre nem adhatja meg-egyeződését.

X. Magyarország csak magyar tanács által kormányoztassék; idegenek ne neveztessenek ki a végházakba. — Felelet: Az első megadatik; de német hadak is lehessenek a végházakban.

XI. Hogy a császár személyesen jelenjék meg az országgyűléseken. — Felelet: Sok dolga miatt a császár ezt nem teheti; különben Mátyás főherceg, ki jól kormányoz, több hálát várt a magyaroktól.

XII. Azok, kik felségsértéssel vádoltatnak, csak hazai törvényszék által fogassanak perbe; kiknek jószágai elvételtek, azoknak ő felsége adja vissza. — Felelet: Az első ellen nincs kifogás, a másodikra nem emlékszik ő felsége.

XIII. Tökéletes amnestia hirdettessék azoknak, a kik a jelen mozgalomban részt vettek. — Felelet: Ha ezután hivek lesznek és erre esküt tesznek.

XIV. Bocskay adományai erősíttessenek meg. — Felelet: Nem méltó kívánság.

XV. A jövő országgyűlésen minden sérelmek orvosoltassanak. — Felelet: Ő felsége kész a magyarok szabadságait és törvényeit megtartani.¹⁾

¹⁾ *Sinai*: Sylloge actorum Publicorum Pacificationis Viennensis, 1—6. lap. *Ribini*: Memor. Aug. Conf. I. 341. *Katona*: Hist. Crit. 451. *Horváth*: M. III. 407. *Szalay*: IV. 480. I.

Ezen pontokon kívül, melyek a rendek elé voltak terjesztve, voltak még mások is, melyek azonban csak Bocskay személyére vonatkozván, csakis ő vele voltak megbeszélendők. Forgáchnak ezekre vonatkozólag az volt az utasítása, hogy Bocskayt négy szem között figyelmeztesse azon jótéteményekre, melyekkel a király egykor elhalmozta; továbbá figyelmeztesse arra is, hogy a birodalmi fejedelmektől hiába vár segílyt, ha a török szövetségtől el nem áll. A király szívesen kikerüli a háborút, s kész a személyére vonatkozó kívánságait teljesíteni a következő módosítással: Erdélyt birja élethossziglan, de a rendek előtt esküdjék hűséget a magyar királynak, és hódolata jeléül évenként illő ajándékkal kedveskedjék s fogadja el mindazon feltételeket, melyek az előterjesztett királyi válaszban foglaltatnak.¹⁾

Ennél azonban fontosabb volt Forgáchnak azon nyilatkozata, melyet küldője nevében a rendek előtt tett a szóban forgó tizenöt pontra nézve. Ugyanis általános kifejezésekben kijelenté, hogy az első pontban foglalt *vallásszabadságról*, azonkívül a nádorválasztásról, a kamaráról és a rendek egyéb kívánságairól hozandó határozatokban kész megegyezni. A rendek ezt általános helyesléssel, sőt lelkesedéssel fogadták. Remélni kezdték, hogy az egyezés a többi pontokra nézve is még e gyűlésen fog létrejönni.

Azonban e remény nem valósult. Ugyanis a részletek tárgyalásánál váratlan nehézségek merültek fel, a mennyiben a király küldöttei igen kényes természetű személyi és tárgyi nehézségeket gördítettek a szépen folyó tanácskozás elébe. Forgách november 24-kén kijelentette például, hogy seregeit a király mindaddig, míg a törökkel is meg nem köttetik a béke, el nem bocsáthatja. Kivánta, hogy a kamarai tisztek hivatalaik további betölthetése végett lakhelyeikre szabadon visszatérhessenek, az elvett birtokok azonnal visszaadassanak stb.

A rendek úgy voltak meggyőződve, hogy nem a királynak, hanem nekik van okuk visszaélésekről, birtokvisszaadásokról beszélni; s ennél fogva zajongva, az ilyen kívánságokat határozottan visszautasították. Okaikat aztán bővebben kifejtván, írásba foglalták. A *valást illető első pontra* nézve ugyan örömmel fogadták a kir. biztos azon kijelentését, miszerint általánosságban kész elfogadni a szabadság elvét. De ők azt is részletezni akarták, hogy minden félreértés elhárít-

¹⁾ Pray: Historia Regum Hung. III. 238.

tassék. Az eddigi tapasztalatok bizonyították, hogy épen az általánosságban kimondott szavak különböző magyarázata adott okot a versengésre. Ennélfogva erőlesen sürgetik, hogy a római, ágostai és helvetiai hitvallásu keresztyének vallásuk gyakorlatában egyenjogúak legyenek; mert — úgy mondják — ismeretes Mátyás főhercegnek a császár nevében kiadott azon parancsolata, melyben azt rendeli, hogy a kassai templom elvétessék a lutheránusoktól s a lelkészek elűzessenek. Ezért kívánják most a rendek, hogy a tizenhárom és más városokban beszűntetett protestans vallásgyakorlat visszaállíttassék; a lutheránusok ellen Lajos korában hozott törvények és az 1604-ki országgyűlési törvények közé iktatott XXII-dik törvénycikkely — melyet ő felsége «*proprio motu*» irt oda, eltöröltessék. Ragaszkodnak a többi oly feltételekhez is, melyeknek teljesítése nélkül a béke helyre nem állítható. Különösen a jezsuiták eltörlését és elűzetését sürgetik, mert ezek okoznak legtöbb bajt; kívánják, hogy ő felsége szüntesse meg azon jogait, melyekkel a törvény ellenére felruházta őket. A hivatalokra nézve azt is kívánják a rendek, hogy ő felségének «ne csak a pápista renden való emberekre legyen tekinteti, hanem az evangélikusokra is egyaránt».

Elismerik Mátyás főherceg érdemeit; de azért kívánják, hogy ő felsége látogassa meg az országot. Ujjonnan sürgetik, hogy senki hazai törvényszék ítélete nélkül ne büntetessék; elpanaszolják, hogy Illésházy Istvánnak jószágait törvénytelenül foglalta le a kamara, ugyszintén Dobó Ferenc, Homonnay György, Dersffy Miklós és Ferenc birtokaival is igaztalanul bántak. Némely szabad városoknak, mint Kassának is, törvénytelenül minden jószágait, jövedelmeivel együtt elvették, mit ő felsége a régibb királyoktól adott jogok ellenére nem cselekedhetett volna, mert a szabad városok nem oly birtokai a magyar királynak, mint a falvak a földesuraknak. Többet is felhozhatnának, de nem akarják; hanem kérik ő felségét, hogy ezen-tul kimélje meg az országot hasonló törvényteleniségektől. Csudálkoznak, hogy ő felsége nem emlékezik miben bántotta volna meg szabadságukat, s emlékeztetül felhordanak sok példát, hogy belássa, miként követeléseik nem méltánytalanok.

Bocskay személyére vonatkozólag kívánják, hogy Erdély örökös fejedelmének ismertessék; a tiszai részek is Erdélyhez kapcsolttassanak; ha a töröktől megtámadtatnék, pénzzel, haddal segítettessék.

Ez volt a korponai gyűlés kívánsága. Látni való, hogy még

igen nagy különbség van a két fél kívánságai között. De mindezeket talán ki lehetett volna egyenliteni, ha Rudolf teljes őszinteséggel akarta volna a békét. De ő még mindig azzal ábrándozott, hogy ellenfelét egy szerencsés politikai változás folytán megsemmisítheti. Még mindig azon hisztemben volt, hogy az egész bajt csak a protestansok okozták, s ezek elnyomásával önként helyre fog állani a béke. Ezért titokban mindenféle segítséget keresett. Még a korponai tanácskozások alatt kisült, hogy ő titokban a budai basával kezdett alkudozni, állítván, hogy Bocskayval ¹⁾ már kibékült. ²⁾ Ezen fogása azonban rosszul ütött ki, mert Ali basa tudósította Bocskayt az egész cselszövényről.

Minthogy tehát hiányzott az őszinteség és jóakarát, nagyon természetes, hogy a békealkudozások célra nem vezettek. A gyűlés tagjainak ingerültsége csak fokoztatott, és Forgách kénytelen volt belátni, hogy ura iránt a szenvedélyek napról-napra ingerültebbek, s Korponáról eltávozott. Csak hajszálon függött, hogy a békealkudozások teljesen fel nem bomlottak.

De ott volt Illésházy, a ki tekintélyének súlyát latba vetette. A béke szükséges voltának hangsúlyozása mellett kijelenté, hogy ő személyes közbenjárása által fogja a rendek kívánatainak elfogadását sürgetni a főhercegnél. Indítványozza, hogy a rendek válaszszerének melléje még egy pár tagot, a kikkel együtt Bécsbe menvén, a jó eredmény elérésében fáradozzék. A rendek *Apponyi Pált* választották, de miután ez a megbízást el nem fogadta, *Mladossevich Horváth Péter* küldetett ki.

¹⁾ Érdekes, hogy ez időben Bocskay a Krakkóban leánya lakodalmát ünneplő *Mária főhercegnének* husz akó magyar bort küldvén, egy hozzá intézett levelében többek között így nyilatkozik: «Isten a bizonyágom, hogy a fölkelésnek nem én vagyok az oka. Nyilvánvaló dolog, kik és mily alkalommal idézték azt elő. Mitsem óhajtok inkább, mint hogy ezen zavaroknak kedvező és tisztességes föltételek mellett kötendő béke által vége szakadjon.» — Aztán fölkeri, hogy a béke ügyét ő is hathatosan előmozdítani sziveskedjék. «Ez által — ugymond — Istennek kedves, a keresztyénségnek üdvös, engem pedig és a magyarokat örök hátlára kötelező szolgálatot fog tenni». *Fraknoi: A bécsi békekötés 1606-ban.* Győr. 1865. 18. l.

²⁾ *Sepsi Lackó Máté* krónikája, gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok. III. 65. l.: «Midőn Korponán az országgyűlésében a pacificatióknak conditionát és postulatumát disputálják: az idő alatt a császár tanácsa commissariusokat bocsat Komáromba, kik titkon elküldék Caesar Gált Budára Aly basához, hogy tractát indítson a magyarok nélkül a törökkel, és mindenféle ígéretekkel és adományokkal a törököt arra bírja, hogy a magyar nemzettel kötött frigyét elbontsa.

A rendek, mielőtt eloszlottak volna, a fentebb vázolt pontozatokon kívül még két emlékiratot dolgoztak ki; az egyiket a német birodalmi rendekhez, a másikat a lengyel királyhoz. Mind a kettőnek az volt a célja, hogy az említett fejedelmek kellőleg tájékozva legyenek a magyar rendek békés hajlamai felől, és hogy közbenjárásukkal Rudolfnál a béke visszaállításán dolgozzanak. ¹⁾

A korponai gyűlés eképen dec. 3-kán bezáratott.

II.

A bécsi tárgyalások megindulnak. — Rudolf küldötteinek magaviselete megnehezíti azok menetét. — Thurzó György véleménye. — Az 1606. febr. 9-ki megállapodások.

A korponai országgyűlés eloszlása után a béke nyugodtabb tárgyalhatása céljából fegyverszünet kötöttett Bocskay és Mátyás főherceg között.

Bocskay az általa elfoglalt részek ideiglenes birtokában maradt, mit a főpapság nehéz szívvél viselt azért, mert így az egyházi birtokoknak egy jelentékeny része Bocskay párthiveinek kezében maradt. E körülménynak az a jó oldala volt, hogy a főpapság hajlandó lett a békealkudozásokra, melyeknek sikerétől függött az elvett javak visszaszerzése.

Illésházy és Mladosserich, mint a korponai országgyűlés küldöttei, 1605. dec. utolsó napján nagy pompával vonultak be Bécs városába, ²⁾ hol Mátyás küldöttei várakoztak reájok.

Harmadnapon audientiát kaptak a főhercegnél; azután Trautson Pál falkensteini gróf látogatta meg őket, kíváncsnan megtudni Bocskay óhaját. Illésházy azt kívánta a fejedelem részére, a mit János király birt valaha Kassával együtt. Trautson ezt sokallta. ³⁾

Ezen előleges érintkezés után jan. 7-kén kezdődött a tárgyalás.

¹⁾ A német birodalmi rendek szintén elégedetlenek voltak Rudolffal, s helyette más császárt akartak választani. Illésházy ezt az alkalmat felhasználva 1606. jan. 3-kán sürgeti Bocskayt «hogy az istenért küldje fel az imperiorumba az irást, az kit Korponán irtak». Tört. Tár. 1878. 42. l.

²⁾ Illésházy írja Bocskaynak 1606. jan. 3-káról: Karácson után mindjárást másodnap, sz. István napján, Trencsinnből megindultunk és ide Bécsbe utolsó napján jutottunk ez hónap, szombaton, 50 lovas jó szerrel volt velünk, és hat szekér és koci; jó móddal jutottunk be elődig, csudálóink is voltak az utcákon német módra . . . Tört. Tár. 1878. évf. 42. l.

³⁾ Illésházy levele Bocskayhoz 1606. jan. 3-kán. Tört. Tár. 42. 43. l.

Jelen voltak: *Illésházy* István és *Mladosserich* Horváth Péter, *För-gách* Ferenc a nyitrai püspök, *Trautson* Pál, *Preiner* Sigfried, *Thurzó* György, *Réray* Péter, *Forgách* Zsigmond, *Gál* N., *Kremperger* Ulrik, *Loosdorf* Bernát, *Lippay* János, *Nagy* Mihály és két titkár, kiknek neve nincs feljegyezve. ¹⁾

Mátyás küldöttei szemrehányással kezdték a vitát. Nem a jelen helyzetből indultak ki, hanem a multat bolygatták, oly színben tün-tetvén fel a dolgot, mintha az ellenfél csak lázadókból állana, kik a király kegyelmére szorultak. Illésházy ezzel szemben a király és Básta erőszakosságait említette fel, melyek ellen a magyar törvény felha-talmazza a nemességet a fegyverfogásra. Majd a megbízó levél ellen volt kifogás, mire Illésházy kijelentette, hogy «ha nem akarnak meg-hinni, azon uton visszamegy, a kin jött». Végre Mátyás főherceg csil-lapította le a kitörőfélben levő vihart; az ő okossága szakította félbe a kölcsönös szemrehányásokat, melyek az általa óhajtott békét veszé-lyeztették. ²⁾ Bocskay is tudtára adatá a főhercegnek, hogy nem jó szívvel veszi a németek kihívó magaviseletét. — Mi — ugymond Illésházyhoz írott levelében jan. 9 kén — sem ide, sem amoda nem kapunk, noha volna módunk sokféle practikákban, hanem absque fraude et dolo egy igazsággal tractálunk ő felségekkel, azonképen ő felségek is kövessék csak az ingyenes utat, kiért istennek is jobb áldása lészen ügyekezetünkön. Mert ha ez szent szándékunknak ő felségek eszét akarják veszteni, mü okai nem leszünk semmiféle romlásnak.»

Mellőzve az Érsekújvár átengedése ügyében folyt vitát, valamint a junius 24-ig kiterjesztett fegyverszünet megkötése körüli alkudozások-at, csak azon válasz főpontjait emeljük ki, melyet Bocskay követei jan. 19-kén adtak Mátyás főherceg biztosainak iratára. Ebben a val-lásügyi pontot mellőzván, legnagyobb súlyt fektetnek arra, hogy «Magyarország ezentul csak magyarok által kormányoztassék». Ezen

¹⁾ *Illésházy levele* jan. 8-káról. U. o. 48. l. V. ö. Istvánffy XXXIV. 516. lap.

²⁾ *Illésházy* kiemelvén, hogy a törökkel való szövetségre csak a néme-teknek a magyarok elleni rossz indulata kényszerítette, szemökre vetette a németeknek az őszinteség hiányát. «Molár tractálását is — u. m. — az budai pasával szemekben vetvén, azért ha szintén végig végezhetnénk is veletek, nem akarnánk az török híre nélkül végezni; mindazáltal, had értstük igaz sze-reteteket és jóakarotokat hozzánk, azután készek vagyunk az törökkel is megbékéltetni benneteket. Ezeket bő szóval, sok igaz ratiókkal eleikben ad-tam.» Tört. Tár. 1878. 49. l.

követelésnek jogos és méltányos voltát tüzetesen bebizonyították. Ugyanis hivatkoztak arra, hogy idegenek okozták az ország romlását, azok szolgáltatták a várakat a török kezébe. Panaszképen adták elő, hogy a magyarok egészen mellőztetven, immár a harmincadosok is nagyobbára németek. A véghelyek parancsnokaivá, sőt még a hajduk kapitányaivá is a nemzeti nyelvet nem értő idegenek neveztettek ki. Elismerik, hogy az örökös tartományok pénzsegélyvel járulnak az ország védelmezéséhez, de ezt csak saját érdekökben teszik, s a történelem bizonyítja, mint védelmezték Magyarországot. Ha pedig azért segítik a hazát, hogy azt szolgaságba hajtsák, akkor inkább lemondanak a segélyről. Ennélfogva ismételve követelik, hogy Magyarország magyarok által kormányzottassék.

Szükség esetében ugyan megengedik, hogy német kapitányokat is lehessen hozni az országba, de az ország kormánya mindenkor magyarok kezeiben legyen; kivált a felső részekben. Nevezetesen Kassán ezentul sem német őrség, sem német kapitány, sem végre kath. káptalan ne legyen. Miután pedig a főherceg Forgách Zsigmond által ígéretet tett arra nézve, hogy ő felsége az ország törvényeit ép-ségben fogja tartani, hiszik, hogy kifejtett jogos követelésök teljesítését mi sem fogja akadályozni; számos törvényeikk világosan rendel-vén, hogy az országos hivatalokra magyarok neveztessenek.¹⁾

Ugyanaz nap egy másik emlékiratban a Bocskay személyét illető pontok is előterjesztettek. Ezekben kifejtették a fejedelmi biztosok, hogy a felkelést nem Bocskay, nem is a magyarok idézték elő, hanem *német kapitányok és némely papi személyeknek nyugtalansága, kik nem tanítás, hanem fegyver által akarták a magyarok lelkiismeretét és gondolkodását elnyomni*. Bocskaynak, midőn Belgiojoso erősségeit ostrom alá vette, alig volt serege, s csak isten segélyével verte szét a német hadakat. Bocskay kívánatai nem méltánytalanok, ha tekintetbe veszik mit enged ő át a királynak. Magyarország jelentékeny része a kezében van; ezt ő a béke kedvéért kész átengedni, ha a tiszai részek Erdélylyel együtt a magyar korona fenhatósága alatt neki adatnak. Hangsúlyozzák, hogy Bocskay őszintén óhajtja a békét, míg a németek kétes magatartását eléggé jellemzi azon körülmény is, hogy az ő kijátszásával akartak békét kötni a törökkel.

¹⁾ *Győri Tört. Füzetek*, III. 246. s k. l. Eredetije a magy. tud. akadé-mia irattárában.

A királyi biztosoknak erre adott válaszát nem ismerjük; de Bocskay, kivel ez közölve volt, febr. 3-kán Kassán kelt levelében azt gyaníttatja velünk, hogy e válasz tele volt fogásokkal és a fejedelem elleni kifakadásokkal. Még a király személye iránti kiméletet is félremagyarázták. «Oly szókkal és nevezetekkel illetnek bennünket írásokban — ugymond — és oly dolgokat fognak magunk személyére, kikben az nagy istent hívjuk bizonyságul, hogy ártatlanok vagyunk és méltatlanul szenvedjük; de az mind had járjon, szabad az ő felsége tanácsinak. Ennek az tractatusnak az elein, minthogy okát adván ez mostani indulatunknak vádolnunk kellett valakiket, idején præmoneáltak vala ő felségek arról bennünket, hogy császár ő felsége és az ő felségek (a föhg.) személyét oltalmazzuk attól, hogy az vádlással ne terheljük és az császári méltóságra böcsületes tekintetünk legyen: mü is pedig heába nevededtünk volna az ő felsége udvarában, hogyha csak azt sem tanultuk volna meg, hogy de principibus aut nunquam aut modeste loquendum. Melyet követni akarván, inkább akarjuk az vádlásnak terhét az generalisokra fordítani, hogysen mint szömtül szemben ő felségeket vádolni. Most pedig, hogy az ő felségek személyét studiose elkerültük vádlásunkkal, melyet az böcsület adásáért cselekedtünk, ő felségek nemcsak ártatlanságokat akarják azzal támogatni, hanem minket azon ratióval akarnak megnyomni. De ha ő felségek ugyanazt kívánják, hogy directe ugyanazt vádoljuk, az ki oka lészen az dolognak és szömélyválogatás nélkül szóljunk felölök, tudunk s értünk is annyit az ő felségek dolgaiban, hogy ki tudjuk ujjal mutogatni, kik mire adtanak legyen okot, de ezt is mind hátra hagyjuk . . . » ¹⁾

Kitűnik az is, hogy Bocskaynak minden lépését titkos kémek által figyelemmel kísérték; ²⁾ és nagy halogatás után minden komolyabb embernek véleményét meghallgatták arra nézve, hogy lehet-e engedni vagy nem?

Fölötte érdekes Thurzó Györgynek «opiniója», melyet Illés-

¹⁾ *Bocskay levele Illsházyhoz* 1606. febr. 3. Kassáról. Tört. Tár. 1878. évf. 65. l.

²⁾ Az felséged cancelláriája valamint vagyon, de itt mindeneket tudnak, valamint hova ir fölséged, mit jártak most ott az törek követek azt is tudják az németek . . . valaki pápista conscientiás ember vagyon ott fölséged háta megett, az ki azt cselekszi, azért szükség, hogy fölséged oltalmazza magát és vigyáztasson utánok. *Illsházy Bocskaynak*, febr. 9. 1606. Tört. Tár. 74. lap.

házy és Mladossevich pontjaira vonatkozólag adott a főhercegnek. — A vallást illető első pontra nézve hivatkozik arra, miként a főherceg igen jól tudja, hogy ő azon hitvallásnak hive, mely ötödik Károly császárnak volt benyujtva (1530. Ágostában), mely ellen tehát lelkiismeretének megsértése nélkül semmit nem javasolhat. Méltányosnak találja, hogy Magyarországbán minden hitvallásnak szabad gyakorlatot engedjen ő felsége; és a magyarokat biztosítsa a felől, hogy vallásában senki sem fog háborgattatni. Hivatkozik azon bibliai mondasra, hogy a kik igazán hisznek, azok örök életre, a kik pedig rosszul hisznek, azok örök kárhozatra jutnak. Utal arra, hogy más keresztény országokban is többféle felekezet van egymás mellett, például Lengyelországban, Cseh- és Morvaországban; és egyik sem háborgattatik, hanem mindeniknek szabad vallásgyakorlat engedtetik.

A nádorválasztást kormányzó mellett nem tartja fontosnak. A korona hazahozatalát helyesli. A kincstárnokok, Modor, Bazin és Sz.-György ügyét a jövő országgyűlésre kívánja halasztani. A szent székeket eltörölni nem lehet; de az elharapózott visszaéléseket igen. A jezsuitákra vonatkozólag azon véleményben van, hogy miután ezen kívül elég számos római kath. pap van az országban, tehát nincs reájok szükség, és így kiűzendők az országból; és minthogy a jezsuiták — ugymond Thurzó — annyira gyűlöletesek, hogy az egyház ügyeit e miatt alig mozdíthatják elő; mivel Krisztus által az apostoloknak is meg volt hagyva, hogy ha valamely helyen nem akarják őket befogadni, hanem kivetni igyekeznek, akkor más vidékre menjenek; tehát ezt méltóan követhetnék a jezsuiták is. A többi pontokra nézve is többnyire egyetért a tanácsosokkal; s Bocskay személyének kielégíttetését sem látja lehetetlennek, ha ez által a zavar megszűntetetik.¹⁾

De a király többi tanácsosai nem voltak hajlandók engedni a jezsuitákat illető pontra nézve, valamint abban sem, hogy az ideiglenes fegyverszünet alatti birtokviszonyok azután is «in statu quo» maradjanak, mivel akkor az egyházi javak nagy része Bocskay embereinél maradt volna.

Nem lehet tagadni, hogy ezen birtok-kérdés, valamint Bocskay és Illésbázy magánigényei is nagyon nehezítették a béke létrehozását.

¹⁾ *Opinio Georgii Thurzó super articulos Bocskayanos 1606.* Eredetije a magy. aka. émia levéltárában.

A mily természetes dolog egyrésről, hogy a két férfiú a tényleg kifejlett viszonyok között a saját birtokain elkövetett jogtalanságot is orvosolni óhajtottá, s hogy a béke létrehozatala körüli fáradozásaik díját meg kellett határozni: ép oly természetes másfelől az is, hogy e miatt ellenfeleik és irigyeik a legnagyobb önzéssel vádolták őket.

Mátyás magatartása sem állott minden gyanu felett a prágai udvarnál. Azzal gyanúsították, hogy titkon a magyarokkal tart, és a koronát el akarja venni Rudolftól.¹⁾ Ily körülmények között Mátyás, de különösen Illésházy unni kezdte a tanácskozás hosszadalmas voltát. Február 4-dikéről azt írja Illésházy Boeskeynek, hogy már az utolsó rescriptumot adta be Mátyásnak, melyben kijelentette, hogy ha ez a végválaszt tovább is halasztja, Boeskey «sem isten előtt, sem emberek előtt nem akar oka lenni, ha valami veszedelem történnék».

Erre Mátyás főherceg még nyugtalanabbá lett; futott Illésházyhoz, hogy a vallásügyi pont kihagyására bírja, mely esetben a békekötés azonnal létre jöhetne. «Ma — írja Illésházy — háromszor voltunk szemben Mátyás herceg urunkval. Az religio dolga felől, örömetst ha lehetne nem mennének arra, hogy az artikulusok között írásban lenne az, hogy libera religiót engedett volna; de mi semmiképen nem engedhetjük, hogy kihagyják. Reméljük azért, hogy az uristen abban is módot ad. Az mi az több artikulusokat illeti, azokbul alkalmasint megegyeztünk és általán fogva az jövő héten, az uristen velünk lévén, innét megindulunk.»²⁾

Február 9-kén, midőn már a végmegállapodás következett volna, a királyi biztosok ismét a valláskérdésben akadtak fen. Semmiképen sem tudtak megnyugodni a vallás szabad gyakorlatában. Féltek, hogy a pápa egyházi átokkal fogja őket sújtani, ha ebben engedékenyek lesznek.³⁾ Végre Mátyás, látván a török hatalom magatartását, s érezvén azt, hogy ha Boeskey küldöttei eredmény nélkül távoznak el

¹⁾ Még jan. 3-káról írja Illésházy Boeskeynek Bécsből: «Itt az dolog abban vagyon, hogy az császár nem hiszen az öcscsének Mátyásnak, sőt tart tőle. És vigyázásokat vetett utána, ha mit fogna az magyarokkal tractálni. Tört. Tár. 1878. 42 l.

²⁾ Tört. Tár. 1878. évf. 68. l.

³⁾ Illésházy ezeket írja a többek között febr. 9-kéről Boeskey Istvánnak: «Immár az többin jó módon általestünk volna; ötödnappja, hogy az religióért veszekednek velünk, az mit azelőtt ultro megengedtek, most azt nem akarják; az geréci asszon és az jezsuiták elijesztették az herceget, hogy az pápa excommunicálja őtet azért, ha ezt megengeli. Mi ahoz tartjuk magunkat, az miben el vagyunk boesátva. U. o. 74. l.

Bécsből, akkor újra kezdődik a császárra nézve végzetes háboru, magához hivatá Illésházyt, éppen abban a pillanatban, mikor az levelet irt urának a vallási kérdésben folytatott alkudozás eredménytelenségéről.¹⁾ Rövid értekezés után engedett e kérdésben a főherceg azon reményben, hogy Rudolfot sikerülend annak megerősítésére birta.

A következő pontokban történt a megállapodás:

I. A vallásügy azon állapotban maradjon, melyben I. Ferdinánd és I. Miksa idejében volt, eltöröltetvén az 1604-ki 22. t. c., mely országgyűlésen kívül a rendek akaratára ellenére ő felsége által lett becsusztatva.

II. A béke Bocskayval és a törökkel egy időben köttesék meg, addig is fegyverszünet legyen.

III. A jövő országgyűlés nádort válaszszon, ki a király és kormányzó alatt fog állani.

IV. A korona, ha nem Magyarországban, legalább Ausztriában őriztessék.

V. A kincstárnok ezentul magyar és világi legyen...

VI. A király tetszése szerint nevez ki püspököket; az országtanácsnak tagja csak nemes és főispán-püspök lehet; főispán pedig csak régi szabadalommal bíró püspök.

VII. Az egyházi ítélőszékek visszaéléseit a jövő országgyűlés fogja megszüntetni.

VIII. Bocskay küldöttei a jezsuiták kizárásához ragaszkodnak, a király pedig jogaihoz az adományozási záradékra nézve.

IX. A hazafiusított idegenek magyaroknak tekintendők; hivatalok osztásánál mégis tekintet lesz a született magyarokra valláskülönbség nélkül.

X. A közhivatalok az országtanács közbejövételével fognak osztogattatni.

XI. A király távollétének idejére Mátyás főherceg neveztessek teljhatalmu kormányzóvá.

XII. A korponai követek által sürgetett bizonyos peres ügyek a jövő országgyűlésen fognak elintéztetni.

¹⁾ Ezeket megirtam vala, azonban az herceg hivata, az religio dolgát is megengedi, az többiben is jó véget érünk immár csak holnap is, és azért binném istent, hogy az jövő hétfőn megindullhatunk... *Illésházy levele* febr. 9. U. o. 75. l.

XIII. Ezen szerződés megerősítése után amnestia adatik; a rablott ingó javak birtokosaiknak visszaadtnak.

XIV. Bocskay adományozásai érvénytelenek; a zálogbirtokosok kárpótlásáról az országgyűlés fog határozni.

XV. Külföldieknek beírt birtokok és erősségek magyarok által, ha a beíratási összeg leolvastatik, mindenha beválthatók.

Bocskay személyét illetőleg abban egyeztek meg, hogy Erdélyt fejedelmi joggal és címmel fogja birni, valamint azon magyarországi részeket is, melyek valaha Báthory Zsigmond kezén voltak. De feltétlenül kikötöttet, hogy

1. Erdély Magyarországba bekebelezve maradjon.
2. Bocskay a magyar fenhatóság elismeréseül évenként ajándékokat küldjön a magyar királynak.
3. A magyar országgyűlésre követeket küldjön.
4. Bocskay halála után mind Erdély, mind az ahoz kapcsolt részek Magyarországhoz visszaesatoltassanak.
5. E végből Bocskay és rokonai írásban mondjanak le igényeikről.
6. Az erdélyi rendek, s az erősségek kapitányai is esküvel fogadják, hogy Bocskay halála után a magyar királynak fognak hódolni.
7. Bocskay ígérje meg, hogy ha bármi gonosztevők magyar területről Erdélybe menekülnének, azokat ki fogja adni. Hasonlóképen fog cselekedni viszont a király is.
8. Magyarország többi részeire semmi igényt nem tartand.
9. Azon pénzeknek, melyeket veretni fog, egyik oldalára a király képe fog jönni.
10. A békepontok megerősítése után mindazon elfoglalt erősségeket és javakat, melyek az Erdélyhez kapcsolandó részeken kívül esnek, a királynak, vagy előbbi birtokosaiknak háladéktalanul visszaadja.
11. Erdély és a kapcsolt részek azon lakói és királyi városai, kik és melyek a királyhoz hívek maradtak, vallásukban és szabadságaikban ne háborgattassanak, elfoglalt javaik pedig visszaadásanak.
12. Erdély minden részeiben akép megerősítendő, hogy Magyarországnak veszélytől tartania ne kelljen.

13. A fejedelem igyekezni fog az oláh vajdát a király hűségében megtartani, vagy ha attól eltérne, visszavezetni.

14. A király, főherceg és az ország tudta nélkül a törökkel alkudozni vagy egyezsége lépni nem fog; valamint mindazt, mit a király és török között alkotandó béke iránt az utóbbival tárgyalni fog, a királynak vagy főhercegnek idején tudomására hozandja, és igyekezni fog március vagy ápril végéig a török nyilatkozatát megszerezni; viszont a király is a török béke iránt Bocskayval értekezni fog.

15. Ezen egyezséget Bocskay saját aláírásával és pecsétjével megerősítve, sz. György ünnepe előtt átküldje a főhercegnek, valamint a király is feloldozza az erdélyi rendeket a hűségi eskü alól.

Nevezetes, hogy miután még az ápril 24-kére hirdetett országgyűlés tartama alatt hűségi esküt teendőknek általános bocsánat biztosított volt, az egész békének kellő biztosításáért Csehország és Ausztria, Morvaország és Stíria, valamint Ferdinánd főherceg is jótállani köteleztettek. A török békére nézve kimondatott, hogy ha az tisztességes feltételek alatt meg nem köttetnek, egyesült erővel fognak a török ellen harcolni.¹⁾

Ezen egyezség február 9-kén jött létre, s márc. 2-kán, vagy egy más okmány szerint 24-kén Rudolf is hozzájárult.

III.

A kassai országgyűlés apr. 24-kén. — Bocskay az erdélyi rendek nézetét is kikéri. Lippay küldetése. — Az ország hangulata. — A gyűlés befolyása és végzése. — Május 12-kén a gyűlés bezáratik.

A bécsi alkudozások eredményét elfogadás végett mind Bocskaynak, mind Rudolfnak az általuk birt országok gyűlései elé kellett terjeszteniök.

Bocskay a korponai országgyűlés által kiküldött követek tanácsára márc. 7-kén kelt levelében Kassára, ápril 16-kán tartandó or-

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXVII. 495. l.

²⁾ Nekünk úgy tetszenék — írja Illésházy febr. 9-kén Bocskaynak — hogy ad dominicam letare hivatna felséged minden vármegyéből egy-egy embert, a közelvaló urakat is hivatná folséged, akkorra oda érkezénék mi is az relatióval, jöllehet én nálam nélküi is referálhatja Péter (Mladossevich) uram, mert én beteges vagyok, az köszvény is rajtam vagyon, agg is vagyok. Azért könyörgök felségednek, ne fárasztana engem Kassára. Tört. Tár. 74. l.

szággyűlésre hívta össze a hozzá tartozó megyék követeit.¹⁾ Rudolf császár három nappal utóbb, t. i. márc. 10-kén kelt levéllel hívta össze a maga hiveit ápril 24-kére *Pozsonyba*.¹⁾

Bocskay, mielőtt a kassai országgyűlés összejött volna, az erdélyi rendeket is fölhívta, hogy nyilatkozzanak az erdélyi fejedelemségre vonatkozó pontokra nézve, és megállapodásukat a Kassára küldendő követek által nyilvánítsák; de egyuttal, ha szükséges lenne, hadaik elküldéséről is gondoskodjanak.²⁾

Azalatt a közsvény által gyötört Illésházy Mátyásnak egyik bizalmas emberével Lippay Jánossal együtt megérkezett Kassára márc. 16-kán. A fejedelem illő pompával fogadta őket. Lippaytól átvette Mátyás főherceg levelét, melyben arra kéretik, hogy a békefeltételeket párthiveivel együtt fogadja el. Bocskay azonnal elolvasta a levelet. Fölötte fontosak — ugymond — ez ügyek és bővebb meghányást igényelnek; de mivel az ő küldöttei a magyar és erdélyi rendek nevében voltak Bécsbe küldve, amazoknak jelentését ezeknek távollétében át nem veheti, annál inkább, mivel a rendeket Kassára ugyis gyűlésre hívta össze. Lippay azon nézetben volt, hogy mivel Illésházy és Mladoszevich a fejedelem és a rendek által *teljhatalommal* voltak kiküldve, tehát az azok által létrehozott békét néhány közel lakó főúr jelenlétében országgyűlés nélkül is megerősítheti. De Bocskay okvetlenül szükségesnek tartotta bevárni az országos rendek összejövetelét és megegyezését.

Fölötte érdekes Lippaynak azon törekvése, hogy a fejedelmet az országgyűlés mellőzésével a békekötés elfogadására bírja; de Bocskay semmiféle ígéretre sem volt hajlandó megsérteni az alkotmányosság azon főelvét, mely szerint a követek küldöiknek tartoznak számot adni munkálkodásuk eredményéről. Midőn beszélgetés közben átvette a bécsi megállapodásokat, megjegyzi: «sok van itt megírva, minek megtartása majd nehéz lenne».

A főherceg küldötte megkísérté szétosztatni aggodalmait.

Sokan vannak — ugymond — kiket azon pontok megtartása illet, s ha okosan elosztatnak a kötelezettségek, könnyen lesznek teljesíthetők.

De a fejedelem erre ezt válaszolá: nagy fát nem lehet egy ütésre

¹⁾ *Kovachich*, Suppl. cod. Vest. Com. III. 333. l.

²⁾ *Kassán márc. 9-kén kelt levele. A magy. akad. irattárában.*

levágni. A következő országgyűlésre magam is elmegyek Pozsonyba, s ott Mátyással megkötjük a békét; tudom, mi ketten jól fogunk egyetérteni. De a tárgyalások ezután ne a várban, sem a falak alatt, hanem szabad mezőn tartassanak. Ha pedig a békét semmiképen nem lehetne megkötni, s folytatni kellene a háborút, van még 75 ezer darab aranyom, és ez elég arra, hogy három évig hadakozhassam a császár ellen.¹⁾

Lippaynak többször volt alkalma Bocskayval őszintén beszélgetnie; s bár ez teljes jóakarattal és magyaros vendégszeretettel bánt vele, mégis azon írásbeli válaszzsal bocsátotta vissza Mátyás főherceghez, hogy mivel nemcsak ő, hanem az egész ország küldötte a követeket Bécsbe, és mivel továbbá az erdélyiek is benne vannak, szükséges, hogy értsék azok is mi válaszzsal jöttek meg a követek. Azért kellett gyűlést is tétetni nékik, minélfogva ő felségét kéri, hogy csendességgel várja meg immár a terminust.

Személyes kielegitésére, a fegyverszünetre és török békére vonatkozó nézeteinek közlése mellett Lippayt visszabocsátotta.

Az alatt a közeledő kassai országgyűlés foglalkoztatta a kedélyeket, annyiival is inkább, mivel a Rudolf által összehívott pozsonyi országgyűlés elmaradt.²⁾

Mint minden alkudozás, úgy a bécsi békekötés is számtalan ellenzőre talált. A hajduknak nem kellett azért, mert véget vetett garázdálkodásaiknak. A felföldiek azt fájlalták, hogy a német kapitányok mégis bent maradnak az országban. A protestansok ismét azért «nehezteltenek, hogy nem kellett volna az hit dolgában olyan könnyen végezni».³⁾ Mások, a kik jószágot kaptak, semmiképen frigyét nem akartak. Egyáltalában «sok irigy és sok gonosz akarói voltak az bekességnek, kinek kiváltképen az volt az oka, hogy az Básta kegyetlensége alá nem akarnák ismét magokat adni. Másik oka megintén, hogy nem hitték, sem tudták, hogy a császár confirmálta volna az bécsi végezést, mert azt mondták, hogy egyébkor is sokszor végeztek ők az pozsonyi gyűlésben, de azután Prágában meg nem tartották; s nem akarnának most is úgy járni . . .»⁴⁾

¹⁾ *Lippaynak Kassáról 1606. március 18-kán Mátyás főherceghez küldött, de oda nem érkezett jelentéséből. A magy. tud. akadémia levéltárában.*

²⁾ *Fraknoi V., Bécsi békekötés. 41. l.*

³⁾ *Pálffy Kata levele Thurzó Györgyhöz 1606. apr. 16. A nemz. muzeumban.*

⁴⁾ *Pálffy Kata levele Thurzó Györgyhöz, 1606. apr. 23-kán. Eredetije a nemz. muzeumban.*

Ilyen hangulat uralkodott az országban, midőn a kassai országgyűlés ápril 24-kén megnyittatott. A rendek közéről és távolról nagy számban gyűltenek össze; és pedig nemcsak azok, kik Bocskay zászája alá tartoztak, hanem olyanok is, a kik az ellentáborból valók voltak. Erdélyből a kolozsvári országgyűlés által Kendi István, Sarnasági Zsigmond, Trauzner Lukács (magyarok) Gáspár János és Bedő István (székelyek) Weiss Mihály és Brassai Bertalan (szászok) küldettek ki oly utasítással, hogy Erdély függetlenségét védelmezzék.

A megnyitás napjának reggelén főurak és nemesek a fejedelem názi kápolnájába siettek, hol Bocskay is megjelent. Protestans egyszerűséggel és hazafias buzgósággal tartották meg az isteni tiszteletet. Elénekelték Luthernek gyönyörű harcdalát az «Erős várunk»-at. Azután meghallgatták az egyházi beszédet, mely alkalomszerűen a vallási szabadságról, a kiküzdött harcok ezen eredményéről szólt. A lelkész hatalmas szónoklatban buzdítá a rendeket és a fejedelmet arra, hogy továbbra is támogassák ez ügyet kardjukkal, s ne helyezék azt vissza hüvelyébe, míg a vallásszabadság teljesen kivá nem lesz. Végül elzengették az «Adj isten békességet» kezdetű szép éneket, melylyel az isteni tisztelet befejeztetett.

Ezen áhitatos cselekmény után kezdődött az országgyűlés tulajdonképeni megnyitása, vagyis a tárgyalás. A fejedelem nevében Kátay Mihály kancellár szólott a rendekhez, szívélyes üdvözllet mellett köszönetet mondván azoknak készséges megjelenésökért. A kitűzött tárgyra vonatkozólag hangsúlyozá, hogy egyedül kedvező és tűrhető feltételek alatt kell megkötni a békét, mert — ugymond — tisztességesebb meghalni, mint hiu békét birni. Azután a fejedelem személyére tért át. Elmondá, hogy az ellenfél állítása, mintha Bocskay önzésből fogadta volna el az erdélyi fejedelemséget, alaptalan. Ő a rendek egyértelmű felhívása folytán állott a szent ügy élére; s egyáltalában nem saját, hanem a közjó érdekében fáradozik, midőn életét és verét is kész a haza és a protestans vallás szabadságáért feláldozni.

Ezen megnyitó beszéd után Illésházy István szólalt meg. Nemes önérzettel adott számot bécsi követségéről, s a nehézségekről, melyekkel az alkudozások alatt meg kellett küzdenie. Kiemelé a főbb pontokat, melyekre nézve nagyon eltérő nézetben voltak a király tanácsosai; s ő tehetsége szerint kívánt érvényt szerezni a korponai pontoknak. De oly nehézségek gördítették eléje az ellenfél által,

melyeknek következtében, ha nem lett volna tekintettel hazájának szerencsétlen állapotjára, eredménytelenül kell vala visszatérnie. Fájdalmasan említé, hogy mindennek dacára mégis voltak olyanok, a kik őt gyanusítani és rágalmazni merészelték, mintha Bécsben nem annyira a közügyek, mint inkább önérdekai után járt volna. Most itt áll az ország ítélőszéke előtt és felhívja mindazokat, a kik kételkedtek becsületes hazafias eljárásában, lépjenek fel nyíltan vádjaikkal.

De a teremben mély csend uralkodott; — jegyzi meg egy szemtanu. A rendek közt nem találkozott egy is, a ki vádat emelhetett volna ellene; pedig voltak ellenségei elegenden.

Ezen jelenet után felolvasták a bécsi békekötés pontjait. A rendek arcán észrevehető volt az elégedetlenség. Sem az egyes pontok fogalmazása, sem az egész mű szelleme nem tetszett. «Az gyűlés derekasson tegnap állott be — írja maga Bocskay apr. 29-kéről. — Az resolútiókat megolvastattuk az ország előtt és kezükbe adtuk, nem tetszenek, az mint látjuk, senkinek; mire meheszen elméjek az embereknek, most ennél többet kegyelmednek föléllé nem írhatunk . . . » ¹⁾

A részletes tárgyalás elején legtöbb alkalmat adott a beszédre a vallásról szóló pont. Ebben a római, az ágostai és a helvét hitvallások szabadsága biztosittatik. De az erdélyiek ezzel nem voltak megelégedve. A kolozsvári gyűlés azt adta utasításul a Kassára jött követeknek, hogy a fentemlitett három vallás mellé negyediknek az unitáriusok felekezete is beiktattassék a békekötés pontjaiba. De hiába való volt törekvésök. A rendek oly ingerültek voltak, hogy erről veszedelem nélkül szólni sem lehetett. S ebben nem kis részök volt a protestans lelkészeknek, kik éles kifakadásokban törtek ki azok ellen, kik hajlandók voltak a vallásügyben bármi részben eltérni a korponai megállapodásoktól.

Ennek következtében a higgadtabbak jónak látták e kérdést elhalasztani, és az időközben a török basától érkezett levél következtében a török békeügyre vonatkozó pont vetetett elő.

Majd felolvastatott Mátyás főhercegnek levele, melyben a rendeket a pozsonyi országgyűlésre hívja; de erre egyhangulag az lett a

¹⁾ *Rakócy Zsigmondnak Bocskay Kassán ápril 29. 1606. Eredetije a magy. tud. akad. irattárában. Közzé tette Szilágyi S. a Tört. Tár 1878. évfolyamában 82. l.*

válasz, hogy a rendek nem hajlandók elállani fejedelmöktől. E nyilatkozat igen jól esett Boeskaynak, a ki viszont hálás szívvvel jelenté ki, hogy a rendekért kész, ha kell, életét és vérért áldozni.

Május 6-kán vétetett fel újra a vallásszabadságról szóló első cikkely. Illésházy a béke szempontjából azt ajánlotta, hogy a vallások csak általános kifejezéssel említettessenek meg. Ennek ellenében Tököly Sebestyén a félreértés kikerülése végett a három vallásnak névszerint való felsorolását sürgette. Ennél sokkal kényesebb természetű kérdés volt az, ha vajon megelégedhetnek-e avval, hogy a békekötést csak a császár erősítse meg, avagy egyéb biztosítékot is kívánjanak? Illésházy, és — úgy látszik — vele együtt a többség azt kívánta, hogy e tekintetben az elhatározás a fejedelemre (Boeskayra) bízassék. Ez pedig azt mondá, hogy ő nagyra becsüli ő felségének diplomáját, s nem veti meg az örökös tartományok közbenjárását. De mivel a lefolyt idők tapasztalása eléggé mutatja, mikép viselte magát az ausztriai ház Magyarország és kivált Erdély irányában, — azt véli, nem csekély figyelmet érdemel a tárgyalt kérdés s a rendeknek azon óhajta, miszerint a német birodalom választó fejedelmei és a lengyel király is a békekötés biztosítására felhivassanak.

Két nap múlva az utolsó három pont is megvitattatván, az ellenírat elkészítettett.

E közben megérkezett Mátyás főhercegnek apr. 30-kán kelt, s a kassai országgyűléshez intézett levele, melyben igyekszik eloszlatni azoknak aggodalmait, a kik hitték, hogy ő felsége a király nem akarja megerősíteni a békepontokat. Biztosítja a rendeket, hogy Rudolf soha sem fogja megszegni királyi szavát. Tudomásukra hozza egyuttal azt is, miszerint ő felsége rendelkezett arról, hogy a szomszéd tartományok előkelő férfiai közül bizonyos biztosok választattak, kik a kihirdetett pozsonyi országgyűlésen megjelenni, s ott az általok képviselt tartományok részéről is biztosítékot nyújtani fognak. Felhívja ennél fogva a rendeket, hogy részökről a megkötött egyezés pontjaihoz alkalmazkodjanak, s a kihirdetett pozsonyi országgyűlésre megjelenjenek, mint a hol az említett egyezés véglegesen megerősített fog. Azon esetre pedig, ha ezt az ajánlatot elfogadni nem akarnák, a bekövetkezendő romlásért őket teszi felelősekké.

A rendek azonban egyáltalában nem bíztak Rudolf királyi szavában, s így a főhercegnek erről szóló szavait is mellőzve, erélyes felirat szerkesztésével foglalkoztak.

Az első pontra nézve «pure, simpliciter és általjában» kívánják, hogy ő felsége hitőkben, vallásukban, minden üldözés ellen megtartsa és oltalmazza őket; kívánják, hogy a három vallás, u. m. a római, a helvét és ágostai hitvallás teljesen egyenlőknek és szabadoknak nyilváníttassanak, és az utóbbi kettőnek követői ellen bármely időben hozott törvények eltöröltessenek, az utolsó gyűlésben «szerzett articulussal» együtt. Csodálkozásukat fejezik ki a felett, hogy ő felsége vallásuk szabadságára vonatkozólag világosan kifejezett kívánságuk ellenére, miképen utasíthatja őket a Ferdinánd és Miksa királyok alatti állapotokra, holott már egyszer Forgách Zsigmond által adott válaszában világosan és határozottan megengedte, hogy a kívánságaikban részletesen felemlített három vallás szabadon hirdettethessék; sőt Básta is ő felsége megbízásából kihirdette a megyéknek, hogy a király mindeneket megtart vallásában. Énnél többet ők nem kívánnak, s szíveik megnyugodnának benne. De nagy akadályt látnak abban, hogy most ő felsége a Ferdinánd és Miksa korabeli állapotra utasítja őket, mivel azok idejében több helyütt üldözték a protestansokat, többek között Kassán is, a mint arról bizonyítványokat is mutathatnának fel, s élő emberek is tanuskodhatnak föléle. «Ne arra az időre nézzen és mutasson azért ő felsége, hanem az mi kívánságunkra; mert nem abból az időből, hanem az mi kívánságunkból viheti véghez ebben az mi szükségünket ő felsége». Az ő kívánságuk pedig abban öszpontosul, hogy az ország minden helyén, szabad királyi és mezővárosokban, a rendeknek eddig követett szokásához képest mindenütt az egész országban a keresztyén vallásnak szabad gyakorlat engedtessek, s az minden akadály nélkül terjedhessen. A mi pedig ő felségének az utolsó gyűlésen kívül becsusztatott törvénycikkét illeti, s azt hajlandó a többiektől megkülönböztetni, arra nézve kijelentik, hogy ők ebben is «nem valami simplex articulus separatiót» kívánnak ő felségétől, hanem azért könyörögnek, hogy minden oly articulusokat, melyek valaha bármely időben az evangyeliomi vallás ellen hozattak és kiadattak, határozottan eltörölje és megsemmisítse. Ezt ők nem tartják méltatlan kívánságnak, sem oly akadállynak, melyet ő felsége el nem háríthatna. Emlékeztetik a királyt, hogy a mostani ellenségeskedésnek legfőbb okát a vallás sérelme, a protestansok ellen az ország akarata ellenére becsusztatott törvénycikk képezi, melyet most a többivel egyetemben úgy kellene elfojtania, hogy az azontúl soha a visszavonás oka ne lehessen;

hanem még az utódok is megnyugodhassanak benne. Mindennek eszközésére most volna a legjobb alkalom.

A többi pontokra nézve óhajtják a törökkel való békét, a nádorválasztást, a koronának Pozsonyba való hozatalát, a kincstárnoki hivatal rendezését, a hivataloknak magyarokkal való betöltését és a birtokviszonyok rendezését.

A hatodik pontban helyeslik, hogy a király csak nemeseket fog püspökségre emelni; de kívánják, hogy «az egyházi dolgoknak gondviselésében való állapotjokkal megelégedvén, minthogy tisztüknek természete és ordója is azt kívánja a vallásokon valók közt, hogy azt igazgassák; az külső ország dolgai igazgatásától üresek legyenek, az tanácsban ne üljenek, s az jó rendtartásban s az ország hasznára való dolgok elővitelében észet ne veszessenek, se akadályt ne tegyenek. A prépostságokat és apátságokat csak prépostoknak és apátoknak adományozza. Püspökök főispáni hivatalt ne viselhessenek. Modor, Sz.-György és Bazin maradjanak régi helyzetökben. Ő felsége az országgyűlés beleegyezése nélkül ne tegyen sz. k. városokat.

A jezsuitákra nézve kijelentik, hogy az azoknak kiűzetésére vonatkozó kívánságuktól el nem állhatnak. Kívánják, hogy ezen rendnek adott minden privilegiumok, melyek országos törvényekkel ellenkező záradékkal adattak ki, eltöröltessenek. Abban belenyugosznak, hogy ő felsége kívánságukhoz képest kész a donatiókat ezután az ország törvénye és régi szokása szerint adományozni. De mivel — ugymond — a jezsuiták a régi magyar királyok idejében országunkban nem laktanak, térjen meg ebben is országunknak régi formájának állapotja, a kin országul instálunk, hogy ő felsége egyáltalában ne tartsa őket országunkban. Had vegyük észünkbe, hogy ő felsége nemcsak országunk törvényét, szabadságát és formáját, de törvényünknek és szabadságunknak, országunk régi formájának és ezekből csendességre való állapotunknak a fundamentumát s oszlopát is jól építi, roborálja s állatja közöttünk, mely fundamentumot ezek megháborítanak és impediálnak, hogy ha közöttünk tartatnak. Jobb azért ezeknek ez országból való elválását, hogynem a békességes állapotot helyen tartó fundamentumnak megbomlását tűrni s viselni velünk egyetemben ő felségének.

A fejedelem személyes igényeire vonatkozólag óhajtják a rendek, hogy ő felsége arról nagylelkűbben gondoskodjék, mint talán némelyek kívánják, miután ettől sem el nem állhatnak, sem elállani

nem akarnak. Engedje át Bocskaynak Erdélyt, mely «az Básta fegyvere miatt igen megromlott s teljességgel ugyannyira elpusztult, hogy nevénel semmi egyéb nem maradt rajta, az egy pusztta erdélyi fejedelem nevezetnek possessiójánál».

Végre kérik ő felségét, hogy ezen felterjesztésre adandó határozatát még a kihirdetett pozsonyi országgyűlés előtt nyilvánítsa; mert míg kívánataik teljesítéséről biztosak nem lesznek, addig azon országgyűlésre föl sem mehetnek, miután a fejedelemhez hittel vannak kötelezve.¹⁾

Ezen feliratot az országgyűlés nevében Illésházy István, Homonnay Bálint, Nyáry Pál, Tököly Sebestyén és Széchy György írták alá.

Még csak az volt az eldöntendő, hogy ki vigye ezt fel Bécsbe? Mindenekelőtt Illésházyt szólították fel; de ez, sértve érezvén magát az előbbi küldetésében tapasztalt rágalmak és gyanúsítások által, vonakodott elvállalni újabb küldetést. S midőn Tökölyt akarták felküldeni, akkor figyelmeztette a rendeket, hogy teljhatalommal küldjék, mert azon esetre, ha a császár és a főherceg el nem fogadják, megkezdhetik újra a harcot.

Ekkor újra kezdették Illésházyt ostromolni. Kérték, menjen fel Bécsbe, ne tagadja meg ezen áldozatot, mint a ki legjáratasabb ezen béke ügyében. Hajlandók voltak neki teljhatalmat is adni mindenre, kivéve a vallásszabadságról, a nádorválasztásról és a nyújtandó biztosításról szóló pontokat. De Illésházy hajthatatlan maradt. Végre is abban kellett megállapodniok, hogy a fejedelem hatalmaztassék fel belátása szerint választani meg a Bécsbe menendő követeket, és állapítani meg a nyújtandó biztosításnak feltételeit és határait.

Május 12-kén a kassai gyűlés befejeztetett. A személynök a rendek nevében köszönetet mondott a fejedelemnek; s miután a Bécsbe küldendő felirat felolvastatott és helybenhagyatott volna, a rendek szétoszlottak.

¹⁾ *Katona*, Hist. Crit. XXVIII. 522—542. l.

IV.

Ujabb bécsi alkudozások. — Illésháznak kellemetlen helyzete. — A politikai szükség sietteti az ügy befejezését. — A békeponctok újabb megállapítása jun. 23-kán. — Bocskay és Rudolf elégedetlenek velök. — Illésházy törekvése és Mátyás magatartása Rudolf záradékával szemben. — Mátyás külön biztosító levele után a béke elfogadtatott szept. 25-kén. — A német theologusok véleménye.

A kassai országgyűlés széteszlása után Bocskay megbízatásához képest a Bécsbe menendő követek megválasztásával volt elfoglalva. Ugy látszik, hogy Illésházy vonakodása és némely leveleiben tett közlése kellemetlenül érintette őt. Talán kételkedni is kezdett hűségében, a miért az a trencsényi fürdőből, hova a gyűlés után üdülés végett ment vala, egy külön levélben kívánta őt megnyugtatni. «Senki szavára ne indóltassék fölséged az én hozzám való kételkedésre — ugymond — és amaz régi mondást ne vesse meg fölséged: quis et non quid dicit. Az állhatatlan beszédű emberektől oltalmazza fölséged magát, mert mind isten előtt, s mind ez világ előtt, ha nem egyszer, de másszor ártanak fölségednek. Én is elég bosszuságokat szenvedtem Kassán miattok. Maga tudja az isten, látják az emberek is, hogy ha lehető volna tölem, még az konyhájának is az fölségedének örömet gondját viselném, nem hogy külső nagy dolgainak és birodalmának öregbülésének és megmaradásának. Vajon kin tett császár nagyobb gyalázatot, nagyobb kárt, mint énrajtam; avagy nem tudom-e az ő istentelen és tyrannus birodalmát, és főképen ez szegény magyar nemzeten, kiért im az uristen megszegyenitette. Más felől azért, hogy arra is nézésem vagyon, mit tartson az körösztýén hit és világi tisztesség is, nem méltatlan mivelem . . . Az törököknek mint pogányoknak föltöbb ne higyjünk . . . arra is kell nézni, hogy méltán az egész körösztýénség ne kiálthasson fölségedre, se az magyar nemzetre; azt is meggondolhatjuk micsoda hadunk, erőnk, értékünk vagyon. Ha immár én mindezekre és efélékre, több ratiókra is nézvén, az békesség urához szólottam, az mennyire én értettem: én nem láthatom, hogy azzal fölségednek vagy hazámnak úgy vétettem volna, hogy méltán suspectusnak kelle íteltetnem. Még mikor csak igen ifju voltam is, tökéletlenségemért meg nem pirult az orcám, — most immár, az mikor 65 esztendő s korban vagyok, az én istenem segítségével — elhiggye fölséged — hogy inkább nem. Elöttem áll és

vagyon fölséged hozzám való jó és kegyelmes akaratja, az hazám java is.» ¹⁾

E levél mutatja mily színben kívánták némelyek feltüntetni Illésházyt a fejedelem előtt. De ez ismerte az emberek cselekedeteinek rugóit; s bár nem szerette, hogy Illésházynek egy levele gyanussá tette Bocskayt a török előtt, mégis bizván hűségében, addig nem nyugodott, míg az a küldetést újra el nem fogadta. Melléje adattak a főrendek sorából: *Mágócsy* Ferenc, *Homonnay* György, *Tököly* Sebestyén, ennek fia *István* és *Thurzó* Szaniszló; — a nemesek közül pedig: *Hoffmann* György, *Ostrosith* András, *Apponyi* Pál, *Vizkelethy* Tamás, *Mladossevich* Horváth Péter és *Jakusith* András. ²⁾

Utasításuk az volt, hogy erősen tartsák magokat, és semmiben ne engedjenek az ország és a fejedelem beleegyezése nélkül. Sürgecsék a véghatározatot, nehogy az ügy elodázásából új veszedelem támadjon. ³⁾ «Ennek előtte való két levelünkben — írja a fejedelem Illésházynek jun. 3-kán — minden akaratunkról bőségesen informáltuk kegyelmedet, kikről most is iteráljuk, hogy kegyelmed magát azokhoz szabván, minden tehetségével több és nagyobb javát szegény nemzetségünknek valamiben ismerheti, csak azt kövesse, mert most ugyanazon hírek nálunk ujólag meg is bizonyíttatnak. Az mitőlünk adott instructiótól pedig kegyelmed semmiben ne recedáljon és mi

¹⁾ Ex thermis Trinciniensibus 24. maji, Anno 1606. Közli *Szilágyi S.*, Tört. Tár 84. l. Erre Bocskay máj 29-kén: «Nagy nyilvánvaló jó akaratját és sinceritását tapasztaljuk, azért ebben kegyelmednek hozzáunk, hogy mind az maga hitelének fundamentomát nálunk erősíteni akarja s mind pedig szeretettel int arra, hogy egyéb oly embereknek szavának helt ne adjunk. Mely dologban való szép intését és jó akaratját azért kegyelmednek nagy böcsülettel vévén, azon ügyeköztünk, hogy abból mi is kegyelmednek semmiből adóssa ne maradunk, hanem annak az kegyelmed jó reménysége szerint mindenekért megfeleljünk. Tört. Tár. 277. l.

²⁾ *Horváth M.*, Brüsseli okmánytár. III. 202. l.

³⁾ *Annakutánna itt is serio intjük kegyelmedet — írja Bocskay Illésházynek máj. 29-kéről — az ő felségek finalis resolútióját szorgalmaztassa, ne késsenek véle, ha mit akarnak ő felségek, jelentsék ki jóakarataikat sincere, ne halogassanak, ne vontassák az üdőt napról-napra és mi nekünk karón varjat ne mutogassanak. Mert félő, hogy akkor kezdik osztán ő felségek kijelenteni jó akaratjokat, a mikor nekünk sem leszen módunk az elvételében és más gondot tudunk magunk oltalmára viselni. Kíért mind isten s mind emberek előtt szüntelen tudományt teszünk, hogy oka semmiben annak utána való romlásoknak nem leszünk, holott ő felségek minden jó alkalmatosságokat csak vontatással mulatván, nem akartak semmi igaz és méltó kívánságunkra idejekorán reá menni . . . Tört. Tár. 279. l.*

hirünk nélkül se kicsint, se nagyot, a mint ennek előtte is megírtuk, abban semmit ne remittáljon.» ¹⁾

A fejedelmi küldöttek június első napjaiban érkeztek Bécsbe, hol a császár, illetőleg Mátyás főherceg részéről ezek voltak kiküldve: *Trautson Pál, Lichtenstein Károly, Molard Ernő, Preiner Siegfried, Erdődy Tamás, Thurzó György és Forgách Zsigmond*. Az urak és nemesek közül is többen jelentek meg. A főpapok közül pedig: *Forgách Ferenc* főkancellár nyitrai, *Szuhay István* egri, *Napragy Döme* veszprémi, *Radonics Péter* váci és *Lépes Bálint* tinnini püspökök.

A kassai feliratot Mátyás Prágába küldötte; de a császár válaszáat be sem várva, a biztosok hozzá láttak a tanácskozáshoz. A hangulat nyomottabb volt mint valaha. A németek gyűlöltek Illésházyt a kassai gyűlésen tanusított magatartásáért; e feletti haragjuk oly magas fokra hágott, hogy midőn Bécsbe érkezett, megbüntetését követelték, mint ki a császár türelmével visszaél. Könnyelműséggel, állhatatlansággal vádolták, mivel a szerintők már befejezett békeügyet új megvitatás alá bocsátotta. Nem vették figyelembe az ország és a fejedelem követelését, hanem azzal rágalmazták, hogy a katholika vallást akarja elnyomni, s a „szabadság“ címe alatt nemcsak Erdélyt, hanem a Tiszán tuli földet is Magyarországtól elszakítani, s egy a törökkel szövetséget kötve istentelen ember számára megszerezni iparkodik.

Szerencse, hogy voltak Bécsben higgadtabb emberek is, a kik a helyzetet tökéletesebben ismerték; a kik tudták, hogy nem Illésházy, hanem a római papság ellenzi a béke létrejövetelét. A császár környezetében levő jezsuiták, s ezeknek élén Forgách Ferenc nyitrai püspök oly konok indulatot tanusítottak a protestansok iránt, miszerint Illésházy még a rendes tárgyalások előtt szükségesnek tartotta, hogy az egyezésnek ezen veszedelmes ellensége az alkudozási tanácskozásból kizárassék; ²⁾ mert főtörekvése az volt, hogy a békeponthoz még a pozsonyi országgyűlés előtt fogadtassanak el. A fegyverszünet határideje is közeledett; mindenki félt a török és tatár pusztítások megújításától. Mindez hatalmas indokul szolgált a békének végleges megkötésére.

De a valláskérdés újra heves és hosszas vitákat idézett elő, mi-

¹⁾ *Borskay levele Illésházyhoz* Kassáról jan. 3. 1606. Tört. Tár 279. l.

²⁾ *Katona*, XXVIII. 542. *Istvánfy*, LII. XXXIV. 516. l.

vel a császári követek hallani sem akartak a kassai gyűlés által elfogadott tételről. Az ő nézetök szerint lehetetlen a teljes vallásszabadság. Ők nem tudják elképzelni mint engedhetné meg ő felsége, esküjének ellenére, a három vallásnak sürgetett szabad hirdetését, miután ő felsége, ha akarná is, nem engedhetné meg ezen idegen vallások szabad gyakorlását vagy elődjeinek is törvényeit megsemmisíteni s visszavonnia nem lehet. Gondolja meg maga Illésházy — írják Mátyásnak adott véleményökben — vajon a szász herceg, vagy más protestans fejedelem meg fogna-e abban egyezni, hogy országában mind a három hitvallás egyenlő joggal birjon? Hogyan egyezhetne meg tehát ő felsége, hogyan engedjen annyi ellenkező hitvallásnak szabad tért királyi esküjének ellenére? És miért is viseltetnek oly bizalmatlansággal ő felsége iránt, hogy okmány által erősített királyi szavainak hitelt adni nem akarnak? Miután azonban a tanácsosok a rosznak mindinkább való elterjedését szemlélik, megengedhetőnek tartják, hogy ő felsége biztosítsa a felkelőket arról, miszerint senkit üldözni nem fog, ha azon hitet követi, mely neki tetszik; mindazáltal a katolikus vallás és a magyarországi törvények sérelme nélkül.¹⁾

A többi pontok között különösen a várórségnek magyar várnagyokkal való ellátása és a törökkel való viszony okozott nagyobb nehézséget. Illésházy, ki őszintén óhajtott a békét, azon gyanuba esett, hogy némely barátainak írott leveleiben előre hirdette az eredményt, a mi által a töröknek és a fejedelemnek elégedetlenségét vonta fejére.²⁾ A fejedelem összehívta hamarjában az urakat, vármegyeket, szabad városokat és a vitézlő nép kapitányait, és azok tanácsára jun. 14-kén új utasításokat küldött Illésházynek.³⁾ Desseöfi János által az említett három pontokra nézve. A többire újra meghagyta nekie, hogy «az instructióknak egy punctjától is ne recedáljon semmiből, se

¹⁾ Horváth M., Brüsseli okmánytár III. 213. 1.

²⁾ Az mi az Illésházy uram elméjét nézi, tudhatja ő kegyelme ezt a tractatust, micsoda kötél alatt és mily titkon bízták ő kegyelmére. De reménység kívül immár annyiban jutott, hogy mind töröknél, magyarnál, németnél, nemcsak a mivel elbocsáttatott, de mi lehet azoknak következő eventusa is, immár kihírtetett, mind írása, mind beszéde annyival inkább cselekedeti által . . . mely igen ü ő előtt lőtt, és mi hírünk nélkül nem kellett volna arra menni . . . Az töröknél is avval bennünket suspitióba ne hozzon, . . . mert ezekből felettébb való zűrzavar, és mind kívül, mind magunk közt való vérontás következhetik. Tört. Tár. 284. 1.

³⁾ Desseffy János instructiója, kivel Bécsben bocsáták. Lásd Tört. Tár. 283—288. 1.

az ország, sem az ő fölsége kívánságiból, kiváltképen az palatinus electiója és teljes auctoritásának helyre állítása felől. Annak felette az religiónak nevezet szerént *expresse* megadatott libertása felől.» ¹⁾

Illésházy rossz néven vette az újabb utasításokat, nemcsak azért, mert e tényben némi bizalmatlanság volt kifejezve személye iránt, hanem azért is, mert ő már bizonyos pontokra nézve végmegállapodásra jutott volt a németekkel. Egyik levelében, melyet a fejedelemhez intézett, élénk színekkel festette a veszedelmet, melybe hazánk jutna, ha a béke meghiusul; ²⁾ másokban pedig az újabb utasításokat fölöslegeseznek bizonyígtatá, mivel a békepontok egy része «ugy mint a religio, palatinus, és az ő fölsége személye contentálása etc.» már fogalmazva volt. Most — ugymond — szükségünk nem volt reá. Az utolja ellenkezik minden ez ideig való szónnkkal, írásunkkal, munkánkkal mind ő fölségének, s mind az országnak, és azért arról hallgattunk.»

«Az hol azt mondja az instructio, hogy kötél alatt és nagy titkon bízták én reám ezt az tractatust, de reménység kívöl mind töröknél s mind magyarnál, mind németnél tudva vadnak, sőt meg az eventussa is nyilván vadnak, kit én hirdettem ki mind írásom, mind beszédem s mind cselekedetem által.

«Még gyermekkoromban hallottam, hogy az ki bugár után, gyermek és bolond szava után indul, nem megyen az jó utra. És minthogy ez följlül megirt szók én nekem gyalázatomra és tisztességem ellen vadnak, kényszeríttetem reá megfelelnem és ujjal mutatnom, hogy hamisat teszen az énnekem, az ki én felölem ezeket költötte . . . » ³⁾

¹⁾ Tört. Tár. 287. l.

²⁾ Ezen felette fontos indokolás olvasható a *Tört. Tár.* 293. és 294. lapjain; többek között ezt is írja Illésházy: mi magunk megemésztjük magunkat, senki nem akar szántani, minden pásztor parancsolni, lakni, dulni, fosztani, gazdálkodni, gazdagolni akar; bizony hogyha nem vetünk, nem is aratunk.

³⁾ Ugyane tárgyra nézve írja. «Még gyermek valék, hogy hallottam mondani, az mit két ember tud, titok lehet, az mit három tud, az nem titok immár, hanem tanács. Az mivel engem ideküldött ő felsége és az ország, az publicus actust, nyitva és nem titkon, sok száz ember tudtára az egész ország tractálta és végezte . . . Nem kellett ahoz semmi hirdetés, az kit az egész ország tudott és végezett . . . Az plenipotentiát is az ország és ő felsége adta nekem, azt is sokan tudták . . . azért az sem lehet titok, nem is köllött pedig titoknak lenni. De azt kérdem én az bolondtól, az ki én reám ezeket hazudta ki mondta meg Trautsen uramnak, mivel jó Bécsben Deseoffy uram, stb. . . *Illésházy levele* jun. 29—30-ról. *Tört. Tár.* 297. l.

Végül ezt mondja: «Kivánom azért rövideden, hogy azt az áruló maga gondolatban bolondot nevezze meg kegyelmetek és adja elő mind beszédemet, mind írásomat s mind hamis cselekedetemet és submittalom magamat hazánk törvénye szerint ő fölsége és az ország ítélőire és törvényire . . .» ¹⁾

Mikor Illésházy az ellene emelt hamis vádakkal szemben eképen védekezett, és cselekedeteinek tisztaságát mind a fejedelem, mind annak otthoni tanácsosai előtt tények és viszonyok bő fejtegetése által bizonyíttatta, már akkor az egyezés alá volt írva Bécsben mind a két fél biztosai által jun. 23-ki kelettel.

A vallásról szóló első pont aként fogalmaztatott, hogy ő felsége a király első leiratához képest az ország rendeit, úgy az urakat és nemeseket, mint a szabad kir. és mezővárosokat, melyek a korona alá tartoznak, ugyszintén a végvidéken lakó magyar katonákat is hitőkben sem maga bántani nem fogja, sem mások által háborgattatni nem engedi, ellen nem állván régibb határozatok, és az 1604-ki utolsó törvénycikkely, mely országgyűlésen kívül a rendek hozzájárulása nélkül hozatott, eltöröltetvén. A rendeknek tehát szabad vallásgyakorlat engedtetik mindenütt az országban, ugyanazonban, hogy abból a róm. kath. vallásra semmiféle rövidség ne háramoljék. A kath. papok és templomok bántatlanul maradjanak s a lefolyt zavarok alatt elfoglaltak mindkét részről kölcsönösen visszaadassanak.

A második pont megtartatik.

A harmadikban megállapították, hogy a legközelebbi országgyűlésen ősi szokás szerint nádor választassék. A főherceg pedig nyert teljhatalmánál fogva a nádor és kir. tanácsosok által oly módon igazgassa az országot, mintha a király személyesen tartózkodnék az országban.

A negyedikben esedeznek a rendek, hogy a békesség visszaálltával a sz. korona visszahozassék Pozsonyba.

Ötödik pont szerint a királyi jövedelmek kezelője hozzátartozóival a kormányba ne avassa magát. E célból mindenkor született magyarok és világiak választassanak. Szuhay és Migazzi püspökök maradjanak az országon kívül, míg ügyök elintéztetik.

¹⁾ Tört. Tá. 298. 1.

A püspököket illetőleg maradjon úgy, mint ő felsége kívánja. Hasonlóképen a hetedik pont is maradjon. Ellenben a nyolcadik pontban a magyarok nem egyezhetnek meg abban, hogy a jezsuiták ingatlan javakat birjanak az országban. Ő felsége viszont ragaszkodik saját jogaihoz.

A kilencedik és tizedik pontok szerint a várnagyságok s más hivatalok csak született magyarokra fognak ruháztatni minden val-láskülönbtség nélkül; két végházban más idegen is lehet várnagy.

A többi pontok nem okoztak nehézséget; a mi fontosabbnak látszott, az a jövő országgyűlésre utasított.

A mi Bocskay személyét és követeléseinek kielégítését illeti: Erdélyben és a Tisza bal partján, Ugocsát, Bereget és Szatmárt nyeri, azonfelül Tokajt és területét. Ha örökös nélkül hal meg, mindez visszaesik a magyar koronára. Bocskay a következő címmel fog élni: «A római szent birodalom és Erdély fejedelme, a székelyek grófja, Magyarország némely részeinek ura.» Az erdélyi rendek követeket küldenek a magyar országgyűlésre. Mihelyt Bocskay és pártfelei a békepontokat elfogadják, amnestia hirdettetik. A békekötést az örökös tartományok rendei biztosítják. A magyar rendek pedig ezentul minden lázadástól és összeesküvéstől tartózkodni fognak.¹⁾

Azonban, a mint láttuk, ezen békepontok megállapítása miatt Illésházyt előre is gyanúsították mind a két részről, minélfogva a békének gyakorlati életbeléptetése még ekkor sem volt eszközölhető.

Bocskaynak és Rudolfnak az egyezés pontjai ellen még mindig lényeges kifogásaik voltak; és ezeket oly módon hangsúlyozták, miszerint az egyezés megerősítése helyett annak felbomlásától lehetett tartani.

Bocskay, kinek időközben kedvezett a hadi szerencse, nem helyeselte Illésházynek azon eljárását, hogy újabb instructio bevárása nélkül elfogadta az egyezséget;²⁾ s felhívta őt jul. 2-kán, hogy most újra kezdje a tárgyalást. «Az elébbi tractatus és végzést akár mi volt is — ugymond — kegyelmednek a szerént reformálni kell, és olyan

¹⁾ *Katona*, Hist. Crit. XXVIII. 545—564. *Corpus Juris Hung.* I. 643. sk. l.

²⁾ Noha azért az mi megtartóztatásunk szerint kegyelmednek mindaddig is várakozni kellett volna, míg az újabb instructio kegyelmedhez nem érkezött és semmit is az előbbi tőlünk s az országtul adott instructio szerint végezni nem kellett volna . . . Bocskay levele Illésházyhoz. Kelt Kassán jul. 2-kán. Tört. Tár. 298. lap.

okait adja az dolognak az melyet mű ott megirtunk. Mert mi immár egyáltalában nem az előbbi instructió szerént, sem nem arra való választétel szerént, hanem az mostani Deseoffy uram által fölküldött instructió szerént várunk ő felségektől kegyelmed által bizonyos resolutiót; és az első instructiót in ea parte a mivel most ujjítottuk, cassáltuk invalidáltuk és reformáltuk. Kegyelmednek is immár ennek utána az szerint kell procedálni.» ¹⁾

Vallás dolgában a teljes szabadságot követelte minden kétértelmű záradékok nélkül; és kiváló súlyt fektetett az egyesség biztosításának módjára.²⁾

Rudolf király és környezete hasonlóképen elégedetlen volt ez egyességgel. Midőn a békeokmányt elfogadás végett elébe terjesztették, azt a kifogást használta, hogy az ellenkezik királyi esküjével. Ennélfogva Strahlendorf Lipót titkos tanácsosát és birodalmi kancellárt egy óvással küldte Bécsbe Mátyás főherceghez, mely óvásban kijelenti, hogy ő «ezen uj, részint istentelen, részint lelkiismeretével és esküjével ellenkező, valamint az egész dicső német nemzet becsületét és hírnevét sértő cikkek» ellen tiltakozik. Együttal figyelmeztet a főherceget, hogy ezentul se a török, se a magyar békeügyben az ő tudta és beleegyezése nélkül bármi fontosat ne cselekedjék. Ehez még azon sértő megjegyzését csatolá, hogy minden fölhatalmazással a dolog természeténél fogva azon feltétel van összekötve, hogy a megbízott hatalmával soha megbízójának kárára ne éljen, hanem mindenben annak előnyére működjék». ³⁾

El lehet képzelni, hogy ily körülmények között mily kellemetlenül volt érintve Mátyás főherceg és Illésházy, kik mindketten óhajtották az egyességet; figyelmeztették is küldőiket azon veszedelemre, mely a hazát a török fegyverszünet lejártával (jul. 14.) érheti. A mindkét részről felhozott okok annyira hatottak Prágában, hogy *Rudolf augusztus 6-án csakugyan megerősíté a június 23-ki egyességet.*

De szepegő és vakbuzgó természeténél fogva most is oly zára-

¹⁾ Tört. Tár. 299. l.

²⁾ Az több végezéseknél némely cikkelyit noha jól látjuk, de az mi nagyobb az *assurance* módjáról csak egy szóval sem említközik kegyelmed, az ki feje volna az dolognak és a nélkül, ha az elegendőképen meg nem léssen, csak rá sem tekinthetünk az többire . . . Bocskay levele Illésházyhoz jul. 4. Tört. Tár. 301. l.

³⁾ *Horváth M.* Brüsseli okmánytár III. 300. l. Rudolfnak egy 1608-ki manifestumából.

déket csatolt hozzája, mely elegendő volt arra, hogy az ellenfél visszautasítsa, mivel abban az is vissza lett vonva, a mit Rudolf 1606 márc. 21-én feltétlenül megerősített volt. A záradék szavai ezek: «A hozzánk küldött uj egyességet aképen erősítettük és erősítjük meg, hogy mindazon cikkek, melyek a vallási és egyházi kérdésekre vonatkoznak, mind pedig a többiek is ugy értelmeztessenek, miszerint azok ünnepélyes eskünkkel, melylyel koronáztatásunk alkalmával magunkat az ország rendeinek leköteleztük, s a mely ellen semmit sem cselekedhetünk, ne ellenkezzenek; ha pedig egyik vagy másik részről még nehézségek fognának felmerülni, azok a legközelebbi országgyűlésen intéztessenek el». ¹⁾

Ezen záradék mélyen sértette Mátyás főherceget, a ki teljhatalmát csakis Rudolf javára használta. Ezért az ily méltatlan eljárás még inkább ösztönözte őt arra, hogy királyi bátyjának beszámítás alá nem jöhető esztelenségeitől, illetőleg az ezekből származandó veszedelemtől megkímélje az országot. Jól tudta, hogy Bocskay az egyességnek több pontjával szintén elégedetlen, és hogy ha a valásra vonatkozó ezen záradék kezébe jutna, kész lennie azonnal újra fegyverhez nyulni. A háboru pedig sohasem volt oly kedvezőtlen Rudolfra nézve, mint a minőnek a mostani körülmények között mutatkozott. ²⁾

A török sürgette a harcot Bocskay mellett; kinek hadai szintén türelmetlenkedtek. Mindenki érezte, hogy a kiütendő háboru az ország és a trón sorsa felett egyszerre fog dönteni.

Ily helyzetben Mátyás a nagy cél elérése szempontjából a fent említett záradékot egyszerűen mellőzte, ³⁾ és a békeokmányt a nélkül közölte Bocskay küldötteivel.

¹⁾ Brüsseli okmánytár; az idézett manifestumban.

²⁾ Bocskay aug. 28-án írta Illésháznak és a többi békebiztosoknak, milyen tarthatatlanná lett Magyarországnak az állapot. «Mindezek — ugyan — arra valók és azért írjuk bő beszéddel meg kegyelmeiteknek, hogy az előttünk álló dolgot *ne vontassa*; siessen véghezvinni és ő felségöket szorgalmaztassa, szánják meg az elpusztult és megromlott Magyarországot, ne essék valami véletlen veszély az idén is rajta, ha pedig mi történnék, kit isten távoztasson, magát és minket is mindenekben igen szorgalmasan mentse meg kegyelmeitek, hogy okai mű semminek nem lészünk, hanem az ő felségek üdö vontatása. Tört. Tár. 316. l.

³⁾ Vischer Péter ezt ugy adja elő, mintha Mátyás államcsinyt követett volna el, a mennyiben a február 9-én létrejött egyességnek keletét aug. 6-ra igazította volna ki. «Thre Mt. endlich certis restrictionibus eingegangen et confirmirt. Solche haben Ihre Dht auf Rath und eingeben des von Lichtenstein,

Ez mindenesetre megkönnyítette a dolgot, de mégsem biztosította a békét; mert még igen sokan voltak, a kiknek érdekét kielégíteni nem lehetett. Ezek közé tartozott Cobor Mihály is, ki a hajduk között nagy tekintéllyel birt, és kiről Illésháznak neje aug. 20-ról ezeket írja: «Azt hallom, hogy Cobor uram fölötté nagy ellensége a békesség meglételének, kit bizony nem jól művel. Én ugyan csudálom a mit beszélnek felőle, a mely nagy kedve vagyon a keresztény vér ontásához. A pápistaság alatt azt gondolja talán, hogy mind megbocsátják néki, hogy még egyszer szent Jakabhoz megyen,¹⁾ de több kell ahoz annál, az Ur Isten adjon szent lelket neki, hogy megismerhesse, hogy a békesség jobb a fegyvernél.»

Illésházy a maga körében mindent megtett arra nézve, hogy az akadályok elháríttassanak, mert ugy volt meggyőződve, hogy ha szétbomlik a béke, elvész a haza; ha pedig a haza vesz el, «akkor a szabadság semmire nem kelletik» — mondja szept. 3-án kelt levelében a fejedelemnek.²⁾

Nem követjük a fejedelem személyéről, címéről, Erdély önállóságáról és a török békéről stb. folyó tárgyalások menetét; csak azokra szorítkozunk, melyek a vallásra vonatkoznak.

Szeptember elején vétetvén fel újra a tárgyalások fonala, Illésházy és társai szept. 9-én azt kívánták, hogy az első cikknek azon szándéka, mely a protestans felekezethez tartozóknak csak „a kath.

der im Kays. Rath mit dabei gesessen, als es berathschlagt worden, supprimirt, und das Datum aus dem vorigen un also den Hungerischen und Österreichischen Ständen publicirte . . . 1608. apr. 19. Brüsseli okmánytár III. 278. Ezen levél azonban a tény (?) után két évvel később iratott, a mikor Rudolf is már több ízben gyanúsította Mátyást helytelen eljárással, mit Mátyás azonban mindenkor elhárított magától. Bebizonyítva semmi esetre sincs a status esiny, csak állítva, és pedig pápai nuntius után osztrák írók által. L. *Gindely* Rudolf und seine Zeit I. 82. *Hurter*, Geschichte Ferdinands II. und seiner Eltern. V. 150. l.

¹⁾ *Szent Jakab képe* a híres compostellei bucsuhelyen Spanyolországban. Az idézett levél keletveze Rosenbergen aug. 20. Thurzó Györgynek szólt. Eredeti je a nemz. muzeumban. Közölte *Deak* Farkas, a magyar nők levelei között.

²⁾ *Az mi az derék dolgot illeti, az ur istent segítségül híván ez fölséged comissariusival egyetemben azon leszünk, hogy mindeneket jól elvégezzünk, csak fölséged és országunk maradhatna meg. Arra kellene néznünk, mert az szabadság semmire nem kelletik, ha elvesztjük országunkat. Én Kasán létemben is eleget kiálték, hogy ne késtessenek és hazánk megmaradására nézzünk, ne akadozzunk pókhálóban, mert ezután is az idő, statuta publica et leges, a mint ezelőtt való időkben is . . . változtatlatja . . . Datum ex Trencin 3. Sept. 1606. *Tört. Tár.* 320. l.*

vallás rövidsége nélkül“ biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, félremagyarázás kikerülése végett kihagyassék. De Mátyás főherceg ezt már csak azért is fenn akarta tartani, hogy vakbuzgó bátyját némileg megnyugtathassa. Kérte őket, hogy a király által már elfogadott s a szomszéd tartományoknak megküldött szerződésen változtatást ne tegyenek. Más kérdésekre vonatkozólag hajlandó volt közbenjárni Rudolfnál; ¹⁾ de a vallási pontot többé nem meri fölterjeszteni, mert tudja, hogy kedélykórságban sinlődő bátyját ez újra fölingerelné. Szeptember 25-én tehát ő maga állított ki egy biztosító levelet, melyben kijelenté, hogy mintán a császár által megerősített szerződésen változtatni többé nem lehet, «ő azért mindazt, mit az első cikkely végső része miatt felhoztak, a következő országgyűlésre tartotta elhalasztandónak újabb átnézés, magyarázás és tisztaba hozás végett; a miben a fejedelem küldöttei is a felhozott tekintetnél fogva megnyugodtak. A mi pedig az érintett első cikkely végső részét illeti, valamint az egész szerződés jóhiszemben és utógondolat nélkül szerkesztetett, úgy azon szavak is, «mindazáltal a kath. religió sérelme nélkül» nem rossz szándékból adattak az első cikkelyhez, hanem a végett, hogy mindkét rész hitében, vallásának gyakorlatában és templom használatában ne zavartassék. A minek bizonyságául jelen oklevelünket sajátkezüleg aláírtuk és saját pecsétünkkel elláttattuk.»²⁾

Ezen okmány megnyugtatta Bocskay küldötteit. Illésházy azonnal értesítette róla fejedelmét, kérésén, hogy ő is adja beléegyezését; mire Bocskay okt. elsején költ levelében eképen fejezé ki belenyugovását. «Az mostani ott fönn való végezést, hogy látjuk az közönségössen irt levélből, mi nekünk immár ahhoz magunktól kevés vagy semmi szónk nem lehet; ha kegyelmeteknek egyenlő értelemről az tetszett, hogy úgy leszen nemzetségünknek nyugalmas megmaradása, és régi szabadságának helyreállítása, ellent abban nem illik tartanunk. Mi az mi hivatalunknak, úgy tetszik, fogatkozás nélkül megfeleltünk, mert sokszor megírtuk protestatióval, hogy semmi ártalmas végezésökre kegyelmetek ne menjen, mert minden szerencsét

¹⁾ *Rudolf* 1606. szeptember 24-én kelt diplomájával biztosítja az országot, hogy Bocskay támadásáért sem ő, sem utódai soha senkit bántani nem fognak, s örök amnestiát biztosít mindenkinek. L. *Diploma assecuratorium*. gr. *Miko* I. Erdélyi Tört. Adatok. III. 85. l. *Katona*, Hist. Crit. XXVII. 567. lap.

²⁾ *Assecutoria* Serenissimi Archiducis Austriae; közölve *Sepsi Lackó Maté* krónikájában. Erd. Tört. Ad. III. 87. l. és *Katona* XXVIII. 575—576. l.

készek leszünk inkább fölvenni, hogysem mint elkezdett jó ügyekezünkben hátrább állanánk. Ha azért ez mindenekben jó végezésnek tetszett kegyelmeteknek mindenekben a mint most concludált, és a mi hátramaradt benne, ezután is helyére ügyekezik hozni, istentől s mitőlünk mindenek tartassanak azonban, sőt ő szent fölségét kérjük, hogy szent áldása által mindnyájunknak javára tegye állandóvá és örökössé.» ¹⁾

Ezen őszinte, és a béke áldását óhajtó nyilatkozattal szemben kellemetlen hatást gyakorolt Rudolfnak és környezetének magaviselete. Ezek semmiképen sem akarták elismerni a protestans vallásnak a katolikus vallással való paritását, és ezért Mátyásnak fentebb idézett biztosítását nemcsak helytelenítették, hanem el voltak tökélve arra, hogy a protestansoknak nyújtott előnyöket meg fogják semmisíteni. Legtöbb bajt okozott a főpapság, a király udvarában levő jezsuiták és maga a pápa V. Pál, kinek államtitkárja elejétől fogva kárhoztatta a protestansoknak tett engedményeket. Ezek a katolicismus jövőjét és jelenét veszélyeztetve látták Mátyás nyilatkozata által. A magyar főpapok közül a legkonokabb ellensége volt a békének Forgách Ferenc nyitrai püspök, a ki minduntalan azt hirdette, hogy jobb elveszni egész Magyarországnak, sem mint szabad vallás-gyakorlatot engedjen ő fölsége.²⁾

A német kath. theologusok, kiknek véleményét Mátyás főherceg ez időtájt kikérte, szelidebben nyilatkoztak a bécsi béke pontjai felett.³⁾ Írásban benyújtott véleményök elején ugyan ők is a világ legnagyobb bajának tartják a protestans vallás szabadságát; de a második részben a körülmények súlyos voltát tekintve, hajlandók az engedékenységre, nehogy a katolicismus végképen legyőzessék. A vallásbeli meghasonlást a legkárosabbnak jelentik ki, a mennyiben

¹⁾ Bocskay Illésháznak, ex libera civitate Cassoviensi, die 1. mensis októbris 1606. Tört. Tár. 337. l.

²⁾ Azon iratban, melyet az 1608-ki országgyűlés rendei ily cím alatt szerkesztettek: «Bizonyos okai, mért nem akarják az Regnicolák Forgách Ferencet pro archiepiscopo Strigoniensi agnoscálni» a harmadik pont alatt ezt olvashatni: „Mert anno 1606 az bécsi pacificatióban senki olyan ellent nem tartott, és az pacificátoroknak, mind az egész német urakkal és tanácsossal sem volt annyi ügyük és munkájuk, mint ő vele. És usque in finem annak publice contradicált, és azt is mondta, hogy jobb elveszni egész Magyarországnak, hogy nem mint az libera religiót megengedje ő felsége stb. Feredetije a m. k. kamarai levéltárban.

³⁾ *Votum Theologorum* über die ungarische Pacification. Ezen kelet nélküli érdekes kézirat a magy. akad. levéltárában őriztetik.

az egyik rész a bálványhoz, a másik pedig a Krisztushoz csatlakozik. Belial és Krisztus, világosság és sötétség között — mondják — nincs egyesség. Azon királyok és fejedelmek, kik e tekintetben engedékenyek, nem részesülhetnek az istennek áldásában. A ki a nyáját meg akarja tartani, annak nem kell a farkasokkal barátkoznia. A ki gyümölcsös kertjét megóvni akarja, annak nem szabad oda bocsátania a vadakat, oroszlánokat, medvéket, rókákat és disznókat.

Az eretnység e theologusok nézete szerint ezerszer rosszabb, mint a török rabszolgaság. Ebből ki lehet szabadulni, de amabból nem. Azért a fejedelmeknek jól kell vigyázniok, hogy a kath. vallástól eltérő átkozott sectákat meg ne tűrjék, s megállhassanak isten színe előtt, hol hangzani fog: szemet szemért, fogat fogért, lelket lelkekért. Követendő példakul hozzák fel Nagy Károlyt, Sz. Istvánt, Lajost és Mátyást, kik az eretnekeket üldözték és visszatéríteni igyekeztek. Így kellene eljárnia Mátyás főhercegnek is a magyar protestansok iránt.

De mindezen elvek és példák hangoztatása mellett kénytelenek figyelembe venni a magyaroknak a törökkel való szövetségét, mely végromlást hozhat a catholicismusra és Németországra; s kijelentik, hogy a fegyveres ellentállást lehetetlennek tartják. Egyébiránt utalnak a magyar püspökök, a német klerus, a jezsuiták és a pápa véleményére az eretnőségekkel szemben követendő eljárásra nézve. A vést kezdetben könnyű elhárítani; de ha a baj elhatalmasodott, s kiolthatatlan tűzként és fékezhetetlen árként terjedt el, akkor majdnem lehetetlen azt elfojtani. A szent atya bizonyára nagyra fogja becsülni Mátyás főhercegnek azon tényét, hogy őszintén igyekszik Magyarországból a gyomot kitépni; de figyelmeztetni is fogja, hogy okosan járjon el, nehogy a gyommal a tiszta búzát is kitépje. Például hozzák fel Aaront, Davidot, Roboamot és némely keresztyén fejedelmet, mint a kik szükség idején engedékenyek voltak. Ki volt erősebb — úgy mondanak — mint a boldog emlékezetű V. Károly, a ki oly sok győzelmet nyert ellenei felett, a ki a franciák királyát legyőzte és elfogta, a ki oly sok fejedelmet és várost engedelmességre kényszerített, a ki Hercules oszlopain túl hajózott, a ki előtt a török s majdnem az egész világ remegett, a ki a római pápával oly erős szövetségben állott, hogy mindenek véleménye szerint Luthernek confessióját vagyis «confusióját» könnyen megsemmisíthette volna; mégis elnézte azt, hogy ez által nagyobb szerencsétlenséget kerülhessen ki . . . Lám a spanyolok

legkatholikusabb fejedelme is alkudozásba bocsátkozik a németalföldiekkel, csak azért, hogy ez által többet vél elérni, mint háboru által.

Ezt követheti Mátyás főherceg is Magyarországon, hol minden rend felbomlott, hol a katolikusok örülhetnek, ha megmaradhatnak . . . A bécsi békekötést el lehet fogadni, mivel ez a katolikusok szabad vallásgyakorlatát nem semmisíti meg, szabadságában állván minden katolikus urnak alattvalóit a maga vallására téríteni és papokat tartani. De a jezsuitákat nem tartják kiutasítandóknak. Általában pedig ajánlják, hogy a «dacos, büszke és barbár» magyar népnél nem arra kell törekedni, hogy a protestans felekezetek kiirtassanak, hanem, hogy a catholicismus megmaradhasson. Majd eljön az idő, a midőn a katolikus világiak és egyháziak új buzgalmat fejthetnek ki vallásuk ügyében.

Végül kifejezik abeli reményüket, hogy ha Mátyás főherceg istennek ezen ügyét illető helyen, a római szent széknél is fogja támogatni, az ügy jóra fordul, s ő felségét a királyt is e békekötés helybenhagyására fogja birni.

Ilyen volt a német theologusok véleménye.¹⁾

A római szent széknél gondolkodását megérthetjük V. Pál pápa államtitkárjának ezen nyilatkozatából: «Keveset fog használni a katolikusoknak a szerződés első cikkelyének azon záradéka «sine præjudicio religionis catholicæ», midőn az eretnekek kezében ellenkező szellemű irat van. A szerencsétlen helyzet hozzá magával ezen nyomorúságokat, s ezek az engedékenységgel egyenes arányban fognak növekedni. A ki pedig elválasztja a vallást a közkormánytól, rossz szolgálja fejedelmének.»²⁾ Khleselt azzal gyanúsították, hogy egyetért a magyar felkelőkkel, azért erélyesen felhívta a pápa, hogy a kath. egyházra kedvezőtlen cikkek módosítására törekedjék. Mátyás főherceghez pedig külön követ ment, hasonlóan azon utasítással, hogy a sérelmes vallásügyi cikket megváltoztatni igyekezzék.

De a befejezett ügyet nem lehetett többé meg nem történné tenni, annyival is inkább, mert az örökös tartományok rendei is készeknek nyilatkoztak a béke biztosítására. Nevezetesen az alsó és

¹⁾ Aláírták: *Hartung* Henrik bécsi dékán és kanonok; dr. *Sculteti* Boldizsár kanonok; *Lambertus* Jakab volt strassburgi püspök; dr. *Pampelius* János prépost; *Hutter* Péter franciskanus prior; *Bonaventura* franciskanus barát; *Berndt* Ádám dékán és *Pischer* György parochus.

²⁾ *Fraknoi* V. A bécsi békekötés 1606-ban, külön lenyomat 66. lap.

felső austriai rendek küldöttei, kik a jun. 23-ki egyességet megerősítették, ezen újabb egyesség megerősítésére is felhivattak; a cseh, morva, siléziai és lausitzi rendek pedig, miután a magyarok részéről szenvedett sérelmeikre nézve megnyugtattva lettek, szept. 23-án kijelentették, hogy ezen «ő felségével és a szomszéd tartományokkal kötött békességet mind ők, mind az összes rendek és utódjaik mindenben sértetlenül megtartani fogják.¹⁾

És mihelyest az ily értelmű biztosító levelek és békekötési okiratok kicseréltettek, a küldöttek, kik oly sok idő alatt, annyi nehéz kérdést oldottak meg, kölcsönös szerencsekívánatok mellett ellagták Bécsset.

V.

A kassai országgyűlés 1606. dec. 13. — A fejedelem előterjesztései. — A rendek végzése. — Bocskay halála, végrendelete, rövid jellemzése.

Az oly hosszas tanácskozások után létre jött békepontokat országgyűlésen kellett megerősíteni. Azokat pedig, melyek végmegállapodás végett ide voltak utasítva, ujonnan kellett fogalmazni. Bocskay tehát a pártjához tartozó főurakat, kapitányokat, megyéket és városokat nov. 25-én kelt következő levéllel hívta össze a kassai országgyűlésre :

Stephanus, dei gratia etc. . . . Jól emlékezhetik reá kegyelmeitek ez elmúlt tavaszi itt Kassán való gyűlésünkben országul mit végezett legyen kegyelmeitek az békességnek véghezvitele felől. Kire való tekintetben kétszeri vagy háromszori replicatióunk után Bécsben mind az ország szabadságainak helyreállítása felől s mind az magunk személyének contentálásáról mint végeztünk legyen, annak utána ennyi hadakozások után az két császár között való békességnek véghezvitelében interponálván magunkat: minthogy mindaz két félnek alkuvása minekünk házunkban, bőrünkben és megmaradásunkban járt: felette szükségesnek ismerjük, most mindezeknek végét látván, és követünk mind egyfelől s mind másfelől megérkezvén, hogy régi jó szokásunk és rendtartásunk szerint, immár kegyelmeiteknek is minden dolgokat voltaképen értésére adhassunk, és az követektől követségek járások szerint mindeneket érthessen, hogy annak

¹⁾ *Katona*, Hist. Crit. XXVIII. 596—598. II.

utána mind az lött végzésöknek executiójáról s mind azután következendő országos gyűlésben leendő végzésekről (minthogy nagy részének az végezeseknek ott kell eligazodni és confirmálódni) jobb fundámentommal gondolkodhassék: tetszett, hogy az előtt közönségesen egymás értelmének megvételéért ide Kassára egy rövid gyűlést hirdetnénk, melynek napját ez időnek rövid voltaához képest, hattuk ez jövődő szent Luca asszony napját, azaz decembernek 13-dik napját.

Intjük azért kegyelmedet szeretettel, hogy az megnevezett napon és helyen okvetetlen jelen legyen, hogy az gyűlés ugyanakkor mindjárost elkezdethessék . . . » ¹⁾

A fejedelem tanácsosai nagy sulyt fektettek arra, hogy Illésházy e gyűlésen személyesen megjelenjék. Azért dec. 3-án kelt külön levélben Homonnai Drugeth Bálint, Nyáry Pál, Tököly Sebestyén, Nádasdy Tamás, Hoffmann György, Mladosevich Horváth Péter, Kellemesy Mihály, Bárcay János és Orllé Miklós aláírással külön is sürgetik őt, hogy ha lehet még az országgyűlés megnyitásának napja előtt jöjjön el Kassára, hogy vele előlegesen értekezvén, a szerint járhassanak el.²⁾

Ugy látszik azonban, hogy a köszvényben szenvedő Illésházy nem akart részt venni oly országgyűlésen, melynek feladata épen az ő általa létrehozott békepontok feletti ítélelhozás volt. December 13-án még otthon Trencsénben volt; s ez nap még irt is neki a fejedelem levelet bizonyos fizetetlen hadak kielégítéséről.³⁾

Mindazáltal a gyűlést a kitűzött napon Bocskay személyesen nyitotta meg. Fejedelmi propositiójában fejtegette a béke megkötésének szükségességét eképen: «Miért hogy soha oly hosszú és kemény hadakozás nem lehet, kinek végre békességre nem kellett menni;

¹⁾ *Magnifico Domino*, Stanislaw Turzó de Bethlenfalva . . . *Tört. Tár.* 35. és 627. l. A megyékhez intézett meghívónak eredetije az akad. irattárában.

²⁾ *Az kegyelmed* köztünk való jelenléte — ugymond a meghívó levél — felette igen kívántatik, annyal inkább, hogy ő felsége beteges állapotja és nyavalyája is hol ujul, hol könnyebbedik. Igen szükséges felette mindnyájunknak megmaradására együtt . . . végeznünk. Kérjük azért mindnyájan kegyelmedet felette szeretettel, ez kevés fáradságtól magát meg nem vonván, ha lehetséges még az gyűlésnek napja előtt jöjjön alá, hogy istennek kegyelmességéből hazánknak közönséges javára minden jót végezvén, annak utána tartatnók ahhoz magunkat . . . Datum Cassoviae die 3. Dec. 1606. *Tört. Tár.* 633—634. l.

³⁾ *Tört. Tár.* 637. l.

sőt gyakorta a hadak azért indittatnak és viseltetnek, hogy magoknak az emberek azzal az elviselhetetlen inség alól szabadulást szerezvén, állandó békességre jussanak; nem különben mi is az elmúlt esztendőkből, először — úgy vagy — csak magunk életünk oltalmáért, annak utána közönségesen hitünknek és régi törvényünknek, megrontatott szabadságunknak helyére állításáért egész országul, egyenlő értelemből, nyilván való kéntelenségből fegyvert kellett volt fognunk; kiből a hatalmas isten látván méltó és igaz ügyünket az ő tisztessége mellett, csudálatosképen sok jó szerencsékkel megáldván bennünket, csakhamar viszontag mind a két félnek szívére arra vitte és indította, hogy mind ő felségök egyfelől, mind mi másfelől az ellenséges fegyvert letennők, meglévén hitünknek és régi törvényünknek régi állandó és bizonyos szabadsága; viszontag az előbbi egyeségre és békességre szállánk a közöttünk elvégzett conditiók szerint, melyeket a múlt kassai gyűlésünk után a nemes országnak tőlünk való kívánsága szerint, ultro citroque miképen tractáltunk legyen, és most micsoda karban legyenek — gyűjtöttük össze ő kegyelmöket — hogy azokat voltaképen értvén, lássák mind hitünk és szabadságunknak restitutióját, és azt is, minthogy tizennégy esztendőktől fogva a két császár között való hadakozással láttuk csak a mi hazánk pusztulását és romlását, kívántuk volt, hogy a mi békességünkkel együtt a török császárral való bekéllés is egyszersmind menjen véghez, miért hogy a mi hazánk közbejárt és azt is isten segítségével véghöz vittük; értse a nemes ország, mint ment legyen a két császár között való békesség véghöz, és a melyek még hátra maradtanak ez állapotnak helyére hozásában, arról is egyenlő értelemben minden jót végezzen.¹⁾

Ezen bevezető szavak után saját nézeteit tíz pontban adta elő. Először is utalván arra, hogy az előbbeni kassai országgyűlés óta kétszer is felküldötte követeit Bécsbe, végre is csak úgy jöhetett létre az egyesség, hogy Mátyás főherceg biztosítékot adott arról, hogy ott fen a következő országgyűlésen ex consensu dominorum regnicolarum complanálja. «Intjük azért — ugymond — a nemes országot;

¹⁾ *Propositiones a Serenissimo Principe et Domino Stephano, Dei gratia Hungariae Transylvaniacque principe et Siculor. Comite, pro bono publico in Conventu ad 13. diem decembr. anno 1606 Cassoviae indicto, Statibus et Ordinibus regni discutiendae; extra datae. Sepsí Lackó Maté Krónikája. Erd. Tört. Ad. III. 9. l. V. ö. Katona XXVIII. 632—634. l.*

a conclusiókat renddel elővevén, most végezzenek bizonyost felőle magok javára és szabadságoknak örökös állandóságára, mit kellessék ott fenn ő felségekkel és mi módjával componáltatni, hogy innen fölmenő követeknek lehessen arról teljes és egyenlő értelemből lévő tanuságuk. Holott nekünk úgy tetszett, hogy mind az első, harmad, nyolcad, kilenced, tized, tizenkettődik és tizennegyedik articulusokban vannak conplanálásra való difficultások. A magunk személyének contentálásáról való írásban pedig, minthogy annál is sokkal több akadályok láttatnak, ha tetszik a nemes országnak, épen az az írás hagyassék ki, hanem csak az irassék róla, hogy a minémü Diplóma császár ő felsége és miközöttünk emanáltatott, mind a két fél csak arra legyen köteles, valamelyek abban írva vannak, és azonkívül semmire sem.»

A második pontban előadja, hogy a mint ezelőtt, úgy még inkább most követeltessék, hogy necsak az 1604-ben a vallás szabadsága ellen hozott törvényeikk eltöröltessék, hanem az azelőtt is bármely királyok alatt hozott ilynemű törvénycikkek és rendeletek külön kiiratván, örökre semmiseknek nyilváníttassanak.

Harmadszor kívánja, hogy tekintettel arra, miszerint «hitünknek, lelkiismeretünknek és régi törvényünknek szabadsága minden aranynál és drága marháinknál följebb becsültetik, azon hadakról, melyek e szabadságért véreket ontották, az ország gondoskodjék. Sőt — ugymond — legyen gondja arra is az nemes országnak, hogy a korponai gyűlésben lett végezés szerint, a mi tőlünk adattatott kegyelmességeinkben — a nemességben megtartassanak, és valakik a Tiszán innen a mi birodalmunk kívül maradnak is, mind fizetésre, mind tisztre a vitézljő rendben akár mi becsületes állapotra előmenetelök lehessen . . .»

Negyedik pontban értesül adja a rendeknek, hogy a kezeiben levő erősségeknek a békekötés értelmében eszközrendő átadásra, biztosokat rendelt.

Az ötödikben szükségesnek véli hogy az ő adományozásai s egyéb rendelkezései érvényeseknek elismertessenek.

A hatodik pont szerint szükséges, hogy a két testvérország, t. i. Magyarország és Erdély között továbbra is a baráti viszonylatok fentartassanak, s kölcsönösen egymást minden támadás ellen védelmezzék. Erre nézve a jövő országgyűlésen törvénycikk lesz alkotandó.

A hetedikben értesíti a rendeket, hogy az egyesség értelmében eddigi címét ezzel cseréli föl: «a római szent birodalom és Erdély fejedelme, a magyar részek ura, székelyek grófja».

Nyolcadik pont szerint a rendek oly követeket küldjenek, kik őszintén szeretik a hazát; oly számban, nehogy a szavazatok többsége által legyőztethessenek; oly utasítással, melytől el ne térhessenek.

A kilencedik pontban javasolja, hogy miután a tiszántuli rész, Tokaj valamint Beregh, Szaboles, Ugocsa és Szathmár Erdélyhez kapcsolattak, ez is a jövő országgyűlésen törvény által lesz szentesítendő.

Vége a tizedikben kívánja, hogy a jövő országgyűlésen sürgesség mindenekelőtt a nádori szék betöltését, valamint eszközöljék, hogy ezentul a tanácsosi, kapitányi s egyéb tisztségekre született magyarok alkalmaztassanak. «Mert — ugymond — ha ezt a mostani jó occasiót elmulatják, és állapotjoknak elrendelését ha könnyen hagyják, mi mind isten mind emberek előtt jó lelkiismerettel protestálhatunk, hogy mi rajtunk semmi el nem mult. Áll azért csak a nemes országon, ha a maga szabadságát helyre akarja állítani, most az ideje, holott a feltett célt, kiért eddig hadakoztunk, az országnak és respublicának régi szép formáját épen helyére állítván, valamint magunkat ennek előtte mi a nemes országnak ígértük volt, annak minden részének megfeleltünk. Kiért a mi hasznos szolgálatunkról a nemes ország minden időben azután is hálaadó jó akarattal emlékezhetik, és a mi általunk szereztetett, véghezvitt jó és békességes csendes állapotban sokáig floreálván, kicsinytől fogva nagyig, a mi hatalmas kegyelmes szabadító istenünknek velünk egyetemben nagy hálákat adhat.»¹⁾

Ezek voltak Bocskaynak propositiói a kassai országgyűlésen.

A rendek haladéktalanul hozzáfogtak a tárgyalásokhoz. Felolvastatták a velök közlött bekekmányokat, és midőn egyrésről közönetet szavaznak Mátyás főhercegnek az általa tett közlésekért, másrésről határozottan tiltakoznak az ellen, hogy őket a császári okmány «rebelliseknek» és «pártütőknek» mondja. Azt sem fogadják el, hogy a nekik tett engedményeket «gratiá»-nak nevezze. A miért is elhatározták, hogy a császári diplomát visszaküldik.

¹⁾ J. h. és *Katona* XXVIII. 634—641. l.

A mi pedig a Bécsben megállapított békepontokat illeti, habár azok nem elégitik ki tökéletesen, nehogy mégis az mondathassék, hogy a békesség létrejövetelét akadályozzák, azoknak nagyobb részét elfogadják. De kikötik, hogy a jövő országgyűlésen okvetlenül kijavíttassanak, és pedig a következő módon:

A vallásról szóló első cikkelyhez hozzáadandó, hogy a szabad vallásgyakorlat a városok és mezővárosok mellett a falvakra is kiterjesztessék; az «*absque tamen præjudicio*»-féle záradék pedig kimaradjon.

A III-dikra nézve sürgetik a nádor választását és magyar urakból álló tanács alkotását. A nádor méltóságának megjelölése mellett, alkalmasnak tartják e tisztre Rákócy Zsidmondot, Nyáry Pált, Drugeth Zsigmondot és Illésházy Istvánt.

A IV-dikre, hogy miután a béke már beállott, ő felsége a koronát minél előbb hozza vissza Pozsonyba.

Az V-re, hogy az egri és a váci püspökök maradjanak az ország határain kívül.

A VI-ra, hogy a püspökök, a nádornak és tanácsosainak meghallgatásával született magyarok és nemesek közül neveztesse ki; azon idegenek, kik ez időszerint egyházi hivatalokat viselnek, elmozdítottassanak.

A VII-re, hogy a szent székek visszaélései megszüntessenek; a tizedek iránti panaszok a következő országgyűlésen orvosoltassanak.

A VIII-ra, hogy a jezsuiták nyugtalanóságuk miatt az országban ne lakhassanak, s jószágot ne bírassanak; az adományozás pedig az ország törvénye és régi szokás szerint történjék; minden új záradék — minő a «*salvo tamen iure ecclesiastico*» — elhagyassék.

A IX-re és X-re nézve, hogy a hivatalok osztogatása a magyar országtanácsot illesse; Győrött és Komáromban az idegen nemzetiségű főkapitányok mellett magyar alkapitányok is legyenek magyar őrséggel.

A többiekre nézve: A kassai főegyház maradjon a protestansok kezében; az egri káptalan soha ne szállíttassék Kassára, és mivel Eger odaveszett, töröltessék el végképen. Nagyszombatban a Szt. Jakabról nevezett egyház ne vétessék el az evangélikusoktól; elég ha a katolikusok négy egyház felett rendelkeznek . . . Magyarország és Erdély között örök szövetség köttessék; a szerencsi, kassai és korpónai gyűlések határozatai a törvénykönyvbe vétessenek fel . . .

Határoztatott végre, hogy ezen pontok a jövő országgyűlésre menendő követeknek és főuraknak utasításul adassanak, úgy, hogy azoktól elállaniok szabad ne legyen. Vigyázzanak továbbá arra is, nehogy valami az ország szabadságának sérelmével történjek. Az örökös tartományok biztosító oklevelei, valamint a Bocskaynak adott császári okmány egész terjedelmében a törvénykönyvből felvétessék. Minden más tanácskozások előtt nádor választassék. A törvények magyar nyelven adassanak ki; azok pedig, a kik javaiktól megfosztattak, elégíttessenek ki.¹⁾

Ezen végzések egyértelműleg elfogadtatván, dec. 22-én a fejedelem és rendek által aláíratlak.

Hét nappal utóbb Bocskay halott volt. Némelyek azt hitték, hogy vízkórban, mások ismét, hogy mérgezés által mult ki. Utóbb kiderült, hogy csakugyan Kátay Mihály mérgezte meg. Dec. 17-én kelt végrendeletében, melyet Alvinci Péter, Örvendi Pál és Péchi Simon előtt tett, mindenekelőtt töredelmes hangon vallást tesz hitéről, melyet életében követett. Vallja a szentháromságot és a Krisztus érdemeiért minden bűnöknek bocsánatját. Beismeri, hogy mint Ádám-tól származott és gyarlóság alá vetett ember, ő is vétkezett, de erősen hiszi, hogy Krisztusnak minden híveért, ő érte is «szegény bűnös feregért» kiontott vére lemossa bűneit, eléri az örök idvességet. Hitéről és üdvösségéről vallást tévén, visszapillantást vet életére, és inti híveit «vegyék csendes füllel és elmével, s adjanak bizonyos hitelt ilyen állapotunknak, mikor minden emberi hirt, dicsőségkívánást és kedvkeresést hátrahagyván, utolsó akaratjáról tesz bizonyosságot», hogy a mi romlás történt újabb időben az országban, nem ő miatta történt. Elmondja, hogy életét, személyét, vagyonát támadták meg, s törvénytelen eljárás által «kergették el ő felsége hivsége mellől». Igazságos ügyében isten megsegítette, s reményén felül «mint Mózeset régen a pásztorságból, Dávidot a juhok aklából, a bujdosó Jektét felvette, és a népnek fejedelmévé és királyává tette», azonképen őt is, azok, ki hitükért és régi szabadságukért fegyvert fogtak, felkarolták, fejedelemségre emelték. Ezért hálát mond az istennek, a magyar nemzetnek, Erdély rendleinek; és szívének örömét fejezi ki, hogy az országot mindenféle ellenségtől megszabadult állapotban hagyhatja

¹⁾ *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 350. l. *Sinai*, Sylloge, ect. 48. l. *Katona*, XXVIII. 646–660. l.

hátra. A felmaradt bajokért, személyes gyengeségekért bocsánatot kérvén, inti az erdélyi és magyarországi hiveit egymás közötti atyafias szeretetre. Az erdélyieket különösen, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak; a magyarokat ismét arra, hogy az erdélyieket el ne taszítsák, hanem egymást kölcsönösen segítsék. «Valameddig pedig — ugymond — a magyar korona ott fen, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen; és a magyar királyság is a németeken forog: mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet fentartani . . . ha pedig isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kezébe kerülne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, hogy attól nem hogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerint és egyenlő értelemből azon korona alá adják magokat.»

Magyarországra nézve különösen kívánja, hogy a bécsi békekötés szentül megtartassék és végrehajtassék. Az erdélyieknek Homonnai Bálintot ajánlja fejedelmül sok bizonyos okokért, jelesül erkölcsös, istenfélő természetéért, józan életeért és Magyarországon régi . . . uri nemzeteért, ezzel az országgal is Erdélylyel hasznos szövetségeért, hogy innen nagyobb gyámola lehessen.

E végrendelet egyes intézkedéseire nézve lehetnek eltérő vélemények, sőt tudjuk, hogy Erdélynek külön fejedelemségét maga Illés-házy sem helyeselte; de Bocskaynak államférfini ügyességét alig fogja valaki kétségbe vonhatni. Kitűzött célja felé határozottan és rendületlenül törekedett. A szerencsétlenség meg nem ingatta, a dicsőség és hatalom el nem ragadta. Nemes mérsékletet és önuralmat tanúsított oly pillanatokban, midőn legcsábítóbb alkalom nyílt engedni a nagyraívás szenvedélyének. A török jó indulatát senki sem tudta olyan jól kizsákmányolni, mint ő, a nélkül, hogy veszélyeztette volna hazája szabadságát. De másfelől a német pártnak sem volt határozottabb ellensége nálánál, mióta a prágai udvar istentelenségei elidegenítették őt Rudolftól. Saját érdekeit nem emelte az ország érdekei fölé, de okosan és ügyesen tudta azokat összeegyeztetni. Alkudozás idején az országos érdekű pontok az ő személyét illetőkkel párhuzamosan tárgyalattak. A viszonyok okozták, hogy az ő ideje alatt a magyar párt azonos fogalommal lett a protestans párttal; s e fogalom oly erős gyökeret vert az ország lakosságának lelkében, hogy századokon keresztül sem lehetett azt egymástól elválasztani. Az ese-

mények a protestantismus életérdekeit mind szorosabban csatolták az ország alkotmányának veszélyeztetett érdekeihez.

E tekintetben Boeskey a magyar prot. egyház történelmének új korszakát nyitja meg; — oly eszméket hoz kapcsolatba és segít diadalra, melyek mellett a magyar nemzet mindig tudott lelkesedni, s melyeket ennél fogva fegyveres erővel ostromolni lehetett ugyan, de legyőzni többé nem sikerült. A protestans vallás szabadságának meg- alapítása és biztosítása hazánkban az ő nevéhez van kötve. A mit ő fegyverrel, észszel és kitartással kivivott: annak érvényesítése és élet- beléptetése képezte a következő korszaknak legfontosabb teendőjét; legközelebb pedig az országgyűlési tárgyalásoknak legnehezebb fel- adatát.

VI.

A bécsi békekötés nem adta vissza a békét. — A főpapság nem kívánt országgyűlést. — Erdélyben az új fejedelem Rákóczy Zsigmond 1607. jún. 10-kén Kolozsvárott országgyűlést tart. Rudolf és Mátyás ajánlják a jezsuitákat; de a rendek újra kizárják őket az országból. — A kath. kisebbség tiltakozása. — A törvény szövege. — Rudolf 1607. júl. 25-re Pozsonyba hívja a magyar rendeket; ezek eredménytelen eloszlása, tiltakozása. — A kassai gyűlés vég- zései okt. 10-kén. — A hajdúk ináncsi gyűlése dec. 28-kán; ezeknek panaszai és kívánalmai.

A bécsi békekötés, mely — a mint láttuk — oly nehéz küzdel- mek között jött létre, arra lett volna hivatva, hogy a vallási villon- gások által szétszaggatott országnak végre valahára nyugalmat sze- rezzen. De fájdalom, ezen cél el nem éretett. Még sok tusát és kemény harcokat kellett a nemzetnek kiállania, míg e békepontok a törvény- könyvbe voltak foglalhatók.

Boeskey halála után mind a két fél azon törekedett, hogy a békepontoknak azon részét, melyet magára nézve kedvezőknek tar- tott, megerősítse, a kedvezőtleneket pedig megsemmisítse. És mint- hogy ezek között a vallást illető pontokra nézve volt a legnagyobb véleménykülönbség: merőben lehetetlenné vált a béke fentartása.

Mátyás főherceg, valamint a vele tartó magyarok ugyan ki akarták kerülni az összeütközést, és e szempontból a bécsi békepon- toknak sértetlen életbeléptetését kívánták a királytól, ki ezzel ellen- kézőleg épen azt akarta, hogy a vallásszabadságról szóló cikk módo- sítassék és a jezsuiták, valamint más száműzött egyházi személyek mind Erdélyben mind Magyarországon visszahivassanak. Nem szük- ség mondanunk, hogy ebben a főpapság volt főbuzdítója és bá- torítója.

Midőn Mátyás tájékoztatni kívánta magát a legközelebb tartandó országgyűlés összehívására nézve, és kikérte a magyar tanácsosoknak erre vonatkozó véleményét: akkor Forgách Ferenc, Szuhay István, Náprághy Demeter, Radonics Péter és Lippai János 1607. febr. 14-kén kelt előterjesztésökben azt kívánták, hogy mindenekelőtt a «lázdók» kezén levő várak átvétessenek, a főpapok és az elnyomott kath. egyház jogai visszaállíttassanak. Különben tanácsolták, hogy a kir. meghívó levelekben a bécsi békekötés és ettől az országgyűlésre utasított kényes kérdések ne is említettessenek. Miért tartaná meg ő felsége azt, a mire Bocskay sohasem akarta magát kötelezni? Elégnek tartják, ha csak általánosságban az ország megmaradása és fentartása említettik; és ha ily meghívóra megjelennek a rendek, akkor minden zavargás kikerülése szempontjából szükségesnek velik, hogy a «lázdók» mindenekelőtt engedelmességre és hűségi eskü letételére kényszeríttessenek. Bocskay donatiói és hozott törvényei semmiseknek nyilváníttassanak.¹⁾ Voltak a tanácsosok között olyanok is, jelesül Szuhay és Náprághy, a kik a magyar országgyűlést nem kívánták összehívatni, míg az erdélyi ügyek tisztába nem hozatnak.

Ugy látszik, hogy Mátyás ezeknek véleményét helyeselte, úgy lévén meggyőződve, hogy a fejedelemség kérdésének eldőlésével a bécsi békének többi pontjai könnyebben lesznek végrehajthatók. Addig is visszafoglalta Kassát, Lőcsét, Tokajt s egyéb erősségeket, melyek Bocskay halála után a koronára voltak szállandók. A felvidékiekkel *márc. 23-kán* részleges országgyűlést tartott, s ott a hajduknak meghagyatott, hogy vagy rendes hadi szolgálatba álljanak, vagy a Bocskaytól nyert kerületökbe vonuljanak. Homonnay is fölhívatott, hogy hagyjon fel a hajduk izgatásával.²⁾

Az erdélyi rendek az alatt, nem hajtva Bocskaynak azon tanácsára, miszerint Homonnay legyen az ő fejedelmi utóda, 1607. febr. 8-kán eddigi kormányzójakat, az öreg Rákócy Zsigmondot választották meg fejedelmöül. Leginkább buzogtak megválasztatása mellett azok, a kik Rudolphoz szítottak, jelesül Sennyey Pongrác, Szilvássy Boldizsár és Petki János. Azt remélték, hogy a jámbor öreg kész lesz a jezsuitákat befogadni és így Rudolfot is kibékíteni.

¹⁾ *Eredetiből az országos levéltár Acta publicái közt.*

²⁾ *Kovachich, Suppl. ad. Vest. Comit. III. k. 355. l. V. ö. Szalay, Magyarország. T. IV. 498. l.*

S valóban, mihelyest Rákócy Zsigmond megválasztatott, Rudolf király, sőt Mátyás főherceg is azt kívánta, hogy a jezsuitákat hozza vissza Erdélybe. ¹⁾ Zsigmond kerülte a kötelező nyilatkozatot; hivatkozott az országgyűlésre, mely június 10-kére volt összehíva Kolozsvárra, és mely hivatva volt sok közjogi, közigazgatási, törvénykezési és vallási kérdés megoldására. Midőn Argenti János jezsuita provincialis, kit Bocskay idejében társaival együtt száműztek volt, a végett kereste meg Rákócyt, hogy engedje meg ezen rendnek visszatérését, ő azt felelte, hogy a kívánság ugyan nem méltatlan, de ennek eldöntése az országgyűlés hatáskörébe tartozván, ő nem ígérhet semmit.

Az országgyűlés a kitűzött napon megnyitott. Rákócy Zsigmond hosszú és kimerítő előterjesztést küldött a rendeknek, s ezek valóban nagy munkát fejtettek ki a törvények alkotásában. A kath. vallású rendek élénk örömmel fogadták a körökben megjelent jezsuita atyákat, a kik a főherceg és a király ajánló leveleivel jöttek oltalmat keresni a vallásszabadság ezen kis hazájában.

Midőn a vallásügyi tárgyalások megindultak, Argenti engedelmet kért arra, hogy a tanácskozásban részt vehessen és a rendjének védelmére szolgáló nézeteit előadhassa. A rendek méltánnyal fogadták e kívánságot; meghallgatták a jezsuita rend ártatlanságát, erkölcsösségét és igazságát bizonyító érveit; de az azokból vont következtetést és kívánságot, hogy t. i. a rend a kath. vallás szabadságának szempontjából régi birtokaiba visszahelyeztessék, nem tartották elfogadhatónak. A jezsuitákat idegen rendnek tekintették, mely csak visszavonást és egyenetlenséget támaszt az országban. A vallásszabadság elvét, melyet a katolikusok is erősen hangoztattak, kétségbe nem vonták; meg is engedték a katolikus papoknak, hogy Kolozsvárra és — Nagyvárad kivételével — a többi helyekre is kimehesse nek predikálni, gyóntatni és keresztelni, szóval mindazon egyházi functiókat végezni, melyek a kath. vallás szabad gyakorlathoz szükségesek. De a jezsuiták nem ily szent cselekvényekkel foglalkoznak azok az ország politikai békéjét veszélyeztetik. Titkos és ármányos működésök általában ismeretes. Most is — mondák — Bocskay halála után azonnal bejöttek és titokban működni kezdtek, s úgy folya-modtak fel Rudolffhoz, az ő főpártfogójokhoz, hogy ajánlja őket az

¹⁾ *Katona*, XXVIII. 714. l. *Kazy*, I. 66. l.

erdélyi rendeknek, kik nem felelték el Bástának és a vele járt jezsuitáknak kegyetlenkedéseit.

Ezen utóbbi emlékezetes napokra való hivatkozás nagyobb súlylyal birt, mint minden más ok, mely a jezsuiták ellen felhozott. Heves kifakadások történtek, melyek csak nehezítették az ügy helyes elintézését. Végre is szavazásnak kellett döntenie, mely által a katolikusok kisebbsége nyilvánvalóvá lett. A többség határozata az volt, hogy a jezsuiták továbbra is kitiltva maradjanak Erdélyből.

A katolikus kisebbség azonban, jelesül: Darócy Ferenc, Kornis Boldizsár, Szilvász Boldizsár, Trauzner Lukács, Kornis Zsigmond, Sarvasági Zsigmond, Sennyey Pongrácz, Huszár István, Bánfi Péter, Kálnoki János, Béli Kelemen, Kamuti Balázs, Bornemisza Gergely, Lódi Simon, Kontz Pál, Kraynik László, Nagy György és Bessenyei Menyhért jun. 20-kán óvást tettek a többség határozata ellen. Nevezetesen kijelentették, hogy ők, kik nem csupán vallási, hanem országos ügyek tárgyalása végett jelentek meg Kolozsvárott, nem irhatják alá a jezsuiták ellen hozott határozatot, mivel azt méltánytalannak és igazságtalannak találják. Az igazság azt követeli, hogy mindenki megkapja a magáét, és kihallgatatlanul senki se ítéltesse el. Azért a magok, valamint a távollevő katolikusok, testvéreik és utódaik nevében is ellentmondanak ezen hallatlan és törvénytelen határozatnak. Ellentmondanak nyilvános országgyűlésen, valamint az ország összes ellennézetű rendei, sőt az fejedelem, Rákócy Zsigmond, és tanácsosai előtt is. Ők sohasem egyeznek abba, hogy a jezsuita rend az országból kizárassék, s javai elvéessenek; mert nincsenek meggyőződve arról, hogy törvényes fejedelmek által alapított javaikat ok nélkül elvenni lehessen.¹⁾

Mindez nem használt semmit. A rendek többsége és a fejedelem másképp voltak meggyőződve. Döntő okaikat és mentségöket jun. 24-ről kelt külön felterjesztésben adták elő Rudolf királynak. Ebben sajnálatukat fejezték ki a felett, hogy az ő közvetítése későn érkezett hozzájuk.

A jezsuitákat nem annyira kath. vallásukért, mint inkább fondorlataikért tartották kizárandóknak.

Midőn Rákócy Zs. a hozott törvénycikkelyeket, melyeknek száma hatvankettőre ment, jun. 24-kén megerősítette, és az ország-

¹⁾ *Katona*, XXVIII. 717. 718. l.

gyűlést két nappal utóbb bezárta volna, bizonyítványt adott a jezsuitáknak arról, hogy nem valami bűntény miatt, hanem a katolikus vallással ellenkező nézetűek folyamodása következtében utasítottak ki az országból.¹⁾

A törvény, mely erre vonatkozólag hozatott, s mely a fejedelmi propositiókra vonatkozó bevezetés után azonnal az első cikket képezi, eképen szól:

(2.) Legelőször azért az mi eleinknek dicséretes példákat követvén, kik gyűléseket az isten tiszteletére néző dolgokon kezdtették el, mi is az religio dolgáról így deliberáltunk, hogy ennek előtte való articulusok szerint mindenek minden bántás nélkül megtartassanak. Hanem az jezsuita sectáról, a kit ennek előtte Medgyesen generalis gyűlésünkben communibus omnium votis et suffragiis ez országból kiigazitottunk volt, mostan is az nagyságod birodalmából minden helyekről kimenjenek, és soha ez a szerzet többé ez országban bé ne vétessék, és senki se jószágában, se házában azféle szerzetöt ne tarthasson; ha valaki temeritate ductus ez ellen cselekednék, citatus per directorem causarum convincaltassék és juridice megbüntettessék; kinek minden részeiben az medgyesi generalis gyűlésben 1588. esztendőben adatott articulus observaltassék.

(17.) Miérthogy némely papok, mesterek, deákok és egyéb egyházi rendek extra limites vocationum suarum aféle dúlók, kóborlók, fosztók, kapdosók és hatalmaskodók közé elegyítvén magokat, avagy magokról példát vévén azokrul, dúltak, fosztottak, kóborlottak, kapdostak és minden hatalmaskodást, gonosztságot cselekedtek: végeztük, hogy az kik az efélékben részesültek Mihály vajda bejöveteletül fogván, az kolozsvári 1601. esztendőbéli articulus tartassék meg, melynek summája az, hogy az egyházi rendek, kik eféle gonosz nép közé elegyítették magokat, nem az ő székükön az papok előtt, hanem azon vármegye székin, az melyben laknak, evocáltatva szólittassanak, és juris ordine convincaltassanak vagy absolváltassanak.

(52.) Találtanak meg az katolikus uraink és atyánkfiai,

¹⁾ *Katona*, XXVIII. 715. l. A bizonyítvány kelte: Kolosvár die 26. 1607.

hogy az kik közzülök szabad város helyeken lagnának, lenne liberum exercitiumja az catholica religiának, ugy mint betegeket visitalni és gyóntatni, gyermekeket keresztelni. Miért pedig az catholica religio is az több recepta religióhoz való; végeztük, hogy az katholikus pap bėjöhessön ide Kolozsvárra, egyéb helyekre, exceptis Varadiensibus, betegeket, kik in agone vadnak, visitálhasson, körösztlhessön, és elvégezvén ezféle cæremóniákat, ismét tartozzék recedálni, semmi egyéb ezenkívül való cæremóniákat ne peragálhasson.¹⁾

Nem sikerülvén Rudolfnak Erdélyben a jezsuiták bevitele, ketős buzgóságot fejtett ki, hogy legalább Magyarorszáiban biztosítsa a kath. egyház uralmát, melyet a bécsi békekötés által megalázva képzelt. E végből betöltötte a Kutassy János halála óta hat évig üresen állott esztergomi érsekséget a vakbuzgó és nyakas Forgách Ferenc nyitrai püspök által jul. 4-kén.²⁾ A kalocsai érsekségre a gyűlölt Szuhay Istvánt nevezte ki, a ki a bécsi béke pontjai értelmében számüzve volt az országból.³⁾ Ugyanekkor tette boszniai püspökké Erghélyi Ferencet, szerémi püspökké Majtényi Lászlót, veszprémi püspökké pedig Náprághy Demetert.⁴⁾

Mindez homlokegyenest ellenkezett a bécsi békekötés szellemével és a nemzet közérzetével; de ellenkezett Mátyás főherceg érdekeivel is, a ki tudvalevőleg két év óta egyengette magának a koronához vezető utat.

E közben Thurzó Györgynek Forgách Zsigmond közreműködése mellett sikerült a felvidéki zavarokat az említett kassai országgyűlésen lecsendesítenie; s midőn erről a jó hirt Prágába fölvitte, egyuttal arra is megkérte Rudolfot, hogy a további béke biztosítása és a bécsi békekötés megerősítése végett hívja össze a rendeket Pozsonyba egyetemes országgyűlésre, melyen a felvidéki rendek is — kik eddig kivételes állást foglaltak el — megjelenjenek. Rudolf engedett hű tanácsosának és a még május 10-kén jun. 24-kére összehívott,

¹⁾ Szilágyi S., Erd. Orszgy. Eml. V. 341., 493., 499. és 510. ll.

²⁾ Katona, XXVIII. 719. l.

³⁾ A kinevezési okmányt közli Katona, XXVIII. 721—724. lapokon.

⁴⁾ U. o. 724. s. köv. l.

de Mátyás főherceg iránti gyanuja miatt visszavont országgyűlést most újra összehívta július 25-kére Pozsonyba. ¹⁾

A rendek, mivel nagyfontosságu kérdések vártak megoldásra, nagy számban gyülekeztek össze a kitűzött napra. Ösztönszerűleg érezték, hogy itt az alkalom a leginkább vallási villongások miatt fenyegetett békének biztosítására. Azonban a királyi propositiók késlekedtek. Mátyás főherceg egy ideig csak nyugtatta a türelmetlenül váró rendeket; de midőn hetek, sőt hónapok is haszontalanul multak el, és hire jött, hogy a hajduság a királynak ezen sértő és mindenestre csak gyanut ébresztő eljárása miatt, a töröktől izgatva, újra háborogni kezd: végre is türelmököt veszítve, boszusan szétoszlottak.

De mielőtt Pozsonyt elhagyták volna, ünnepélyes óvást és tiltakozást nyújtottak be a pozsonyi káptalannál, és pedig a felső magyarországiak aug. 27-kén, a többiek szept. 10-kén. Ebben kijelentik, hogy ők a bécsi békekötésnek minden pontjához és záradékához ragaszkodnak, s attól eltérni semmiképen nem akarnak. És ha a rendek közül bárki az említett békekötés ellen bárminő megbízást kapna ő felségétől, s oly dolgokban intézkednék, melyeknek eldöntése országgyűlésre tartozik: ők azt törvényesnek el nem ismerendik, s az ellen eleve is tiltakoznak. ²⁾

Mátyás időközben értesült a felől, hogy Rudolf az ő mellőzésével Ferdinánd stájer főhercegnek ígérte oda mind a német császári, mind a magyar királyi koronát, mivel azt képesebbnek tartotta a katholicismus és közvetlenül a jezsuita rend megvédésére, mint őt, a ki a protestansokkal alkudozott. Ferdinánd csakugyan meg is tette a lépéseket Németországban Mátyás megbuktatására.

Ily körülmények között, tekintve az eredménytelenül szétoszlott országgyűlés miatti elkeseredést, Mátyásnak határozottan kellett fellépnie, ha a vallásbékét, az ország és saját érdekeit kockára tenni nem akarta. ³⁾

Október elején Bécsbe hívta a magyar tanácsosokat, jelesül

¹⁾ *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Comit. III. 352. l.

²⁾ Mind a két protestatio eredetije az országos levéltárban, *Acta Publ.* között.

³⁾ *Pázmány* Péter szept. 26-kán Bécsben kelt és Stobaeus Györgyhöz intézett levelében e dolgokról emlékeztet, többek között azt mondja, hogy szomorú időkre van kilátás, ha Rudolf engedni fog azoknak «*quae capita factionum optant*» t. i. hogy ő felségének csak a címe maradjon és hogy a róm. kath. vallás az angol egyház mintájára eltorzítottassék. *Katona*, XXVIII. 741. l.

Illésházyt, Thurzót, Batthyánit, Mágocsit és Tökölyt, hogy velök és a hozzá hű ausztriai rendekkel a további teendőkről tanácskozzék.¹⁾ Nemcsak a vallásszabadság, hanem az egész ország békéje volt veszélyeztetve. Ehez képest a tanácsosok oda nyilatkoztak, hogy az országgyűlést multhatatlanul még ez évben össze kell hívni, és azon esetre, ha a király vonakodnék a gyűlést összehívni, nem marad egyéb hátra, mint a Mátyás által összehívandó gyűlés segédelmével Rudolfot megfosztani a tróntól, illetőleg arra kényszeríteni, hogy mondjon le a magyar koronáról.

Ezen tervnek véghezvitelére azonban az ország teljes egyetértése volt szükséges. A jelszó, mely körül egyesülni kellett volna: «a bécsi békekötés megtartása» volt. A felvidéki vármegyéket Thurzó György hívta össze ismét a «szomszéd tartományokkal» együtt *Kassára* okt. 10-kére, hogy a pozsonyi országgyűlés rendetlen eloszlása következtében a bécsi békének végrehajtásáról tanácskozzanak. Az előterjesztett első pontra nézve méltónak ítélték a felső magyarországi statusok, hogy a szövetséges szomszéd tartományokkal haladéktalanul közölni kell a pozsonyi gyűlés szétoszlásának okait; kérni kell őket, hogy a szövetséget a szükség idején hiven és sértetlenül megtartsák. Azon is kérjék őket — mondják határozatukban — hogy császár urunkat ő felségét megtalálják, hogy tartson meg bennünket igazságunkban és szabadságunkban a bécsi végezés szerint. Nem tartják helyesnek, hogy a régi szokástól eltérőleg a királyon kívül más hívná össze az egyetemes országgyűlést; de az ellen protestálnak, hogy máskor hiába tartsa ott a rendeket ő felsége. Kívánják a törökkel való békének fentartását, s ehez képest óhajtják utasítani a vegbéli kapitányokat és a budai basát is, hogy a békességhez tartsák magokat stb.²⁾

Megnyerendők voltak még a jobbára protestans vallásu hajduk, kiknek közreműködése szintén nem volt nélkülözhető a közbéke helyreállításánál. Ezeket Homonnai Bálint hívta össze dec. 28-kára *Ináncsra*, a célból, hogy a fegyver letevésére és a magyar rendekkel egyértelmű eljárásra bírja a bécsi békének végrehajtására és a kikötött vallásszabadság biztosítására nézve.³⁾ E szerepre senki sem volt

¹⁾ *Istvanfi*, XXXIV. *Katona*, XXVIII. 746. s k. l.

²⁾ *A Kassán* 1607. okt. 10-kén összejött rendeknek határozatai az orsz. levéltárban.

³⁾ *Praefatio* in *Persona Spectab. ac Magn. Dominorum Commissariorum*

alkalmasabb, mint ő, a kit a hajduk királyuknak szerették volna tenni, csupán azért, mert hazáját és vallását szerető magyar embernek tartották, a kit az elhunyt fejedelem is leg többre becsült.

Az egybegyűlt hajduk részletesen fejtették ki előtte és társai előtt sérelmeiket és azon okokat, melyek őket újra fegyverfogásra kényszerítették.

Ezek között panaszképen említik, hogy Bocskaytól szolgálataik fejében nyert birtokaikat Forgách Zsigmond és Dóczy András elvették; azonkívül annyira üldözik őket, miszerint még «a predikációra is fegyverrel kell menniök». Kénytelenek voltak önvédelmőkre kelni. Különböen elmondják, hogy az ország romlásának oka «a német fejedelem és az comissáriusok az papi rendekkel egyetemben, mert a pacificatiónak artikulusit minden rendiben és punctáiban felbontották».

Nagy sérelemnek tartják, hogy a vallást illető első békepont tartalma ellenére a nagyszombati templomot elvették a protestantsoktól, s azoknak lelkészeit kiutasították, sőt még azt is a városból való kiűzéssel fenyegetik, a ki befogadja őket házába. Például hozzák fel Nyitrát, honnét a protestans predikátort kiűzték; Nagy-Győrt, hol midőn a vallásszabadság értelmében akartak eljárni, a prot. lelkésznek nem volt szabad a városba mennie; Pozsonyt, honnét a prot. lelkészeket értesülésök szerint már ki is űzték.

Nemkülönböen sérelemnek tartják, hogy a nádorválasztás helyett Forgách érseket helytartónak nevezte ki a király; hogy a koronát nem küldte vissza Pozsonyba, hogy Szuhay püspököt, kit az ország száműzött, behozták Nyitrába, s a németeket ki nem vitték a várakból. Egyeseken elkövetett törvényteleniségeken kívül, melyek szintén a bécsi béke sérelmével estek, felemlítik, hogy Rudolf király, a kit ők következetesen német fejedelemnek neveznek, idegen fegyveres haddal akarta megtámadni a pozsonyi országgyűlést. Ebből is megtetszik — ugymond — álnok cselekedete, hogy ő sem nekünk, sem a magyar nemzetnek, sem pedig országunknak jót nem kíván, nem is kívánt soha. Mi megtetszik Belgiojoso üzelmeiből is. Azért felhívják a küldötteket, hogy gondoskodjanak megmaradásuk felől. «Mert

Duorum Procerum et Magnatum inelyti Regni Hung. ad id delegatorum coram militibus Hajdonibus peracta per me Comitem Valentinum Drugeth de Homonna 29. Decembr. Anno 1607. — *Forgách-féle* levéltárban a nemzeti muzeumban.

bizony — így folytatják — meghidje ti Nagyságtok, hogy ha szintén az meglenne is, a mivelünk való végezés és egyezés, melyben mi ellentartók nem vagyunk, sőt mindenben Nagyságtokkal és ti kegyelmetekkel együtt akarunk tartani; de a németek álnoksága s régtől fogva való dolgai, mint egy tükör, úgy elöttetek legyen, hogy valamiképen az hálóba ne hajtson, mint annak előtte. Mert ha beléhajthat, bizony úgy meleszt, amiképen szereti és akarja.»

Ismétlik, hogy ők a bécsi békekötést meg akarják tartani; a mozgalomnak nem ők az okai, hanem «a német és a kassai comisáriusok a papokkal egyetemben». Ők a megrutitott szabadságuk mellett, sőt az isten tisztessége mellett támadtak fel, habár tudják, hogy mással gyanusítják őket. Tanubizonyságul hívják fel istent, hogy ők csak az igazi isteni tiszteletnek, igazságnak védelmére keltek fel. Azért nem kellett nekik az idegen nemzetnek se pénze, se segítsége, habár nagy szükségét szenvedtek. Nem fogtak fegyvert honfitársaik ellen, hanem türtek, szenvedtek azon reményben, hogy az ország rendei segíteni fognak nyomorúságokon.¹⁾

Mintegy utóiratképen még hat rövid pontban adják elő azt, hogy mit ígért nekik a «német fejedelem», ha leteszik a fegyvert, de azt sem tartotta meg.

Erre az országgyűlés által «az békességnek megszerzésére választott és kiküldött követek»²⁾ válaszoltak, megkülönböztetvén az országos közsérelmeket a magán sérelmektől. A bécsi békének megsértését sujnálják ők is, de azért még sem tartják igazoltnak a fegyveres felkelést. A magánügyeket részletesen tárgyalván, végül arra kéri őket, hogy adják írásban, miszerint ezután az ország és a megyék tudta és akarata nélkül többé fel nem kelnek.³⁾

Ugyanekkor Sarmasági Zsigmond tordai főispán, mint az erdélyi

¹⁾ *Rationes et Causae generalis Haidonum Insurrectionis coram dominis Magnatibus, Baronibus et Nobilibus coeterisque Statibus et Ordinibus Regni Hungariae in Generali et publico Conventu ipsorum pro 28 die Decembris An. 1607. in possessione Inanch, ibidemque celebrarunt exhiberunt et proposerunt. Forgách-féle levéltárból a nemz. muzeumban. Az okmány alatt Nagy András generalis neve áll.*

²⁾ Valószínűleg az eredménytelenül szétment pozsonyi gyűlés határozata alapján (?) Magát a határozatot nem ismerjük.

³⁾ *Responsum Spect. ac Magn. nec non Gener. et Nobilium Dominorum Legatorum universorum Statuum et Ordinum Regni Hungariae ad rationes et causas Generalis Militum Hajdonum insurrectionis eisdem dictis Dominis Legatis in scriptis exhibitas. Anno 1607. die 29. Decembris factum. — Nemz. muzeumban a Forgách-féle levéltár iratai között.*

lyi fejedelem küldötte, kijelentette sajnálatát a felett, hogy a fejedelem tudta nélkül fogtak fegyvert, holott ő mindig kész barátjuk volt, s most is hajlandó a bécsi és a török békét megtartani. Felszólítja őket tehát, hogy tegyék le a fegyvert és menjenek haza ¹⁾

Erre a hajduk röviden ezt válaszolták :

Kivánjuk, hogy Homonnai Bálint Uram ő nagysága magyarországi fejedelemséget felvegye, abban bizonyos lévén, ha fel nem veszi, mi általán fogva Bocskorost emelünk fejedelemségre.

Annak felette mi a római császárt német fejedelmet soha nem akarunk uralni, ilyen okból :

1. Hogy német, s nem a mi nemzetünkből való fejedelem.
2. Mivelhogy bálványozó.
3. Miérthogy a pacificatiót nem állotta.

Forgách Zsigmond és Dócy András ő nagyságukat pedig semmiképen nem akarjuk, hogy Kassán lakjanak. ²⁾

Ezen írásbeli kívánságuk mellett szóval is kijelentették, hogy ők a törökkel tartanak, s annak akaratjából adták ki ezt a választ is.

Mátyás főherceg és a vele tartó magyar rendek belátták, hogy itt nincs veszteni való idő. A hajdukkal ötven napi fegyverszünetet kötöttek, igérvén, hogy a legközelebbi országgyűlésen határozni fognak a hajduk és az ország sérelmei fölött.

VII.

Mátyás főherceg a magyar nemzeti párt élére áll. — Pozsonyba hívja össze a rendeket 1608. jan. 11-re; — Rudolf ez ellen tiltakozik. — De a magyarok szövetkezve az örökös tartományokkal kimondják, hogy a király a bécsi békekötés megtartására hívassék fel. — A callásügy sérelmek orvoslása. — Mátyás örökös kormányzónak választatik. — Rudolf újra tiltakozik a gyűlés ellen; a klerus pedig a callást illető békeponthoz ellen. — De a rendek ezt figyelembe nem veszik. — Forgách elleni gyűlölet és határozat.

Rudolf király, kinek bámulatos kedélybetegsége a válságos időkkel csak növekedni látszott, teljesen képtelen volt helyzetének fölismerésére. Rosz lelkű tanácsadói, kiknek Mátyás egyik levele szerint nem volt veszteni valójuk, tehetetlen bábként bántak vele; minden

¹⁾ *Ad Egregios et Strenuos Milites Hajdones verba Sigismundi Sarmasaghi Comitis Cottus Tordensis Legati Illustrissimi Dni Dni Principis Transylvaniae die 29. dec. An. 1607. U. o.*

²⁾ *Ultima replicatio sive Responsio Haydonum in scriptis facta et D. Legatis porrecta. — Forgách-féle levéltár a nemz. muzeumban.*

fontosabb kérdésben ellensúlyozták a magyar tanácsosokat és Mátyás főherceget, kik az ország baját őszintén tárták föl előtte, és a fentebb említett hajdulázadásban a haza sirját látták sötétleni.

Hiába értesítették ezek a bajról, hiába sürgették az országgyűlés összehívását. Rudolf a helyett, hogy a bécsi békének végrehajtása által a kedélyeket lecsendesítette volna, annak megrontására és a magyarok leverésére szövetségeket keresett!

Ily körülmények között Mátyás, hogy véget vessen ezen szégyenletes állapotnak, melybe Rudolf tanácsosai őt és a hazát sodorták, egy határozott lépést tett: ő maga állott a magyar nemzeti párt élére. Félre tette a kiméletet, melyet eddig féltékeny és szeszélyes bátyja iránt tanusított, és eltökélte magát arra, hogy vagy kierőszkolja Rudolftól a bécsi békekötés végrehajtását s ezzel együtt a protestans vallásszabadság biztosítását; vagy a bécsi újabb megállapodáshoz képest letaszítja őt a trónról, melyre már régóta képtelennek és méltatlannak bizonyította magát.

Még 1607. dec. 16-kán kelt körlevelében önhatalmulag, de a magyar rendek helyeslése mellett országgyűlést hívott össze Pozsonyba 1608. jan. 11-kére; az örökös tartományok rendeit pedig a magyarokhoz való csatlakozás és biztosok kiküldése céljából már elebb 1607. dec. 27-kére gyűjtötte össze.

Ezen tettét december 23-kán kelt levelében tudatta Rudolffal. Kényszerítő okúl hozá fel azt, hogy a lázadást másként nem volt képes megakadályozni. Ő tudja — ugymond — hogy e tette által veszélyt hozhat személyére, de kénytelen volt a legvégsőt is megkísérlni, nehogy a maradék arról vádolhassa, hogy a királyi ház érdekében mindent meg nem tett.¹⁾

Rudolf ezért megróvta őt, és az általa összehívott országgyűlést azonnal betiltotta, s a maga részéről is hirdetett egy más országgyűlést ugyancsak Pozsonyba, mely március 11-kén ült volna össze. De az erre szóló meghívók későn érkeztek meg. Az örökös tartományok már ekkor megválasztották volt a magyar gyűlésre menendő követeket; a magyar rendek is nagyszámmal jöttek össze jan. 12-én. A reggeli isteni tisztelet után előleges tanácskozás végett Forgách Ferenc új bibornok és kir. helytartó érseki palotájában jöttek össze, mivel a

¹⁾ *Mátyás* főherceg levele a császárhoz 1607. dec. 23-kán. *Horváth M.*, Brüsseli okmánytár. III. 245—247. l.

főherceg még nem érkezett meg. A jelenlevőket Thurzó György üdvözölte magyar nyelven, elmondván a teljhatalmu főherceg akaratját. Mihelyest Mátyás az ausztriai rendek nagy számától kísértetve, jan. 15-kén megérkezett, meghittebb barátaival azonnal tanácskozni kezdett azon terv kiviteli módjairól, melyet nem rég Bécsben állapított meg velök.

Januárus 21-kén a várba kérettek a rendek, hol mise tartatott. Azután a nagy palotába mentek, hol a főherceg üdvözölte őket, örömet fejezván ki a felett, hogy oly készséggel jelentek meg a haza java feletti tanácskozásra. Beszédében felhivta a rendeket, hogy gondoskodjanak a módokról, mikkel a törökök és hajduk részéről felmerült új bajok elháríttassanak, mikkel a magyar korona felsége esorba nélkül fentartathassék. Ő, mint vér és szív szerint magyar, kész az ország javaért, fentartásáért, ha kell, életét is feláldozni.¹⁾ Más nap felolvasták a propositiókat és megkezdődött a tárgyalás.

Az elnöki székot Illésházy István foglalta el; mellette ült Thurzó György. Mindkettő egyformán híve Mátyásnak és a protestantismusnak; mindkettő buzgón és őszintén törekedett azon, hogy a bécsi békekötés pontosan végrehajthassék.

Illésházy magyar beszéddel nyitotta meg a gyűlést. Emlékeztette a rendeket, hogy ő mint közbenjáró isten kegyelméből a zavaros időkben helyreállította a békét; minthogy azonban a bécsi végezés nem tartatott meg, sőt majdnem minden pontjában és záradékában megsértetett: azért új zavargások támadtak, melyek ha alkalmas eszközökkel idejekorán le nem csillapíttatnak, nemcsak hazánk, hanem a szomszéd tartományok is tönkre fognak menni. Minélfogva felhívja őket, hogy úgy tanácskozzanak és úgy végezzenek, hogy az által az országnak óhajtott java előmozdittassék.²⁾

Mindenek előtt a tanácskozás helye fölött fejlődött ki egy kis elvi harc. Forgách nem jelent meg a gyűlésen; mint kinevezett kir. helytartó azt kívánta, hogy a rendek az ő palotájában tartsák üléseiket. Illésházy azonban tudtára adatta, hogy a helytartói méltóság a bécsi békekötéssel ellenkezik, mely elrendeli a nádor választását.

¹⁾ *Katona*, XXVIII. 755. l. *Horváth* Magyarorsz. T. III. 440. *Szalay* L. Magy. T. IV. 467. l.

²⁾ *Soproni* követek jelentése: *Diarium Conventus Regnicolarum Posonium Anno 1608 in mensem Januarium auctoritate Regia indicti ac dein interrupti. Kovachich*, Script. minor. I. 211. s. köv. l.

A rendek egyenes ellentétbe jönnének saját végzésökkel, ha a király és a főherceg által megerősített bécsi békét megszegnék. Felhivatta tehát a főpapokat az érsekkel együtt, hogy jöjjenek a gyűlésbe velök együtt tanácskozni, mert — ugymond — a ki magyar kenyeret eszik, magyar bort iszik, az alkalmazza magát a rendek többségéhez. És Forgách engedett a hívásnak; megjelent a pozsonyi prépostság épületében, melyet tanácskozási helyül szemeltek ki a rendek.

Öt napon át folyt a tanácskozás a felett, mint lehessen az ötven napra kötött hajdu fegyverszünetet állandó békévé tenni. Cobor Mihály felolvasta a felső magyarországi rendeknek kassai gyűlésén jan. 21-kén kelt és a pozsonyi rendekhez intézett iratát, melyben azok kijelentik, hogy egyedül a bécsi békének sértetlen megtartása által lehet a békét biztosítani. Felhívják a rendeket, hogy annak minden pontjait sürgessék ő felségénél, s erre nézve a szomszéd tartományok közbenjárását is kikérjék.¹⁾

Hasonlót kívántak a hajduk, ugyyszintén az örökös tartományoknak jelen volt képviselői, kik mind kivétel nélkül azon nézetben voltak, hogy a békét és a prot. vallás szabadságát csak úgy lehet fentartani, ha a bécsi békét ő felségc megtartja és pontosan végrehajtja. «Az ausztriai urak is erős kötéssel kötötték magokat — írja Pogrányi Benedek — hogy semminemű szükségekben a magyarokat el nem hagyják, hanem minden ellenség ellen segíteni pénzökkel népokkal akarják. Magyarország is hasonlóképen kötötte Ausztriának magát, és erről egymásnak erős kötésleveleket adtanak, hogy velök confederatusok legyenek. Irtanak a morvaiaknak, cseheknek és a többi provinciabelieknek, kik a bécsi artikulushoz interessatusok voltak. A bécsi végezést in omnibus punctis et clausulis inviolabiliter akarják, hogy ő felségc megtartsa és megtartassa.»²⁾

¹⁾ Az mi atyánkfiai is penigh — így szól az irat — semmiképen nec in parte nec in toto akarják a bécsi végezést violálni, hanem in omnibus punctis et clausulis minden sértés nélkül meg akarják állani, és abban semmit nem hadni; sőt ezzel a mult esztendei pozsonyi káptalanban tett protestatio szerint akarnak procedálni, nem kisebb reménységgel ragaszkodván az ő felsége nekünk adta diplomájához, mint az erős köfalhoz, elhívén, hogy ő felsége sancte et inviolabiliter meg is tartja azt.

Ez szerint Nagyságtok és Kegyelmetek velünk együtt találja meg a szomszéd országokat is, kiknek ezen confoederatióban nálunk levelök és erős diplomájok vagyon, hogy mindezekről az szerint instáljanak, sőt pénzbeli segítségekkel is legyenek kiváltképen az végekre, mely végek az egész kereszténységnek erős bástyája és strázsája. — *Orsz. levéltár.*

²⁾ *Pogrányi levele* Forgách Zsigmondhoz Pozsonyból keltezve január

A vallásról szóló pontokat nem tartották szükségesnek különösen kiemelni, mivel a bécsi békekötés általános sürgetésénél ezek is sürgettettek. A főpapok, látván a közhangulatot, tartózkodók voltak nyilatkozataikban,¹⁾ de azért a protestansok térítéséről s egyházuk hatalmának terjesztéséről nem mondtak le. Valahányszor összejöttek magán társaságban a protestans követekkel, mindannyiszor nagy vita keletkezett a vallást illető pontok felett. Így jan. 17-kén, midőn Napraghy Demeternél többen vacsoráltak, Pázmány Péter jelenlétében éles célzásokkal ostromolták a soproni prot. követeket.²⁾ Hasonlóképen erős vallási vita folyt jan. 24-kén Thurzó Szaniszló asztala felett is.³⁾

Nyilvános harc csak akkor következett be, midőn Mátyás főherceg nyilatkozott a vallásról és midőn egyes városok követei kezdték előterjeszteni vallásügyi sérelmeiket.

Mátyás főherceg jan. 26-kán a rendek fölterjesztésére kijelentette, hogy ő a bécsi békének minden pontját és így a vallást illető pontokat is szigorúan meg akarja tartani. Sajnálja, hogy a róm. kath. papság nincs még visszahelyezve régi jogaiba és birtokaiba. Felhívja a rendeket, hogy a kedélyek megnyugtatóására igyekezzenek azon, hogy ez megtörténjék, s egyuttal az egri káptalannak is illő hely jelöltessék ki.⁴⁾ Mire a rendek január 30-kán kelt válaszukban azt mondják, hogy a bécsi békének ezen tárgyra vonatkozó részét a többiekkel együtt jobb lesz a legközelebbi országgyűlésre halasztani.⁵⁾

Januárius 29-kén azonban nagy sérelmekkel léptek fel a városi prot. követek Forgách bibornok ellen, a ki a bécsi békekötés megsértésével erőszakolja a modoriakat kath. papok befogadására s térítvényt követel tőlök;⁶⁾ a ki Pozsonyban és más városokban is hasonló erő-

utolsó napján 1608. — Közli *Torma K.*, Magyar Tört. Tár. XIII. k. 153., 154. lap.

¹⁾ A soproni követek jelentésében az mondatik: «Ecclesiasticae Personae in omnibus fere nobiscum consenserunt, nisi in Religionis negotio, ubi parce, imo plane pisce magis muti fuerunt. Kovachich, Script. Min. I. 224.

²⁾ U. o. 216. l.

³⁾ U. o. 226. l. Nos interim delegati nuncii apud D. Magnificum Stanislaum Turso pro coena rogati et invitati mansimus, ubi satis cum Episcopis et Propositis in disputatione descendit.

⁴⁾ Orsz. levéltár. Acta Publ.

⁵⁾ U. o. Proinde optarent predicti Status et Ordines, ut haec et aliae inibi comprehensae difficultates usque ad praedictam futuram dictam rejician- tur et prorogentur. V. ö. *Katona*, XXVIII. 760. l.

⁶⁾ Forgáchnak 1607. dec. 29-kén kelt levele a modoriakhoz, valamint

szakosságokat követ el. A rendek küldöttséget menesztettek az érsekhez azon utasítással: figyelmeztessék őt, hogy a szabad és királyi városokat jogaikban és szabadságaikban sérteni ne merészelje, hanem alkalmazza magát a bécsi békekötés pontjaihoz, mert különben erősebb eszközökhöz fognak nyulni. Erre az érsek azt felelte, hogy a mit tett, azt a király parancsára tette, mint annak hű szolgája.¹⁾ Különben a szabad városokra nézve érdekes vita fejlődött ki Illés-házy és Szuhay püspök között, mely után a többség kimondá, hogy a főpapok nem rendelkezhetnek a szabad kir. városok felett, s azokban büntetéseket nem szabhatnak.

Vallási sérelmekről lévén szó, felhozatott, hogy ime a főpapok a bécsi békekötésnek pontjait megvetik, a vallás szabad gyakorlatát akadályozzák; nemcsak Modorban és Pozsonyban, hanem Nagyszombatban, Győrben és Komáromban is fordultak elő ilyen példák. Midőn czekek orvoslási módját keresik, nem találják másban, mint azon sokszor hangoztatott jelmondatban: meg kell tartani a bécsi és a zsitvatoroki békekötéseket!

De a királynak jelenlevő követe, Altheim, jóllehet tapasztalhatta a rendek e részbeni követeléseinek őszinteségét és komolyságát, azon törekedett, hogy a magyarok bontsák fel a törökkel kötött békét, — a bécsinek pedig vallásügyi pontjait változtassák meg. Természetes, hogy erről a magyar rendek hallani sem akartak; sőt ellenkezőleg azt kívánták, hogy a békekötések megtartása mellett minden vallás, tehát az unitárius, lutheránus és kálvinista hitvallás is biztossá váljék, s ezzel az országban levő zavar megszüntetessék. Ha ezt a király küldötte aláírja, akkor szent a békesség. De Altheim ezt tenni nem akarta, mert — ugymond — tudja, hogy ő felsége a vallásra vonatkozó pontokat sohasem fogja elfogadni.²⁾ Kleselt is fölhitva, hogy szakadjon el Mátyástól, mivel az a magyaroknak és osztrákoknak sok szabadságot enged a vallás dolgában, a mi ellen ő a király nevében óvást tett.³⁾

De a rendek nem hajtottak az óvástételre; haladtak tovább kitü-

az általa készített reversalis is olvasható a Kovachich-féle kézirati gyűjteményben a nemz. muzeumban.

¹⁾ *Soproni* követek jelentése, Kovachich, Script. Min. I. 234. l.

²⁾ Er habe Ihrer Dilt rund gesagt, Ihre Majestät würden solche Capitulation nimmer ratificieren. *Fischer* Péter levele Fleckhammer Jakabhoz márc. 17. 1608. Brüsseli okm. III. 262. l.

³⁾ U. o. 264. l.

zött céljuk felé. Mátyást örökös kormányzónak kiáltották ki, és miután az örökös tartományok küldöttei is csatlakoztak a magyar rendek végzéseihöz, ezt a német birodalmi rendeknek, a hajduknak, a töröknek, sőt a királynak is tudtára adni határozták. A feliratban kérték Rudolfot, hogy ne vegye rosز néven a rendeknek azon végzését, mely szerint Mátyást közakarattal kormányzónak választották; ők ezt nem hűtlenségből s királyuk iránti engedetlenségből cselekedték, hanem a végszükség kényszerítette őket reá.

De a király tiltakozott a gyűlés minden határozatai ellen, s követelte a rendek szétosztatását. Azonban ezek a tiltakozás felolvasása után kifejtették, hogy Rudolf levele későn érkezett, mert végzéseik már meg voltak alkotva; egyébiránt, miután a gyűlés az ország java és sürgető szüksége miatt hivatott össze; ő felsége pedig, mint látszik, nincsen eléggé értesítve az ország állapotáról: ez neki teljes tisztelettel tudtára adassék, s jelentessék ki, hogy a főherceg e gondoskodásúért a haza hálájára tette magát érdemessé. ¹⁾

A háláról azonban — mondja naplójában a soproni követ — óvatosan szóltak; de mind a mellett több oly nyilatkozat volt hallható, melynek célja Mátyást azonnal királynak kiáltani ki. ²⁾

Az előzmények után ez ugyan nem volt meglepő, de mégsem jött nyilvánosan szóba. Még mindig remélték a rendek, hogy Rudolf belátván helyzete tarthatatlanságát, engedni fog. Hiu reménység volt. Rudolf és az ő tanácsosai következetesen elleneztek a bécsi békét és különösen a vallásszabadságot. Ebben a klerusra mindig bizton számíthattak. Most is, midőn a rendek az országgyűlés végzéseit, kívánatait magában foglaló és a főherceghez intézett oklevelet januárius 31-kén a gyűlésben felolvasták, előlépett Náprághy Démetér győri püspök, és a klerus nevében ellentmondott a bécsi békekötés első pontjának. Erre felszólaít Thurzó György és kijelenté, hogy ő ezen ellenmondás ellen, mint a mely ellenkezik az e gyűlésen létrehozott szövetséggel, tiltakozik s kéri a jelenlevőket, hogy azt figyelembe ne vegyék. A gyűlés valamennyi világi tagjai magokévá tették Thurzó szavait és kimondották, miszerint vérök hullásával és életök veszélyeztetésével is készek a vallás szabad gyakorlatát biztosító cikke-

¹⁾ Horvath M., Adalékok a bécsi békekötés és az azt követett trónváltozás történetéhez. Kisebb művei II. 483. l.

²⁾ Kovachich, Script. Min. I. V. ö. Vischer P. levelét márc. 17-kéről 1608. Brüsseli okm. III. 265. l.

lyeknek védelmére kelni. Felkérendőnek találták a főherceget, hogy e cikkelyek ellen elkövetett vétségeket helyreütvén, jövőre azokat sértetlenül fentartani és megvédelmezni kegyeskedjék. Sokan annak a kimondását is sürgették, hogy a ki a bécsi békekötésnek ellene merészel mondani, az veszítse el vagyonát. De ettől nagy és heves vita után elállottak, nehogy a baj ez által is még növekedjék.¹⁾

Illésházy azután néhány kényes de lényeges kérdést intézett a püspökhöz, jelesül hogy vajon, mikor az ország javait élvezzi, nem hajlandó-e a bajt is vele együtt szenvedni? vajon elismeri-e a főherceget a király által jogosan kinevezett és a rendek által megerősített kormányzónak? és vajon azok, a miket elfogadott, megerősített és a rendekkel tárgyalt, csakugyan érvényes dolgok-e? Több ilyen kérdést intézett hozzá azért, hogy tudja hányadán van a klerus ezen egész gyűlés törvényszerűségének kérdésével. De Náprághy mindezekre csak kitérőleg, himezve hámozva (per ambages) válaszolt; mit a rendek nem helyeseltek s maradtak mindenben előbbi határozataik mellett.¹⁾ Zrinyi felszólalt Erdődy Tamás ellen, a ki állítólag Horvátországban azt határozattotta, hogy ha az ő megyéjébe protestans lelkészeket hoznának be, a horvátok készek azokat kiirtani. De a bán ezt tagadta. Végre Thurzó György még egyszer a rendekhez fordulva azt kérdezte tőlök: hajlandók-e a bécsi békekötést mind haláláig védelmezni. A papságon kívül mindannyian nagy lelkesedéssel igent kiáltottak, készek lévén szavukat vérökkel is megpecsételni.

Február elsején fölhivta Mátyás a rendeket, írniák össze a bécsi békekötés ellen eddig elkövetett sérelmeket és adják elő nézeteiket arra nézve, miként lehetne azokat orvosolni. A rendek haladéktalanul megfeleltek kívánságának. Írásba foglalt panaszaikban elmondják, hogy a vallás szabadsága sok helyen megzavartatott; ügyelni kellene tehát, hogy se Pozsonyban, se Nagyszombatban, se Modorban, Győrben és Komáromban ez ne történhessék, hanem mindenütt szabad vallásgyakorlat legyen.

Panaszkodnak azért is, hogy Forgách F. érsek helytartónak

¹⁾ *Kovachich*, Script. Min. I. 237., 238. l. Ekkor történhetett az, a miről Mátyás emlékezik, hogy t. i. Forgách érsek elküldötte Pethe László kir. tanácsost a győri és a tiunini püspökhöz azon üzenettel, hogy a pozsonyi gyűlés végzéseit ne ellenezzék, mert különben elvesztik minden javadalmukat. *Horváth M.*, Brüsseli okm. III. 297. l.

²⁾ U. o. 238. l.

neveztetett ki, holott a bécsi békekötés értelmében nádort kellene választani. Felhozzák, hogy a nyitrai püspökséget Szuhay István foglalta el, a ki a bécsi békekötés által száműzetett az országból; ajánlják tehát a főhercegnek, hogy ez a püspökség eltörültesse, és annak jövedelme a végvárak fentartására fordíttassék. Meg van sértve a bécsi béke azáltal is, hogy a kapitányi hivatal több várban nem magyaroknak, hanem németeknek adományoztatott; kívánják tehát, hogy ezen is segítve legyen, s a németek Murányból, Léváról, Szitnáról Dévényről, Kőszegről és Pozsonyból elvitessenek stb.¹⁾ Ugyanez nap hitelesített az örökös tartományokkal kötött szerződés, ugy szintén a német birodalmi rendekhez intézett felvilágosító nyilatkozat is.²⁾

Következő napon, midőn a gyűlés végzéseit alá kellett írni, a püspökök ismét vonakodtak neveik odairásától. De Mátyás főherceg határozottan követelte; Illésházy pedig hajdukkal vétette körül a prépostság házát s úgy erőszakolta ki az aláírást. Csak Forgách, a makacs és vakbuzgó érsek kerülte ki az aláírást, a mennyiben nem jelent meg az illető helyen. Gyűlölete a protestantismus iránt és szeretete a katholicismus és az őt kitüntető király iránt oly nagy volt, hogy kész volt inkább pusztulásnak tenni ki az országot, mintsem hogy abban szabad vallásgyakorlat engedtesse.

Ugy látszik, hogy ezen hajthatatlan makacsságával ingerelte fel annyira maga ellen az ország rendeit, hogy ezek még esztergomi érsekségétől is meg akarták fosztani. A legnagyobb valószínűség szerint ekkor kelt azon nyilatkozat, mely hely és kelet nélkül Thurzó iratai között találtatik, s melyben okadatolva van az: «mért nem akarják a regnicolák Forgách Ferencet pro archiepiscopo Strigoniensi agnoscálni». Mert valóban ekkor volt ellene leginkább felingerelve a közvélemény, midőn egyfelől megtagadta az aláírást, másfelől meg lakomát csapott bíbornoki süvegének felvétele alkalmával.

A felingerült rendek tehát nem akarták őt érseknek elismerni a következő okoknál fogva:

¹⁾ *Commissa contra articulos Viennenses.* Orsz. levéltár. Acta Publ. V. ö. *Kovackich* Script. Min. I. 241. l.

²⁾ *Katona*, XXVIII. 775., 777—783. l.

Hogy már 1603-ban Kassára jövé, a templomot a várostól ő vevé el hatalmasul; ki minden háboruságnak oka lőn. Azután az 1604-ki törvénycikket ő írta. Hogy 1606-ban ellentállt a bécsi békének, és a békéltetőknek még a német urakkal se volt annyi bajok, mint vele; és mindvégig ellent mondott, és azt is mondta, hogy jobb elveszni egész Magyarországnak, hogynem mint az libera religiót megengedje ő felsége. A szomszédságokkal való kezességet nem akarta aláírni és megpecsételni; hasonlóan ellentmondott a confederatió-nak. Elhasonlott az országtól. Nem akart az urak ő nagyságival egyet-érteni; nem a gyűlésbe velők menni és végezni. Kiről ugyanekkor panaszkodott is az ország s ugyan végezni akart fölöle; csakhog az egész ország akkoron nem volt együtt. Eretnekeknek szidalmazza a nemes országbeli regnicolákat, sőt a római pápától indulgentiát kért s impetrált a magyarországi keresztyén regnicolák ellen, s azoknak veszedelmére processiót járt, kiben bűnők bocsánatját igéri azoknak, a kik keresztyének ellen valamit moliálhatnak és cselekedhetnek, kiről a Rómában nyomtatott indulgentiája tanubizonyyságot teszen, kit az ő contemplatiójára adott az pápa. Hogy az modriaknak nem akarta kiadni a privilegiumot mint kancellár, csak ha arról felelnek, hogy soha többé keresztyén (protestans) predikátort ezután nem tartanak. Mi teljességgel a kancellárság tisztje és az élő isten ellen nagyon és volt. Hogy a nagyszombatiaktól is így vette el Jakab templomát. S ezek soha nélküle nem merték volna kivetni az evangélikus predikátort. Az érsekujváriaktól is reversalist vett. A szabad vallás-gyakorlatnak s a dézmák világi törvényszéken való tárgyalásának is ellentmondott. Az országgyűlés végzéséhez, hogy a jezsuitáknak ne legyen állandó maradása köztünk, nem tartja magát, hanem tartja őket maga mellett, s olyan blasphemiákat irat velők, kit még az ördög is világ kezdetétől nem mert mondani; és pedig az libera religió nagyon . . .

Mindezen súlyos okoknál fogva nem akarják a regnicolák acceptálni érseknek. Nem pedig azért sem, mert — ugymond — a bécsi békekötés csak a püspökök, nem pedig az érsekek kinevezését ismeri el a király jogául. Azután Forgách cardinalis Strigoniensisnek írja magát. Már pedig az egyházi személyeknek két hivatalt viselni tilos. Éljen tehát a cardinalisság jövedelméből; Esztergom pedig nem cardinalisság, hanem érsekség. De nincs is statutuma az országnak, hogy a cardinalisok valaha recipiáltattak volna az ország tagjaiul, és hogy

jogaik volnának, arról sincs emlékezet. Nem is akarja az ország, hogy mint szintén a jezsuitáknak, úgy a cardinalisoknak is az országban maradása és joga legyen.

Mindezen okokból Ulászló király decretuma 6., 7. és 8. art. stb. országos statutumok szerint az ország törvényt akar reá látni, s könyörög ő felségének is, ne legyen ellene.¹⁾

Ezen irat azonban nem került az országgyűlés elé, mely febr. 3-án szétoszlott. A rendeknek ennél nagyobb és nehezebb feladata volt, t. i. Mátyás főhercegnek trónraemelése által biztosítani a bécsi békét és a protestantismus szabadságát.

VIII.

A magyar protestánsügy a regensburgi birodalmi gyűlésen. — Mátyás önigazoló nyilatkozata. — Ennek ellenében a birodalmi tanács előterjesztése. — A kath. és protestáns fejedelmek szervezetei. — A többség Rudolf mellett van. — Mátyás fegyveres erővel Csehországba nyomul, s Rudolf kénytelen átadni neki a magyar koronát.

A pozsonyi országgyűlés magatartásából és hozott határozataiból világosan kitűnt, hogy a magyar nemzet el van határozva minden áron szabadulni Rudolftól, kinek vaktsága és makaessége eddig is annyi nyomort árasztott e hazára. Európának majdnem minden állama fel volt világosítva a tényállásról, és felhiva a közbenjárásra a bécsi békekötés érdekében. Sokan meg is tették a jóakaratu figyelemztetést Prágában; de fájdalom, ott minden jó tanács eredmény nélkül hangzott el.

Rudolf csak a durva erőszak fegyvereiben bízott. Február 23-án kelt iratával a pozsonyi gyűlésnek minden végzéseit semmiseknek nyilatkoztatta ki, és hűtleneknek mindazokat, kik végrehajtásukhoz segédkezet nyujtanak.²⁾ Többek ellen elfogatási parancsot adott ki, nem törődve azzal, hogy az ország — a kath. papság kivételével — mind ellene nyilatkozik, s hogy a felvidéki rendek febr. 25-én Kassán egytől egyig elfogadták a pozsonyi végzéseket, és hogy a hajdukkal minden szomszéd tartomány kész azoknak fegyverrel való megvédésére.

Neki csak a német birodalomban volt bizodalma; ahoz fordult tehát császári tekintélyének megvédéseért és a magyarok leverésére

¹⁾ Országos levéltár, a Thurzó-féle iratok között. V. ö. *Ipolyi Veres-marti élete* 83. l.

²⁾ *Katona*, XXVIII. k. 772. l.

záló segélyért. Ápril 24-re birodalmi gyűlést hívott össze Regensburgba, mely fölötté érdekesszben tñnteti fel a magyar ügyeket.

Mind Mátyás, mind Rudolf, illetőleg ennek kormánytanácsa, gazolni igyekeztek eljárásukat.

Mátyás azon önigazoló nyilatkozatában, melyet a birodalmi rendekhez küldött, de mely elfogatván, nem terjesztetett be, hosszasan fejtegeti a magyar viszonyokat, s minden baj okozójául Rudolfot s annak lelkiismeretlen tanácsosait mondja, mint kik a nemzet kívánságaira, könyörgéseire nem hajlottak és forradalomba kergették a népet. Hogy a magyar és ausztriai rendek, katolikusok úgy, mint protestánsok, egyhangulag azt követelik, miszerint a magyar és török békekötések megtartassanak és végrehajtassanak, azt Mátyás azon körülménynek tulajdonítja, hogy azokat ő mint kormányzó kötötte meg, a király pedig a szomszéd keresztyén országokkal együtt megerősítette és megpecsételte. Ennélfogva a magyaroknak mást határozniok és tanácsolniok nem is lehet, mint hogy az, a mi egyszer megállapittatott, ellenség irányában is megtartassék. A magyar és ausztriai rendek gyűlései ezt követelik.

A mi a vallás dolgát különösbben illeti, arra nézve a főherceg kinyilatkoztatja, hogy ő kereste az eszközöket és módokat arra, miként lehetne a róm. kath. vallást és az egyházi rendet minél előbb régi jogaiba visszahelyezni; gondolkozott a felett is, hogy miképszüntethetné meg a bécsi békekötés első és második pontjának általánosságát. De a magyar rendek erősen hangsúlyozták, miszerint azon gyűlés csupán az újabb zavarok lecsillapítása céljából lévén összehíva, e pontoknak elintézése a legközelebbi országgyűlésre halasztassék. Ez alkalommal arra is figyelmeztette lön, hogy ha e kérdést bolygatja, akkor a hajduk Bocskay példája szerint új vallásháborút fognak indítani; segítségül fogják hívni a szomszéd tartományok protestáns vallásu fejedelmeit, és így a különben is nagy tűzből még nagyobbat támasztana. Be kellett látnia, hogy ily módon a katolicismusnak és a papságnak többet ártana, mint a mennyit használna. Az ország kívánságát annyival is inkább figyelembe kellett vennie, mivel a hajduk vallásukon lévő nemzeti királyt akartak választani. Reményét fejezte ki azonban, hogy a mit a királyhoz intézett jelentésében is irt: mindez lassankint orvosolható lesz, mihelyest az ország lecsendesül és a kedélyek kiengesztelődnek.

Különben a vallásról és a papságról szóló békepontokra nézve

figyelembe kívánja vétetni a Bocskay-pártnak azon replikáját, melyet a király resolútiójára irt, s melyben hangsúlyoztatik, hogy a protes-tansoknak meg volt engedve a szabad vallásgyakorlat. Ehez most is ragaszkodnak és inkább félbeszakítanak minden alkudozást, semhogy erről lemondanának. Ez tény. Megnyugtatóul mondja ezután azt is, hogy amaz első vallásügyi pont nagy és hosszas küzdelem után anynyira megszorítottatott, hogy a kath. vallás sérelmet nem szenved. Érintetlenül maradtak a kath. papok, templomok és egyházak, s az, a mi a felkelés idején elfoglaltatott, ismét vissza fog adatni. A katho-licismus teljesen megőriztetett, holott másként kiirtathatott és mohamedanismussá lehetett volna, a mint az Görögországban, Thráciában, Raschiában, Bulgáriában és a török által elfoglalt más országokban és tartományokban történt. — Eként adta elő a főherceg a tényállást.

Végül kifejezi, hogy ő, a mint eddig is testvéri szeretettel és engedelmességgel viseltetett királyi bátyja iránt, s érette és a keresz-tyénség ügyeért életét is kockára tette: ugy ezen előadott ügyben sem kíván egyebet, mint hogy az egyedül üdvözítő kath. vallás fenmaradjon, terjedjen; ő felségének és az uralkodó ausztriai háznak s országainak békéje, fenmaradása biztosítsassék és a keresztyénség jóléte előmozdítsassék¹⁾

Valószínű, hogy ezen higgadt hangon irt önigazolás megtette volna kellő hatását a német birodalmi rendekre, ha Rudolfnak birodalmi tanácsa nem gondoskodott volna annak mellőzéséről. Így azonban csak egyoldalú információt nyerve, a rendek nem mondhattak igazságos bírálatot, mivel csak a magyarok lépteit kárhóztató államtanácsi előterjesztés volt előttük.

Ebben a tanácsosok tagadják azt, mintha Rudolf nem akarná fentartani a békét. Ő csak azt nem akarta engedni, hogy a katholi-kusok lelkiismerete elnyomassék. Igaz, hogy a bécsi békekötést megerősítette, de csak azon záradékkal, hogy a vallásra vonatkozó pontok királyi esküjével ne ellenkezzenek, és a fenforgó nehézségek a legközelebbi országgyűlésen intéztessenek el. Eképen némely pontok függőben maradván, ezek által nem szeghette meg a békét. Ellenben a magyarok megszegették azt, mivel — ugymond — nem akartak elsza-

¹⁾ *Mátyás* főhercegnek nyilatkozata azon lépteinek igazolására, melyeket Rudolf ellenében tett a török és magyar béke ügyében, 1608. ápr. *Horvath* M. Brüsseli okm. III. 282—297. l.

radni a töröktől. Bocskaynak 1606. dec. 13-ki kassai gyűlése törvénytelen volt, mert megváltoztatta a békepontokat, valamint végrendelete is az, mely Erdély felett a békepontok ellenére rendelkezik.

Nagy sérelem gyanánt hozatik fel, hogy Mátyás a király beleegyezése nélkül hívta össze a pozsonyi országgyűlést. Hogyan lehet kívánni azt, hogy ő felsége ily körülmények között megtartsa a bécset? Mi lett volna abból, ha az első pontban kívánt korlátlan vallásszabadságot megengedi? Hiszen ott az van mondva, hogy *minden* vallás szabad gyakorlata megengedtesse, mi alatt az ariánusok, trinitáriusok, ujrakeresztelők, manicheusok, és a keresztyén egyház által mindig kárhoztatott más felekezetbeliek is értetnek! Mindezeknek különbség nélkül szabadságot adni ellenkezik a keresztyénség stenével, a jóléttel, ő felsége esküjével s minden világi renddel. Eből nem származhatik más, mint örökös szakadás és a királyság végeges pusztulása. És jóllehet ő felsége méltányos záradékot tett, azt a kassai országgyűlés mégis eltörölte és megsemmisítette. A «lázadó» magyarok sehol sem akarják megtérni a kath. vallást.

A magyarok, mondja továbbá a nyilatkozat, azt is követelték ő felségétől, hogy a magyar várakból a németek — kiknek vére és pénze szerezte e várakat — eltávolíttassanak. Ez is ellenkezik az ő királyi jogaival stb.

Végül kijelentetik, hogy az egész magyar mozgalom csak némi nyugtalan embertől származik, kik jogtalanul szerzett birtokot élveznek s törvénytelen országgyűléseket tartanak. Ő felsége meg akarja tartani a békét, de csak úgy, ha az istennek dicsőségére, a keresztyénségnek és alattvalóinak javára szolgál, és ha nem ellenkezik esküjével s német császári és nemzeti becsületével.¹⁾

Ime, mily különböző álláspontot foglal el a két fél! Mátyás hivatkozik a békekötések szentségére s a nemzet közö hajára: Rudolf az ő lelkiismeretére és német császári becsületére. Amaz a körülmények kényszerü voltát; ez fejedelmi akaratát és jogait hangsúlyozza. Amaz kész a békét fentartani, ez háborút kíván, s ennek folytathatására kéri a birodalmi rendek és fejedelmek segélyét.

A német birodalmi gyűlés emberei ép úgy a felekezeti érdekek ayomása alatt állottak, mint a birodalmi tanács. Midőn azon kérdés került szőnyegre: adassék-e a császárnak segedelem a magyarok és a

¹⁾ Horváth M. Brüsseli okm. III. 297—316. 1.

törökök ellen? Salzburg, Ausztria és más kath. fejedelmek képviselői igennel feleltek. Ellenben Pfalz és a többi prot. fejedelmek úgy nyilatkoztak: «hogy a hosszas háboru, melyben annyi keresztyén vér ontatott, s több ezer keresztyén lélek vitetett szolgaságba s vettetett az ördög torkába, magoknak a keresztyéneknek bűneiből s azon nagy üldözésekből származik, melyeknek ott a keresztyének kitéve vannak. Szükséges azért vezekleni, az üldözést megszüntetni, a magyarokat vallásuk és jogaik szabad gyakorlatában meghagyni, s így a zavar magától is meg fog szűnni . . . A magyarokkal kötött bécsi béke cikkelyeit, melyekre azok hivatkoznak, s melyeket az osztrák rendek is biztosítottak, végre kell hajtani. Így ezen országban a csend helyreáll, s a császárnak nem lesz szüksége segélyre».¹⁾

Magok a magyarok sem kívántak egyebet, mint hogy a bécsi békekötés pontjai szigoruan végrehajtassanak, mert egyedül így látták lehetőnek a békét.

Azonban a végzés a katolikusok értelmében mondatott ki, mi-nek következtében a protestansok óvást tettek.

Ily körülmények között Mátyás, hogy tervét keresztül vigye, egyfelől sereget gyűjtött Magyarországon, másfelől pedig a diplomatia útján igazolta lépését, mely sok veszedelemmel és nehézséggel járt, de mely a nemzet segítségével mégis diadalra vezette. Hiábavaló volt Rudolfnak azon rendelete, hogy a hadszervezkedéssel hagyjon fel; hiábavaló volt azon parancsa is, melyet Forgáchhoz, mint kir. helytartóhoz, illetőleg általa a megyékhez intézett, hogy azok Mátyásnak ne engedelmeskedjenek.

Mátyásnak és a magyaroknak a tett mezejére kellett kilépniök és úgy mozogniok, hogy meg ne előztessenek. A főherceg márc. 11-én körlevelet bocsátott ki a megyékhez, melyben felhívja őket, hogy Forgáchot kir. helytartónak. mivé a bécsi békekötés ellenére lőn kinevezve, el ne ismerjék, neki ne engedelmeskedjenek; ellenkezőleg a pozsonyi végzésekhez képest a zászlóaljokat fegyvereztessék fel, hogy az ország kapitányainak felhívására táborba szállhassanak.²⁾

E közben megindította seregét Prága felé. Vele mentek: Thurzó György, Nádasdy Tamás, Zrinyi Miklós, Bosnyák Tamás, Pálffy István,

¹⁾ Horváth M. *Adalékok a bécsi békekötés és az azt követett trónváltás történelméhez.* Kisebb művek II. 487. l. V. ö. Brüsseli okm. III. 249—251. lap.

²⁾ Horváth M. Brüsseli okm. IV. 260. l.

Illésházy István és Apponyi Pál. April 24-én Znaymnál, május 10-én pedig már Csaszlau kapui előtt állott. Senkisem állott utjába.

Prágában nagy ijedség támadt. Egyik követség a másikat érte Mátyáshoz. Thurzó György ezt írta nejének Iglauból május 7-én: Ma voltak itt mind az pápa uram követe, s mind kardinálja az olműci püspök, ők az átkozottak zavarták fel a vizet, immár most ótanák a tüzet, ha lehetne.¹⁾ De már késő volt minden. Mátyás határozottan követelte Rudolftól, hogy a közjó érdekében mondjon le a magyar és cseh koronáról; és hogy szavainak súlyt kölcsönözzön, hadiszállását ismét közelebb vitte Prágához, Kolinba, majd Cseh-Bródba. Rudolf, kitől időközben a felbátorodott csehek is vallásszabadságot követeltek, előbb tízennégy, azután nyolc, végre csak két napi gondolkozási időt kért; de nem kapott. Hiába próbálta Mátyástól elcsábítani a magyarokat, hiába ígért most már vallásszabadságot és a sérelmeknek orvoslását, nem hittek neki. Így a legnagyobb kényszer alatt június 21-én átadta a magyar koronát, átengedte Morvát s megegyezett abba is, hogy Mátyás Csehországban örököse legyen.

Nagy öröm támadt erre a magyar táborban. A mint a korona Mátyásnak átadatott, Thurzó György az uri rend nevében, Lépes Bálint pedig az egész ország nevében üdvözölte őt, mint királyi fenséget, biztosítván őt arról is, hogy a nemzet iránt eddig tanusított érdemeiért a hálás nemzet a legközelebbi országgyűlésén királyául fogja választani és megkoronázni.

Most már a protestansok is derültebb szemmel néztek a jövőbe, annál is inkább, mert június 29-én az ausztriai és morva urak megújították a magyarokkal a lelkiismereti szabadság biztosítására kötött frigyüket.²⁾

IX.

Erdélyben Báthory Gábor fejedelemmé lesz. — Az 1608. márc. 3-ki kolozsvári gyűlésen választási hitelevélben biztosítja a prot. vallás szabadságát. — Kassán augusztus hóban szerződést köt Mátyással a bécsi béke megtartására. — Szept. 21-én a kolozsvári országgyűlésen törvényt hozatik a vallásszabadságról, s követek küldetnek ki a pozsonyi országgyűlésre.

A míg Mátyás Csehországban táborozott, hogy magának a magyar koronát megszerezze, addig Erdélyben az öreg Rákócy Zsig-

¹⁾ Thurzó levelei II. k. 225. l.

²⁾ Szalay, Magy. Tört. IV. 507. l.

mond lemondott a fejedelemségről. Helyébe a vitéz, de feslett erkölcsű Báthory Gábort választották meg, ki három év óta az ecsedi ágnak reá szállott magyarországi jószágain élte világát.

Báthory Gábor ámitással és kétszínűséggel szerezte meg magának a fejedelemséget. Rudolfnak azt ígérte, hogy a catholicismust vissza fogja állítani Erdélyben, hivatkozott családjá multjára és saját katholikus voltára. Ugyanazon időben jónak látta a többnyire protestans vallásu hajduknak azt ígérni, hogy ő, mint bensőleg szintén protestans, fentartja «az igaz vallást» s kiirtja a pápásokat. Az erdélyi rendek iránt is az ámitó szerepét játszotta. Tudván, hogy ezek a hajdukkal ellenséges viszonyban vannak, tagadta, mintha ő a hajdukkal összeköttetésben volna.

Mindenütt szép akart lenni; egyik párttal sem akart ellenkezésbe jutni, legalább addig, míg fejedelemmé választatik.

A márc. 3-ra Kolozsvárra hirdetett országgyűlésen Rákócy Zsigmond fejedelem lemondása után, Báthory Gábor csakugyan egyhangulag lett Erdély fejedelmévé kikiáltva márc. 8-án. De előbb választási feltételeket kellett elfogadnia, melyeknek első pontja a valásról így hangzott:

«Tudván ő nagysága, hogy minden respublikáknak békességes csendes megmaradása, fegyverrel külső ellenségtől oltalmazása után, áll csak az religióknak szabados kultussában, minden renden, nyelven és nemzetségen való emberek között, hogy senki lelkiismeretiben nem háborittatván, istenét szabadon tisztelhesse, kinek utolsó eligazítása világ végezetire hagyatott, amaz mondás szerint, Sinite pariter crescere zizania, usque ad tempus messis, ne forte eradicetis simul et triticum; erre ő nagyságának példa az lengyel respublika is.

Kivánjuk azért egész három nemzetül, hogy az religió szabadságára magát megkötelezze, és abban személyválogatás nélkül minden rendeket megtartson s oltalmazzon in liberis eorum exercitiis, mint Zsigmond fejedelem idejében.¹⁾

A többi hét pontban azt kívánták, hogy megvédje a szabad feje-

¹⁾ *Articuli Dominorum Regnicolarum Trium Nationum Transsylvaniensium illustrissimo domino comiti Gabrieli Batthory de Somlyó Transsylvaniæ et Partium regni Hungariæ electo principi et Siculorum Comiti etc. ante ejusdem inaugurationem pro confirmatione et futura sub ejus regimine observantia in Ecsed transmissi et exhibiti. Anno Domini 1608. Szilágyi Orsz. Eml. VI. 88. l.*

delemválasztás jogát; a hajdukat kötelezze az ország oltalmára; ezek tegyenek hitet rá, hogy a szabad választást nem zavadják; a némettel, törökkel tartson jó békét; a hajdukkal fenforgó kérdést úgy egyenlitse ki, hogy az a hazának ne praëjudikáljon; az országot tartsa meg kiváltságaiban, s különösen megtartsa a székelyeknek Zsigmond-tól nyert új «szabadságát».

Báthory Gábor elfogadta e feltételeket, s hittel biztosította az azokat Ecsedre hozó biztosokat, hogy a mint Erdélybe megy, meg is fogja erősíteni.

Márc. 30-án virágvasárnapján fényes kísérettel vonult be Kolozsvárra. Az üdvözlő küldöttségek között megjelentek a jezsuiták is, pártfogást kérve az új fejedelemtől, és nem törődve a népnek e miatti zúgolódásával. Márc. 31-én a nagy templomban végbement a fejedelmi fényes beiktatás és esküvetétel. Itt ünnepélyesen fogadta Báthory, hogy a nemzet jogait, kiváltságait, egyesek szabadságait és különösen a vallásszabadságot az előlegesen elfogadott hitlevél értelmében meg fogja tartani. A rendek viszont hűséget fogadtak neki.

Ezen ünnepélyes szertartások után a rendek hozzáfogtak a törvények alkotásához. A vallásügyi kérdést azonban már a hitlevél által elintézve tekintvén, sem a fejedelem, sem a rendek nem hozták szóba. Elhalasztották azon időre, midőn a magyarországi trónharc befejeztével Erdély viszonya is rendezve lesz Magyarország irányában. Ez megtörtént augusztus hóban a kassai országgyűlésen, hol Báthory követi Imreffy János és Kornis Zsigmond abban egyeztek meg Illésházy Istvánnal és a melléje adott más követekkel, hogy Báthory alkalmazkodni fog a bécsi békekötéshez s Mátyást és Magyarországot segíteni fogja minden háborújában, kivéve ha az a török ellen intéztetnék.¹⁾

Ezen szerződést a szept. 21-én megnyílt kolozsvári országgyűlés minden nehézség nélkül elfogadta. A rendek letették az esküt, s a hivatalos oklevelet kiállították. Ez eskü elismerte ugyan a magyar korona jogát Erdélyhez, de frigyét és nem hűbérkötelezettségi viszonyt állapított meg. Ennek szerencsés elintézése után fogtak a rendek a törvényalkotáshoz, s mindenekelőtt a vallásügyi viszonyok rendezését vették elő. Maga a fejedelem hozta fel propositiójában, és

¹⁾ Szilagyi S. Erd. Orsz. Eml. VI. 16. s. k. 1.

a rendek készséggel és hálával fogadták azt, hogy a kolozsvári óvári templomot a protestansoknak adományozta.

«Hogy nagyságod — ugymond az első törvénycikkely — minden belső dolgainak előtte az isten tisztességére és dicsőségére nézendő dolgokon kezdette el dolgainkat, nagyságod abban követte minden dicséretes keresztyén fejedelmeknek példájokat, kit mi is felette igen javallunk. Tetszett azért egész országnak mind a három nemzetül való statusoknak egy akarattal és értelemmel, hogy a mint nagyságod kívánta, a nagyságod religióján való papot szabad legyen Kolozsvárra behozatni és a kolozsvári atyánkfiait az ő religiójokban és templomokban meg nem háborgatván, egy bizonyos helyben, a hol nagyságod akarna predikáltatni, cum omnibus functionibus et ministeriis ecclesiasticis.»¹⁾

A hozott törvényeken kívül a Magyarországgal kötött egyesség alapján azt is elhatározták az erdélyi rendek, hogy a Mátyás megkoronáztatása és a bécsi békének törvénybe iktatása céljából nemsokára megnyitandó pozsonyi országgyűlésre a magok részéről is követeket küldenek. Követekké választották Sennyey Miklóst és Kornis Zsigmondot, kik azonnal meg is indultak Pozsony felé.

X.

Az 1608-ki koronázási országgyűlés. — A klerus előleges tiltakozása. — Az ausztriai rendek kérvénye. — Mátyás törekvései és a rendek kívánatai. — Az ausztriai rendek újra folyamodnak; a magyarok követeket küldenek hozzájuk. — Vallásügyi első pont feletti vita. — A klerus általános tiltakozása. — Pázmány védi a jezsuitákat; a klerus újabb tiltakozása sem használ. — Mátyás elfogadja a koronázás előtti cikkelyeket. — A gyűlés eredménye.

Az egymás után oly gyorsan következett nagy fontosságú események után az érdekllett felek nagy feszültséggel várták a sz. Mihály napra kitűzött pozsonyi országgyűlés megnyitását.

A meghívó levél rövid visszapillantást tesz a csehországi hadjárat okaira és eredményeire, s tudatja a rendekkel, hogy Mátyás átvette Rudolftól a magyar koronát, s hogy ennél fogva szükséges

¹⁾ *Articuli dominorum regnicolarum... in conventu generali Claudio-poli ad vigesimum primum diem mensis Sept. 1608... celebrato unanimi consensu conclusi. — Szilágyi S. Erd. Orszgy. E. VI. 110. l.*

gondoskodni az új király megkoronáztatásáról és a béke biztosításáról.¹⁾ Az előzmények után világos volt, hogy a bécsi békekötés pontjainak törvénybe iktatása és a vallásszabadság biztosítása fogja képezni a tárgyalások központját. Ez képezte főként a szomszéd tartományokkal kötött szövetségnek; ez adott fegyvert mindazoknak kezébe, kik Mátyást csehországi hadjáratában követték. A döntő körök tisztában voltak a teendőkkal; de véghetetlen sok nehézséggel kellett megküzdeniök, míg a törvényhozás tulajdonképeni munkájához foghattak. A nemzet zöme egyetértett abban, hogy az eddigi villongásokat csak úgy lehet megszüntetni, ha a bécsi békében oly sok vitára és keserű kifakadásokra okot szolgáltatott vallás kérdése véglegesen megoldatik, illetőleg a vallásszabadság törvényileg biztosittatik. Ezen meggyőződésben mind Illésházy, mind Thurzó, mind a többi befolyásos férfiak nyugodtan várták az országgyűlés megnyitásának napját.

Nem így a klerus, mely a vallás dolgában következetesen ellentétbe helyezte magát az ország közóhajával, s jónak látta előre is szövetkezni és tiltakozni a közeledő országgyűlésen hozandó vallásügyi határozatok ellen. Forgách Ferenc bíbornokérsek augusztus 28-kára hívta össze mind a főpapokat Pozsonyba előleges tanácskozás végett

Huszonnégy főpap és káptalanbeli úr irta alá azt az óvást, melyben elhatározták, hogy a legközelebbi országgyűlésen a r. kath. vallást és egyházuk előmenetelét illetőleg mindenben együtt fognak küzdeni jogaik és javaik visszaszerzésében, s attól sem félelem, sem remény, sem semmiféle ígérlet vagy fenyegetés által nem hagyják magokat elszakíttatni, a mi egyházuk javára szolgálhatna.²⁾

Ily nyilatkozattal szemközt a magyar protestáns rendek, bizva az új király igazságszeretetében, nyugodtak maradtak. Az előbbeni országgyűlések után rájuk nézve épen nem volt meglepő a főpapság ezen magatartása. De annál nyugtalanabbak lettek a felső és alsó ausztriai rendek, kik ebben előre vetett árnyékát látták a következő eseményeknek, s kiknek főpapjai szintén hallani sem akartak a vallásszabadságról.

Midőn Mátyás a cseh hadjárat után bekívánta az ausztriai és morvai rendeknek hódolatát, az elsők feltételül szabták, hogy a val-

¹⁾ Katona, XXIX. 8—11. l.

²⁾ Lányi-Knauz, II. 172. l.

lásügy és a lelkiismeret szabadsága azon alapra helyeztessék, melyen Miksa király korában volt. Kijelentették, hogy ők csak azon reményben és feltétel alatt csatlakoztak a pozsonyi szövetséghez, és segítettek Mátyást Rudolf elleni hadjáratában, ha az új fejedelem nálok is orvosolandja a sérelmeket, és a vallásszabadságot biztosítani fogja úgy, mint Magyarországon. De Mátyás nem volt hajlandó elfogadni a feltételeket. Attól tartott, hogy ha enged a protestánsok ilyen követeléseinek, ez által veszélyezteti a német császári koronát, melyet némely buzgó kath. választó fejedelmek a Prágában levő pápai követtel együtt hajlandók voltak Albert főhercegnek, a spanyol király németalföldi helytartójának engedni át. Azt kívánta tehát az ausztriai örökös tartományoktól, hogy minden feltétel nélkül tegyék le a hűségi esküt; a hódolat után szóba jöhet majd a vallás ügye is.

A katolikus rendek letették a hűségi esküt; a protestánsok azonban szept. 14-kén Hornban gyűltek össze, s onnét ugyanazon hó 26-kán a magyar főbb emberekhez és megyékhez; ¹⁾ október 4-kén pedig a már Pozsonyba gyűlt rendekhez írásbeli felszólítást intéztek, melyben felhívják őket, járnának közben Mátyásnál, hogy a pozsonyi szövetségnek gyümölcseit ők is minél előbb élvezhessék. Figyelmeztetik a magyar rendeket, hogy az új fejedelmet mindaddig meg ne koronázzák, míg vallásuk szabadságára vonatkozólag határozott ígéretet nem tesz. Emlékeztükbe hozzák a velők kötött szövetséget; és kéri: ne engedjék, hogy e tartományok ügye sérelmet szenvedjen; sőt szükség esetén inkább segítségükre legyenek. Küldjenek követeket a főherceghez, kérve őt, ne tegyen nehézségeket a vallás dolgában. Ők a magok részéről hajlandók a magyarokkal minden veszedelmet megosztani. ²⁾ Thurzó és Illésházy biztosították az ausztriai prot. rendeket, hogy készséggel fognak közbenjárni a főhercegnél; de egyuttal tanácsolták nekik azt is, hogy letevéen a fegyvert, békés elintézésre bízzák ügyöket. ³⁾ De ezek annál nehezebb szívvél fogadták a jó tanácsot, mivel tudomásuk volt arról, hogy a főherceg engedékenyebbnek mutatkozott a morvák iránt, a kiknek a hódolat alkalmával esküvel fogadta, hogy vallása szabad gyakorlatában senkit sem fog háborgatni. ⁴⁾

¹⁾ Az alsó és felső ausztriai rendek Thurzó Szaniszlóhoz szept. 25-kén kelt irata az orsz. levéltárban.

²⁾ *Katona*, XXIX. 12—17. l.

³⁾ *Svaderem omnino* — írja Illésházy Bazinból 1608. okt. 4-kéről — ut depositis armis, pacem unā coleremus. *Katonánál* XXIX. 17. l.

⁴⁾ *Szalay L.*, Magy. orsz. T. IV. 474. l.

Mig Mátyás ezen ügyekkel foglalkozott, s majdnem egy hónappal késleltette a magyar országgyűlés megnyitását, addig a Pozsonyba gyűlt rendek türelmetlenül várták megérkezését. Okt. 22-kén az esztergomi bibornok-érsek által üdvözöltetve, oly fényes fogadtatás mellett vonult be, minőt Miksa koronázása óta nem látott Pozsony. «A tízezer fegyveresnek, kik őt a Duna partján üdvözölték, s a várakba kísérték, a biztosított polgári és vallási szabadság öröme tükröződött vissza arcáról». ¹⁾ Másnap Lichtenstein Károly, Preiner Siegfried és Krenberger Ulrik, mint Mátyás biztosai, előterjesztették a proposíciókat, s felhívták a rendeket, hogy miután Rudolf oly feltétellel mondott le, hogy Mátyásra szálljon a korona; s miután a főherceg már különben is bírja ígéretöket a királyi méltóság átruházására nézve, gondoskodjanak mindenek előtt Mátyás megkoronáztatásáról, a ki azután velök közösen fog eljárni az ország jólétének eszközlésében. Mátyás maga is szemlátomást arra törekedett, hogy minden választási formák és feltételek nélkül koronáztassék meg. De a rendek okulva Miksa és Rudolf példáján, nem akartak feltétel nélküli koronázásba bocsátkozni; sőt most látták elérkezettnek az időt, melyben mind polgári, mind vallási szabadságaik biztosítását legkönnyebben kivívhatják. Intő például szolgált nekik az ausztriai protestans rendek ellenében való eljárás, továbbá azon sok nehézség, melyeket részint a prágai udvar, részint a főpapság támasztott mindannyiszor, valahányszor a bécsi békének végrehajtásáról, különösen pedig a válásügyi pontokról volt a szó. Most akarták tehát eltávolítani mindazt, ami kétértelműséget és civakodást idézett elő a kassai országgyűlésen, és a mi azontul is minden adott alkalommal megzavarta a békét.

Ilyen kényes kérdések, melyeket még a koronázás előtt kívántak rendbe hozni a rendek, következők voltak: a nádorválasztás, a végházak német várnagyjai, különösen a vallásszabadság és a jezsuiták ügye. Három hétig folyt felettök a vita, mig a királyválasztásra kerülhetett a sor.

A nádori szék Nádasdy Tamás halála óta üresedésben lévén, mindenek előtt ezt akarták betölteni a rendek, annyival is inkább, mivel a magyar törvény jelentékeny szerepet ad a nádornak a királyválasztásnál is. Mátyás és tanácsosai csak a királyválasztás után akar-

¹⁾ Horváth M., Magyarorsz. T. III. 455. 1.

ták a nádori széket betölteni, mivel a megválasztandó nádornak a király által kell megerősíttetnie. Még október 27-kén is erről folyt a vita,¹⁾ míg végre abban történt a megállapodás, hogy a nádor a király után választassék, de a koronázás előtt.

Nevezetes dolog, hogy e kérdés eldöntésénél is nagy szerepe volt a vallásnak. A protestansok, tekintve azt, hogy a királyok különösen azért mellőzték a nádori hivatal betöltését, mivel az utjában állott a törvénytelen kir. rendeleteknek; tekintve továbbá azt, hogy kir. helytartókul mindig oly főpapokat neveztek ki, a kik a protestantismus kiirtására törekedtek, most nagy súlyt helyeztek arra, hogy protestans vallásu nádor választassék. Kimondották tehát végzésükben, hogy ezentul mindenkor két katolikus és két protestans férfiú jelöltessek ki a korona által, kik közül aztán a rendek tetszésök szerint választhassanak. Egy évnél tovább pedig ne maradhasson üresen e főméltóság . . .

Mig e tárgy felett folyt a vita, addig az ausztriai protestans rendektől újabb követtség érkezett Pozsonyba, kérve a magyar rendeket, vetnék magokat közbe a főhercegnél, hogy a pozsonyi szövetség értelmében ők is biztosíttassanak vallásuk szabad gyakorlatában. Kivánták, hogy e szabadság kiterjesztessék ne csak a nemesekre, hanem a városok lakosaira is, a kik szintén hű alattvalói ő felségének. Azon gyanúsítással szemben, mintha ők Hornban a király ellen forralnának valamit, kijelentik, hogy nem a fejedelem ellen, hanem vallásuk azon ellenségei ellen védekeznek, kik a fejedelem jó szívét elfordítják tőlük, s mindenképen azon törekednek, hogy vallásuk szabad gyakorlatától megfosztassanak. Felkeresték a befolyásosabb magyar főurakat is, kik a pozsonyi szövetség értelmében méltányosnak és igazságosnak találták kérelmüket.²⁾ Ezen folyamodásnak az lett az eredménye, hogy a magyar rendek a magok kebeléből kiküldötték Révay Pétert a főherceghez azon megbízással, hogy az ausztriai ren-

¹⁾ *Thurzó* György írja nejének okt. 27-kéről: «Mostanság arról vagyon az disputatio, hogy a fejedelem azt kívánja, hogy elébb a király választassék, azután osztán a palatinus, avagy nádorispán; de az ország a nádorispánt akarja elsöben választani; de ezt a villongást hiszem istent, még ma egybe hozzuk és bizonyost végezzünk felöle . . . *Thurzó* levelei II. 241. l.

²⁾ *Thurzó Gy.* okt. 27-kéről írja nejének: «Az ausztriai dolgot is még nem végezte el ő felsége; de méltán az ország nem hagyja őket, és így ő felségének is meg kell engedni, lehessen azoknak is hitekbén és vallásokban szabadságok. *Thurzó* levelei II. 241. l.

dek kívánságának teljesítését kieszközölje. Mátyás, ki még mindig a német választó fejedelmeknek és a pápának kegyét kívánta magának megszerezni, azt felelte, hogy az ausztriai prot. rendek meggondolatlanul cselekesznek. Nagy különbség van Magyarország, Morvaország és Ausztria között. Amazok mindenben teljes szabadságot élveznek; emez, mint örökös tartomány, más törvény alá esik, melynél fogva ő, mint más fejedelmek, hatalommal bír a vallás dolgában is intézkedni. Az igen nagy vallásszabadság következtében elvész az igazi kegyesség; tulságos vallásszabadságot alattvalói között alig engedhet meg egy kegyes fejedelem a nélkül, hogy az istent meg ne sértse és a saját jó hírnevét ne veszélyeztesse. A pozsonyi szövetségnek ő a feje; de ennek nem a vallásszabadság, hanem a bécsi és zsitvatoroki béke végrehajtása volt az igazi célja. Különben hogy megmutassa, mennyire becsüli a magyarok közbenjárását, igéri, hogy az osztrákok ügyét tüzetesen meg fogja vizsgálni, s hogy erről a rendek alaposabban értesülhessenek, követét hozzájuk fogja küldeni.

El is küldötte pár nap mulva Lichtenstein herceget, Preinert és Krenbergert a klosterneuburgi apáttal együtt a magyarok országgyűlésére azon üzenettel, hogy hagyjanak fel a rendek a vitával, mely más forum elé tartozik. Ő e tárgyban a többi főhercegek, névszerint Miksa főherceg nélkül nem intézkedhetik; s felhívta őket, hogy a királyválasztás és koronázás kérdését döntsék el. De a magyarok közül sokan az osztrákok mellett szólaltak fel, mely véleményeltérést Rudolf és titkos tanácsosai arra kezdték felhasználni, hogy egyfelől a magyarokat, másfelől pedig az osztrákokat a császár hűségére kívánták téríteni. Rudolf nevével aláírt üres lapok jöttek forgalomba, melyekre tetszésök szerinti feltételeket írhattak volna a rendek. Igérve volt nekik minden; most már teljes vallásszabadság is, ha Mátyástól visszapártolnak.

Az osztrákok, hogy a Mátyás által megtagadott vallásszabadságot elnyerhessék, hajlandók voltak Rudolfkal ez iránt alkudozásba bocsátkozni.¹⁾ De a magyarok nem bíztak az ígéretekben. Sokkal inkább voltak elkeserítve az utóbbi négy esztendő eseményei által, semhogy Rudolfnak már ezelőtt is sokszor hallott, de soha meg nem tartott ígéreteire hederítettek volna. Mind a mellett Mátyás mégis megijedt, midőn császári bátyjának ezen utolsó fondorlatáról értesült,

¹⁾ Horváth M., Brüsseli okm. IV 37.

és hogy a magyar rendeket el ne idegenitse magától, hajlandó volt Thurzó Györgyöt, Dócy Andrást, Barkócy Lászlót és Rajnert követésbe küldeni a békételen ausztriai rendekhez azon utasítással, hogy őket lecsillapítani igyekezzenek.¹⁾ A következményekből látni fogjuk, hogy ez nem sikerült teljesen.

Az alatt folyt a vita a végházak német őrsege és mindazon sérelmek felett, melyeket a rendek Illésházy házánál összeírtak, s melyek között a bécsi békekötés szerint is első helyen állott a vallás ügye. Megújultak az 1606-diki kassai országgyűlés küzdelmei a katolikus klerus által követelt „*de a kath. vallás sérelme nélkül*”-féle záradék felett. E záradék rendkívül nagy jelentőséggel bírt, ha meggondoljuk, hogy a katholicitas fogalma kizárta minden más keresztényen felekezetnek lehetőségét. Midőn tehát a klerus azt mondta, hogy beleegyezik ugyan a protestánsoknak engedett vallásszabadságba, de csak «a kath. vallás sérelme — préjudiciuma — nélkül» ezzel voltaképpen az volt mondva, hogy azt továbbra is ostromolni fogja, mert a katolikus egyház egyetemessége eo ipso meg volt sértve, meg volt rövidítve a prot. egyház pusztja létezése által. Ennek törvény általi biztosítása által a kath. egyház az egyetemesség, vagyis a katholicitas magaslatairól leszállott a külön részleges felekezetiség színvonalára. Nagyon érthető tehát a klerusnak e kérdésben kifejtett szívóssága.

De érthető másfelől a protestáns rendek ellenkezése is, a kik e záradék szükségképeni következményeitől rettegtek. Épen azért, mert tudták, hogy katolikus fogalmak szerint a protestantismusnak pusztja létele is «sérelem» — nem akartak beleegyezni e záradék meghagyásába. Sőt hogy minden félreértés és zavar elkerültethessék, a vallás szabad gyakorlatát, e záradék kitörlésén kívül, szabatosan akarták körvonalozni. Jelesül, kimondatni kívánták határozottan, hogy ne csak

¹⁾ Thurzó György nov. 6-káról írja nejeének: «Az ausztriai háborúság miatt, ha eleit nem vennénk, csak az Isten tudja, mikor lenne vége az gyűlésnek. Látván ezért mind ő felsége s mind az magyarországi urak, hogy e tűz ha idején meg nem oltatnék, oly láng következhetnék belőle, ki mind az egész kereszténységnek nagy károokra és veszedelmekre következhetnék és csak az töröknek szereznénk hasznot vele; — azért nagy sok kéréssel vevének reá, hogy felmenvén Bécsbe, Maximilianus herceg urunkkal békességre és egyességre vigyem a dolgot. Azért mellém adván az pápisták közül Dóci Andrást, az memmes uraim közül Barkócy Lászlót, és a városbeliek közül Rajnert. Ma indulok isten segítségéből csak postakocsikon Bécsbe. Adja az uristen, hogy vihessen békességre az dolgot, mert semmi jó nem következhetnék belőle ... *Thurzó lev. II. 242.*

a főrendek és nemesek, hanem a városok, mezővárosok és falvak lakosai is mindenütt s minden háborgatás nélkül szabadon gyakorolhassák az általuk helyesnek ítélt és befogadott vallást. Nehogy pedig a főpapi joggyakorlatra nézve az egyházi közigazgatás terén továbbra is viszály támadhasson, kijelentettek, hogy ezentul minden felekezetnek saját előljárói és felügyelői legyenek. Ezzel a kath. püspököknek és helyetteseiknek a protestáns papok feletti bíráskodását, megidézési és látogatási jogát kívánták megszüntetni.

Mindezen határozatok ellen a klerus az augusztusi előleges megállapodásokhoz képest egyetemesen protestált. Felkereste mindazon érveket, melyek a vallásszabadság ellen a középkori theológiából és a kath. egyházjogból merithetők valának. Gondosan összeállította és külön pontokba szedte a német theologusoknak azon dagályos nyelven írt «véleményét», melyet azok 1606-ban Mátyás főherceg felszólítására írtak, s melynek kivonatát fentebb a bécsi békekötés tárgyalásánál közöltük. ¹⁾

Mátyás ismét igen kellemetlen helyzetbe jutott. Egyfelől állottak a klerus okai, a kath. fejedelmek és különösen a pápa követelései; másfelől a protestánsoknak és a higgadtabb katolikus rendeknek érvei. ²⁾ Amazok azt tanácsolták, ne engedjen; emezek azt, hogy türelmes legyen. Amazok szeméi elé állították a kath. egyház egyetemességének és sérthetlenségének kérdését és a német császári korona fényét: emezek Magyarország nyugalmát, vallási és politikai szabadságára vonatkozó eddigi ígéreteit és a már-már fejére teendő koronát. Mátyásnak nem csekély dicsőségére szolgál, hogy e súlyos körülmények között aképen határozta el magát, miszerint a nemzet többségének óhaját teljesítette, s nem hajlott a hatalmas klerus protestatiójára. Pedig ez a protestatio nagyon erőyes és komoly hangon volt írva; s nem kevésbé eszére, mint szívére kívánt hatni a megkoronázandó fejedelemnek.

Ugyanis a klerus, hangsúlyozván a fejedelmeknek egyház iránti

¹⁾ V. ö. e mű 306—308. lapját. Most 11 pontba foglalva e cím alatt nyújtott be: „*Rationes quae svadent non concedendam libertatem Religionis*. Kovachich gyűjt. A nemz. muzeum levéltárában.

²⁾ *Rationes, quibus persvadetur Mathias Archiduci Concessio libertatis religionis tam in motu Bocskayano, quam in comitis Anni 1608.* Az illető okok 21 pontba vannak foglalva. L. Kovachich gyűjt. a nemz. muzeum levéltárában. Sajnos, hogy a datum pontos följegyzése úgy itt, mint más ezen kori fontos okmányoknál is hiányzik.

kötelességeit, elmondja, hogy ő felsége az országúl pusztító és dúló hittévedéseket tűrheti ugyan, s a konkolyt hagyhatja az aratás idejéig nőni, mivel vagy éppen nem, vagy tetemesebb és veszedelmesebb háborgatás nélkül ki nem gyomlálhatja; de országos törvények útján nekik szabad utat nyitni, s azok szabad vallásgyakorlatának oltalmát és védelmet éppen oly kevésbé engedhet, valamint más, isten által tiltott bűnöknek nem ígérhet szabadságot és pártfogást. A hittévedés nem kisebb, mint az isteni törvény által tiltott többi bűn. Miből következik, hogy — mivel Pál apostol szavai szerint nem szabad roszat cselekedni, hogy jó következzen — semmi súlyos vagy veszélyes alkalomnál, bármi közjónak ürügye alatt semmiféle felelemből nem lehet törvény által szentesíteni a hamis vallás szabadságát. Rá mutatnak Sz. István, László és Béla magyar királyok példájára, kik életök veszélyeztetésével is ellentállottak az ilyen bajoknak; és figyelmeztetik arra is, hogy ily engedékenységgel által mily sok millió lélek megy kárhozatra. Lám a protestans fejedelmek nem tűrnek meg más vallást országaikban a magokén kívül, minélfogva a kath. vallás ellenségei minden tévedéseknek tárt kaput nyitnak. — Az isten irgalmára és saját lelke üdvösségére, az ausztriai ház hitére és a jövő nemzedék itéletére való figyelmeztetéssel kéri tehát, hogy az ország minden törvényeivel ellenkező ezen vallásszabadságot ne engedje a törvénykönyvbe iktatni. Elégedjék meg ő felsége a megtűréssel, ha már másképp segíteni nem lehet. Ha pedig — mondják — felséged mégis másként határozná, mi mindnyájan és egyenként főpapok, káptalanok, conventek és más magyarországi egyházi rendek az isten, a dicsőséges szűz Mária és az isten angyalainak kara és minden szentei előtt, valamint felséged és az egész világ előtt is óvást teszünk és kijelentjük, hogy az egyházi rend sohasem fog beleegyezni a vallásszabadság engedményébe, s elhárítjuk magunktól az istennek ítélőszéke előtti felelősséget azon lelkekért, melyek ezen szabadság következtében örök kárhozatra vettetnek. Kérjük felségedet, hogy ezen protestationkat kegyelmesen fogadni méltóztassék . . . ¹⁾

¹⁾ Aláírták e protestatiót: Forgách Fer. bibornokérsek, Migazzi Miklós váradi, Náprághy Demeter győri, Radovith Péter váci püspökök; Majtényi László óbudai prépost, Vasvári András zalavári és kapornaki prépost, Balásfi Miklós a győri káptalan nevében, Hegyaljai (Submontanus) Mátyás a pozsonyi káptalan nevében. *Peterfi*, Concil. II. 192. l. *Katona*, XXIX. 59. l.

Nevezetes, hogy e protestatiót a Mátyás bizodalját leginkább bíró Lépes Bálint veszprémi püspök nem akarta aláírni, mi nagy súlylyal birhatott a főherceg elhatározásának mérlegében.

A bécsi pontoknak többi része is, de különösen a jezsuitákról szóló nyolcadik pont felett megújult a vallási vita, mely már a fentebbi óvástétellel befejezettnek látszott.

Ugyanis e kérdésnél felemelte szavát a magyarországi jezsuitáknak leghatalmasabb embere Pázmány Péter, a ki még 1607-ben letévén a jezsuiták negyedik fogadását, Forgách bibornok eszközzésére Grácból haza jött, hogy segítségére legyen a főpapoknak «a sülyedő magyar catholicismus» felemelésében. Valószínű, hogy a turóci prépostság követe gyanánt jelent meg e gyűlésen. A protestansok nem késtek óvást tenni az ellen, hogy a jezsuiták, kik a törvény szerint ingatlan javakkal nem birhattak, a magyar országgyűlésen ülésel és szavazattal birjanak. Az ellennézetűek hivatkoztak Rudolf király abbeli kijelentésére, miszerint ő e kérdésben királyi jogaihoz ragaszkodik. Pázmány körömszakadtig védelmezte rendjének ügyét. Egy hosszabb beszédben — némelyek szerint védíratban — fejtegette az okokat, melyeknél fogva a jezsuitákat nem lehet megfosztani birtokaiktól. Természetesen az országból való száműzetésöknek igazi okairól: törvénytelen betelepítésökről, fondorlataikról, erőszakos térítési üzelmekről hallgat. De ügyesen alkalmazza a következtetések formáit, melyek az igazság látszatával az ügybe kevésbé beavatottakat könnyen megingathatták volna. A jelen voltakra azonban, kik fájdalmas tanúi voltak a jezsuita üzelmeknek, semmi hatással nem lehetett azoknak védelme. Pázmány többek között felhossa, hogy Magyarország törvényei tiltják: elítélni azt, kit semmiféle büntényről vádolni s annál kevésbé meggyőzni nem lehet. Ezen általános igazságból vonja le azt a következtetést, hogy mintán a jezsuita rendet senki(!) nem vádolta, s annál kevésbé elmarasztalta, tehát nem lehet megengedni, hogy épen ezen ügyben felforgattassék minden törvény és igazság rendje. Szerinte a jezsuita rend ártatlan, az ellene felhozott vádak koholmányok. Hivatkozik arra, hogy az erdélyi fejedelem bizonyossága szerint e rend tagjai, mint jó és tiszta erkölcsű férfiak, collégiumaikból és javaikból nem valamely büntény vagy vétekért zavartattak ki, hanem a róm. kath. vallás ellenzőinek sürgetései következtében. Ha a legaljasabb gonosztevők nem büntettetnek meg, mielőtt a büntény be nem bizonyíttatik, annál inkább kíván-

hatja ezt a jezsuita rend . . . Sokan vannak a jezsuiták között, kik főuri és nemesi családokból származnak. Miután pedig az ország törvényei a nemeseknek biztosítják azon jogot, hogy még a király vagy az ország sem száműzheti őket, mielőtt törvényszék elé állítottak és törvényesen kihallgattattak: miképen követelhető, hogy a jezsuiták az ország szabadságainak ellenére az országból kizárassanak? — Ő ezen pontban hajszálnyira sem hajlandó eltérni a nemesi jogoktól. Azután magából a bécsi békekötésből meríti érveit a jezsuiták mellett. Hivatkozik az első pontra, mely szerint minden rendeknek szabad vallásgyakorlat engedtetik, tehát a katolikusoknak is, és így a jezsuitákat, kik szintén katolikusok, háborgatni nem szabad. Az is ott áll a bécsi békekötés pontjai között, hogy a háboru idején elfoglalt kath. templomok visszaadtnak és hogy a prépostságok maradjanak előbbi állapotukban. E szerint tehát a turóci prépostságot és templomot is a jezsuitáknak kellene visszaadni. És a ki ezt nem akarja tenni, az a bécsi béke ellen törekszik. A turóci prépostságot a király adományozta nekik; és ámbár a bécsi béke nyolcadik pontjában a rendek kizárni akarták a jezsuitákat, ő felsége mindig ragaszkodott a maga királyi jogaihoz. A királyi adományt pedig megsemmisíteni nem lehet. ¹⁾

Ilyen okokkal és következtetésekkel kívánta Pázmány meggyőzni a magyar rendeket a jezsuiták ártatlanságáról.

Mindez azonban hiábavaló fáradság volt. A rendek továbbra is érvényben kívánták hagyni a bécsi békeokmány azon pontját, mely szerint a jezsuitáknak nem volt szabad fekvő jószággal birniok e hazában.

Nem használt a katolikus rendeknek ez ügyben Mátyáshoz benyújtott folyamodása sem, melyben e rend érdemeit és jogait ugyanazon érvekkel, melyekkel Pázmány, védelmezni törekeshetnek. ²⁾ Nem használt a klerusnak még egy külön előterjesztése sem, melyet Mátyásnak a protestansok által követelt vallásszabadságra, a kancellári hivatalra, a püspökök főispánságára, a jezsuiták birtokaira, az egyházlátogatásra, a pozsonyi és n.-szombati templomokra vonatkozólag hat pontba foglalva nyújtottak be. Miként előbb általánosan, úgy most különösen jelölik meg, hogy mi az voltaképen, a mi által a

¹⁾ *Katona*, XXIX. 60—67. l. *Fraknoi*, Pázmány Péter és kora. I. 76. l.

²⁾ *Kazy*, *Libr.* I. 87. l. *Katona*, U. o. 67—72. l.

protestansok a kath. vallás és egyház méltóságán és szabadságán sérelmet ejtenek.

Az első pontban azt mondják: Magyarország régi törvényeibe ütközik, ha a vallások szabadsága a koronázás előtti első törvényeikk záradékaival megengedtetik. A fejedelmek ugyan tűrhetik a hit hanyatlását, midőn segíteni nem lehet; de annak törvénnyel és nyilvános rendszabálylyal erőt nem kölesönözhetnek. A hit egységétől való elválás nem kevésbé rossz, mint más tanítással való ellenkezés.

Másodikban: Egyháziaktól a kancellári hivatalt elvenni nem lehet a nélkül, hogy az ország törvényei és régi szokásai meg ne sérteessenek; mert Magyarország törvényei szerint a kancellári méltóság az érsekséghez van kapcsolva. Valamint a német birodalomban három választó püspök három kancellárságot bir, úgy a magyar udvari kancellár is csak egyházi férfiú lehet. Minthogy bűn nélkül senki sem büntetethetik, azért az egyháziak régi jogait sem lehet nagy sérelem nélkül elvenni.

Harmadikban: Némely püspökök régi és törvényesített szokásnál fogva főispáni hivatalt viselnek, mit törvénysértés nélkül szintén nem vesztethetnek el; mert törvényes ítélet nélkül senki sem háborgattathatik régi birtokában.

Negyedikben: Ha a jezsuiták jószágaiktól megfosztatnak, a kath. vallásnak szabadsága megsértetik; mert az ifjuság oktatásában és lelkészek nevelésében más mód nincs, mint ha az iskolákban jezsuiták alkalmaztatnak. A király, midőn az 1548: 12. és 1550: 19. t. cikkek értelmében főkegyuri jogánál fogva iskolák felállítására adta az elpusztult egyházi birtokokat, jogosan cselekedett, sőt törvényesen úgy kellett cselekednie, s méltán adhatta nekik a turóci prépostságot, melyet a premontrei barátok conventje elhagyott.

Ötödikben: Arra, hogy a főesperesek az eddigi szokás szerint egyházakat nem látogathatnak és címzetes püspökök a tanácsban nem ülhetnek, felelék, hogy e cikkely első része méltánytalan, másodika pedig a törvényesen fennálló rend ellen vagyon. Eddig minden püspök részesült a tanácsban, de egy nemes sem, most pedig, midőn a püspököket kizárni, a nemeseket bevinni akarják, az ellenkező kívántatik.

Hatodikra: Pozsonyban és Nagyszombatban kath. templomot akarnak elvenni az ágostaiak, mi a bécsi pontokkal, valamint minden isteni és emberi törvénnyel ellenkezik... A világi dolgokba

nem avatkoznak, de emlékeztetik Mátyást azon kötelességre, melylyel a katolikus fejedelmek tartoznak istennek, emlékeztetik ígéretére, melyet a pápának és a külföldi fejedelmeknek tett; emlékeztetik az isten ítéletére, hogy a kath. vallást és a szent egyházat elnyomni ne engedje.¹⁾

Mátyás azzal felelt ez óvásokra, hogy mindazon végzéseket, melyek a koronázás előtti törvénykönyv nevét viselik, előlegesen is elfogadta.

Még folyt a tanácskozás néhány világi tárgyú pont felett, midőn az ausztriai prot. rendektől újabb kérvény érkezett, melyben az ő ügyök elintézéseig a koronázás elhalasztását sürgetik. A magyarok között akadtak is pártfogóik újra; de Illésházy István, ki hiába csendesítette őket, most az által vetett véget a további tárgyalásoknak, hogy nov. 16-kán egy lelkes beszédet tartott a rendekhez, melyben előszámlálván a főherceg érdemeit, felhívta őket a koronázás végrehajtására. Utalt az utolsó napokon tartott vitákra, melyek alatt Mátyás nem a királyi méltóság hatalmát, hanem a nemzet kívánatait tartá szemei előtt; létre hozta a békét s a nemzet szabadságait kész megerősíteni. Van e tehát okuk még továbbra is elhalasztani a koronázást? A rendek csak hálájokat róvják le akkor, midőn őt királyoknak sietnek megkoronázni.

E beszéd nagy hatást keltett a rendek között. S miután a főrendek is hozzájuk csatlakoztak, s Thurzó Györgynek oly tartalmu állítólagos levele olvastatott fel, mely szerint az ausztriai rendek vallásuk ügyében szintén teljesítve látandják kívánataikat, mindnyájan egy szívvel-lélekkel kiáltották ki Mátyást királynak.

Másnap következett a nádorválasztás. A gyűlés határozata szerint két katolikus — Erdődy Tamás²⁾ és Forgách Zsigmond — és két protestans, t. i. Thurzó György és Illésházy István volt kijelölve. Ezek közül közfelkiáltás útján Illésházy lett megválasztva, még a püspökök is mind reá szavaztak, mert egy idő óta nagyon elnéző volt irántuk. Ebből koholták irigyei azt a hirt, mintha katolikussá akarna lenni.³⁾

¹⁾ *Batthyani*, Leges Ecel. I. 660. *Katona*, XXIX. 88. I. V. ö. *Lányi-Knauz*, II. 170. I.

²⁾ *Horváth M.*, Brüsseli okm. IV. 38. V. ö. Magyarország Tört. III. 459. lap.

³⁾ *Erdődy Tamás* horvát bán, midőn arról volt a szó, hogy a prot. vallás

A koronázás nov. 19-kén a rendek nagy lelkesedése között hajatott végre, s Mátyás megerősítette a hozott törvényeket.

Az ugynevezett *koronázás előtti* törvénykönyvnek vallást illető pontjai ezek voltak :

I. A vallás szabad gyakorlata mind a zászlósoknak, országnagyoknak és nemeseknek, mind a szabad városoknak és az ország összes karainak és rendeinek saját és az ügyesség birtokain, valamint Magyarország véghelyein is, a magyar katonáknak vallása és hitgyakorlata ; úgy városokban és helységekben ezt önként és szabadon fölvenni akaróknak mindenütt szabadságukra hagyassék ; és annak szabad használatában és gyakorlataiban senki senkitől ne gátoltassék. Sőt a karok és rendek közti bármely gyűlölség és visszavonás elhárítására megállapított, hogy minden vallásnak vagy hitfelekezetnek saját felebbvalói, superintendensei legyenek.

III. Mi a nádort illeti, hasonlóan azon karok és rendek elhatározzák, hogy ő királyi felsége a római katolikus renden két, és az evangéliomi vallásuakból ugyanannyi személyeket mielőbb nevezzen és előterjesztszen nekik, kik közül azt, kit azon hivatal viselésére alkalmasabbnak ítélendnek, isten segítségül hívásával elmulasztani nem fognak. Kit ha nem remélt esetre — mint halandó — korán elhalna, helyette másnak választása iránt, ő királyi felsége ilyen módot megtartani méltóztassék, hogy egy év alatt új nádorválasztás végett külön országgyűlést hirdessen . . .

VI. Ezen cikk az első tárgyalási határozat szerint marad, — hanem vajon a püspökök birhatnak-e az országban világi méltóságokat, azt ő királyi felsége most még ezen az országgyűlésen az ország rendeivel elvégezendi. Mindazonáltal most hozzáadatik, hogy az olyan püspökök, kiknek egyházaikban püspöki lakhelyök vagy az országban püspöki birtokjogaik nincsenek, a tanácsba ne bocsáttassanak . . .

VII. A szentszékről előbb hozott határozat is marad, —

szabad gyakorlata Horvátországban is megengedtéssék, annyira felindult, hogy állítólag kivont karddal fordult a rendekhez, e szókra fakadva : «Ezen vassal, ha másként nem lehetne, irtandjuk ki közülünk ezen mételeyt. Három folyamunk vagyon : Dráva, Száva és Kulpa, s ezek egyikét adjuk nektek ivásra.» *Lányi-Knauz*, II. 173. l.

hozzáadatván, hogy ezen cikk a koronázás után a kir. felség és az ország rendei által azonnal elintéztessék és rendbe hozassék.

VIII. A jezsuitákról szóló ezen cikkely is érvényben maradjon, tudniillik: hogy azok Magyarországon semmi állandó birtokokat és birtokjogokat ne birhassanak.

X. Kilencedik és tizedik pontokra nézve végeztetik, hogy az egész kormányzás és a magyar tanács méltósága, úgy a kancellária hatalma ő kir. felsége által tetteleg visszaállíttassék és az csak magyar tanácsból alkalmas személyeknek adományoztassék . . . magyar ügyekben ő felsége másokat ne használjon, mint valláskülönbség nélkül a magyar tanácsot, összeszedvén azt még a jelen országgyűlés alatt Magyarországnak minden részeiből, még Tótországból és a nemesi rendből is, Ulászló király 3. r. 7. c. és Lajos 2. r. 39. cikke szerint . . .

XI. A véghelyeknek felügyelőségeit és kapitányságait született magyaroknak és egyéb csatolt nemzetbelieknek, még pedig alkalmas és érdemes személyeknek adományozza ő felsége még ez országgyűlés alatt. Sőt a kapitányi tisztségeket is a veszprémi és nógrádi várőrségnél született magyaroknak; a győri kivétetik, de a komáromi kapitányságot hogy minden valláskülönbség nélkül érdemes született magyar személyeknek adja, nagyon kéri . . .¹⁾

A koronázás után hozott törvénycikkekből ide tartoznak azok, melyekben a papi rendnek törvényhozói joga megerősítették, körülíratik azon célzattól, hogy a jezsuita rend innét is kizárassék. Továbbá a tizedre vonatkozólag azon intézkedés, hogy ez a világi törvényszékeken és ne a szentszékeken tárgyalassék.

Ezek után kiadván Mátyás a szokott királyi megerősítést, a rendek nyugodtan osztak szét dec. 6-kán. A lefolyt eseményekből, valamint a klerus magatartásából azonban előre lehetett sejteni, hogy a vallásügyben hozott határozatok, melyek a protestantizmusnak Magyarországon való szabad létezését és fejlődését biztosították,

¹⁾ *Corpus Juris Hung.* I. 650. V. ö. *Geguss*, M. országgy. Tör. 734—745. I.

melyek, mint a két hitvallásu evangélikusok közjogának alapjai, hivatva lettek volna a hosszan tartó zavarnak és áldástalan civakodásnak véget vetni, nem fogják meghozni a várt eredményt.

A klerus, mely semmiképen sem tudott kibékülni a vallásügyi első pontban foglalt azon rendelkezéssel, hogy a protestánsoknak saját superintendensei legyenek, még nov. 21-kén benyújtá ellenmondását a pozsonyi káptalannál. Tiltakozott mindazon törvénycikkelyek ellen, melyek a papság eddigi előjogait, birtokait és hatalmát érintették; különösen a jezsuitákról szóló nyolcadik pont ellen. Kijelenté, hogy a régibb törvények rendelkezése ellenére tett újabb, s a papságra nézve sérelmes határozatokat el nem fogadja.¹⁾

A király ugyan nem vette figyelembe e tiltakozást; de világos volt, hogy szívesen türi, és hogy ezen országgyűlés nem állandó békét, hanem csak rövid ideig tartó fegyverszünetet hozott létre, melyet mind a két fél a maga megerősödésére használt fel. Nem az őszinte bizalom, hanem a kényszerűség volt a valódi indok, mely Mátyást arra bírta, hogy Rudolfnál okosabb és türelmesebb legyen, és hogy a nemzet kívánatának ez uttal eleget tegyen. Az elvi ellentét és a hatalmi érdek oly nagy volt, miszerint lehetetlen volt elkerülni az újabb összeütközést. A következő két század szomorú történelme fogja tanusítani, hogy a bécsi békekötésnek törvénybe iktatása kiindulási pontjául szolgál egy újabb szenvedélyes küzdelemnek, melyben a vallásszabadság ügyének bajnokai a nemzeti intézmények védőivel karöltve bámulatos kitartást, szilárd elvhűséget és önfeláldozó lelkesedést tanusítottak. Hazánk történelmének ezen korszaka egy nagyszerű drámához hasonlít, melynek hősei, mint nagyszerű elvek képviselői harcolnak, az elfogultság, a féltékenység, az irigység rajongó tulhajtás és gyűlölet által emelt nehézségekkel és akadályokkal. Az eszmének sok kitűnő harcosa elbukott; de a vértanuk vére termékenyítőleg hatott az utódok lelkére, kik gondosan ápolták a hitbeli meggyőződés és tudományos kutatás szabadságának eszméit, s azokat bár sok szenvedés után, végre diadalra is juttaták.

¹⁾ *Kalona*, XXIX. 91—93. l. *Kazy*, I. 82. *Péterfi*, Concil. S. Hung. II. 191. lap.